

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

ЭР СОЛТОНОЙ, ЖАМАНКАРА БААТЫР

14-ТОМ

Академик Абдылдажан Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Түзгөндөр:

Абдылдажан Акматалиев, Касымгелдиева Малина,
Качкынбай кызы Айгүл

БИШКЕК
«ПРИНТ-ЭКСПРЕСС» – 2016

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Э 74

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Р е д к е н е ш:

<i>Аеі àòàèèää Ä.Ä.</i>	<i>İ öpåää Ñ.Æ.</i>
<i>Àèèààçèää Ñ.</i>	<i>Ñääüèíà Õ.</i>
<i>Æèèí àèíää Ä.Æ.</i>	<i>Õíèõíí àèèää È.Õ.</i>
<i>İ àðàçüèíà Õ.</i>	<i>Ûðèàààà Ä.Û.</i>

Р е ц е н з е н т и *А.Исаева* – филология илимдеринин кандидаты

Э 74 **«Эр Солтоной», «Жаманкара баатыр».**
14-том. /Баш сөзүн жазган С.Закиров,
А.Акматалиев. Түз.: *А.Акматалиев, М. Касымгелдиева, Качкынбай кызы Айгүл.* – Б.:
«Принт-экспресс», 2016. – 552 б. («Эл адабияты» сериясы)

ISBN 978-9967-12-582-7

Бул китепке кыргыздардын калмак баскынчыларына каршы күрөшүн көркөм баяндаган эпикалык дастаны «Эр Солтоной» жана кыргыз элинин баатырларынын бирин чыгылдырган «Жаманкара баатыр» дастаны камтылды.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

Э 4702300200-16

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-12-582-7

© КР УИА, 2016
© «Принт-экспресс», 2016

КИРИШ СӨЗ

Ар бир эл өзүнүн башынан өткөн иштерин, кубанычын, кайгысын, кыялын оозеки чыгармалардын ар кандай түрүндө жана формасында берип келишкен. Оозеки көркөм чыгармалардын ичинде ошол элдин турмушунун көп кырдуу көрүнүшүн ачууда эпостор негизги ролду ойной алышат. Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармасында эпикалык жанр өтө өрчүгөн түрүнөн болуп саналат. Кыргыз элинде ыр түрүндө айтылган эпостор синтетикалык форманы сактап, айтуучунун мимикасы менен образ системасына кошумча маани берилип айтылат. Ал эми кара сөз түрүндө айтылган эпостор жөө жомоктук манерада сөздөрдүн ритм, рифмасына өтө көңүл бөлүнүп жорго сөздөр менен берилет. Кыргыздын кээ бир эпосторунда бул ыкманын, жолдун экөө тең биргелешип кошулганы, тактап айтканда, кара сөз жана ыр менен берилиши орун алган. Ал убактарда айтуучу окуянын татаалданышын же экинчи окуяга байланышын кара сөз менен түшүндүрүү ыкмасын колдонот. «Эр Солтоной» эпосу да ушундай формадагы эпос. Бул эпосту толук айтуучулардын бири Сүйөркул Абдрахманов болуп саналат. Сүйөркул 1898-жылы кедей дыйкан үй бүлөсүндө, азыркы Талас областында, Талас районундагы Манас айлында туулган. Сүйөркулдун атасы Абдырахман элдик жомокторго бай, сөзгө уста киши болгон. Жергиликтүү элдин жана

Сүйөркулдун айтканына караганда «Эр Солтоной» эпосун ал киши кыштын узун түндөрүндө от жээгинде отуруп бир нече түнгө созуп айткан. Бул жомокко кумарлангандар атайы алыстан ат менен келип коно жатып угуп турушкан. Адетте Абдырахман эпосту эл кыдырып айткан эмес.

Бирок, «Эр Солтоной» эпосу Талас өрөөнүндө кийинки мезгилге чейин кара сөз түрүндө айтылып келген.

Сүйөркул 1945-жылдан баштап бул эпосту ырга айландыра баштайт. Ал эпосту үч жолу оңдоп көчүрүп 1951-жылы 2-мартта бүтөт. Сүйөркул 12 жашынан ата-энесинен жетим калып, азыркы Жамбыл шаарында Валий деген өзбек байына 18 жашка чыкканча малай болуп жүрөт. 1930-жылга чейин ар кайсы кыргыз байларынын отунун алып, суусун ташып күн өткөрөт. Ал отузунчу жылдары ликбезден сабатсыздыгын жоюп, ошол райондо ачылган курстан окуп «советтик кызыл мугалим» деген наам алып, 1943-жылга чейин мугалимдик кесипте иштеп келет. Ата Мекендик Согуштун оор күндөрүндө Магнитогорск темир заводунда жумушчу болуп согуш бүткөнгө чейин иштейт.

Сүйөркул 1930-жылдардан баштап ыр жаза баштаган. Анын жазган ырлары райондук жана областтык, республикалык газеталарга чыгып турган.

Сүйөркулдун ыр жазууга шыктуулугу жана элдин оозеки поэмасына терең тааныштыгы аркасында «Эр Солтоной» эпосунун көркөмдүк деңгээли жогору болуп чыккан.

Эпостун мазмунуна караганда окуя XVIII кылымда өтөт. Биз бул жерде элдик оозеки чыгармаларды тарыхый факты катарында карап, тарыхый летопись сыяктуу мамиле кылбайбыз. Бирок, элдин башынан өткөн тарыхый окуялар, кагылыштар, кайгылуу күндөр ал элдин оозеки көркөм чыгармасында орун ала турганын унутууга болбойт.

XIV кылымдын аягында батыш Монголияда ойроттордун (калмактар) ири феодалдуу Жунгария мамлекети өсүп чыгат. Калмактар Орто Азияда жашаган элдердин көпчүлүгүн каратып, катуу эзүү жүргүзө баштаган. Бул кагылыштар, калмакка каршы жергиликтүү элдин күрөшү, элдик оозеки чыгармалардан кеңири орун алган. Эл эзүүдөн куткаруучу легендардык баатырларды жараткан. Орто Азия элдеринде буга далил болуучу – кара калпакта, өзбекте, казакта, «Алпамыш» эпосунун версиялары, кыргызда «Манас» трилогиясынан баштап баатырдык эпостун бардыгы кирет. Калмактар Орто Азиядагы жергиликтүү элдерди басып алгандан кийин чексиз зомбулукту жүргүзгөн. «Эр Солтоной» эпосунда бул мындай сүрөттөлөт:

*«Эпсиз калмак кыргыздан,
Эр өлтүрсө кун бербейт.
Эсил кыргыз аздыгы,
Эркин жүрүп күн көрбөйт».*

же:

*«Кыйынсынып калмактар,
Кыргыздын малын талаган.
Кыйналгандар көп болгон,
Кыз, аял, жаш баладан».*

Эзүү, элди кордоо күндөн күнгө өсө берген. Баскынчыларга каршы элдин жалпы толкуну башталат. Эпосто бул толкундун башталышына түрткү – элдин бай фантазиясы менен жаралган өлбөс баатырлар Темиркан менен Болоткан болот. Элдин фантазиясында элдик баатырлар ок өтпөс, отко күйбөс болуп жаралат. Бул идея жалпы эле элдин өлбөстүгүн түшүндүрөт. «Эр Солтоной» эпосунда бул идея Темиркан менен Болоткандын калмак каны Уюлдун колуна түшкөндө ар түрдүү аракет менен өлтүрө албай коюшканы менен аякталат (аныкталат).

«Эр Солтоной» эпосунун негизги өзөгү болгон баскынчыларга – калмактарга каршы күрөшкөн окуяларынан башка, ички душмандардын уруучулдук мамилелеринин курчушу жана ага негизделген жекечилик күрөшү баяндалат.

Талас өрөөнүндө эпоско башкы каарман болуп катышкан Солтоной, Шабек деген баатырларды XVIII кылымда жашап өткөн тарыхый адамдар деп көрсөтүшөт. Бирок, эл эпосто аларды адабияттагы көркөм образга көтөргөн, ошондуктан биз ага көркөм, типтештирилген образ катары баа беребиз. Элдик оозеки чыгармалардын варианттарында жалаң гана окуялар өзгөрүп кетпестен, кээ бир каармандарынын аттары да өзгөрүп кетет. Мисалы: «Кедейкан» эпосунун башкы каарманы Токтогулдун варианты боюнча Керээз, Алымкулдун варианты боюнча – Даныйча. «Кожожаш» эпосунда Алымкулдун вариантында башкы каармандын бири – Каракожонун кызы Зулайка. Жээнтаевдин вариантында Асылбек кызы Кермекаш. Ушулар сыяктуу эле «Эр Солтоной» эпосунда Солтонойдун эпоско тема болуп кийин киргендиги байкалат. Себеби, эпоско ат «Эр Солтоной» деп коюлса да, окуя Темиркан менен Болоткандын тегерегинде өтөт. Экинчиден, ар кандай элдин эпостук чыгармаларында эпоско тема болгон каармандын ата-энеси жөнүндө толук кабар берилип, негизги окуя да баатырдын төрөлүшүнө, өсүшүнө, аракетине карата өнүгүп отурат. Мындай көрүнүш Темиркан менен Болоткандын образдарында толук сакталган. Ал эми Солтонойдун эпостогу орду бар болгону Темиркан менен Болоткандын мыкты чоролорунун бири катары көрүнөт. Ошондой болсо да бул чыгарма элде айтылган аты боюнча «Эр Солтоной» деп кала берет.

Эпостогу окуялардан уйку-соо арасында жаткандай алыстан сүйүү лирикасынын өчүп-жанган үнү

угулат, бирок аны эл-жерин жат душмандардан коргогон баатырлардын шаңдуу салтанаты басып кетет. Сүйүү лирикасындагы умтулуш алыста бүл-бүлдөп кала берет. Эпосто баатырлардын гимни ойнолот.

Эпостогу башкы каармандар калмактарды кыргыз жеринен кууп чыгууда биринчи кезекте күчүнө таянат. Ошондуктан алар ар дайым жеңишке ээ. Эпосто калмактардын ичинде Кыйыр сыяктуу кыраан баатырлар баскынчылык иш жүргүзүп жаткан калмактарга каршы чыгып, кыргыздар тарапка өтүп кетет.

Эпосто эки элдин катуу кыргыны, кагылышуусу бар, бирок ал окуянын өнүгүшүндө кыргыздардыкы – жерин коргоо идеясы, калмактардыкы – айрым башкаруучуларынын баскынчылык идеясын ишке ашырууга умтулушу экени аныкталат. Эпостогу окуялардын байланыштарынын өсүшү кара сөз менен берилет да, комузду ала коюп сөз баштаган экинчи каарман тарабынан улантылат. Ошондой болсо да, бул жерде комузду колдонуу улуттук спецификасына байланыштуу образдардын ички касиетин ачып, реалдуулукка көтөрөт.

Элдик эпостордо адамдардын ички оюн, ак ниеттигин же каралыгын сырткы формасынын айкалышы аркылуу түшүндүрмөлөр бар.

*«Калмактын баары сыртынан,
Кара көйнөк кийишкен.
Кыргыздын баары сыртынан,
Ак кийүүнү сүйүшкөн».*

«Эр Солтоной» эпосундагы бул сүрөттөө жалаң гана ажыратуу белгиси болбостон, алардын ишине байланыштырылган. Ошону менен бирге образ системаларынын ачык көрүнүшүнө кошумча маани да берип турат.

М. Горький айткандай, «өткөндүн жаңырыгы, жаңынын үнү» угулуп турган элдик оозеки чыгармалардын сөздүк составдарында жаңы кошумчалар кошулуп турганын көрүүгө болот.

Мисалы:

*«Серпишип чалып ыргытып,
Сегиз саат жүрүштү».*

Бул эпостогу «сегиз саат жүрүштү» деп убакытты саат менен болжоо кийинки кошумча экени көрүнүп турат. Анткени, мурун кыргыздарда убакытты өлчөө чай кайнам, эт бышым, бээ сааганча, же күн менен: шашке, түш, бешим ж.б. аркылуу болгон. Элдик оозеки чыгармалардан мындай көрүнүштөр кеңири учурайт.

Ушул эле сыяктуу

*«Кайда барса бул аскер
Каптаган селдей бүлдүрөт»*

деген ыр саптарындагы «аскер» деген сөз мурунку «кол» деген сөздүн ордуна колдонулган.

Кыргыз поэзиясынын мүнөздүү формалары көбүнчө жети-сегиз муундан түзүлөт. Муну майда секетпай, күйгөн ырлардан тартып, көлөмдүү эпостордун ыр түзүлүштөрү толук далилдеп турат. Себеби, кыргыздын эпостору жана башка ырлары оозеки айтылып, обонго багындырылган.

«Эр Солтоной» эпосунун ыр түзүлүшү 7–8 муундан түзүлүп ар түрдүү формаларда берилген. Бул ыр түзүлүшүндөгү форманын өзгөрүшү окуяга байланыштуу өсүп турат. Көп убактарда жеке адамдын чакырыгы редиф формасында берилет. Буга Болоткан менен Темиркан колго түшүп кеткенде Эр Солтонойдун кырк жигитке карап:

*«Жазайылга ок салып
Атасыңбы, кырк жигит?
Жаныңдан бектер кеткенге,
Капасыңбы, кырк жигит?» –*

деп айтып турган жери мисал боло алат.

Эпостогу окуяга, абалга байланыштуу эпикалык параллелизм да орун алган. Эпостогу көркөм каражаттар ар убакта көтөрүүңкү түрдө колдонулуп айрыкча апыртмалуу алынган. Мындай көрүнүш жалаң гана «Эр Солтоной» эпосуна таандык болбостон, жалпы эле элдик оозеки чыгармалардын мүнөзүн түзөт. Анткени, оозеки чыгармалар реалисттик сүрөттөөлөрдөн гана турбастан, элдин бай фантазиясынын көрүнүшү да болот. Элдин сүйгөн баатырларына турмуштагы бардык нерсе дос; анын башына оор күн түшкөндө жаратылыштагы жандуу, жансыз нерселер кошо кайгырып, курт-кумурскадан баштап, жырткыч айбандар, канаттуулар жардамга чыгышат. Бүт элдин ыйын, кайгысын көрсөтүү үчүн элдин бай фантазиясы дал ушундай көрүнүштөрдү сүрөттөө ыкмасын колдонгон.

«Эр Солтоной» эпосунда апыртуу башка жол менен, тактап айтканда, реалисттик көрүнүштөрдү кескин түрдө ашыра баяндоо менен берилет. Калмак, кыргыздын согушунда кан ташкындап агып, өлүк сайдын ташындай жайнайт. Бир баатыр кырк миң жоону талкалап, темир чынжырларды бычыратып үзөт. Эпостогу мындай сүрөттөөлөр үчүн элди күнөөлөгө болбойт, себеби, эл «мындай болгон» деп гана көрсөтпөстөн, «ушундай болсо» деген кыялын кийирген. Элдин өлбөстүгү жана оптимисттиги ушунда турат.

«Эр Солтоной» эпосунда өткөн доордогу феодалдардын идеологиясынын элементи да жок десек жаңылган болор элек. Биз биринчи кезекте эпостун пайда болуу учурун эске алсак, ал кезектеги феодалдык-патриархалдык үстөмдүктүн, жеке чарбанын, адамдын жыргалчылыкка жетүүнүн жолдорун башкача түшүнүшү белгилүү даражада эпостон уя табууга мүмкүнчүлүк болгон. Бул эпосто

кыргыздар калмактын малын талап байыды дегендей көрүнүп, согуш таптык мүнөздө улантылбастан, улуттук мүнөздө өрчүгөнү орун алган. Бирок мындай түшүнүктөр ошол убактагы тарыхый шарт менен акталат жана эпостогу элдик идеяга салыштырганда бүлбүлдөп көрүнүп, эпостун элдиктүүлүгүнө терс таасир көрсөтө албайт. Ошону менен бирге эпосту айтуучулар белгилүү даражада өзүнүн көз карашына туура келген түшүнүктөрдү, кошумчаларды кийирип жиберсе турганы табигый иш. Эпосту айтуучу эпостун айтылуу мезгилиндеги тарыхый шарттарын эске албастан, азыркы мезгилдеги көз караштарды кошумчалаган. Мисалы, Жолборсканды бирде элдин досу кылып көрсөтсө, экинчи учурда элдин каардуу душманы кылган. Ошондой эле бай, кедей деген түшүнүктүн маанисин тереңдеткен.

Эпос жалпы алганда эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүм элдик баатырлар: Темиркан, Болоткандын төрөлүшү жана алардын баскынчыларды кыргыз жеринен кууп чыгышы. Буга өчөшкөн калмак каны Уюлдун киши жиберип, алдап эки баатырды колго түшүрүшү жана алардын бошоп элине келиши.

Экинчи бөлүм, туткундан бошогон баатырлар кол жыйнап Уюлканды барып чабышы.

Эпостун бул бөлүмү кандайдыр тумандуу, эки баатырдын кол жыйып аттанышы эпостун ички логикасынан келип чыкпастан, көлөмдү кеңейтүүгө негизделип кеткендей. Биринчи бөлүмдүн акырында, тактап айтканда, эки баатыр – Темиркан менен Болотканды туткундан бошоткондо, Уюлкан өзүнүн жеңилгендигин дээрлик мойнуна алган. Кайрадан кол курап, атайын барып чабышуунун эч зарылчылыгы жок эле.

Бирас, эпосто эки баатырдын кайрадан кол курап, жүрүшкө аттанышына ордодо калган Накыш

молдону бошотуп келүү максаты себеп болгондугу айтылат.

Накыш молдого байланыштуу кошулган экинчи (кошумча) бөлүмдү жаратууда айтуучуга өз мезгилинин духу таасир эткен болуу керек. Мурда туташ сабатсыз коомдо жашап келген кыргыздар XX кылымдын биринчи жарымында илим-билимге, сабаттуулукка зор дилгирлик менен текши умтулуп, илим-билимдүү адамга өзгөчө сый-урмат менен мамиле кылышкан. Айтуучу С. Абдырахмановдун тушунда сабатсыздыкты жоюу коомдук биринчи кезектеги маанилүү маселелерден болгон.

Бул бөлүмдөн Накыш молдого байланыштуу төмөнкүдөй саптарды учуратабыз:

*Он үч жыл ордо турганда,
Бирге жаткан киши эле.
Анын пейли биз үчүн,
Аткан октон түз эле.
Далай акыл кеп айтып,
Каныктырган ушу эле.
Акылын абдан жыйнаган,
Билими артык кыйладан.*

Же:

*Молдо Накыш бар эле,
Ордон чыгып жер бетин,
Бир көрүүгө зар эле.
Акыл-эси, илими,
Адамдан артык жан эле.*

Ошентип, айтуучу өз мезгили үчүн актуалдуу көрүнүштү эпостун духуна сиңирип, анын эсебинен окуяны дагы улантмакчы, толуктамакчы болгон.

Экинчи бөлүм мурдатан калыпка түшүп калган биринчи бөлүмгө салыштырмалуу идеялык, көркөмдүк жактан шалкыраак иштелген. Айтуучу ийгиликтүү эле болчу табылганы билгичтик ме-

нен тереңдетип пайдалана албай калган. Көбүнчө көнүмүшкө салып согуштук баталияларды сүрөттөөгө берилип кетет. Ушунун таасиринен улам Накыш молдону бошотууга арналган маселе өтө жөнөкөйлөштүрүлүп, окуянын финалы – болгон максат аны энеси менен нике кыюу болгондой таризде аяктайт.

Экинчи (кийинки кошумча деп эсептелген) бөлүм, биринчи бөлүм менен табигый органикалык байланыш, логикалык себеп-натыйжалык бир бүтүндүктү түзө албай, обочолонуп тургандыктан, «Эр Солтоной» эпосу мурдакы басылышында (1958) кыскартылып, биринчи бөлүмү гана жарык көргөн.

Эпосто Темиркан, Болоткандын образдары Жаныш, Байыштын образдарын айрым учурларда кайталап калган көрүнүштөрү бар. Эпостогу мындай көрүнүштөр жалпы эле турмуш жалпылыгынан келип чыгышы мүмкүн, же «Жаныш-Байыш» эпосу менен тааныш айтуучу тарабынан окуяны өнүктүрүү, көрсөтүү, ыктары толук колдонуп кетиши ыктымал. Мындай көрүнүштөр эпостун оригиналдуулугуна белгилүү даражада терс таасир көрсөтсө да, негизги идеянын ишке ашышына жолтоо кыла албайт. «Эр Солтоной» эпосу элдик оозеки чыгармаларда эпостук чыгармалардын өнүгүш жолун улантып, калыпташып жатканын далилдейт.

С. Закиров, А. Акматалиев

ЭР СОЛТОНОЙ

*(С. Абдырахмановдун
вариантында)*

ЭР СОЛТОНОЙ

Мурунку өткөн кылымдарда кыргыз элинде Темиркан жана Болоткан деген атактуу эки баатыр уул болгон экен.

Бул баатырлардын түпкү ата-бабалары – кадимки Жаныш, Байыш. Байыштын эң кичүү уулу Жангазы. Андан Барман, Бармандан Жолборскан, ал ат жалын тартып мингенден баштап: далайды талкалап, далайды калкалап, беттегенин женип, кектегенин челип, сазайын берип, кандыкты колунан кетирбей доорду сүрүп келет.

Бул Жолборсканга кыргыз, казак жана өзүбек болуп, бардыгы 45 шаардын эли багынуучу. Анын ичинен кыргыз эли өзү үч падышага бөлүнүшүп, алардын биринчисин Жолборскан, экинчисин Көгөйкан, үчүнчүсүн Тагайкан бийлеп турган.

Жолборскандын жердеген жери Таластын боюндагы Капкадан ылдыйкы бир шаар эл болгон. Анын айланасына темирден коргон салдырып, ал шаарга «Чынабат» деп ат койгон.

Көгөйканга Кеңколдун оозунан төмөн тарта күңгөй, тескейи менен Төрткүл кошо кирген. Азыркы Көгөй деген жерге ошол Көгөйкандын наамы калган.

Үчүнчүсү Тагайкан. Ал киши Кетмен-Төбөдө жашап, кандык доорду сүрүп турган.

Көгөйкан Жолборскандын жардамы менен Эки-Таластын чатынын төмөн жагындагы чычырканак-

тын сайынын ылдый жагынан күңгөй, тескей тоосунун ортосун таза бүтөп, таштан жыйып чеп кармаган. Анын чыгыш жагы калмакка караштуу, батыш тарабы кыргызга караштуу болгон.

Ошол кезде Чүй боюнун бардыгын кара калпак ээлеп, Таластын башы эки сары талаа болуп аягы жогоруда айтылган чептен өйдө бардык жерди калмак ээлеген. Калмак элинин көптүгүнөн калмакка он сан ойрот деп наам берилген. Бардык Чүй, Таластагы калмактарды Коргош кан, Жедигер кан, Түлөмөт кан деген кандар бийлеп турган.

Коргош кандын турган жери Жаркенттин сары талаасы, Орто Кошойдун оозу болгон. Ошол кездеги калмак менен кыргыздын арасындагы болгон мамиленин түрү:

Ошол кезде карасаң,
Ой жиберип санасаң,
Коргологон көп болгон,
Коркуп кыргыз калмактан.
Чукулдаган көп калмак,
Чүй, Таласты жердеген.
Карыз алганын кыргыздан
Кайра кайрып бербеген.
Канча аракет кылса да
Калмакты кыргыз жеңбеген.
Кагышып уруш чыгарып,
Кабылган ага чендеген
Как төбөсү оюлган
Каршы карап сен деген.
Эпсиз калмак кыргыздан,
Эр өлтүрсө кун бербейт.
Эсил кыргыз аздыгы,
Эркин жүрүп күн көрбөйт.
Эрегишип душман эл

Эрмектебей тим жүрбөйт.
Аты калмак, кыргыздан
Ат өлтүрсө пул бербейт.
Аныгы андан аз кыргыз
Аянып жүрүп күн көрбөйт.
Айылды келип тепсетип,
Атырылбай тим жүрбөйт.
Кыйынсынып калмактар
Кыргыздын малын талаган.
Кыйналгандар көп болгон
Кыз, аял, жаш жар, баладан.
Кырк эсе аз калмактан
Кыймылга кантип жараган.
Кыркка бирден пар келбей
Кысылып кыргыз жадаган.
Калкым кыргыз көрдү эле
Калмактардын кордугун.
Кара жолдон өтсө да
Кармачы эле жолдугун.
Кыргызга минтип көрсөткөн
Кара калмак чоңдугун.
Жылас кылып кетчү экен
Жылкы тийип жайыттан.
Базарына барганды,
Барымталап алуучу,
Бардык малдан ажырап,
Байбайлап кыргыз калуучу.
Барып калса мал доолап,
Башын жара чабуучу.
Уй түгүндөй көп калмак
Ушунчалык жетишкен.
Талаага чыкса кыз-келин
Тартып алып кетишкен.
Коругуна мал барса
Кармап алып сойгону.

Каардуу калмак кыргыздан
Канча жесе тойбоду.
Ат отторлук жер койбой
Айылга чейин коруган.
Бастырып барса айлына,
Балакет чыгат жолунан.
Кыргыз элим калмакка,
Кыйла сонун кор болгон.
Кызыл этке жармашкан,
Кыrsa чыкпас шор болгон.
Коркуп кыргыз калмактан,
Чыкпай калган коргондон.
Улам кыргыз күн сайын,
Бүлүнүп кетип баратат.
Күн ашкан сайын калмактар,
Жулунуп кетип баратат.
Жерден кыргыз тарылып,
Сүрүлүп кетип баратат.
Капчыгай таштуу колотко,
Тыгылып кетип баратат
Тар болуп Талас кең жери,
Сыгылып кетип баратат.
Алкым-алкым тоолорго,
Арык казып чыгарган.
Айры булуң капталга,
Айдап эгин сугарган.
Аккан суу калмак суусу деп,
Ага да салык көп алган.
Анысын бербей сүрүлтсө,
Алып барып малын жеп алган.

Бул кордукка чыдай албай нечен ирет кыргыздар аскер жыйнап урушуп да көргөн. Калмактын көпчүлүгүнөн кыргыздын алы келбей, кайра өзүлөрү эсепсиз көп тартуулар берип, эптеп тынчыган болуп жатып калат.

Жолборскандын кырк жашка келгенче эч кандай уулу же кызы болбогон.

Жолборскан менен Гүлайпанын бала дегенде ак эткенде так этип, барбаган мазары, шайыгы, түнөбөгөн бакшы-бүбүсү жана батасын албаган эшенкалпа, молдосу калбайт. Акырында бул окуялардан такыр түнүлүп, жөн болушат.

Күндөрдүн биринде Гүлайпа сулуу – күйөөсү Жолборсканга бир канчалык наздык менен эркелеп олтуруп, боюнда бар экендигин билдирип айтып олтурган жери:

Узаттың коргон чебинди
Учка бир септин эгинди.
Урматым менин Жолборскан,
Укчу менин кебимди.
Баарысынан эң обол,
Сураган менин сүйүнчүм,
Кымбатым сага багынган,
Кырк беш шаар чоң калаа.
Берекелүү эгин жай,
Мелмилдеген кең талаа.
Болжой албайм эркек, кыз
Боюма бүттү бир бала.
Менин айткан кебиме,
Далили жок ынанба!
Талгак болуп жүрөмүн,
Заары күчтүү жыланга.
Жолборскан айтат ошондо:
– Жалганбы, чынбы, Гүлайпа?
Ырас болсо бул сөзүн,
Ыраазымын кудайга.
Кара чаар жылан жеп,
Кайтарды сулуу талгагын.
Чалкалап жүрөт Гүлайпа,

Чачпагы жерге чубалып.
Айына жакын Гүлайпа,
Азып кетти кубарып.
Айы, күнү толгондо,
Тогуз ай, он күн болгондо,
Эркек тууду Гүлайпа,
Эгем бир баштап оң жолго.
Бала түштү баркырап,
Ирени аппак жаркырап.
Көргөн адам баланы,
Өзүнөн өзү тартынат.
Баланын бардык турпаты,
Тогуз жашка чыккандай.
Ыйлаган үнүн баланын,
Күнчүлүк жерден уккандай.
Он бештеги баланы,
Күрөшө кетсе жыккандай.
Колдорунун булчуну,
Баканы жылан жуткандай.
Караанын көргөн адамдар,
Кантип турат суктанбай.
Чурулдашып аялдар,
Чубуруп кирди топурап.
Ооруксунуп Гүлайпа,
Онтоп солуп отурат.
Киндигин кесип ороодон,
Кысынып баары чочунат.
Төрт аял жерден көтөрүп,
Төшөгүнө ороду.
Алп мүчөлүү ушундай,
Адамзатта болобу?
Алам деп кандан сүйүнчү,
Алты аял чубап жөнөдү.
– Айланайын, кан Жолборс,
Алдыңызда сүйүнчү.

Азыр токтоп сиз биздин,
Айткан сөзгө туюнчу.
Алп мүчөлүү бир эркек,
Аялыңыз төрөдү.
— Алты жүздөн дилдени,
Азыр санап бергин деп,
Адамына буюрду.

Жолборскан баласынын кубанычы үчүн чоң той берип, баласынын атын Темиркан коёт.

Бул баланын өсүп, чоңоюшуна эл аябай танданышат. Бала туулгандан кийин жыйырма күндө күлөт. Эки айда өзүнчө жерге олтурат. Үч айда эмгектеп, беш айда темтендеп буту басып, бой келбети он сегиздеги жигиттей болот. Тогуз айда тили чыгып сүйлөй баштап, акылы ондогу баладан калышпайт.

Төрт жашында элдеги ырчы, комузчунун эң алды болот.

Темиркан төрткө чыккан кезинде Гүлайпанын боюна бүтүп, бүркүттүн этине талгак болот. Гүлайпа дагы эркек төрөйт. Анын атын Болоткан коёт.

Бул баланын өсүп, чоңоюшу жана бою, келбети мурунку баладан бир канчалык артык болот. Ал буту басып, тили чыккандан кийин агасынын ыры менен комузун аз убакытта эле үйрөнүп алат.

Өзү алп сүрөттүү, жолборс жүрөктүү, чынар билектүү, тике караганын көргөн киши чыдап тура албай чалкасынан кетет.

Бул балдардын тентектик жана бейбаштыгы адамда жок болот. Эч кандай кишиге тыюу бербейт. Чындаса атасына дагы моюн бербейт. Өзү курбулуу балдар менен ойноп жүрүшсө көп чүкөнүн ичиндеги томпойдой болуп көрүнүшөт.

Балдардын турпатын көргөн адам кубанып, ушулар аман-эсен чоңойсо калмакка тең болорбуз деп катуй кылышты.

Күндөрдүн биринде Жолборскан көп элдин ичинде олтурганда эки бала эрчишип келип, комузун колдоруна алышып, жоого аттануу үчүн камданыбыз, ат тандап бер деп Болоткандын ыр менен комузга үнүн кошуп атасына айтып турган жери:

Ассалоому алейкум,
Адил падыша атабыз.
Азили турмуш артыкча,
Айылда тынчып жатабыз.
Эркек деп бизди тууду го,
Эзил биздин апабыз.
Жарактанып ат минбей,
Жараштырып тон кийбей,
Жаалданган душманга,
Жапырып четтен биз тийбей,
Жатканга эң бир капабыз.
Эчкили тоого биз чыгып,
Эки жакты карадык.
Эртеңкини ойлосок,
Элестенбейт балалык.
Ак кылычты тагынып,
Арстандай чамынып,
Аты калмак душманга,
Аттанууну самадык.
Кагылайын, атаке,
Кайрылып батаң бер бизге.
Каптаган калың душманды
Кайтпас жолго салалык.
Канды жиреп агызып,
Каршы чыгып баралык,
Күмүш каптуу дүрбүнү,
Күн чыгыш жакка биз салып,

Көп душмандын жолуна
Көз жиберип из чалып,
Көрсөк кантет, атаке?
Калмакка жерди бастырып,
Калкыбыз андан азсынып,
Калаанды зорго бекиттиң,
Калайлап темир таш кылып.
Калк үчүн бизди жаратты,
Кайраттуу, күчтүү жаш кылып.
Катыгалык ат менен,
Капталдай чаап маш болуп.
Эгиндик жайды тарылттың,
Элинди жоого кабылттың.
Эртегиден бери жакка,
Элибиз жоодон аз болуп.
Аты калмак жоо менен,
Алышар күчкө жетиштик.
Он сан ойрот эл менен,
Чалышар күчкө жетиштик.
Талкалап чалгын канатын,
Талытар күчкө жетиштик.
Чүй, Таласты калмактан,
Арылтар күчкө жетиштик.
Тизеден кызыл кан кечип,
Сайышар күчкө жетиштик.
Тиктеген душман туралбай,
Майышар күчкө жетиштик.
Онго келген жашымда,
Темиркан агам кашымда,
Туйгундарың жетилди,
Душманыңдан басынба!
Биротоло камынып,
Биз чыгабыз жакында!
Бийлигин бузуп душмандын,
Бир басайын такымга!

Жатып алчу биз эмес,
Жабытта жүрчү сиз эмес.
Жыйырма миң жылкыңдан
Ат жактырып тандап бер.
Атар мылтык, жоо жарак,
Алты кат зоот камдап бер.
Атаке, көөнүң ынанбаса,
Алыбызды сындап көр.
Кыламык кардын жааганы,
Кыйкырган сонор из үчүн.
Кыргызды жоодон кысылтып,
Кыйноого болбойт биз үчүн.
Кылычты канга боёбой,
Кыйкырып кууп коёндой,
Кылчайып кайра душмандан,
Качууга болбойт биз үчүн.
Энди медет сурайлы,
Эр Манас эң чоң арбактан.
Эн баш калмак ээлигип,
Элимди кысып зарланткан
Кошомат кылып калмакка,
Кой жайыт кенен алмакка.
Карк алтын, аппак күмүшүн,
Калкым калмакка далай жалматкан.
Кайран калкым жалтактайт,
Качанга коркуп жан сактайт.
Тулку боюн сындатып,
Тулпардан тулпар тандатсан.
Канды жиреп боорунан,
Кара буу чыгып соорудан,
Кара туман баскандай,
Калмактын ичин чаңдатсам.
Карап көрүп мунардан,
Каралдың чыгып кумардан,
Карып калган кезиңде,

Менин караанымда жан баксаң.
Кайран биздин Чүй, Талас,
Кадимки бабам чоң Манас.
Кара жолдой тепсешип,
Калмактар жатчу жер эмес.
Калың калмак элине,
Катуу кыргын салбасак.
Каруу жарак, зоотту,
Каралдына камдасаң.
Каруумду сындап көр,
Калп айтат деп ынанбасаң.
Кантип коркуп жан багам
Тетиги карайып жаткан калмактан.
Кадимки Чүй, Таласты
Кайрып бери албасам.
Кашыңа кантип жолоюн,
Калтырбай чөптөй ороюн.
Калмакты тегиз куубасам.
Кайра бир келбей өлөйүн –

деп, Болоткан атасына айтып бүттү. Аттиңай, балдар убактысына жетпей оолугуп калышыптыр. Булар өз билгенинен башкага моюн бербейт. Менин тилиме дагы көнбөйт го, мен булардын жүрөгүн коркута сүйлөйүн, буга балдар эмне дээр экен – деп ойлоп, Жолборскандын эки уулуна айтып турганы:

– Айланайын балдарым,
Айттыңар сөздүн салдарын.
Аты калмак элине,
Ат бастырып барбагын.
Ага каршы барам деп,
Асыл олжо алам деп,
Айласыз калың душмандан
Ажалсыз өлүп калбагын.
Кагылайын балдарым,

Кандырдын сөздүн салдарын.
Калың душман элине,
Каршы кирип барбагын.
Качырып жоого барам деп,
Кайрып олжо алам деп,
Калың калмак калкынан
Карандай өлүп калбагын.
Жалганда менин көөнүм ток,
Жаралдынар абдан шок.
Жарабайсың урушка,
Жаш чемирчек, күчүн жок.
Балтыр этиң толо элек,
Балбан чагың боло элек.
Жилик этиң толо элек,
Жигит кезиң боло элек.
Капчык этиң толо элек,
Кармашчу кезиң боло элек.
Калмакта нечен дөөлөр бар,
Кармашар канча өнөр бар,
Ачасын¹ салса өлтүргөн,
Ат минбеген жөөлөр бар.
Калмакта баатыр Калман бар.
Тоо бузар тогуз балбан бар.
Тоскоол болгон кыргызга,
Толуп жаткан дарман бар.
Камандай чалган калмак бар.
Карааны тоодой алптар бар.
Кармашып намыс алууга,
Канча бир түрлүү шарттар бар
Мүдаалап² аркан түйдүргөн,
Торлору бар калмактын.
Муруну тоонун сенирдей,

¹ *Ачасын* – чалма деген сөз.

² *Мүдаалап* – атайлап.

Зорлору бар калмактын.
Укурук моюн, бүркүт көз,
Чондору бар калмактын.
Үңкүр кабак, кызыл көз,
Узун жилик жайык төш,
Жайын билгем калмактын,
Жалган эмес айткан сөз.
Калмакта баатыр көп болот,
Карааны тоодой келишкен.
Как чынардай колдору,
Кыл чайнар, Кылчан, Терискен.
Жылас кылган далайды,
Жылкысын айдап өрүштөн.
Жыл сайын олжо көп алып,
Жынжылап¹ малды бөлүшкөн.
Кыйындыгы жанда жок,
Кыйыр баатыр деген бар,
Баатырлык жөнү бир башка,
Тамырчы, табып, чебер бар.
Ооругандар Кыйырды,
Бир көрүүгө болот зар.
Кайнатпа балдар курушту,
Каалаган оюн дуруспу?
Жыйырма жашка толгондо,
Баштарсың балдар урушту –

деп Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Ага Болоткандын берген жообу:

Арстан атам кан Жолборс,
Айткан кандай сөзүңүз.
Айткан ошол дөөлөрүн,
Көрдүбү эле көзүңүз.
Атаке, сизге бир жооп

¹ *Жынжылап* – ченеп.

Айталы деген сөзүбүз.
Атаке, бизге жооп бер.
Ажыратып душмандан,
Арманым жок дүйнөдө,
Элимди жоодон сактасам.
Онго чыккан жашымда,
Темирканым кашымда.
Ат энчилеп бербедин,
Атаке, бизге башында.
Ат бербесең чынында,
Жөө киремин калмакка.
Кас душманың калмак бар,
Калмакты жеңип алмак бар.
Албадың десең тилимди
Аялдабай жөнөйбүз,
Ата жан, алкабасаң каргап кал.
Душманым турса жанымда,
Береке болбойт малымда.
Жан сактабай өлөйүн,
Жашынып жүрүп коңулга.
Өнөрдү желге сатпаймын,
Элимдин тузун актаймын.
Эркелеп жатпай, элимди
Энди жоодон сактаймын.
Он жашка чыгып чонойдум,
Ойноп үйдө жатпаймын.
Бергин, ата, ат тандап,
Берениң жоого аттанмак.
Бенденин милдет башына,
Белгилүү жоодон сактанмак
Бээлерин сааган кериден
Бездире кууп жеринен
Бейили бузук душманды,
Жоготуп анан мактанмак.
Калп айтканды билбеймин,

Калмакты көзгө илбеймин.
Душманым турса жанымда,
Дуулдап доорон сүрбөймүн.
Калмакты куубай жеримден,
Кан агызбай денимден,
Баркылдап кыргыз ичинде
Бастырып ойноп жүрбөймүн.
Батанды бергин мен десең,
Баатырдык кылам эл десем.
Бастырып кайра келбеймин,
Бар душманды жеңбесем.
Башы тоодой дөөлөргө,
Бармагым болот теңметең.
Баатыр Байыш колдосо,
Байыркы ишти жолдосо,
Барып көргүн эрдикти,
Падыша атам шенбесең.
Медет¹ берсе арбактар,
Калмакты барып алмак бар.
Баатыр кыргыз атанып,
Биз бололук элге тең.
Чынардай болгон дөөлөрүн,
Чым бастырып көөдөнүн,
Чычкандай жерге чабамын,
Чындап колум сермесем.
Чыгып кетем уурданып,
Чын уруксат бербесең –

деп, Болоткан сөзүн бүтүрдү. Атасы Жолборскан балдары тилин албасына көзү жетип: Мен силердин күчүнөрдү көп элдин ортосунда сынап туруп, жаксаңар уруксат беремин, – деди. Балдары бул сөзгө макул болушту.

Жолборскан элдин ортосуна эки жоон темирди алдырып келип балдарын чакырып: – «Силер ушул

¹ *Медет* – күч, кубат.

темирди экөөн бирден колуңарга алып, үч ирет аракеттенип сындырсаңар анда силерге уруксат беремин», – деди Темиркан ал темирдин бирин алып, эки жолу аракеттенип үчүнчүсүндө чорт кана сындырып таштады. Болоткан бир темирди колуна алары менен бир гана ирет толгоп туруп, үзүп таштады.

Аны көрүп Жолборскан жана турган эл балдардын күчүнө катуу танданышып, колдорунан келишинче жардамын аябай, кызматын кылууга убадасын беришет. Балдарга жылкыдан ат тандап берүүнүн аракетинде болушат.

Темиркан баатыр 15 жашта, минген аты теке моюн тору, Болоткан баатыр 11 жашта, минген аты кара кашка тулпар болуп, экөө тең аябай күчкө толуп урунарга тоо таппай, урушарга жоо таппай, өзүнүн күчүнө чыдабай түптүү теректи түбү менен, үй ордундай жерди кошо тамыры менен которуп таштоочу болушту.

Күндөрдүн биринде Темиркан, Болоткан баатырлар атасы Жолборскан жана анын тең өскөн курбусу Каратал карыясы менен акылдашып олтуруп, кыргыздын атактуу баатырларына келсин деген кагаз жазып Темиркандын кабарлаган жери:

Аман-эсен болдунбу?
Аты кыргыз элибиз,
Арсыз душман жыш толуп,
Тарып барат жерибиз.
Убактысы болду го,
Уруша турган ченибиз.
Арсыз калмак душмандан,
Бар беле биздин кемибиз.
Айы сайын, жыл сайын,
Азайып барат жемибиз.

Кыргын салып кирмекке,
Кызып турат денибиз.
Карап жатпай баатырлар,
Кашыма топтоп келиңиз.
Күркүрөө, Чакмак жеринде,
Кытай, Багыш элинде,
Дөө элең жоого алдырбас,
Дөңкөнөй баатыр, Байсерке,
Кашыма эрте келгин деп,
Кат жибердим силерге.
Түбү жарайт деп ойлойм,
Түрлүү кыйын иштерге.
Баатыр Соңкол чыгыптыр,
Жети уруунун элинен,
Жылкы тийип калмактан,
Жем жеген аттын теринен.
Каарданып сурданса,
Казан кайнап деминен,
Кабарыңды көп угуп,
Катасы жок берилем.
Унутпастан келе көр,
Ушул айткан кебимен.
Бек саламым айтайын,
Беренден чыккан Бердике.
Белгилүү баатыр деп угам,
Бекем турган эрдикке.
Бизден кабар угулса,
Бел байлагын келмекке.
Урматтап салам жазайын,
Уруусу колпоч Телгара.
Оолукма баатыр деп угам,
Он тогуз жашта сен бала.
Сагынгандан келсин деп,
Салам айттым мен сага.
Сан калмакка аттанам,

Зарылтпай жардам бер мага.
Кушчудан чыккан жолборстор,
Солтоной, Шабек баатырсың.
Менин ушул ишиме,
Эмне ойлоп жатырсың?
Соороной баатыр келсин де,
Уруусу кадим солтодон.
Саламат болуп баатырлар,
Сактасын кудай жолтодон.
Калтырбастан кубалык,
Калмакты ушул ортодон.
Ашырбек баатыр сен элен,
Анык саяк элиңден.
Кенешелик, эрте кел,
Кетмен-Төбө жеринден.
Адам болсоң келе көр,
Анык бизге берилген.
Атын укса душмандын
Ач бүркүттөй темиңген.
Кара тоодой дөөлөрдү,
Карышкырдай кемиңген.
Жылжыма көк астында
Жыйнатпай оозун элиңген.
Алты миңге барабар,
Анык баатыр дедирген.
Кыпчактан чыккан баатырлар
Кыргый, Бүркүт сен элен.
Кырк миң душман каптаса,
Кыйналбаймын дээр элен.
Кеңешиме келгиле,
Кебелбеген шер элен.
Баарың тегиз баатырлар,
Кыргызга темир чеп элен.
Сарбагыш, бугу элинде,
Али кара Минбай баатырсың.

Элди кыскан калмакка,
Эмне ойлоп жатырсын?
Кат жиберип силерди,
Каалагандан чакырдым.
Ала келгин калтырбай,
Жүзбай, Токо, Жампаны,
Качырып кирсе кыйкырып,
Калмактын чыксын талканы.
Чогулуп туруп калмактын,
Чоң пикирин тарталы.
Чоң сабатар элинде,
Чоголо баатыр сен элең.
Каптаса калмак дөөлөрү,
Кайгырбаймын дээр элең.
Эгей баатыр, Арстанбек
Эбегейсиз эр элең,
Тегиз кыргыз элине,
Темир коргон чеп элең.
Буудан ат берем мингиле,
Бул кабарды билгиле.
Душманга тоодой көрүнүп,
Дуулдап катуу жүргүлө.
Баатырларды чогултуп,
Маслахат¹ кылам келгиле.
Казак тууган элинде,
Калман, Албан, Акмамбет,
Жана келсин токтобой,
Жанай баатыр, Жаксымбет.
Кыргыз, казак бир тууган,
Кылышбай, Көпбай, Ярмамбет.
Угуучу элем бир шаар,
Калмакты жалгыз алган деп.
Элден чыккан башкача,

¹ *Маслахат* – кеңеш.

Эң эле кыйын балбан деп.
Жете көргүн кеңешке,
Жейренбай баатыр, Найзабек.
Атагың өскөн тамадан¹
Алыскы жоону самаган,
Аттанып кел эртерек,
Айтылуу баатыр Мамакан.
Жаныма жолдош болгула,
Жамбылбай баатыр, Мырзакан
Батышты байкап чыгышка.
Кулагын салып тыңшаган.
Семиртип күлүк ат минген,
Сегиз түрлүү тил билген,
Барган жоосун талкалап,
Баатырлыгын билдирген.
Силер сындуу эрлерди
Кимдер көрүп, ким билген.
Көрпөбай менен Күзөбай,
Карагул менен Мусабай,
Бусуу үчүн калмакты,
Бүйрүм жаман кычадай.
Өзүмчө айттым саламды,
Өзбек тууган аманбы?
Көп душманга кол салам,
Көрсөткүн бизге караңды.
Калдаркан баатыр, Нар балбан.
Калмакка көрсөт чаманды.
Бостумбай баатыр, Арслан кан,
Якыпбай жана Алтынкан.
Кыл комуздун кулагын,
Кыңылдата бураймын.
Кыргыз үчүн көрөлүк
Кылышын жалгыз кудайдын.

¹ *Тама* – кандык даража.

Кызыл канды агызган,
Кыргында сени сынаймын.
Кылдат баатыр, эр тандап,
Кырк жигитти кураймын.
Айтканымды билерге,
Ак кагаз жаздым силерге.
Артыкча болуп жарашсын,
Аргымак, тулпар минерге.
Алты күнү күтөмүн,
Атайлап келгин бул жерге.
Алдыда кайкы, белес бар,
Акыл жеткис элес бар.
Алты сан калың калмакка,
Аттана турган кеңеш бар.
Аттанып бери желгиле,
Акыл кошуп бергиле.
Айтканымды орундап,
Алыстан эрте келгиле! –

деп Темиркан баатыр ар уруудан чыккан атактуу баатырларга ат чаптырып, кат жиберди. Айтылган баатырлардын эң арты алты күндө келип бүтү.

Мындан бир нече күн өткөндөн кийин Темиркан баатыр Чынабат шаарынын атка минер акылманын, ага-тууган жакындарын, ар жерден келген баатырларын, эл баштаган бийлерин, эбин таап сүйлөрүн, эл ичиндеги сүйгөнүн, кепке маш чеченин, селдеси бар эшенин, көк ала сакал карысын, көсөм эптүү калысын жана Каратал карыны чакыртты. Бардыгы бир дөбөгө жыйылып, бей чеки кобур тыйылып отурган соң Темиркан баатыр алтындаган комузун колуна алып, кайрып ар кайсы күүгө салып, элге карап айтып турган сөзү:

– Аман-эсен болдунбу?
Алыстан келген туугандар.

Киндик кесип киримди,
Кичинемде жуугандар.
Курбу-курдаш тең өсүп,
Курчалышкан уландар.
Түйшүгүн тартып калмактын,
Түгөндү го туранар.
Түпкү максат оюнду,
Түгөлдөп бизден суранар.
Кары-жаш, калың эл-журтум,
Кандырып айтар мудаам¹ бар.
Кулак салып кебиме,
Зерикпей бир аз чыдаңар.
Кысып калмак жеп турса,
Кыргыз элге убал бар,
Кериле толуп кең күчкө,
Келтирип элди женишке,
Кеңейтип кыргыз аймагын,
Келди го кезиң кубантар.
Уруксат берсең туугандар,
Учкул ат тулпар минели.
Уй түгүндөй калмакка,
Урунуп эрте тиели.
Чактап бойго жасаткан,
Чарайна зоот киели.
Өрт койгондой үркүтүп,
Өлүгүн сайга үйөлү.
Ак кылычты көтөрүп,
Ат куйругун түйөлү.
Карап калкым ойлосоң,
Калмакка кандай баркынар?
Кайрый албай мал четин,
Калганыңбы жалпыңар.
Чындап бакыт жар болсо,

¹ *Мудаам* – оюм деген сөз.

Чын казатка чыгалык,
Чыйраксыган неменин,
Чырпыктай башын кыялык.
Өктөмсүгөн калмактын,
Өлүгүн сайга тыгалык.
Баатыр болуп атандык,
Бардык элге сыналып.
Карышкырдай жалаңдап,
Качырып эрте чыгалык.
Алтын ээр жабдыктап,
Ат жарашты минерге.
Тотудай болуп кубулган,
Тон жарашты киерге.
Азыркы сөздүн жөндөрүн,
Айтып турмун силерге.
Боору суук калмакты
Болжолдойлу алмакты.
Кара калмак кас душман,
Кантип бизге эл болот.
Кармашып жүрүп жеңбесек,
Калкыбыз тегиз жем болот,
Качырып чыксак калың жоо,
Кара жер менен тең болот.
Качырып куусак бул жерден,
Капталыбыз кең болот.
Кас душманга аттанам,
Калың журтум жооп бер.
Кырк бөрүнү ээрчитип,
Кармашайын тобокел.

Калмакты жерден куушка,
Караңдай өзүм жоопкер,
Кара бойду чак кылып,
Калктан издеп таптырып,
Кара курчтан жасалып,

Кабатталган зоот бар.
Ак ниет кыргыз тууганым,
Айланды таппай чууладың.
Алым, күчүм кырк жигит,
Атым арып калганда,
Ат жеткирип тургула!
Аты душман калмактын
Алмадай башын жулгула!
Ала тоонун башынан,
Аскалуу бодур ташынан,
Арстандардын кыргынын
Аңгемелеп көргүлө.
Алкынып келген душмандар,
Артына кайтпайт тирүүлөй,
Алдынан келип урунса,
Арстандардын мурдуна.
Тонум тосуп кеткенде,
Тон жеткирип тургула!
Томтондогон душмандын,
Толорсугун жулгула!
Ак ниетте тургула,
Анык калмак кыргызга,
Айыкпаган кулгуна.
Айыктырат бул дарттан,
Айтып турган бул бала!
Атганып тегиз артымдан,
Аты кыргыз жалпыңдан,
Анык душман калмактын,
Түп тамырын жулгула!
Кырк жигитим кыйкырып,
Кыйын жайда баш берсин.
Күлдү кыргыз артынан,
Күл азык кылып аш берсин.
Күн узарып, кар кетип,
Күлүмсүрөп жаз келсин.

Мал семирп толгондо,
Айран, кымыз көбөйүп,
Эл бөксөгө конгондо.
Аттанып анан чыгалык,
Ат кара тил болгондо.
Душман көрсө күйүнсүн.
Башына кайгы үйүлсүн.
Тобунду көргөн кыргыз эл,
Толугу менен сүйүнсүн.
Айтылган сөз барындын,
Жүрөгүнө түйүлсүн. —

деп, Темиркан баатыр сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит тирүү бирин-бири жоого таштап кетпеске ант беришти. Мындан кийин кыргыз баатырлары ырдап, жыргап жата беришти.

Ушул кыргыз элинде, Чынабат шаар жеринде, жашы элүүгө келген бир шойкондуу Шоңкор аттуу киши болгон.

Ал Шоңкор майда-чайда буюмдар алып калмактын базарына сатып, андан алган буюмдарын кыргыздын базарына алып келип, ошондон пайда тапкан кызыл кулак соодагер боло турган. Кыргызда болуп жаткан кенешти түшкөн жериндеги элге айтып жүрөт. Ал сөз калмактын элине бат эле жайылып, калмактын каны Коргош кандын кулагына угулат.

Ал Коргош издетип жүрүп Шоңкорду таптырып айдатып келет. Ошондо кандын суроосуна Шоңкордун жооп берип турганы:

Адамдан артык кан Коргош,
Кулагыңды салыңыз.
Каалаганың мен айтсам,
Калар бекен жаныбыз.

Пикирин бузду сиз үчүн,
Биздин кыргыз каныбыз.
Кашыңызга мен келип,
Калп айтсам башым алыңыз.
Калмактан калың кол жыйнап
Капысынан барыңыз.
Камынтпастан баспасан,
Калбайт каным жаныңыз.
Калп айталбайт бул сөздү,
Карыя Шонкор чалыңыз.
Жолборскандын балдары
Темиркан менен Болоткан
Аскерин жыйнап келмекчи,
Адепти сизге бермекчи.
Оюнда тартып алмакчы,
Оролкан аттуу сулууну.
Падышам сизде акыл бар,
Барлык элин сураган.
Касиетиң дагы бар,
Карыптын көөнүн улаган.
Кас душманың кыргыз эл,
Каштагандай кыян сел,
Калмак үчүн ал дагы,
Каршы колду кураган.
Кураганда максаты,
Сенден өзүн калкалап,
Максатында бузмакчы
Дарбазанды балталап.
Такыр сени курутмак,
Таажы, тактың талкалап.
Кууса сени Таластан,
Кумары анан таркамак.
Шаарыңды алмакчы,
Шашпай кырып калмакты.
Камынбасаң сиз үчүн,

Кайтпас балаа жармашты.
Жолборскандын балдары
Жоодон элин сактамак.
Жоон билек балбансып,
Жолуна сени таптамак.
Ат чабышка үйрөнүп,
Артыкча өзүн маштамак.
Бир тогоол айы жаңырса,
Биротоло каптамак.
Камынып мурун барбасаң,
Көгөй канды албасаң
Көргөзүп эле айтайын,
Көп калмак тегиз кырылдын.
Кара калмак турганда
Башканын эли эл эмес,
Баары кыргыз бир сенин
Бармагына тең эмес –

деп, Шоңкор сөзүн бүтүрдү. Ошондо кан Коргош:
Чал ырас айты, кантсе дагы аз кыргыз мага эч
убакта каршылык кыла албайт, ошентсе дагы ка-
мыныш керек, Чүй, Таластан 45 миң аскер жый-
нап Көгөй канды басып алыш керек, – деди. Шоң-
корго уруксат берип, аттандырып жиберет.

Ал ошол бойдон жата турсун. Эмдиги сөздү кыр-
гыздын элинен баштайлы.

Ал кезде карасан
Акыл ойлоп санасан,
Абайлап жакшы түшүнсөң
Азыр чыгат тамашам.
Күн узарып жаз келди,
Каркыра, тоодак, каз келди.
Эл жумушту сагынды,
Элирип күлүк багылды.
Жоон билек эрлерге,

Жок жумуштар табылды.
(Биздин эсеп кыргызча)
Бир тогоол айы жаңырды.
Темиркан менен Болоткан
Кабарлап калкын жыйнады,
Карыларын калкы сыйлады.
Калмактан ыза болгондор,
Кайгыга мыктап толгондор
Каңырыгын түтөтүп
Калбай тегиз ыйлады.
Эл жыйылды миндеген
Эсебин эч ким билбеген.
Эки баатыр комузун
Күүлөп алып сүйлөгөн.
– Чыкпады менин эсимден
Чын душман коркот сезимден,
Чын коркконсуп жатпастан
Чыгалык калкым тезинен.
Баатырың бар, башкаң бар,
Балбандыгы ашкандар,
Такыр душман калмакка
Чыгабыз качан дебейсиң.
Качырышка калмакты,
Кана, калкым не дейсиң? –

деп Темиркан сөзүн бүтүрдү. Ошол олтурган калын топтун ичинен атасы Жолборскандын ак ниеттүү курбусу Каратал карыя баланын сөзүнө чексиз кубанып, аксакалын жайкалтып, элдин ортосуна басып келип, комузду колуна алып, баатырларга кайрат берип, күүгө салып ырдап коё берди:

Айланайын сөзүндөн,
Алдымда эки кулунум.
Колго тилек бергендей,

Козголду менин муунум.
Коркулдаган калмакка,
Кор болуп жаман курудум.
Максатыма жеткендей,
Мас болгонсуп турумун.
Өзгөчө жаман кор болду,
Өзүндүн кыргыз уругун.
Айланайын арстандар,
Аттанам деген сөзүндөн.
Атырылган калмакты,
Арабыздан көчүрсөн.
Жалпы баарын кубалап,
Жаккан отун өчүрсөн.
Кызыталак душман эл,
Кыргызга эрик бербеди.
Кылчайып кайра сүйлөөгө,
Кыргыздын алы келбеди.
Кытай, калмак аралаш,
Кыргыздай тийген элиме.
Кыйындап өөнөп келатат,
Кысылтып кармап жериме.
Кертип улам жер коруп,
Келип калды чениңе.
Өкүртүп тийип көп алды,
Өрүштө жаткан малыңды.
Өлөрман ойлоп кыргызды,
Өзгөчө билген алыңды.
Жоктоп барсаң айлына,
Жонуң бир айра чабылды.
Жок жеринен биздерге,
Жоон балаа табылды.
Какшатып күндө олтурса,
Кантип кылдың сабырды.
Айдап короо койду алды,
Адырда жаткан уйду алды.
Өрүшкө жылкы салдырбай,

Өзгөчө жайыт коруду.
Өктөм сөзүн айталбай,
Өлгүдөй элиң солуду.
Өрнөгү болду ушундай,
Өрттөнүп кетсин жоругу.
Кутургандын чоң талаа,
Жыйылган дингек¹, кара арча,
Жоргодогу Бал башат,
Калмактын бул да коругу.
Тээ тетиги көрүнгөн,
Күнгөй тоодон бөлүнгөн.
Эңсегенге эң сонун,
Эчкилинин жонубу?
Кайракы эгин айдатпай,
Калкыма нанды чайнатпай,
Казаты жаман күч болуп,
Кайнатты калмак шоруңу.
Бүгүн эрте мен тыштан,
Бир адамга жолуктум.
Билишинче ошондон,
Бир шумдукту мен уктум.
Калмактын каны кан Коргош,
Калың кол жыйды деп уктум.
Кырк беш миң аскер кол менен
Чепке келди деп уктум.
Андагы чепти талкалап,
Абдан бузуп балталап.
Кан Көгөйдүн калаасын
Камады дейт анталап.
Он беш миң кол тетиги,
Терскол менен ашыптыр,
Талаага адам чыгарбай,
Дарбазасын басыптыр.
Өзүңдүн элиң Көгөй кан,

¹ Дингек – жыгачтын бир түрү.

Өлөрчө болуп шашыптыр.
Ичтен тышка бир адам,
Такыр чыкпай калыптыр.
Зардалың асыл Көгөйдүн,
Заманасы тарыптыр.
Ал кишинин сөзүнө
Каратал абаң каныптыр.
Жалпың ойлоп карасан,
Жалган эмес аныктыр.
Тескей тарап кара жол,
Тегиз бар дейт калың кол.
Тенгедей ачык жери жок,
Телегейи тегиз мол.
Аның үчүн баатырлар,
Аттанууга даяр бол.
Кең-Колдун оозу жайык саз,
– Манастын күмбөз камыры¹,
Баатырлыгы жок Көгөй,
Бааналап кимге жамынды.
Калкынды жоого каматып,
Кайтарган малын талатып,
Кашайтып камап жоо турса,
Кантип да кылдың сабырды.
Күнгөйдөгү бар малын,
Көрүнөө талап кетти дейт.
Жалпы кыргыз балдары,
Жатып алыш эппи дейт.
Эттен өтүп кордугу,
Сөөгүбүзгө жетти дейт.
Кармап алып малчыны,
Калтырбастан жалчыны,
Байлап алып байларды,
Башын жара тепти дейт.
Кең-Арал, Кең-Кол арасын,

¹ *Камыр* – өлгөн адамды коё турган жай, көр.

Көгөй кандын калаасын,
Аскер жыйып элинден,
Арстандар качан барасың?
Зарлаган абаң силердин,
Садагана жарасын.

Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Темиркан баатыр
комузду колуна алып, кулагын бурап, күүгө салып,
атасы Жолборсканды карап айтканы:

Арыз айталык азыр биз,
Асыл Жолборс атабыз.
Калмакка элди каматып,
Кантип чыдап жатабыз.
Караталдан сөз угуп,
Кайталанды капабыз.
Кас душманым калмактан,
Калың кыргыз баатыры,
Кумарды качан жазабыз.
Карасын үзүп душмандын,
Калааны четтен бузгандын,
Боору суук бул иттен,
Бошобойбу жакабыз?
Карууну кудай берген соң,
Карап жатыш эмне?
Капысынан кабар сал,
Калың кыргыз элиме.
Анык кудай бак берсе,
Айткан сөзүм так келсе,
Жешире кирип четинен,
Жеткирели жерине.
Кабар келбей калыптыр,
Көгөйкандан атайлап,
Жатып калган турбайбы
Жалпы душман бакайлап.
Үч күн, төрт күн ичинде

Үч миң баатыр камдап бер.
Санынан артык, сапаттуу
Салда¹ дөөдөн тандап бер.
Ишенбесен, агалар,
Ишимди оңоор кудай бар.
Эчкилинин башынан,
Эрдигимди карап көр.
Ойдогудай иш иштеп,
Олтургун, ата, тагына.
Каратал абам жол баштап,
Бирге барсын жаныма.
Андан кийин киришкин
Алты миң аскер камына.
Ичинде ошол аскердин,
Ичкиликти ойлогон,
Ичип оокат тойбогон,
Ичи душман, сырты дос,
Илеби кыйын, өзү бош,
Илмийген жигит болбосун.
Алда таалам ондосун,
Аркамдагы жолдошум,
Анык жакшы сындаткын,
Алпи², сыны пормосун.
Аскериндин ичинде,
Айылды катуу ойлогон,
Ашка карды тойбогон,
Алты душман көрүнсө,
Аңга түшүп сойлогон,
Айылда баатыр, жоодо жок,
Арамзалар болбосун.
Жалпы душман онбосун,
Оң, солумда жолдошум,
Оюң менен сындаткын,

¹ *Салда* – лөк, өтө күчтүү деген мааниде.

² *Алпи* – кейпи.

Онду, солду пормосун.
Ошол аскер ичинде
Оюнду катуу ойлогон,
Оокат ичсе тойбогон,
Он душманды көргөндө,
Ооругандай сойлогон,
Оозу баатыр, колдо жок,
Опкок жигит болбосун.
Кооптуу душман оңбосун,
Кошулган баатыр жолдошум.
Кошо жүрүп сындаткын,
Колу, буту пормосун.
Коломолуу колумда
Колуктуусун ойлогон,
Кош табакка тойбогон,
Кош душманды көргөндө,
Коңулга кирип сойлогон,
Корсулдаган айылда,
Коркок жигит болбосун.
Уюктуу душман оңбосун,
Үркөрдөй кыргыз жолдошум,
Үйүнөн туруп сындаткын,
Үнү, сөзү, пормосун.
Ушул аскер ичинде,
Үй тамагын ойлогон,
Үч табакка тойбогон,
Үч калмакты көргөндө,
Үңкүргө кирип сойлогон,
Үйдө баатыр, жоодо жок,
Үңкүйгөн жигит болбосун.
Жалпы душман оңбосун,
Жанымдагы жолдошум,
Жактырып, ата, ала көр,
Жашы, сыны пормосун.
Жаккан аскер ичинде,
Жалпы аламан ат салсак,

Жаркылдашып биз калсак,
Жарагын жоого жулдурган
Жан жолдошун урдурган,
Жакындан душман көрүнсө,
Жата калчу болбосун.
Үч миң аскер мына бул.
Элинди жоодон сактоого,
Эртелеп, ата, камын кыл.
Эрегишкен жоо турса,
Эрмегин күтпө жаныңдын.
Эки күндө даяр бол,
Энди турбай тарттым жол.
Экинчи кайра көргүнчө,
Элим кыргыз аман бол.
Он күндөн кийин артымдан,
Өзбек, кыргыз калкыңдан.
Каармандан, баатырдан,
Камдап жибер дагы кол.
Жарак менен жабдылган,
Жазайыл мылтык октолсун.
Жаалданган сүрү бар,
Жалтырап көзү чок болсун.
Жалпы душман көргөндө,
Жаалынан корккондой,
Жаркылдатып кылычты,
Жапырып кирсе токтолбой,
Жан тыялбас шок болсун.
Жандап өткөн жоо болсо,
Жамбашка найза малчудай
Жалындап көзү от болсун.
Калканы бар жонунда,
Карагай найза колунда,
Калмакты айдап жылкыдай,
Качырып жүрсүн сонунда.
Кадырлуу атам Жолборскан,

Калктан жыйган аскерин,
Как темирден кайраттуу,
Карап киши тургусуз,
Калкымдан чыккан шер болсун.
Калың жоого киргенде,
Карсылдашып жүргөндө,
Канчалык жара болсо да,
Кажыбаган эр болсун –

деп, Темиркан баатыр токтоду. Атасы Жолборскан балдарына кубанып, Чынабат шаарынан сынчыларга сындатып жүрүп, Каратал карыя жактырып миңге бир өзүм деген каарман эр жүрөк баатырдан тандап 20 жаш менен 35тин ортосундагы жигиттерден 3 миң баатыр жыйнап берди. Аларга кырк жигит кошулуп, Каратал карыя баштап, сурнай, керней тартылып баатырлар жоого аттанышты.

Алар Таластын суусунан өтүп, Даңгектин кашатынын алды менен жүрүп кетишти. Жоргонун белине чыгып Темиркан баатыр аттан түшө калып, дүрбү менен бет алдындагы Таластын өндүрүн карады. Караса Көгөй кандын шаарынын сыртынан курчап калмактын кумурскадай аскери жатканын көрүштү.

Темиркан көп колду кайра баштап, Нылды өзөнүнүн чоң капчыгайынын башындагы чоң сазга келип түшүп, Каратал, Болоткан үчөө Ачыдан чыккан кара таштын чокусундагы моло ташка чыгып дүрбү салышты.

Эмки сөз Кетмен-Төбөдө жашаган Тагай кандан башталат. Тагай кан Таластагы болуп жаткан окуялардан такыр кабарсыз болот. Каратал карыя түн катырып, Тагай канга бир кишини жөнөтөт. Тагай кан бул кабарды угары менен салда эр жүрөк баатырлардан миң жигит карап, ага Томул баатырды баш кылып жөнөтөт. Алар Чоң-Чычканды өрдөп,

андан Ит агар ашып Беш-Ташка түшүп, Айгыр жалдын үстүнө чыгышты. Андагы талаа менен Кара Кашатка барып, Чыбыкты бейиттин алдындагы кечүүдөн кечип, Нылды сайдын өзөнүн өрдөп, Чоң капчыгайдын башына чыгып кыргыздын аскерине кошулат.

Кыргыздын аскеринин ичинде Каратал карыя менен бирге барган кадимки шойконду Шоңкор бар эле. Бул Шоңкорго Саткын жана Калча аттуу эки жигитти кошуп, калмактарга жибермекчи болушту. Ошол үч элчиге карап Караталдын айтып турган сөзү:

Кыргыздын элин камаган,
Кырмагына самаган.
Кырга чыккан малдарын,
Кыюусу жок талаган.
Кызыталак душмандар,
Кылчайбай кеткин арадан.
Кетпесеңер калмактар,
Кеп уккун эки баладан.
Кеп айттырган ким десен,
Кекетип дагы жиндесен,
Келгендер Жолборс балдары,
Кесирлүү калмак билбесен.
Келтекти сүйсөң мындай чык,
Кереметти билгизем.
Сергексиген калмактар,
Сексейип учкан камгактар,
Серпишип күрөш салмак бар.
Же жыгылып, же жыгып,
Же алдырып, алмак бар.
Аты калмак арсыздар,
Атышарга барсыздар.
Амалың таппай кыргызды,
Айландырган жансыздар.

Алыңа карап кеп ургун,
Ары жок билбес байкуштар.
Таластын суусу шор болот,
Талаасы толгон мал болот.
Так жапырып киргенде,
Качалбай башың маң болот.
Ушул жаткан жерибиз,
Урушарга тар болот.
Таманыңдан шар аккан,
Таластын киргин суусу бар,
Ачынын куйган жеринде,
Аскадай бийик Булбул жар,
Алышар болсоң душманым,
Аттанып тезден чыга кал.
Ат чалдырып алууга
Алдыда саздуу токой бар.
Алдыңа барат сөз алып,
Шоңкор, Саткын, Калчалар.
Сай, жыбытка толорсун,
Сандаган калмак жакырлар.
Кан Коргош аттуу калмаксың,
Качан бизди алмаксың?
Жайыттагы көп малды,
Жатып алып жалмапсың.
Жакалашар кез келди,
Жаныңа ажал тез келди.
Чаманды айтсам баары бир,
Чагып жечү жаңгаксың.
Жолборскандын балдары,
Жолумдан чыгып калар деп,
Ойлодунбу Коргош кан?
Жоболонду салар деп,
Жосуну жок орунсуз,
Жолтого башым малар деп.
Жок чатакты чыгарып,

Жообун айтчы угалык,
Жоон келтек көтөрүп,
Жоочул болсоң бери чык.
Күрсүлдөгөн калмактар,
Күчүң болсо уруп жык.
Аскер жыйып келипсиң,
Аша күчтүү балбансып.
Аты кыргыз баласын,
Абыдан кыйын ардантып,
Азсынтып бизди турсаң да,
Алышар болсоң купакуп.
Уруш майдан жер болсун,
Ачынын сырты боз талаа.
Эгиз кара долоно,
Ашайран, Кандим көп салаа,
Үч дөбөнүн жайыгы,
Чоң тегиздик бар жана.
Уруш майдан жерлери,
Укмуш балбан шерлери,
Ушул жерде болсун деп,
Убада берем мен сага.
Жеңиш жагын көп ойло,
Кыйындыкты оңойло.
Кенен жатсын аскериң,
Кең-Арал менен Көгөйдө.
Акыл сурап жериң жок,
Асыл тулпар төлүң жок,
Акыл берип жолго сал,
Арачыга өлүм жок

деп, Каратал карыя Шоңкор, Саткын жана Калчаны элчиликке жиберди.

Алар ал айтылган сөздөрдү калтырбай калмактын каны Коргошко түшүндүрүштү. Коргош кан буга макул болуп, шаарды курчаган күнгөй тараптагы

аскердин барлыгы Көкөйгө, тескей тараптагы аскери сыйлыгып келип Кең-Аралга жайланышты.

Уруш майдан жери Ачынын сырткы боз талаасы болуп дайындалды. Эки кол бетме-бет келип, кыргыздан Найман баатыр жекеге чыгып душманды карап айтып турганы:

Алдымдагы калмак эл,
Ал, кубатың көп болсо,
Алышалык азыр кел.
Каныңа азыр тең болот,
Кандым сайдан аккан сел.
Нымдалышсын кан менен
Нылды өзөндүн кең жери,
Карап турбай бир баатыр,
Качырып чык сен мени.
Каармандар, баатырлар
Кармашалы кел бери.
Баарың тирүү калбайсың,
Баатыр Найман келгени.
Качырып чык кечикпей,
Калмактын баатыр эрлери.
Жеке келген баатырдын
Жерге канын сапырдым.
Миңге өзүмдү тең ойлойм,
Жеке балбан чакырдым.
Мактанып айткан кеп эмес.
Баарыңа жалгыз татырмын.
Чокморум бар чоң батман,
Чогуу жаткан калмактан,
Мейлиң баарың каптасаң,
Мен эмесмин жан баккан.
Он миң калмак жабылсаң,
Оной көрөм камгактан.
Ачы, Көгөй арасын,

Ак тумандай чандатсам.
Ондон кабат келсең да
Онтотпостон соёмун.
Жалпы барың жабылсаң,
Жалгыз өзүм жоёмун.
Каптагыла тептегиз,
Каныңды ичип тоёмун.
Тилегиңе жетпейсиң,
Тиктеп мени беттейсиң.
Тике мага баарың кел,
Тирүү кайра кетпейсиң.
Кааласаң келгин экиден,
Кала берсе жетиден.
Каптагыла тептегиз,
Кантип тирүү кетирем –

деп, баатыр Найман калмакты карап, кынжырдай жарап, каарын төгүп, аябай сөгүп турду.

Коргош кан эки жагын карап: «Бул кыргыздын баатырсынып мактанган немесин бирөөң барып, өлтүрбөй тирүүлөй эле бөктөрүп келгилечи! Аны бир далай тамашалап, эрмектейли», – деди. Калмактан бирөө келип:

– Биз жаракты коюп жөн гана ат үстүнөн эништели. Эр Найман ага макул болуп, ошондогу экөөнүн эңишкенинин түрү:

Бири калмак, бир кыргыз,
Бир канчалык эништи.
Майдандын орто жеринде
Мас букадай челишти.
Бир-бирине сунушуп,
Билектерин беришти.
Булкуп, силкип тартышып,
Булбул жарга келишти.
Бир убакта Наймандын,

Көмөлдүрүк үзүлүп,
Бара-бара ыкшалды,
Басмайылы сүзүлүп,
Кейип кыргыз дүнгүрөйт,
Кетет деп калмак түшүрүп.
Ээр токум сүрүлүп,
Соорусуна барды го.
Тартышып жүргөн боюнча,
Тамашалуу оюнча,
Ээрден ашып бул жайдак.
Сээрине минип алды го.
Жайдагына карабай,
Жыгылам деп санабай,
Белден алып калмакты
Бек өнөрүп алды го.
Алдына басып өнөрүп,
Аштоодой кылып көтөрүп,
Атын коштоп олжолоп,
Өөдө карап салды го.
Мынакей балбан калмак деп,
Калмакты кыргыз алмак деп,
Ээрин көрүп соорудан,
Эл күлүшүп калды го.
Алып келген улакча
Талп дедире таштады.
Жолдо калган калмактын,
Жоо жарак уруш аспабы.
Дагы барып эр Найман,
Майданда турат кыйкырып.
Ошол күнү Наймандан,
Он эки балбан өлдү го.
Он беш балбан калмагын,
Өлтүрбөй байлап келди го.
Эртеси күнү кыргыздан,
Эр Мамбет баатыр аттанды.

Сексенин байлап келем деп,
Сергек баатыр мактанды.
Калмактын калың элинен
Караса бирөө келатат,
Канжар тагып белине.
Калың көмөч бышчудай,
Карандай чыккан демине.
Карап акыл бөлүнөт
Карааны тоодой көрүнөт.
Кыйкырып келген бул жигит,
Кыйыр баатыр өзү экен.
Күндүгүнө ал Кыйыр,
Жарым кап нандан жечү экен.
Жети минге бир өзүм,
Жендирбеймин дечү экен.
Шамалдай болгон Кыйырдан,
Шашпай турду эр Мамбет.
Каруусун колго бек жыйып,
Качпай турду эр Мамбет.
Кыйкырып келип Кыйыр жоо,
Кылыч менен бир салды.
Эр Мамбет эки бөлүнүп,
Эки жакка кырданды.
Эртеси кыргыз чыгарды
Шабек сындуу баатырды.
Шабектин колу тизгинде,
Шамалкөк аттын үстүндө,
Сооруга камчы басканда,
Солкулдады кара жер,
Каарланып калмакка,
Кашына чапчаң бармакка,
Кара найза сундурду,
Калмактан өчүн алмакка.
Бир-бир коюп өткөндө,
Жүрөктөрү басылды.

Найзалары сынышып,
Билектерден кармашып,
Бир-бирине асылды.
Кээде кетет эр Шабек,
Кетенчиктеп чегинип.
Каламын деп ойлобойт,
Бул калмактан жеңилип.
Камчыланып качырат,
Кайрат менен теминип.
Кайраттуу мал Шамалкөк,
Эр Шабектин алдында.
Канча жүрсө чарчабас,
Кайра каткан семирп.
Чарчаганды билбеген,
Чапкан сайын элирип,
Оюн салып кетчүдөй,
Ооздугун кемирп.
Бир убакта эр Шабек,
Калмакты билегинен алды го,
Жулунса да чыгарбай,
Же чылбыры жерге чубалбай,
Шамалкөктү теминип,
Шыр эле жолго салды го,
Сүрдүктүрүп Кыйырды.
Кыйырдын аты ыйынды,
Темтендетип сүйрөтүп,
Кыргызга алып барды го.
Келбетин көрүп балбандын,
Кыргыз айран азыр калды го.
Каратал жана эки бек,
Кашына келди секиндеп.
Анда Кыйыр мындай дейт:
Алдымда тоодой көрүнгөн,
Кармашып түшүп колуңа,
Калмак элден бөлүнгөм,

Колу-башым кессен да,
Коркпос элем өлүмдөн.
Пейлине тойдум элиндин,
Эмне десен мен макул,
Эбегейсиз берилдим –

деп, Кыйыр кыргыздарга кошулуп кетет. Эртеси күнү Кыйыр баатыр урушка барууну сурады.

Баатырлар кенешип отуруп, Кыйырды кайра чакырып урушка барууга уруксат беришти.

Ошондо Кыйыр баатыр урушка барып, калмакты карап, үнүн бийик көтөрүп айтып турган сөзү:

Кырдан түшкөн кыядай,
Кызарып, ташып жомулдум.
Кыялы жакты өзүмө,
Кыргыз эл жаңы досумун.
Кылчайбас сага мен болуп,
Кыргызга чындап кошулдум.
Кылдайын койбой жоготом,
Кытай, калмак кошундун.
Кыргыздык баатыр мен болуп,
Кыркышкан душман сен болуп
Кыргызга кыйын ант бердим,
Кырууга сени дем болуп.
Кылыгым жакты кыргызга,
Кыялым, оюм кең болуп.
Каның болот аккан сел,
Кара көзүң кылам чел.
Каарман калмак баатырлар,
Качырып мага баарың кел.
Кара бүркүт тепкендей,
Каптырамын кара жер.
Каптап келип сен азыр,
Каарымды карап көр.
Жашынарга тоо койбойм,

Жаныма жакын жоо койбойм.
Жалпы душман жабылгын,
Жалгызыңды соо койбойм.
Жетилген Коргош сен элең,
Жеринде баатыр мен элем,
Жергемде болсо эр Кыйыр,
Жендирбесмин дээр элең.
Калмак үчүн жалгыз мен,
Кара тоодой бел элем.
Калкың кадыр кылбады,
Кайгы санаам тынбады.
Кан Коргош сен тараптан,
Калдайып бактым жылбады.
Калкыңдан кетип эр Кыйыр,
Казаттын ырын ырдады.
Кошулуп жүрүп көрбөдүм,
Коргош кандын пайдасын.
Жетишкен кыргыз элинен,
Эр Кыйыр келип сайрасын.
Жети бут чокмор көтөргөн,
Жеке балбан кайдасың?
Жем таба албай мен жүрдүм,
Жетпеген турмуш айласын,
Жети миң калмак бир келсең,
Эр Кыккен жер каптырып жайласын.
Кенири тарттым колунда,
Кедейликтин азабын.
Кенен турмуш болбосо,
Кейишти кайдан басамын.
Келсең мага кумарды,
Келтек менен жасамын.
Өмүр бою сенде мен,
Отунуң алып, суу куйдум.
Куру алакан мен болуп,
Курумшу кийип куучуйдум.

Чокой кийип мен жүрдүм,
Чору кетпей бутумдун.
Чочондоп урган таяктан,
Чорт эле бүгүн кутулдум.
Азапты сенден көп көрүп,
Айрылмагым эп көрүп,
Акыры сенден кегимди,
Алмак үчүн жүткүндүм.
Арманда калба сен Коргош,
Айтпасам сөздү жөн болбос.
Аман болсо кыргыз эл,
Акыры мага тутулдун.
Далайдан бери мен болдум,
Сенин тамаша кылган эрмегин.
Абыдан керек мен үчүн,
Алдыңа айтып бермегим.
Айы, жылы, өмүрү
Менин акымды такыр бербедин.
Алыстан отун мен алып,
Арканга толо бек таңып,
Асты эсимден кетеби?
Аркалап жөө келгеним.
Акчанын азы бир тыйын,
Ар жылкы акым кырк тыйын,
Акын жок сенин менде деп,
Аны да кана бергенин?
Алдыма минип жүргүдөй,
Ат бердинби кан Коргош?
Ак нан салып табактан,
Аш бердинби кан Коргош?
Айлында мендей кедейди,
Кас көрдүнбү кан Коргош?
Айдалымды жаңыртып,
Кийинттинби кан Коргош?
Айы, жылы сен мени,

Сүйүнттүнбү кан Коргош?
Айлаң куруп өзүндү,
Минтип күйүнттүнбү кан Коргош?!
Өмүрү сенде мен жүрдүм,
Өлүм менен тең жүрдүм,
Өзүмчө чатак чыгарбай,
Өгүзүм минип тек жүрдүм.
Өткөн сенин азабың,
Өмүрү сага кошулбайм.
Алышар болсоң бери чык,
Аңгемелеп отурбайм.
Кошулбаймын мен сага,
Кол булгаба сен мага.
Колуңдан келсе уруп жык,
Кокуйду баштап жөн гана.
Эч болбосо баш маанак,
Аялдуу кылып койбодуң.
Эркин жүрөм кыргызда,
Эми менден оңбодуң –

деп, Кыйыр баатыр астындагы Көк кашканы ары-
бери ойнотуп, ооздугун чайнатып, душмандын элин
куурай сындуу көрбөй, жаман сүйлөп, Коргош кан-
дын сөөгүнөн өткөрүп, чоң чокморун ийинине са-
лып, жоону бет алып турду.

Коргош кан ким барат деп сурады. Ошондо:

– Тоодой тору тулпарга,
Токум салып минди го.
Толтолуу болот шамшарын,
Толосуна илди го.
Тоодой Куту мырзаңыз
Токтолбостон жүрдү го.
Чаап келип чапчандап,
Чакырайып апсандап,
Чапчаң сууруп шамшарын,

Чаппастан атып урду го.
Таамай тийсе ал шамшар,
Кыйырдын талканы чыкмак болду эле.
Чапканды билбей шамшарды,
Ыргытып урмак жөн беле.
Кырынан эмес ал кылыч,
Жалпагынан тийди эле.
Ал шамшарды эр Кыйыр,
Кармай калды сабынан,
Кутунун коркуп жүрөгү,
Чыга жазды кабынан.
Кутуну белге чапты го,
Кыйыр баатыр болжолдоп.
Омкорулуп белинен,
Оодарылып кулады.
Атта калып көчүгү,
Дени жерге сулады.
Кырдан аска көчкөндөй,
Күрс этип жерге урады.
Эки аягы салаңдап,
Атта кетип баратат.
Көп узабай эр Кыйыр,
Атты барып кармады.
Кутунун тору тулпары,
Өз элине барбады.
Коштоп алып эр Кыйыр,
Кыргызды карап салганы.
Атты берип элине,
Майданга дагы барганы.
Коргош кан сындуу калмактын,
Кара түн түштү башына.
Атакур деген инисин,
Чамаң кандай сенин деп,
Чакырып алды кашына.
Кыйырга тезден баргын деп,

Кутунун канын алгын деп,
Аттандырды Коргош кан,
Анык Кыйыр касына.
Атакурга миндирди,
Аргымак ат тандатып.
Он эки бут чокморун,
Оң колуна карматып,
Жөнөдү калмак Ачынын,
Талаасын толо чаңдатып.
Атакур баатыр оштондоп,
Алаңдап көзү тостондоп,
Жөнөп бара жатканда
Жарым челек аракты,
Тартып ийди кошколдоп.
Кар жаадырчу булуттай,
Кабагын салды Атакур.
Кара мылтык жазайыл
Колуна алды Атакур.
Кыйырга жакын кырк кулач,
Барып калды Атакур.
Жакын барып токтоду,
Жазайылын октоду.
Таамай турган Кыйырды,
Тарс дегиче соккону.
Артык баатыр Кыйырдын,
Ажалынын жоктугу.
Коргошун ок Кыйырдын,
Колтугунан өткөнү.
Бир эли мындай болгондо,
Бир козголуп койгондо,
Бул мылтыктын чың огу,
Бузат эле өпкөнү.
Жана дагы Атакур,
Жазайылга камынды.
Жан калтасын караса,

Жайнаган октор табылды.
Камынганча Атакур,
Кыйыр сындуу чоң баатыр,
Кызыл атка камчы уруп,
Кылычын алып чамынды.
Кыйкырганча ал калмак,
Кыя бир башы чабылды.
Аны көрүп калмактан,
Балбаны калбай тандаткан,
Эптей албай бирденди,
Эки миң калмак жабылды.
Карап баатыр аянбай.
Кара жаны ачынды.
Каны кызып кыргыздын,
Кантип карап турушсун,
Темир кан, Болот баш болуп,
Баары тегиз жаш болуп,
Кырк жигит жана эки жүз,
Баатырлар тегиз качырды.
Коргош кан көрүп бул ишти,
Жер жайнаган урушту,
Жер жемиртип жиберди,
Жети миң калмак баатырды.
Эки жүз кыргыз баатырлар,
Эрдесинген душмандын,
Канын суудай сапырды.
Көп калмакты туйгундар,
Көгөйдү көздөй жапырды.
Көк кылычтар чабылып,
Көп жазайыл атылды.
Ак мунардын башынан,
Анык көрүп Көгөй кан,
Аа кудайлап жалбарат.
Качырып чыгар айла жок.
Канетер айла табалбай,

Камалып турат талыгып.
Калмактар сыртка жол бербей
Кантерин билбей зарыгып.
Бир дөбөдө кан Коргош
Жанында бир жүз кишилер,
Качканга катуу бакырды:
– Курусун кылган ишинер.
Эки жүздөй кыргыздан
Эмне кайтты мизинер.
Самандай жүзүң саргарып.
Чириген чөптөй түсүнөр.
Эмнеге келгенсиң?
Эң эле жаман бул ишин.
Кайра сайып кыргызды,
Каптагыла баарың тең!
Кыргыздан душман жүдөдү,
Кыйын жоо экен бу – деди.
Кыйкырып каны айтканда,
Кырк миң калмак чү деди.
Жер дүңгүрөп ат койду,
Ачынын сырткы талаада.
Эки миң калмак жабылды,
Темиркан, Болот балага.
Кыргыздан келди эки миң,
Кыйкырып чуулап жана да,
Бүтүн күңгөй эл толуп,
Кыргындалып жатыры.
Көп өлүккө толтурду,
Көгөй менен Ачыны.
Ал аңгыча болбоду,
Кызыталак кан Коргош
Кырынан тийди жөн барып,
Четте турган бирөөнү,
Челип өттү бир сайып.
Найза жеген ал киши,

Кантип турсун тынч алып.
Караттын башын бурууга,
Калмакты карап кылчайып
Камынганча болбостон,
Кайра дагы жолгошкон.
Узакбай аттуу жигитти,
Уруп өтү бир салып.
Артын карап кылчайып,
Имерилип кыйкайып,
Көпкө беттеп туралбай,
Кайра качты бир сайып.
Жалт берип качкан калмакты,
Жабыла кууду кыргыздар.
Узатпастан артынан,
Уруп жетти Узакбай.
Куйруктан алып сары атын,
Буруп кетти Узакбай.
Булка кармап найзасын,
Жулуп кетти Узакбай
Кутургандай калмакты,
Кууп жетти Узакбай.
Жол колоттун оозунан
Жоон топ элге камалды.
Жоо колунан Коргош кан,
Жоктон тапты ажалды.
Жол боюна сулатты,
Жорудай болгон арамды.
Жоон найза калмактын,
Жонуна кирип кадалды.
Жосуну жок мындай чоң,
Жок эле көргөн адамды.
Дыгдырылып калмактар,
Көгөйдү көздөй сүрүлдү.
Жерге кирип калмактын,
Жеңилери билинди.

Өлгөнүнөн калганы,
Өз жанынан түнүлдү.
Каруу, жарак, алышып,
Ат атына жүгүрдү.
Канынын өлгөн кабары,
Калкына тегиз угулду.
Каны жок калмак бузулуп,
Качмагына чыгынды.
Бир биринен жашынып,
Күнү, түнү чубурду.
Карап турбай калмак эл,
Кайта турган кептенди.
Жол колоттон тик ылдый
Болоткан кирди жепирип.
Кара кашка тулпары,
Капталдата секирип.
Карай албай душмандар
Калкаланат бекинип.
Солтоной, Шабек, Дөнкөнөй
Эки миң колду ээрчитип,
Алактатып калмактын,
Айласын жаман кетирип.
Учкул тору ат менен,
Темиркан кирди бир четтен.
Союлду салып ийнине,
Сонунду элге көрсөткөн.
Мыкыйга мээлеп атышып,
Мылтыктары тарс эткен.
Атактуу кыргыз баатырлар,
Ар жеринен качырды.
Орок оргон жалмандай¹,
Оё кирип жапырды.
Тууну кармап бир калмак,

¹ *Жалман* – орокчу

Турган экен ортодо
Тууну көрүп качалбай,
Туташ калмак чуу турат.
Умтулушуп калмакты,
Үркүтүп четтен куушурат.
Күнгөй толгон калмакты,
Тескейди көздөй жапырды.
Аты Манас арбагын,
Арстан шерлер чакырды.
Каптап келген душмандын,
Канын суудай сапырды.
Кыйыр баатыр кыйкырды,
Калың колду как жарып.
Тууну карап бет алды,
Туурасынан жол салып.
Найза, чокмор жамгырдай,
Туш-тушунан кол салып.
Алдынкыга арткылар,
Качарына жол бербейт.
Далбазалап бир-бири,
Жан соогалап кол сермейт.
Каршы-терши өлүктөн,
Так секирип ат желбейт.
Онго кылыч шилтесе,
Бештен калмак жыгылат.
Онтоп жаны чыгалбай,
Оозун ачат тыбырап.
Сол жагына шилтесе,
Үчтөн, төрттөн кырылат.
Сорондошуп качалбай,
Бир-бирине урунат.
Майдаларын сөз дебей,
Дөөлөрүнө бурулат.
Алдындагы көк кашка,
Алы, күчү бир башка.

Ошол кезде бир асый,
Келген экен төрт жашка.
Качкандардын артынан,
Кууп жетет бир паста.
Калба, Беш-Таш, Жерге-Тал,
Кара-Коюн, Урматал.
Кара-Кашат талаасы,
Капталында Айгыр жал.
Беш-Таштын мейкин талаасы,
Таластын бою Кең-Арал.
Чукурдун жайык талаасы,
Урматал, Калба арасы,
Күнгөй, тескей кенен жер,
Кенири болду чон майдан.
Бир канчасы сайышат,
Талаасында Калбанын.
Карчыгадай качырып,
Калмактын алды дарманын.
Бир канчасы күнгөйдүн
Талаасында куушат.
Далай эрлер жатыры,
Жайкы койдой жуушап.
Ителги тийген таандай,
Имерилип урушат.
Кара кашат талаада,
Канчалар жүрөт куушуп.
Карсылдашат баатырлар,
Кан менен денин жуушуп.
Ошол айдын бешинде,
Чынабаттын өзүндө,
Жолборскан атка миниптир,
Кызык кыргын кезинде.
Балдары жоого кеткени,
Бир жарым ай болду го.
Калыбек аттуу киши экөө,

Аттарын жөө жетелеп.
Бийик жерге олтуруп,
Бир бирден салды дүрбүнү.
Кармашты көрсө Жолборскан:
Мээси чыгып башынан,
Чачылгандар андан көп.
Бир-бирине бой уруп,
Качыргандар андан көп.
Бир кыргызга беш калмак,
Асылгандар андан көп.
Кара жандан түнүлүп,
Ыйлагандар андан көп.
Жамандыкка бир бирин,
Кыйбагандар андан көп.
Ээси жок аттарды,
Жыйнагандар андан көп.
Жөө жүгүрүп жандарын,
Кыйнагандар андан көп.
Кырк баатырга кабылып,
Кырылгандар андан көп.
Жаны чыкпай коркурап,
Туйлагандар андан көп.
Бир-бирине жармашып,
Учкашкандар андан көп.
Куралы жок куру кол,
Мушташкандар андан көп.
Бири-бирин бел кылып,
Ыкташкандар андан көп.
Бири-бирин андышып,
Бакайлаган андан көп.
Баатырлардын артынан,
Ат айдаган андан көп.
Кай бирөөнү караса,
Мөңкүп жатат туралбай.
Буту сынган урушта,

Белге чапкан жыландай,
Айдап жүрөт баатырлар,
Ала барчын кыраандай.
Арты туйлайт кай бирөө,
Башын өөдө кылалбай.
Кайгыланат кай бирөө,
Карыш жерге жылалбай.
Бир катар калмак жашынат,
Камыш, куурай, бүгөнгө.
Кайрылып жардам ким берет,
Карайлашып жүргөнгө.
Үч күн, үч түн баатырлар,
Аттарынан түшпөгөн.
Ат чалдырып өздөрү,
Арыктан суу ичпеген.
Алты калмак, бир кыргыз,
Арасынан кетпеген.
Аны көрүп Жолборскан,
Арстандарын эстеген.
Кыркка бирден болсо да,
Кылчактап коркуп сезбеген.
Темирканды тааныды,
Албарс кылыч колунда,
Далайды кырып таштаптыр,
Таластын кара жолунда.
Теке моюн тору аты,
Умтулат калмак соңунда.
Болжолсуз көп болсо да,
Боюн урат чогууга.
Колундагы кылычы,
Эки кулач болучу.
Ачууланып шилтесе,
Алты адамдан өлүчү.
Анын ары жагында
Солтоной менен эр Шабек,

Сонун чыккан кушчудан.
Чокмор, кылыч, найзанын,
Баары сынган колунан.
Беттей албай душмандар,
Тиктесе аттан кулаган.
Көздөрүнүн оттору,
Кыйын го мылтык огунан.
Эч кайгырбайт экөө тең,
Жарактын колдо жогунан.
Алтымыш калмак жабылса,
Алдырбастай түрү бар.
Ак жүзүндө алардын,
Ажыдаардын сүрү бар.
Беш жүз калмак жабылып,
Бет алса кыйрап жыгылар.
Кыйкырыгы баатырдын,
Күнчүлүк жерге угулар.
Астындагы мингени,
Ак ооз тулпар, сары тору ат.
Алыстан кууса душмандын,
Артынан жеткен аткан ок.
Алып колго коёндой,
Аттан жулуп ыргытат.
Болотканды караса,
Калбанын жайык түсүндө,
Токтоно албай кармашат,
Тогуз жүз жоонун ичинде.
Минген аты астында,
Кара кашка тулпары,
Канаты бар немедей,
Катууланып чуркады.
Эчкилинин башынан,
Карап адам таңданат.
Тамак жеп, ичүү ойдо жок,
Тамашага алданат.

Абыдан көрүп талааны
Ак сакалдар кеп айтты.
Айланайын кудайым,
Берген экен деп айтты.

Ошондо кыргыз баатырларынын аман калгандарынын келип жаткандарынын түрү.

Каарданган балбандар,
Калмакка кыргын салгандар.
Кан төгүшүп талаада,
Канаттары талгандар.
Каршылашкан душманды,
Кагып мөрөй алгандар.
Келип жатат чуурушуп,
Кумарлары кангандар.
Үч күн, үч түн баатырлар,
Аттарынан түшпөгөн.
Кошко келип азыраак,
Суусун, оокат ичпеген.
Жалпы баатыр эл коргоп,
Жан аябай иштеген.
Бир убакта карасан,
Жаш түлкүдөй кылаңдап.
Ар кайсыга тийишип,
Азоо аттай чуңдап,
Түпөктүү найза колунда,
Шамал тийсе булаңдап.
Ачкалыктан ал кетип,
Астында аты бурандап.
Эр Шабек менен эр Кыйыр,
Эл коргоого эң кыйын.
Эки жүздөй кол менен
Ачыдан чыкты кубаңдап.
Аман эсен көрүшүп,
Артыкча калды кубанып.

Ачкалыктан баатырлар
Айдай өңү кубарып.
Ачынын куйган кечүүдөн
Аттарын тегиз сугарып,
Карап турса Солтоной,
Кара кашат кемерден,
Калың эл чыкты күтүрөп.
Кашка жол бейит дегенден
Саткын, Калча баатырлар
Таанылды шончо көп элден.
Карааны беш жүз кол баштап,
Капчыгай өөдө бу келген.
Беш жүз кыргыз эл менен,
Бөлөнүп аттар тер менен,
Бул урушта бир бирин,
Үч күн, үч түн көрбөгөн.
Дагы булар караса,
Кашка жолдун сыртынан,
Астындагы мингени,
Арта тууган жылкыдан.
Теке тору астында,
Жер козголуп күчүнөн.
Темиркан баатыр таанылды,
Беш жүз колдун ичинен.
Көпчүлүгү жаралуу,
Бүткөн бою шишиген.
Кай бирөөлөр айрылган,
Кашкайган аппак тишинен.
Алты жүз кыргыз кошулду,
Ак дөбөнүн түзүнөн.
Анык аны көргөндө,
Акылын ага бөлгөндө,
Капчыгайда калың эл,
Аш даярдап күтүнгөн,
Дүрбүдөн анык көрүндү,

Калбанын сайы кең талаа,
Калың эл келе жаткандай,
Кеңколдун маңдай жагында.
Таластын суусун кечишип,
Өтүп чыкты ак жарга,
Кеңколдун бою тал экен,
Керилген аппак жал экен.
Болоткан баатыр баштаган,
Болумдуу өскөн жаштардан,
Дөңкөнөй менен эр Чоңкол,
Чоголот, Шенкор бар экен.
Күнгөй, тескей токойдон,
Күүгүмдө көп эл чогулду.
Тоодон отун теришип,
Тобулгу жулуп келишип,
Толгон аттан союшту,
Толук жоону женишип.
Тоюнушту семиз эт,
Туш-тушунан какташып.
Карындары ачыккан,
Калмак менен кармашып.
Эртең менен Каратал,
Дөбөгө чыкты түз барып,
Чокуда туруп карады,
Чоң дүрбүнү колго алып.
Кеңколдун оозун карады,
Кең талаага көз салып.
Көптүгүнө өлүктүн,
Көз тайкыган эс танып.
Көк мойноктун түбүнөн
Көп эле адам көрүндү.
Көз чагылтып, күн чыгып,
Көнүлү буга бөлүндү.
Капталдаган жолбу деп,
Калмактан келген колбу деп,

Кайсы экенин биле албай,
Кайталап бурду көңүлдү.
Көңүлүн буруп караса,
Көз тайгылат көбүнөн.
Көп уюган чаң чыгат,
Көк мойноктун белинен.
Канча бир көп кол менен,
Капталдаган жол менен,
Сурнайлатып баатырлар,
Келе жатыр зор менен.
Келбетин журттан арттырып,
Келтире сурнай тарттырып,
Келишимдүү Жолборскан,
Келе жатыр каткырып.
Көп душманын жеңишип,
Көңүлдөрүн шат кылып.
Келди баары баатырлар,
Капчыгай, Нылды сазына.
Калбай тегиз жыйналды
Ачынын жайык башына.

Жолборскан өзүнүн курбусу жана өмүрлүк ак ниеттүү жолдошу Каратал карыяга карап эң бир кубанычтуулук менен дөбөгө түшүп, олтуруп комузду алып, бурап күүгө салып, кооз обон менен кайрып туруп айткан сөзү.

Катарым курбум Каратал,
Казатка беттеп бардыңбы?
Кара ниет душманды,
Катыра чаап алдыңбы?
Кара калмак душманды,
Кайтпас жолго салдыңбы?
Кууп жетип душманды,
Кумардан чындап кандыңбы?

Айланайын балдарым,
Айтпаймын сөздүн жалганын
Алы, күчтөн тайсам да,
Айланып кирди дарманым.
Таласты жоодон бошоткон,
Силерге жоктур арманым.
Аты Талас кең жерим,
Арстан баатыр сергегим.
Сонун баатыр туулган,
Солтоной, Шабек эрлерим.
Артыкча бүгүн кубанып,
Алдынарда тердедим.
Кагылайын баатырлар,
Калмактар сага ор казган.
Кайра түшүп оруна,
Кайрыла албай шор баскан.
Жалгыз үйлүү калбасын,
Жалпы калмак Таласта.
Жаратканга сыйынып,
Жалыналы Манаска.
Чүкөдөйүн койбостон,
Чүй, Таластан аласта.
Астыңарда ойногон,
Ат жарашты минерге,
Ай далыңар жаркырап,
Тон жарашты киерге.
Ичи душман, сырты дос,
Ит турбасын бу жерде.
Кас душманды жеңдиңер,
Кайрылып кайта келдиңер.
Каратал жана башкалар,
Ыраазымын силерге.
Аты кыргыз калкымдан,
Айланса болот жалпыңдан.
Аман болсо деп тилейм,

Арстандар, сенин артыңдан.
Арманы болбой силерге
Ата, энеңер чалкыган.
Келипсинер балдарым,
Кирди менин дарманым,
Куруттунар душманды,
Кудайга жоктур арманым –

деп, Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Баатырлар душмандан шекшинип кырк жигит жоргонун белине ар кайсысы беш күндөн кароол болуп, душмандын келер жолун тосуп жатып жоонун шеги билинбеген соң, Чоголой баатыр кароол карап, дүрбү салып Жоргонун белинде калды. Башка жигиттер Чынабат шаарына кирип барып жайланып жатып калышты.

* * *

Эмки сөз калмак тарабынан айтылат.

Бул согушта кыргыздын баатырлары күч менен калмактын көбүн кырып, бир далайын тирүүлөй колго түшүрүп алды. Өлбөй калгандарынан үч миңге жакын калмак жаралуу болуп, соосу, жаралуусу кошулуп качкан калмак Терсколду аша качып, эки Таластын элине:

– Кыргыз баатырлары биздин калмакты таза кырып, артыбыздан кууп, Чүй, Таласка калмак аттуу киши койбойуз деп келе жатат – деп, шаштырып кабар айтып жүрдү.

Калмакты кара көпөлөк айдады, бүлүнчүлүк түштү, тигилген үй тигилип, жайылган мал жайылып, өлүү малы калаада, тири малы талаада, байланган желе, айдалган эгин калып жатат. Жеткени бир унаага азык-түлүгүн артып минип, жетпегени көр-жерин жөө көтөрүп, жөө качып, бала-чакасын чубатып ашууну ашып, Чүйдү карап жөнөдү.

Кара мал калың жандыкка
Карабаган андан көп.
Жамынчысын алууга
Жарабаган мындан көп.
Акыл сурап билгенден
Сагалаган андан көп.
Мына кыргыз келди деп,
Кырылдынар энди деп,
Атын кара тер кылып,
Сабалаган мындан көп.
Кемпирлери кедендейт,
Кетенчиктеп жыгылып,
Кара жолду бербестен,
Калкынын баары чубуруп,
Көргөн эмес мындайды
Калмак энесинен туулуп.
Кылчайгыс болуп кайрадан,
Кыргыздан тегиз куулуп.
Семиздери жүрө албай,
Күшүлдөйт каптай буулуп.
Көздөн аккан жашына
Көкүрөгү жуулуп.
Тигилүү бойдон үй калды,
Талаада жатып уй калды.
Кыргыздан качып калмактар,
Кырылып жаны кыйналды.
Ашуулардын түбүнө
Аша албай көбү жыйналды.
Талканы, майы оокатын
Таштап качкан андан көп.
Бакырып элди дүрбөтүп,
Баштап качкан мындан көп.
Кайран мүлкүм калдың деп,
Какшап качкан андан көп.
Алаканын шак коюп,

Алдастаган андан көп.
Жерге тыгып мүлктөрүн,
Далбастаган мындан көп.
Жанын коргоп, жашынып,
Жамбаштаган андан көп.
Акыл издеп жүгүрүп,
Алдастаган андан көп.
Бири-бирин кабарлап,
Шашып жүргөн андан көп.
Эч колунан иш келбей,
Басып жүргөн мындан көп.
Каңырыгын түтөтүп,
Жашып жүргөн андан көп.
Кыргыз кууду түбөлүк,
Калмакты күлдөй сапырып.
Кырылганын карачы,
Кыргызга өзү катылып.
Таластан калмак качканда,
Далай иттер улуду.
Эки жүз жыл болуптур,
Таласта калмак туругу,
Адисинен ашынып,
Акыры минтип куруду.

Ошол урушта өлгөн Ормотай аттуу калмак байынын 14 жашта Оролкан аттуу жанда жок сулуу кызы болгон. Ал кыздын акылы өзүнүн падышасы Коргош кандан дагы илгерилик кылар эле.

Ошол Оролкан бүтүн эли Чүйдү карап качканда, кошо качып, Көк-Кыяны ашып, кара кыштактын оозундагы таякеси Тоскулу байдын колуна барат.

Оролкан сулуу таякеси Тоскулунун колунда жүрүп ошол Чүй боорунда жашаган калмактын Жедигер, Түлөмөт деген кандарына ар бирине өзүнчө

кат жазып: мен сени сүйөмүн, күчүң болсо сен мени башкага бербей өзүң алгын, мен сенден башкага тийбеймин деген сөздү жазып жиберет. Оролкандын катын алышкан Жедигер менен Түлөмөт ар бири Оролканды өзү алмак болот. Бири-биринен шек санашып, өзүлөрүнчө кам көрөт жана өзүм өлбөй туруп Оролканды башкага бербеймин деп кекенишет. Оролкандын аларга жазган каты эптеп бири-бирине кайрап жоготууга кылган амалы эле. Чындыгында Оролкандын сүйгөнү Темиркан боло турган. Ал эптеп амалын таап Темирканга төмөнкүдөй кат жазып, киши жиберет:

Асманда куштун боосунан
Айтайын, баатыр, боз улан.
Окуп туруп түшүнгүн,
Оролкан кыздын оозунан.
Бирден бир сени жактырам
Бүтүн дүйнө адамдан.
Сүйүнүп сени эске алып,
Сүйөмүн сени, Темиркан.
Чындык ушул пикирим,
Чыкпаса денден чымын жан.
Сага барса армансыз,
Санаасы ушул Оролкан.
Армансыз болом дүйнөдөн,
Адамда сизге кошулсам.
Сөз күтөмүн тезинен,
Сөөгү кыргыз досумдан.
Калмактан дагы өчүндү ал,
Кайрылып дагы найза сал.
Оролкан сулуу досунду
Башкага бербей өзүң ал.

* * *

Эмдиги сөз кыргыздан болсун. Оролкан сулуу жазган кат Темирканга келип тиет. Аны баатыр Кыйырга окутуп түшүнгөндөн кийин, Темиркан кырк жигитти чогултуп алып бул жөнүндө акыл сурайт. Бардыгы эмне айтарын билбей турганда Кыйыр баатыр: мага өзүмдүн сүйгөн баатыр жигиттеримден Солтоной, Шабек, Дөңкөнөй жана Чо-гойлорду кошуп бергиле.

Аны кай жерде болсо дагы таап алып, ал кыздын өзүн, өзү болбосо жок дегенде ишенимдүү сөзүн алып келемин дегенде, буга бардыгы абдан ыраазы болушту. Ал бешөө аттарды мыктылап минип, уруш куралын алышып, Жоргонун белин ашып, Талас өрдөп жүрүп кетти.

* * *

Эмдиги сөз Чүйдүн кең талаасындагы каршылашып, кесешип жаткан калмактын эки канынан болсун. Биринин сырын бири билбей, Түлөмөт кан менен Жедигер кан экөө 25 миңден 50 миң аскер топтоп, Чүйдүн кең жайыгына капкара болуп түнөрүп беттешип калышат.

Калкыган Чүйдүн талаасы,
Кекенишип бир-бири
Калмактын бузулганын карачы,
Кетти калмак чамасы.
Далайлары союлуп,
Талкаланды калаасы.
Улуу согуш болду го,
Ушундай калмак толду го.
Асылышып бир-бирин
Ак буудайдай орду го.
Эки жактан беттешип,

Энди согуш башталды.
Бир тыйындык доосу жок
Бирин-бири кастады.
Найзалуулар качырып,
Кылчылдашып сайышты.
Балбандары энишип,
Кабыргалар кайышты.
Кылычтуулар чабышып,
Кызыл кандар агышты.
Жигиттери кармашып,
Жиликтерин чагышты.
Бирин-бири артынан
Кууп жүргөн андан көп.
Бети-башын кандары
Жууп жүргөн андан көп.
Чүпүрөк менен баштарын
Бууп жүргөн андан көп.
Беттегенин бир салып,
Жыгып жүргөн андан көп.
Көздөрүнүн шоросу
Чыгып жүргөн андан көп.
Куйругуна найза жеп,
Кулап жаткан андан көп.
Калың атка тепселип,
Сулап жаткан андан көп.
Кийими тегиз тытылып,
Далбаалаган андан көп.
Чарайна менен калканын
Талкалаган андан көп.
Ат үстүнөн тартышып,
Жарышкандар андан көп.
Ачка болуп нечен күн,
Карышкандар андан көп.
Келтек менен келтирип.
Салышкандар андан көп.

Калың элдин ичинен
Адашкандар андан көп.
Кабыландай качырып,
Кармашкандар андан көп.
Камчы менен бир-бирин.
Сабашкандар андан көп.
Көрүнбөстөн качышып,
Тарашкандар андан көп.
Эки калмак бир-бирин
Эбегейсиз кырышты.
Экөө тең намызын.
Өлтүрбөскө тырышты.
Оролкан сулуу башынан
Ошондой кылмак бул ишти.
Бир-бирине калмактар.
Бакалга койгон от болду.
Эбегейсиз кырылыш.
Эки күндө токтолду.
Оролкан сулуу ошондой.
Ойронду салган шок болду.
Жалпы аламан урушуп,
Жазы калмак жок болду.

Уруш басылганда тандалган баатырлардан улам иргелип олтуруп карааны эки минден ашуун гана киши калды.

Эмдиги сөз Оролкан сулууга кеткен Кыйыр баатырдан болсун. Ал бешөө Жоргонун белин ашып, Нылдынын сайынан өтүп караганда кара жолдун алды, үстү калмактын калың өлүгү жуушап айкалышкан өлүктөрдөн жик ачылбайт. Булар Талас өйдө жүрүп олтуруп көп кыяны ашып, Кара кыштакка түшүштү. Андан эл жатар мезгилде өзүнө белгилүү кара кыштактын оозундагы Тоскулу байдын айлына жакындап барышты.

Жээни Оролкан сулуу Таластан качып баргандан кийин, Тоскулу бай өзүнчө бир үй көтөрүп берип, жанына эрмек болуп жүрүү үчүн сулуу, ырчы, обончу, комузчу жана сурнайчы тандалган кыздардан 15 кызды алып келип кашына кошуп, ал үйдүн сыртынан 12 кишини кароолго коёт. Андан башка дагы байдын карышкыр алган 5 тайганы жана шырт алдырбаган эки ити бар экен. Ал иттери жат кишилердин дабышын тай чабым жерден билчү.

Беш баатыр Кара кыштактын ичинде кечке жуук бара жатып бир кишиден бир улак сатып алышып, союп, анын этине дарыдан сээп ачытып коюшту. Алар аттарын бир жерге бекемдеп байлашып, жанына баатыр Чоголойду коюп, төрт баатырды баштап, этти көтөрүп Кыйыр баатыр айылды карап жүрүп кетти.

Айылга жакындаганда эле иттери чуулдап кирип келишти. Эр Кыйыр шашпастан туруп ал этти улам ыргыта берди. Аны жээр менен бардык иттер мас болуп кулап калышты.

Тоскулу бай болсо өзүнүн 5 уулу, 5 кулу менен урушка кеткен. Төрт баатыр кыздардын үйүн көздөй бара жатышса, кыздардын сыртынан кайтарган 12 киши отурбастан кылычтарын сууруп, колдоруна алышып, үйдү айланып басып жүрүшөт. Ошондогу төрт баатырдын иштеген өнөрү:

Обочороок тигилген,
Сакчылардын чоң чатыр,
Андан төмөн ак үйдө
Айдай сулуу кыз жатыр.
Айбыкпастан кирди го,
Арстандай төрт баатыр.
Кайтаруучу сакчылар
Калбай көрүп чуркады.

Уруну көрүп баарысы,
Умтулбай чыдап турабы?
Караңдап кайдан жүрсүн деп
Баатырлардан сурады.
Кыйыр баатыр алардын
Өз тилинче сүйлөдү.
Энтелеп жүргөн жигиттер
Экинчи сөзгө күйбөдү.
Караңгыда булардын
Жүргөнүн алар сүйбөдү.
Ошондо булар сурады,
Оролкан сулуу үйдөбү?
Оңбогон ууру жогол деп,
Он эки сакчы тилдеди.
Карма дешип туш-туштан,
Камалашып киргени.
Алардын баатыр экенин
Ал акмактар билбеди.
Падыша болуп келсең да,
Бастырбайм дейт илгери.
Балаа болуп сакчылар
Барган сайын жинденди.
Элден мурун бир муштап,
Эр Шабекке тийгени.
Эр Шабек карап турбастан,
Эңкейип кармап колунан,
Түз ыргытып ийгени.
Дөңкөнөй жыгып бирөөнүн
Төшүнө толук мингени.
Солтонойду бирөбү
Союл менен бир салды.
Солтоной ылдам ошонун,
Союлун жулуп колго алды.
Экөөнү жыга чапты эле,
Башкасы качып жөнөдү.

Төрт баатырдын колунан
Жарадар болду бешөбү.
Жан соогалап жалдырап,
Жабыла качты жетөбү.
Андан бошоп баатырлар
Ак үйдү карай жөнөдү.
Эшикте турду кирбестен
Эр Кыйырдан бөлөгү.
Алып жолго түшсөк дейт,
Айдай Орол төрөнү.
Албай куру кеткенче,
Айылды көрбөй өлөлү.
Каалгасын карс уруп,
Караңгы үйгө киришти.
Ойгонушуп барлыгы,
Бир шумдукту билишти.
Кара чырак жагышып,
Оролкан менен он беш кыз,
Ордунан турду тептегиз.
Анда Кыйыр кеп айтат:
Асыл, Орол деп айтат,
– Темирканга жазылган,
Катың барды, Оролкан.
Анык Орол мен деген
Атың барды, Оролкан.
Караталдын бутагын
Иемин депсин, Оролкан.
Калмакты коюп кыргызга,
Тиемин депсин, Оролкан.
Темиркан, сени ашкере
Сүйөмүн депсин, Оролкан.
Аның үчүн ак кагаз,
Атайылап кат кагаз,
Саган арнап, Темиркан,
Чиемин депсин, Оролкан.

Калмакты эптеп бузууну,
Билемин депсин, Оролкан.
Калкында сулуу сен элен,
Кадимки Кыйыр мен элем,
Темиркан кыргыз баатыры,
Жибергенден келди элем.
Беттеп барган жумушун
Бүтүрбөй койчу мен белем.
Ак жибектен жамындын,
Аманын тилейм жаныңдын.
Анык болсоң кыргыздык,
Алып кетем камындын.

Эмдиги сөз калмактардан болсун. Баягы кыздарды кайтарган сакчылардан үчөө, атты баккан атчылардан төртөө качып олтуруп урушта жүргөн Оролкандын таякеси бай Тоскулуга барып, ага болгон ишти түшүндүрүшөт. Аны угаары менен тезден чаап барып, Түлөмөт канга айтса, кан ага ишенбей, кайра: – Сен кыргызга өзүң мурдатан сүйлөшүп, болжолдуу күндө Оролканды жөнөтүп жиберип, энди мага билмексен киши болуп эмнесин айтасың – деп, ичи өрттөнүп чыдай албай ачууланып Тоскулуну кылыч менен бөлө чаап таштады.

Түлөмөт кан аны өлтүрүп туруп, Колон байды чакырып алып: «Сен, өз жаныңа миң жигит алып тиги кыргыз алып кеткен Оролкан сулуу менен он беш кыздын аркасынан кууп жетип, Таласка ашып кетсе дагы жолдон кармап келгиле!» – деп, шашылыш түрдө жөнөтөт.

Оролкан сулууну, он төрт кыз менен кыргыз алып кетиптир, анын аркасынан миң киши кууп барса, Таластын боюнда ойронун чыгарыптыр деген сөз бүтүн калмактын элине бат эле тарап кетет.

Бул сөздү укканда бүткүл калмак эли намыстанышып эки падыша душмандыкты коюшуп, ынтымак менен кыргызды жооламакчы болушат.

Бул болочок ишти Оролкан сулуу акылы менен болжолдоп Темирканга айтат.

Бул тууралуу Темиркан баатыр Каратал карыяны баштап, кырк жигиттин алдында олтуруп:

«Биздин душманыбыз болгон калмактын каны намыстанып бизге каршы элин курап жатканы белгилүү. Ошон үчүн биз дагы карап турбай жамагыбыздагы элден миңге бир өзүм татыйм деген баатырлардан беш миң баатырга беш миң тулпар мингизип, бардыгына алты кабаттан зоот, чарайна кийгизип, калкан жана башка уруш куралдары менен камсыз кылышыбыз! керек», – деди.

Айтылган иштин бардыгын орундаткандан кийин, Каратал карыяны башчы кылып Чүй боюндагы көп калмакка каршы тууну көтөрүп жүрүп калышты.

* * *

Жедигер кан менен Түлөмөт кан кыргызга намысыбызды жибербей Оролканды тартып алып, күн кылып кордукту көрсөтүп, эң жаман көргөн кулга алып берелик, кыргызды болсо бүт жоготуш керек дешип, аскерин жыйнаганы:

Кан Түлөмөт, Жедигер
Калкынан аскер жыйнады.
Эрдесинип бир кызга,
Эрегишип кыргызга
Элүү миң калмак дөөлөрү,
Ээн жерге сыйбады.
Беш миң балбан чогултуп,
Кылычтуудан камдады.

Как ошондой беш минди,
Найзалуудан жамдады.
Күнү-түнү тынымсыз
Күн чыгыш жак чаңдады.
Жана эки миң жыйнады.
Жазайыл атчу мергенди.
Оролкан аттуу кыз үчүн,
Бүтүн калмак желденди,
Айылына койбоду,
Атка минчү балдарды.
Такыр койбой жыйнады.
Таяк алган чалдарды.
Түн тарабын караса,
Түнөрүп асман көрүнөт.
Түмөн калмак көбүнөн
Түнүлүп көөнүн бөлүнөт.
Баш, аягы көз кайкып,
Байкаган жандан түнүлөт.
Он эки жаштан жогорку,
Ойноо балдар калбаган.
Сексен жаштан төмөнкү
Сенделген чалдар калбаган.
Түлөмөт кан, Жедигер.
Түмөн калкын жалмаган.
Каарман баатыр эрлердин
Каны жерге тамбаган.
Кары, жашы тептегиз
Калкында такыр калбаган.
Каркыра, Текес калкынан,
Алматы, Жергент жалпыдан,
Түмөн калмак жыйналды
Эки кандын даңкынан.
Калбады го аскерден
Каракол менен Тянь-Шань.
Келбегендер ким болду,

Кекенген калмак чың болду.
Жыйнаганы аскерин.
Жыйырма эки күн болду.
Эки кандын аскери.
Элүү сегиз миң болду.

Калмактын көп аскери Чүйдүн учу-кыйрына көз жетпеген мейкин талаасына тоо этектеп, булактуу, өзөн суулуу жерлерди таап, ал жерге жатып калышты.

* * *

Каратал карыя баштаган кыргыздын беш миң баатыры душманды кантип жеңүү аракети менен болушту. Каратал аксакалдын Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабек жана кырк жигитке карата айткан сөзү:

Айтканыма кулак тут,
Душманыңды уруп жык.
Сандаган жоонун бетинде
Салда баатыр сөзүмдү ук.
Чүйдүн Талас багыты,
Чубалып жаткан кара тоо.
Түбүндө жатат кылкылдап,
Тунжураган калың жоо.
Бет алдыда карайып,
Белгилүү душман кол жатат.
Талкаласаң түгөнгүс,
Талааны алып мол жатат.
Ар кимиңер жаныңа
Экиден баатыр жигит ал.
Аскерге согум камдаган
Калмакта болот эң көп мал.
Акыл айтат силерге
Алдыңда абан Каратал.

Жүз жыйырмаң тандалып,
Камдангыла, балдарым.
Кайраттанып калмакка,
Чамдагыла, балдарым.
Бириң ашып бириңден,
Тандалгыла, балдарым.
Кол салгыла душманга,
Бир кудайга жалбарып,
Бир четинен үркүтүп,
Түрө куугун чамданып.
Көп душманга бүгүн түн,
Көргүлөчү кол салып.
Калмактын көрүп сыягын,
Кайра келгин жол чалып.

Карап жатпай баатырлар,
Азык-түлүк жыйнасын.
Айласыз көп душман эл,
Алыша албай кыйрасын.
Аксакал мендей карысын,
Айтканындай сыйласын.
Али түндө, баатырлар,
Атка минип чыккыла,
Ага чейин тынчтанып,
Ак чатырда жаткыла!
Ал түндө барып мал алып,
Аябай олжо тапкыла!
Картайдым өзүм дебейин,
Кайгыны күндө жебейин,
Качан уруш бүткөнчө,
Кароол карап берейин –

деп Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Темиркан баатыр ушул түнкү жортуулга Солтоной баатыр башчы болуп барсын деди.

Ошондо баатырлардын жортуулга аттанганы-
нын түрү.

Калмакка түндө тиймекке,
Камданышты өң баатыр.
Кара корум тунжурап
Калмакта калың кол жатыр.
Асыл баатыр жигиттер
Аттанышты кечинде.
Айныбастан куп деди,
Айтылган ушул чечимге.
Кантип карап туралат
Калың жоонун четинде.
Каз моюндуу тулпарлар
Качырып кирер кезинде.
Качыратып суулугун
Кадимки чуркар этинде.
Ай караңгы болгондо,
Асманга жылдыз толгондо,
Атырылтып жөнөдү
Анык куптан болжолдо.
Кат ангыда буларды
Кароолчусу көрбөдү.
Каз моюндуу тулпарлар
Караңгыда секирип,
Калмактарды четинен
Капшыра кирди жепирип.
Жефиргени мамындай,
Жалбырттаган жалындай.
Солтоной, Шабек баш болуп,
Союп кирди четинен.
Кайрылып токтоо бере албай,
Качты душман бетинен,
Ар жеринен кыйкырып
Аралай кирди экиден.
Шылыды эрлер душманды,

Шилтесе түшүп жетиден.
Караңгыда калмактар
Касын, досун тааныбайт.
Илгерилеп камчы уруп,
Ичинен булар нарылайт.
Таанымалдуу болсун деп,
Ак көйнөк кийген баатырлар
Зооттордун тышынан.
Арстандай жулунуп,
Ары-бери бурулуп,
Арылап барат тепсетип,
Аңгемелер курулуп.
Артыкча душман кыйрады,
Ар немеге урунуп.
Жашыктарын ыйлатты,
Жайлатты далай чыйракты.
Жашынышат калмактар
Жалбыз куурай уйгакты.
Ак кийинип жүргөндү,
Алыстан көрүп сүргөндү,
Алиги душман ушу деп,
Анын да баарын кыйратты.
Баатырларды карасаң –
Ач бүркүттөй жулунуп
Аягынан киргенде,
Өөдө карап сүрүлүп
Бири-бирин карабай,
Бир чети качты бөлүнүп.
Кабыландай баатырлар
Кыйкырыгын салышты.
Качыра кирип калмакты,
Караңгыда жарышты.
Таш-талканын чыгарып,
Таң атканча урушту.
Көптөн бери бук болгон,

Көрсөттү балдар курушту.
Каяша кылган душманды
Каңтарып аттан жулушту.
Алдуусу калмак алсызын
Тааныбастан кырышты.
Солуткан далай калмакты
Солтоной, Шабек мыкты го.
Сартору атты ойнотуп,
Бир дөбөгө чыкты го.
Таң атарда эр Солтон
Баатырларды күттү го.
Калкынын теңи кырылып,
Калмактын иши бүттү го.
Бир эле түнү калмактар
Бирин-бири жутту го.
Чоң дөбөгө Солтоной
Чыгып тиктеп турду го.
Айланасын каранып,
Аңгемени курду го.
Калкым кыргыз баатыры,
Кайра тарткын атыңы.
Токтоп бери келгин деп,
Добулбасты урду го.
Аны уккан баатырлар,
Аралап калың өлүктү,
Аркасын карап жүрдү го.
Айдап алып жөнөштү
Алты жүз өгүз согумду.
Жүз атанга артылган
Майы, наны дагы бар,
Андан башка көп азык
Нечен түркүн табылар.
Баарын алган олжолоп
Баатырлардын багы бар.
Чыкты кыргыз ушинтип,

Калмактын калың шоруна,
Ат, өгүз, жүктүү төөлөрдү
Айдап түштү жолуна.
Канча бир көп олжону,
Кантип адам болжоду.
Калтырбастан беришти.
Караталдын колуна.

Ушул түрдө баатырлар калың олжо менен кайра келишти. Ошол түнкү жортуулда кыргыз баатырларынан жыйырма жети киши өлгөн.

Каратал карыя элге карап: «Биздин түп максатыбыз калмактарды кыргыздын жеринен кубалоо. Аны үчүн бул уй түгүндөй көп калмакты жөн гана урушуп олтуруп күч менен жеңүү өтө кыйын, ошондуктан оболу мурун падышасын жоготуу керек. Ал эми каны жоголгондон кийин - калган эли эч кимге баш бербей бириндеп качып жоголот», – деди.

Ошондо Кыйыр баатыр лып этип ордуна тура калып: «Менин оюмдагыдай баатыр жигиттен беш жигит кошуп берсеңиз, мен барып аны өлтүрүп, сиздин максатыңызды орундаймын», – деди. Кыйырдын суроосу боюнча Эр Солтоной, Шабек, Бердике, Болоткан – кадим калмактын порумундай кийинишип, жылкынын куйругунан узун кылып өрүп аны тебетейлеринин ичинен кадап, аркасына чубалтып таштап коюшканда, кадим эле калмактан айырмасы болбой калды. Булар түндөп аттанып, айла менен калмак аскерине аралашып билинбей кетишти. Калың элди аралап жүрүп олтурушуп эл жатар мезгилде кандын чатырына жакын барышты. Аттарын бир жерге коюп, анын жанына баатыр Бердике калды. Берки төрт баатыр айсыз караңгы түн жамынып, кандын чатырына жакын барышса чатырды айланып, канды кайтарып, кы-

лычын колуна кармап беш киши тегеренип басып жүргөн экен.

Кыйыр баатыр ары-бери ойлонуп туруп: «Солтоной менен Болоткан экөөң тиги тарабынан киргиле! Шабек экөөбүз бул тарабынан кирели да, кароолчулар силер менен уйпаланышып жатканда экөөбүз билинбей канды жайлап чыгалы», – деди.

Солтоной Болотканды ээрчитип чатырдын чыгыш тарабына кетти. Ал жагынан экөө кылычтарын колуна алып чатырды карап басып келе жаткан убакытта, кароолчулар көрүп жабыла чуркап кетишти. Кыйыр баатыр Шабек экөө чатырга кирип уктап жаткан Түлөмөт кандын карынын жара тартып, алтын таажы, ченин жана башын кесип чыгышты. Түндөп олтуруп булар эртең менен кыргыздын аскерине келип, Каратал карыяга Түлөмөт кандын башын, таажысын, ченин беришти. Ошондо Каратал аксакалдын айтып турган сөзү:

– Айланайын, кудайым,
Ак тилекти бериптир.
Баатыр тууган эр Шабек,
Башын алып келиптир.
Эрдик менен беш баатыр
Эң бир сонун иш кылды.
Аты калмак душманга,
Ажыдаардай ышкырды.
Бардык душман элине,
Балакетти туш кылды.
Түбү менен түз кылды,
Түлөмөт аттуу кузгунду.
Чүкөдөйү калбастан,
Чүй, Таластан түнүлөт.
Бул жерге калмак келгени
Эки жүз жыл болуптур,
Таар каптай толуптур.

Алыша албай кыргыз эл,
Алы кетип солуптур.
Наалып кыргыз солуба,
Намысың тийди колуна.

Ошол убакта калмактын Түлөмөт каны жок, Жедигер канга эли моюн сунбай, айтканына көнбөй ар кимиси алды-алдынан кетип жатат. Кан Жедигер жекелик кылып кыргызга каяша кылар алы жок. Элинин канчасы кетип, канчасы калганынын эсептүү саны жок. Ар кимиси билгенин иштеп, амандыгын издеп, миңдеп-жүздөп, жандан күдөрүн үзмөк. Айрыкча шашып, айлын карап качып, алып жүргөн оокатын ар кайсы жерге чачып, бир-бирине карабай, же урушууга жарабай кетип жатышты.

Мына ушул түрү менен Чүй боюндагы калмак түп көтөрө калбастан күн чыгыштагы Каркыраны, Текести карап качып, мал-мүлкүнө карабай, айдап кетүүгө жарабай, же өлбөймүн деп санабай, балдарын көтөрүп, чал-кемпири жөтөлүп, далай күнү даамсыз ачкалыктан өзөрүп, камбылдары жаткан жерине куурай, бакал төшөнүп, эптеп жылжып кетип жатышты.

Ошентсе дагы Жедигер кан кайраттанып, кара жолборс сыяктуу айбаттанып, жигиттерин туш-тушка чаптырып 12 жаштан жогорку эр бүлөнү илгери жибербей кара кыштактын оозуна токтотуп, башаягы ал жерге 25 миң сапатсыз жан жыйнап, көпчүлүгү жаш бала, кемширейген чал жыйнап, ылаажы болсо кыргызды женип, калмак элин кайра алып келип олутуна кондурамын деп, ошол 25 миң бала менен чалдын караанына кубанып чыңданып кыргызды күтүп карап турушту.

* * *

Кыргыздын Каратал баштаган он миң колу эки түнөп, үчүнчү күнү шашке ченде калмактардан шашкелик бир чоң булактын боюна келип жайланышып чатырларын тигишип, душманга каршы тууну көтөрүп жайланып жатып калышты.

Солтоной аскерлерге буйруп, ар кайсы шектүү жерлерге кароочулар чыгарып, калганы малын союп оокаттанып жата беришти. үч күн өтүп, төртүнчү күн түш болуп, эт тууралган атала кемегеден алынууга жакын калган эле. Ошол учурда кароочулар тарабынан кокуй жоо келип калды деген кабар алышып, кудай салбасын, кырк жигит баш болуп бака-шака болушуп, бышкан ашка караган киши жок. Бардыгы тең жүгөндөрүн колуна алышып, аттарын кармап токунуп, шайма-шай болуп жөнөп калышты. Ошондогу уруштун түрү:

– Калмак аскер тараптан,
Катуу чыкты бир балбан.
Как устундай найзаны
Кармап туура колго алган.
Ага каршы аттанып
Алдынан чыкты Нар балбан.
Ал экөөнү көргөн эл
Айран азыр таң калган.
Баданадай торгой көз
Баатырлардын кийгени.
Асманды карап секирген,
Алардын тулпар мингени.
Бирин бири качырып
Найзалашып киргени.
Адам айран калгандай
Экөөбүнүн өнөрү.
Бир-бир коюп өтүшүп,

Эки жакка жөнөдү.
Алыс барып арстандар,
Кайра салып качырды.
Бир-биринен найза жеп,
Карайып жаны ачынды.
Сүзүшкөн кадим кочкордой
Жана айланып атылды.
Карап турган адамдын,
Кабыргасы кайышты.
Кабыландай канкорлор
Кайра келип сайышты.
Туура жанга күч келип,
Тулпарлары майышты.
Кайра дагы качырып,
Бир-бир коюп калышты.
Найзалары сынышып,
Чокмор менен салышты.
Жалпы дени согулуп
Жарадар болуп калышты.
Жигиттикте баатырлар,
Жибербеди намысты.
Тизеден оюп чаң кылды,
Дың жер менен аңызды.
Кача түшүп Нар балбан,
Кайрып чапты чокморлоп.
Корулдап калмак жан берди.
Алайып көзү тостондоп.
Калмактын аты элирип,
Кыргызды карап жөнөдү.
Нак ушундай болду го,
Нар балбандын өнөрү.
Айланып келбес болду го,
Ал баатырдан бөлөгү,
Кишенеп аты элирип,
Келди кыргыз элине.

Жан жолотпойт жаныбар
Жүгүргөндө ченине.
Булуттанып карайды,
Күн күркүрөп жаркылдап
Төгүп турду асмандан,
Жер сыйрылып шалпылдап.
Дагы бирөө келатат
Короз каздай таркылдап.
Энип кетчү немедей,
Эрдемсинип талпылдап.
Нар балбан турат козголбой,
Найзаны кармап колуна.
Кара чокмор өңөрүп
Качпай турду жолуна.
Келе жатып ал баатыр,
Кекетип тилдеп октолду.
Кылычын алып колуна
Кызарып көзү от болду.
Аты тайып жыгылып,
Алкымга жүрөк тыгылып,
Алдына келбей жок болду.
Ак топурак тайгакка
Алиги баатыр жыгылды.
Буту сынып жиликтен
Былк эте албай чыңырды.
Талкаланып суналып,
Тапшырды денден чымынды.
Ал өлгөн соң артынан
Талкан баатыр аттанды.
Аны көргөн коркоктун,
Алкымга жүрөк капталды.
Тосуп турду эр Накең,
Толкундап келе жатканды.
Ак кылычты колго алып
Чапмак болуп келатат.

Коён кулак сур атын
Аркыратып келатат.
Көмөлдүрүк, жүгөнүн
Жаркыратып келатат.
Терин төгүп тулпардын
Шаркыратып келатат.
Алиги балбан келгенде
Ажыдаардай арбагы.
Келе замат токтоосуз
Кылыч менен салганы.
Курч кылычты Нар балбан
Как мизинен кармады.
Кармаган кылыч мизинен,
Эки дөөнүн ишинен
Танданышты көргөн эл
Ал экөөнүн түзүнөн.
Мизи мында, сабы анда,
Кабы калды кылычтын
Тартышканда жулкушуп.
Тамыры көөп булкушуп,
Дөө калмактын колунда
Сабы калды кылычтын.
Бирин-бири эки дөө,
Алмагына карышты.
Жарагы жок экөөбү
Жакалашып калышты.
Жыгыша албай бир-бирин,
Жибербеди намысты.
Чоң денесин атына
Артты бекем Нар балбан,
Чалкалай түшүп калмакты
Тартты бекем Нар балбан.
Эки колун ээрге,
Басты бекем Нар балбан.
Каршылашкан калмактын

Женилерин билди го.
Жерге батып аттары,
Жез билектен кирди го.
Бир убакта Нар балбан
Чыкмак болду армандан.
Колу такыр бошобойт,
Кошо басып кармалган.
Бошотууга колдорун
Бир тынымга күйбөдү.
Темтендеген дөө калмак,
Тегеренип сүйлөдү.
Анын сөзүн укпастан,
Айландырып жыкпастан
Арстан экен Нар балбан,
Ат-маты менен сүйрөдү.
Дөө калмакты Нар балбан,
Жерге таштап койбоду.
Бизге кирсе бул баатыр,
Бел болор деп ойлоду.
Нар балбанга кудайым,
Как ушундай бак берди.
Өзгөчө балбан ал дөөнү
Өкүртүп элге алып келди.
Аны таштап эр Накен,
Калмакка кайра тап берди.
Ошол күнү Нар балбан,
Он жети балбан өлтүрдү,
Жыйырма үч балбанды
Элге байлап келтирди.
Эртесинде эр Накен,
Дагы барып желпинди.
Ал күнү Нардын колунан,
Кырк эки балбан серпилди.
Үчүнчү күнү эр Накен,
Дагы барды майданга.

Калкын карап кылчайып
Калды каны айранга.
Ким барат деп сүйлөдү
Майдандагы айбанга,
Түшкө чейин күтсө да,
Эч бир киши келбеди.
Эли калмак уруштун,
Эч кабарын бербеди.
Ысык күндө Нар балбан,
Ысылап куру тердеди.
Жеке чыгып келе албай,
Жети жүз калмак ат койду.
Ага чыдап тура албай,
Солтоной, Шабек тап койду.
Аяң-буяң дегиче
Ой-чункурдун баарысын,
Өлүктөргө толтурду.
Аны көрүп душмандан
Алты миң жөө умтулду.
Кыргыздан Кыйыр баш болуп,
Алтымыш баатыр аттанып,
Алгыр бүркүт баштанып,
Аларды карап жулунду.
Келген кыргыз душманды,
Кечке чейин жайлады.
Аман калган калмакты
Алдына салып айдады.
Көп аттарды олжолоп,
Көрдү кыргыз пайданы.
Кара жерди ылайлап,
Кандары акты жошула!
Акыры кыргыз койбойт деп,
Канкорлор канга тойбойт деп,
Кайран жер суу калдың деп,
Калбай кетти тозула.

Аркасынан кууду го.
Нар балбан, Шабек, Солтоной.
Калмактан түшкөн көп аттар,
Кадим айдап алган олжодой,
Булар да кууду артынан,
Калдаркан, Калман, Эр Кыйыр
Бузулуп качкан душмандар
Буларга болду бир тыйын.
Бир нече күнү куушуп,
Баатырлар чыкты бир белге.
Нары жактан көп кол көрүндү
Азыраак эмес болжолдо.
Ар жерден калмак куралган.
Алышмак кыргыз келгенде.
Элүү миңче бар экен.
Баатырлардын билиши.
Ошол түзгө жыйылган,
Орчундуу калмак жынысы.
Бул калмакка баш болуп,
Падыша болгон кимиси.
Жетилип өзү кан болгон,
Жедигер кандын иниси.
Кандардын канын алам деп,
Кайрадан уруш салам деп,
Түйүнчөк баатыр деген эр,
Түбөлүк ойлойт мындай кеп.
Ат арылтып согулткан,
Ачкадан элин сорунткан
Алга киши жибербей,
Элүү миң киши чогулткан.
Калмактын көрүп көп колун
Эр Калман туруп кеп айтат
Сынамакка мындай деп,
Пайдасыз болот жекелик,
Баспайлы жоого кекенип,

50 миң калың калмактан
Эсим бир чыгат кетелик.
Арттагы 10 миң аскерге
Айланып кайра жетелик.
Солтоной анда мындай дейт:
Байкап сүйлө, эр Калман,
Бараанына карасам,
Баарыбыздан сен балбан.
Элүү миң душман бул тургай,
Эки жүз минге жарайбыз!
Качып барып биз элдин
Кантип бетин карайбыз.
Душмандын сырын билемин,
Кудайдан дарман тиледим.
Коркконун артка кете бер,
Коркулдаган өңчөй эр
Эр Шабекти ээрчитип,
Жалгыз өзүм киремин.
Ата-бабам көрбөгөн
Артына кайра чегинип,
Көргөн эмес жети атам
Душманынан жеңилип.
Мынабу жоонун болжолу,
Элүү миндей бар экен.
Кыргызды кайра жеңүүгө
Кылчайып калмак зар экен.
Кырк миң ашуун калмакка,
Түйүнчөк баатыр кан экен.
Түмөн душман каптаса,
Түк жеңилбес жан экен.

Кырк жигит алардын аркасынан акмалап алысыраак бир булактын жанына чогулушуп, арттагы көчтү күтүп турушканда, Каратал карыя баштап көч дагы келип калды.

Каратал карыя бир бийик дөбөгө чыгып дүрбү менен душман тарапты карап, ал жерге эң бир кыраакы жана сергек кишиден беш кишини кароол коюп, өзү аскердин ичине келип, бир катар атактуу баатырларын сындап өттү да, ушундай деди:

– Ойлодум акыл кичине,
Ой кирбесин ичине.
Көңтөрүлө баргыла
Көздөгөн максат ишине.
Көп кыргыздын баатыры,
Көңүлүм толду күчүнө.
Ар иштин жайын билесин,
Азыртан атка минесин.
Арстандай баатырлар,
Абыдан толук акыл бар.
Артыңардан Каратал
Силердин амандыгың тилесин.
Тиктеген жоого киргенде,
Тике эле атка мингенде,
Тизгинди жулуп тулпарлар,
Тизеден канды жиресин –

деп, Каратал карыя сөзүн бүтүрдү. Баатыр Темиркан: «Бүгүнкү күн эр сынаар күн, баатыр Болоткан жекеге чыксын», – деди. Ошондо Болоткан калмакка каршы аттанганынын түрү:

Жөнөдү Болот жөнөдү,
Жоого кандай өнөрү.
Бул өнөрдү көп элим,
Бурулуп азыр көрөлү.
Эрдик көрсөт жоого деп,
Энебиз бизди төрөдү.
Жарактанып душманды
Жайламакка таптанды.

Он төрт жашта Болоткан,
Оолжуп жоого аттанды.
Кара кашка тулпарды,
Салды жоого камчылап.
Тапка келген бүркүттөй,
Талаада келет аркырап.
Чарайна зоот калкандан,
Бүткөн бою жаркырап.
Карчыгадан аккан тер,
Кара жерге тамчылап.
Кара жерлер солкулдап,
Чүйдүн суусу толкундап,
Урушуучу жерине
Умтулуп кирди орчундап.
Болоткан баатыр кеп айтат:
Калмактын баатыр эрлери,
Кашына келдим, кел бери.
Өзөн, жылга жык толор,
Өлүккө майдан жерлери.
Эл камытын жегендер,
Эрдесинген эрендер,
Эки жүз миң болсо да,
Эпке салам дегендер.
Энди келсең кашыма
Элиме кетем дебенер.
Атты мыктап миңгендер,
Айылды жакшы билгендер.
Анык жоону көргөндө,
Аянбай тике киргендер.
Алышар жоо чыкса деп,
Арманда болуп жүргөндөр,
Алышкан жоодон качканды,
Аңгемелеп күлгөндөр.
Колго кылыч алгандар,
Коркпой жоого баргандар.

Коломолуу кол көрсө,
Коркпой кирчү балбандар.
Жашым он төрт келгеним,
Жалпы күчкө толбодум.
Жаны чыктым урушка,
Жалпы калмак оңбодун.
Жаш чемирчек болсом да,
Жалмачудай болжолум.
Баатыр болсоң бирин кел,
Коркок болсоң миңин кел.
Он сан ойрот бүт жабыл,
Орун кылам кара жер –

деп, Болоткан баатыр майданда ат ойнотуп турганда, кан Түйүнчөк айланып элин карап: «Бул урушка келген баатыр кадимки Жолборскандын Болотканы турбайбы. Буга ким барып түбөлүк жообун берет», – деди. Ошол калмак аскеринин ичинде чондугу тоодой, муруну коодой, эки колу чынардай, отурганы мунардай бир Шоокен аттуу баатырды аттандырды. Баатыр Шоокендин чокмору чоң батман, атка минсе сенирдей, колдорунун манжасы алты карыш темирдей, өңү кара көмүрдөй, үнү күн күркүрөгөндөй болуп, жашы ошол кезде 22 ге толуп, токтоосуз чаап келип Болотканды кылычы менен бир салганда, анын кылычы Болотканга жаза тийип, кадим түпкүчтөй болуп ийилип экинчи чабууга жарабай калды. Баатыр Шоокен чапчандык менен устундай болгон союзун колго алганда, Болоткан чү деп барып ага чаптырбай союзун колунан жулуп алып, калмактын аскерин карай ыргытты.

Оор чокмор аскердин арасына барып түшкөндө ал чокмордун оор салмагы менен 7 адамды өлтүрүп, 11 адамды жаралуу кылды.

Болоткандын ачуусу келип аны жакадан алып, атынын жалына бекем кыбыратпай басты. Болоткан Шоокенди эси оогончо аттын жалына басып туруп коё бергенде – аттан Шоокен баатыр кулап калды. Болоткан атынан түшө калып анын башын кесип алып: «Мына, баатырыңардын башын алгыла» – деп, ыргытып жибергенде баштын оордугу менен он эки адам өлүп, беш адам жаралуу болот.

Ошол күнү Болоткан утуру жекеге келгенинен бир чапкандан чыгарбай кырк үч баатырын өлтүрүп, алтымыш тогуз баатырды тирүүлөй байлап алат. Эртеси күнү Болоткан майданга дагы барып калмак элинен балбан чакырды. Ошондо Түйүнчөк көп аскерине кайрылып мындай деди:

– Аркасын карап Түйүнчөк,
Айтат сөзүн түйүндөп.
Ажыдаардай бул кыргыз
Анык балаа кыйын деп.
Жеке барбай, бул итке
Жети миң аскер жыйыл деп.
Бир өзүнө жети миң
Ортого муну алгын деп.
Дүнгүрөтүп жиберди,
Түптүз кылып салгын деп.
Болоткан баатыр балага
Калбай тегиз аттанды.
Каны буйрук кылганда
Кайнап жаткан аш калды.
Тиктешип калмак кыргызды,
Тирүү койбос баштанды.
Каарман баатыр Болоткан,
Калмактан кантип жасканды.
Аны көрүп кыргыздар,
Аттанышмак болду эле.

Уруксат бергин ата деп,
Караталга келди эле,
Жоо калмакты урушуп,
Жок кылалы деди эле.
Каратал анда кеп айтат,
Шашпа, балдар, деп айтат.
Болоткандын бир сөзүн,
Болжолдоп туруп эми айтат.
Болоткан мага кеп айткан,
Болочок сөздү эп айткан.
Кырк миң душман жабылса,
Кыйналбаймын деп айткан.
Болгонун көрүп тургула,
Болоткандай төрөнүн
Көп өлүккө толтурган,
Көгөргөн Чүйдүн өрөөнүн.
Өзүнчө ушул Болоттун,
Өнөрүн бүгүн көрөмүн.
Алы келбей баратса,
Ар жеринен кан акса,
Алтымыш арстан, кырк жигит,
Анан кийин жөнөгүн.
Акылдан шашкан кез болсо,
Айласы кетип нес болсо,
Асылдан кылыч жаркылдап,
Анан тийсин көмөгүн.
Уруш майдан жерине
Ушинтип барбай калышты.
Дал жети миң кол каптап,
Аз гана эмес мол каптап,
Айланасын караса,
Ак аркан керген тор каптап,
Кантип турат Болоткан,
Майданда денин кызытпай,
Көрүнөт уруш баатырга

Көкбөрү тарткан кызыктай.
Бирин урат бирине,
Күчүк менен мышыктай.
Далайлар жатат суналып,
Ай менен күн баткандай.
Атырылып бир тийсе,
Аңыздан чөптү чапкандай.
Кара кашка тулпары,
Асманда куштай болжолу.
Кылыч менен бир чапса,
Кыйрасы менен жыгылат.
Кыры, ою, жылгасы
Кырылган койдой тыбырап.
Кырылса дагы артынан,
Кылкылдап келет жыбырап.
Сай, чункурдун баарына
Сандаган өлүк толду го.
Сары куурай чапкандай,
Шакылдатып орду го.
Болоткандын кыргыны,
Эсинен кеткис болду го.
Карасаңыз момундай,
Кан Болоттун өнөрү.
Урушка такыр барбады,
Болоткандан бөлөгү.
Калганы тегиз жаралуу,
Качып алып жөнөдү.
Бычак өтпөс тор зоот
Калындыгы чепкендей.
Кара бүркүт таптагы
Капталдан кууп жеткендей.
Качырып тиет айланып,
Кара ителги тепкендей.
Кууп берет артынан,
Коркпой душман калкынан.

Элүү миндей калмактан
Эч бир коркуп шектенбей.
Куулжуган Болоткан,
Кууп кетип баратат.
Өнө боюн кызыл кан,
Жууп кетип баратат.
Атырылып октолуп,
Ар бир жерге токтолуп
Денесинен окторду
Күбүп кетип баратат.
Кез келгенин козудай,
Союп кетип баратат.
Топ-топ кылып өлүгүн,
Коюп кетип баратат.
Жара чаап төбөсүн
Оюп кетип баратат.
Душманынын өлүгүн
Үйүп кетип баратат.
Тулпарынын куйругун
Түйүп кетип баратат.
Бардык калмак тептегиз
Качып кетип баратат.
Дүнүйөсүн, оокатын
Чачып кетип баратат.
Чыйрактары чабалын,
Чын билдирип кабарын,
Үстү-үстүнө тепселеп
Басып кетип баратат.
Аты кыргыз душмандар,
Артыбыздан келет деп,
Шашып кетип баратат.
Нечен белес, нечен тоо
Ашып кетип баратат.
Кан Түйүнчөк баш болуп
Жүрүп кетип баратат.

Солтоной, Шабек, эр Кыйыр
Кууп кетип баратат.
Болотканга кубанып
Күлүп кетип баратат.
Он миң баатыр кыргыз эл,
Ойлосоң деги жылгыс эл.
Түйүнчөктү баш кылып
Сүрүп кетип баратат.
Жеткенин алып желкеден
Уруп кетип баратат.
Каркыра, Тескей, Жаргентти
Каптап кетип баратат.
Качып көчкөн көп калмак,
Көрүнгөндү бүт жалмап,
Саптап кетип баратат.
Нечен өзөн суулардан
Өтмөк болуп баратат.
Он сан ойрот көп калмак
Он келгенди бүт жалмап,
Түбөлүккө кыргыздан
Кетмек болуп баратат.
Кайра калмак кайрылып
Кармашууга жарабай,
Калган малы, мүлкүнө
Кайрылып жана карабай,
Үч айчылык жолуна,
Жетпеймин деп санабай.
Жетемин деп баратат,
Күн чыгышта борбору,
Кайнаган калмак элине.
Далай калмак жоголду
Ашуулардын белинде.
Куржундарын көтөрүп,
Жөө басканы мындан көп.
Нечен күн бети жуулбай,

Көө басканы мындан көп.
Толорсугу созулуп,
Тоо ашканы мындап көп.
Беш-алтыдан, он, жүздөн
Чубашканы мындан көп.

Мына ушул түрдө кыргыздын баатырлары сан калмакты сандалтып кууп олтуруп Жаргентке жеткиче жайлап, койдой айдап, көбүн кырып, ойдон кеткис жер бети өлүккө толуп, өлбөгөнү солуп, кайрылбас болуп калды. Кыргыздын баатырлары Чүйдү карата бетин буруп жөнөп калышты.

Эмдиги сөз Жолборскандан болсун. Жоодон аман кайткан баатырларды көрүп, Жолборскандын кубанычы көйнөгүнө батпай, курбусу Караталга карата айтканы:

– Алыстан келдиң жоону кууп,
Асылым, курбум аманбы?
Жаштайымдан бирге өскөн,
Жанымдай курбум, аманбы?
Чүй, Таластын боюнда
Такыр калмак койбодуң.
Балдарына баш болуп,
Чыгардың душман ойронун.
Асыл жаным эриттин!
Аман-эсен келипсиң.
Арманым жок мен сага,
Айлананы кеңиттин.
Аты калмак дөөлөрүн,
Ак улактай эңипсиң.
Бактылуу кыргыз эмдиги,
Баарына кудай бердиби:
Баатыр курбум Каратал,
Балдарың аман келдиби?
Басты душман мөрөйүн

Баатырлардын эрдиги.
Ырыстуу кыргыз эмдиги,
Ырысты кудай бердиби?
Ыкчыл курбум Каратал,
Ырчылар аман келдиби?
Ыракмат сага Каратал,
Ырысыма жараткан.
Кыйын сүрдү душманды,
Кыргыздардын эрдиги.

Жолборскан сөзүн бүтүрдү. Каратал карыя жоону кантип жеңгендигин, кырк жигиттин чексиз баатырлыктарын, каны өлгөн калмактардын качышын толук айтты. Караталдын сөзүн уккандан кийин, Жолборскан аларга абдан ыраазы болуп, баатырларды айылга баштап жөнөгөнү:

Аны угуп кан Жолборс,
Айылга баштап жөнөдү.
Башкача болду ушундай,
Баатырлардын өнөрү.
Кадырлашты калың журт,
Каратал асыл төрөнү.
Баатырларга бир-бирден
Садага какты улактан.
Ырымдашып кемпирлер,
Ыгы жок аны ким тилдер.
Суу айлантып чачышты,
Сузуп алып булактан.
Аман бол дейт баатырлар,
Айланышып катындар.
Ошол кезде күз болуп,
Эл орогун оруптур.
Кыш жакындап, дың сууп,
Кызыл кырман болуптур.
Баатыр кыргыз элинин,

Башына дөөлөт конуптур.
Эли-журту, тууганы
Учурашты келишип,
Каратал аттуу карыга,
Калкы салам беришип.
Кайра келдиң деп айтып,
Калмак менен эңишип.
Алдыңарга түбөлүк
Айлананы кеңитип.
Урушта баатыр кыргыздар
Урматтуу жанын кыйнады.
Укмуштуу калмак дөөлөрү
Ууктай болуп кыйрады.
Андан алган көп олжо,
Айылына сыйбады.
Кара калмак элинен,
Качып келген эрлерди
Аял алып беришип,
Малдуу кылып сыйлады.
Баштарынан өткөнүн,
Баарын айтып теришти.
Балбандардын кашына,
Баары басып келишти.
Баш-башына алардын
Баары сөзүн айтып чын,
Эр башына бир миңден
Кой энчилеп беришти.
Жетим-жесир, карышты,
Жетпегенди жарытты.
Ар кимиси элүүдөн
Жандык бөлүп беришти
Ак таяктуу кедейлер,
Ак мандайдан аккан тер,
Баары тегиз бай болду.
Бактысы бар нечен эр,

Жүз элүүдөн кой күттү,
Жалчы болуп жүргөндөр.

Ушуну менен кыргыз эли душманын жеңип, айланасы кенип, кырк жигит күндө бир тайдан союп, шерине жеп тоюп, ырдап-жыргап, жайланып жатып калышат.

Эмдиги сөздү кыргыздын каарына чыдабай күн чыгышка качып кеткен кара калмактан баштайлы. Кыргыздын баатырларынан көрбөгөн кордукту көрүп, Жедигер кан, Түйүнчөк баатыр жана Нойгут сурнайчы 150 адам менен арып-ачып, дүнүйөсүн чачып, жөө басып сандалып, ар кимге жалданып, ирдүүлөрү тандалып, бир сындырым нан үчүн көрүнгөнгө жалбарып, сыпатына алардын көргөн адам танданып, басса-турса жөтөлүп, баштыктарын көтөрүп, ары-бери ыргалып, ар кайсы үйгө бир барып, коюнуна кол салып, колтук-башын тырманып, кийими жыртык самтырап, сүйлөсө тили тантырап, арыганынан жүрө албай, айласы кетип сандырап, жөө чубап отуруп, дал беш айда Монголиядагы Оргут шаарынын каны Уюлканга барышты.

Жедигер кан менен Түйүнчөк баатыр ошол сыны менен Уюлкандын ордосуна баруудан арданышып, ордого бет багып кире алышпай, башка жакка кетишти.

Нойгут сурнайчы сурнайды тартып кандын ордосуна кирет. Бирок аны эч ким тааныбайт. Кандын алдына сакчылар жибербейт. Ошондо Нойгут кандын үстүнө кире албай, эмне дээрин биле албай, же сакчылар ага тил албай, айласы кетип, мени алда кандай кылат деп сакчылардан шекип, ордонун ортосуна олтуруп сурнайды мундуу күүгө салып, адам танданардык кылып тарта берет. Бул күү кандын кулагына угулуп, Нойгут сурнайчыны өз кашына чакыртып киргизет.

Нойгуттун мусапырлык кийиминин бардыгын чечиндирип, кайра аны казынадан кадим бектер катарына жасап өз кашына отургузуп, оокатка тойгузуп, Уюлкан сурнай тартууга уруксат эткенде, Нойгут сурнайды кадим кишидей сүйлөтүп мындай дегизип тартты:

– Аман-эсен барсыңбы?
Асыл Уюл каныбыз.
Азып, тозуп алыстан
Аман келди жаныбыз.
Алыскы жерге угулган,
Асыл сиздин шаарыңыз.
Талоонго түштү го,
Далай дүнүйө малыбыз.
Кетирбей тартып алууга,
Келбеди сиздин алыңыз.
Кедейлик башка келгенде,
Кетти биздин алыбыз.
Атым Нойгут сурнайчы
Алдыңызда сайраган.
Айлым, элим, журтумду
Аты кыргыз жайлаган.
Күлүстөндөй Таластан,
Күн чыгышка айдаган.
Күркүрөп жатчу калмактын,
Күндө шору кайнаган.
Чүй, Таласты жердеген
Он сан ойрот эл элек.
Ойлоп акыл жеткисиз
Мал жагына кен элек.
Дүнүйөдө эч душман,
Түк жеңалбайт дээр элек.
Жердеп жаткан Чүй боюн,
Жетимиш шаар калк элек.

Алматы менен Чүй, Талас,
Тянь-Шань, Нарын жалпы элек.
Калмак-калмак болгону,
Мындай азап тарта элек.
Кыргызга зордук көрсөтүп,
Кыздарын тартып алчу элек.
Он сан ойрот атанган,
Үч падышалуу эл болуп,
Тоо өлкөсү Тянь-Шань,
Чүй, Таласка жык толуп.
Бүлүкчүлүк түштү го,
Бул сыяктуу иш болуп.
Кыйын болду калмакка,
Кыргыз эли күч болуп.
Түп көтөрө биз качтык,
Дүнүйөбүз түз болуп.
Жайы менен уруштук,
Жаркырап конур күз болуп.
Биздин аскер көптүгү,
Он миңден нечен жүз болуп.
Жан аябай согуштук,
Жабыла жарак колго алып.
Уруш майдан жерине
Ушунчалык мол барып.
Көрдүк обол биз мурун
Көгөйканга кол салып.
Кыргыздын кырк кез бийиги,
Чебин бузуп жол салып.
Алтымыш миң кол менен,
Көгөйканды курчадык.
Кыргыздын он миң баатырга,
Кырдырып чыдап турбадык.
Баарыбыз качтык чыдабай,
Ат боорунан кан кечип.
Өлгөнүбүз эсепсиз,

Өз денинен жан кетип.
Жолборскандын балдары,
Темиркан баатыр, Болоткан
Далай күчтүү дөөлөрдү
Талкалап алар сулаткан.
Такымга салып сүйрөтүп,
Далайды аттан кулаткан.
Оңой болду аларга,
Көкбөрү тарткан улактан.
Аларга жардам жигиттер,
Солтоной, Шабек, Нар балбан.
Бирөө жалгыз миң менен
Согушуудан арданган.
Кетирип калмак душманын,
Кедейлери малданган.
Келдик зорго жүз элүү,
Эң баатыр деп тандалган.
Ооругандай онтолоп,
Оокатым жок камдалган.
Эң оболу эр Кыйыр,
Каалап кетти кыргызды
Бештеп, ондоп, отуздан.
Калмактан баатыр жылбышты.
Кыргызга алар болушуп,
Калмакка кайра тырмышты.
Өзүнчө калмак урушуп,
Талаша кетти бир кызды.
Таптакыр калмак кырылып,
Талпактай четтен жырылып,
Тамаша болуп кыргызга
Тарттырып ийди ал кызды.
Ойрондоп бизди жоюуга
Оозуна алган каргышты.
Озунуп алып кетти го,
Оролкан сулуу жалгызды.

Ошону менен бирге алды,
Эң өнөрпоз он кызды.
Суусунду минтип кандырдык,
Көргөндү чексиз таң кылдык.
Көпчүлүк эл качканда,
Кара жолду чаң кылдык.
Карайып жаткан көп малды,
Калыбын бузбай алдырдык.
Жөн жүрбөстөн урушуп,
Жүрөккө найза малдырдык.
Кыргызга тегиз бастырдык,
Ичибизден кан өтүп,
Ичкенди кантип аш кылдык.
Элүү миңден кол жыйып,
Эки жерден уруштук.
Мактанган кыргыз дөө менен,
Мас букадай сүрүштүк.
Болоткан баатыр он жашар,
Жүз миң эрдик күчү бар.
Бир эле ошол балага,
Бере албадык туруштук.
Ашуу ашып, таш басып,
Алды билбей касташып,
Ал балага чыдабай,
Ал жерден дагы биз качып.
Жолдогу качкан эсепсиз,
Жоор эшекке учкашып.
Тар капчыгай кечүүгө
Эртерээк өтүп кетүүгө,
Сууга түртүп бири-бирин,
Жол талашкан мушташып.
Он сан ойрот көп элдин
Малы калды кыргызда.
Бүтүн шаар имарат,
Тамы калды кыргызда.

Мандайында бүткөндүн
Баары калды кыргызда.
Алтын, күмүш казына,
Зары калды кыргызда.
Жандык, кара, өлүү мал,
Жамы калды кыргызда.
Темиркан менен Болоткан,
Эки айчылык жол чалат.
Кытайды чаап кыйратып
Кыргын салып олжо алат.
Аты Уюлкан падышам,
Аларга оңбойт катылган.
Аларды мурда жойбосон,
Акыры сага кол салат, –

деп Нойгут сурнайдын үнүн созуп барып токтотту. Уюлкан бул сөздүн бардыгына түшүнгөндөн кийин, ары бери ойлонуп: «Нойгут, сен кыргыздын Темиркан, Болоткан аттуу эки баатырынын күчүнөн катуу коркуп калган турбайсыңбы, мен алардын жайын табармын», – деди. Уюлкан Жедигерди таптырып вазирликке алып, баатыр Түйүнчөктү он миң аскерге башчы кылып коёт.

Күндөрдүн биринде Уюлкан түшүнөн чочуп, кыйгырып ыргып турат. Вазиринин кенеши боюнча Уюлкан түшүн жорутуу үчүн бардык молдолорду жыйноого буйрат. Молдолордун бардыгы 12 күндө чогулуп бүтөт.

Анын ичинен эң тандалма чоң молдолордун эсеби 185 болот. Кан Уюл буларга түшүн айтат. Молдолор жоруй албай бирин-бири карайт.

Кан каарына алды, желдеттерди чакырып, молдолордун мойнуна темир чынжыр зоолу салып, бардыгын чиркештирип айдап, дардын түбүнө алып барышты. Бардыгын даргага асып өлтүргөнү тур-

ганда, бир жигит шашып чуркап келип: таксыр, биздин үйгө түндө бир жигит келип конду. Өзүнүн жашы отуз чамалап барып калган киши экен. Кошток атында сылай артылган китеби бар. Бирок ал киши кайдан келип, кайда барарын айткан жок, – деди.

Кан Уюл бир адам жиберип, ал молдону алдырды Кан молдонун жайын сураштырды. Анда молдо: «Улутум кыргыз, уругум багыш, атым молдо Накыш, кыргыздар үч миң соодагер, он беш миң төөгө жүк артып ушул Оргут шаарына келип малыбызды айландырып бүтүп, кайта кетип бара жаткан чагыбыз, менин ушул артылган китебимден башка эч нерсем жок. Кербендер мени алыскы жолдо өлгөн-житкендер үчүн гана алып жүрөт», – деди.

Кан Уюл Накыш молдого түшүн айта баштады:

– Айтайын сизге, молдоке,
Көргөнүмдү аныктап.
Акылың жетет деп ойлойм,
Ардак менен барыктап.
Алдыңызга чоң милдет,
Айтамын сизге табышмак.
Мен сонун түш көрүпмүн,
Түшүмдө ойноп күлүпмүн.
Чытырман калың токойдон
Чыгалбай кейип жүрүпмүн.
Эң акыры белиме
Эки этегим түрүпмүн.
Токойдон чыга бергенде,
Эки жолборс качырды,
Айлам кетип шашылып,
Акылым кумдай чачылды.
Өрттөлгөн көңдөй жыгачка
Өлбөгөн денем жашынды.

Денем батпай тар жерге
Көндөйгө тыктым башымды.
Эки жолборс чамынган,
Күн батыш тарап жагымдан,
Коркконумдан мен туруп
Жыгылып түштүм тагымдан.
Анык ушул түш кандай?
Болду мага чагылган.
Кыйкырган жолборс үнүнө,
Кызыл аска жаңырган.
Анан кийин качырды,
Аңырдай оозу ачылды,
Эки буура күркүрөп,
Оозунан көбүк чачылды.
Эки буура, кош жолборс
Эптеп айтса сөз болбос.
Мага жардам берүүгө,
Табылбады эч жолдош.
Далай согуш майданда,
Далайлардын жүзү өткөн.
Жолборс менен бууранын
Жоругу кетпейт өзөктөн.
Баарысы камап киргенде,
Бакырып турдум төшөктөн.
Анык жоруп бербесен,
Сени ак кылычтан өткөзөм –

деп, кан Уюл сөзүн бүтүрдү. Ошондо Молдо Накыш
кандын түшүн:

– Айткан сөзүң түз экен,
Анык көргөн түш экен.
Бул түшүңдүн чындыгы
Башыңа кыйын иш экен.
Эки жолборс дегениң,
Эки баатыр киши экен.

Экөөнү ким дегенде,
Темиркан, Болот жүзү экен.
Көчөңө токой бүткөнү,
Көп элинди жоо алат.
Көп тууганың кайгырып,
Көп душманың кубанат.
Ичинден чыгып көп душман,
Ичегин жерге чубалат.
Кыйналып жаның өлгөнчө,
Кызыл өңүң кубарат.
Акыры башың айласыз,
Алтын тактан куланат.
Эки жолборс дегенин,
Темиркан, Болот турбайбы.
Кашында туруп калп айтсам,
Мени кудай урбайбы.
Көп элдин көөнү тынбаса,
Көзүңдүн жашы кургайбы.
Атка минсең жолуң тар,
Аркайган тоодо аппак кар.
Тентушуң эмес силердин,
Темиркан, Болот баатырлар.
Теги аны жене албайт,
Жанына эч ким келе албайт.
Артынан келсе качырып,
Ак көбүк чачкан бууралар,
Солтоной, Шабек кош баатыр
Соолтуп сени кууратар.
Артындагы кырк жигит
Ак пактанды чубалтар.
Калмакка кара түн кылып,
Кыргызды чексиз кубантар.
Келтирбегин каарынды,
Токтоткун Уюл жаалынды.

Түбүндө кыргыз баатыры,
Алат экен шаарыңды –

деп жоруду.

Ошондо кан Уюлдун каары келип, жүзүнүн куп-куу заары келип: Бул оңолбогон жолоочу дүйнө жүзүндө менден чоң, менден көп жана менден баатыр адам бар деп келжирейт. Муну орго салгыла. Канча убакыт болсо дагы жата берсин. Мен мындан адам жиберип, ал Темиркан, Болоткан баатырларын байлатып мында келтиремин, андан кийин муну менен жайма жай сүйлөшөмүн, – деди.

Мына ушинтип молдо Накыш ордо калды. Уюлкан кыргыз тууралуу ойдо калды. Ал бардык вазирин чакырып алып, Жолборскандын балдарын кантип колго түшүрүү керек деп айтып турган сөзү:

– Эл-журт, вазир, бектерим,
Эмдиги айтар кептерим,
Эки баатыр кыргызды
Эми бир кантип эптедим?
Батыш кыргыз жеринде
Чынабат аттуу калаа бар,
Ал шаарда туулган
Темиркан, Болот бала бар.
Касташып ошол шаарды,
Кандай бир душман аралаар.
Көздөгөн максат аны үчүн,
Көнүлүмдө жара бар.
Мен кыргыздан кеп уктум,
Аз гана эмес көп уктум.
Аты кыргыз уругу,
Айласыз баатыр деп уктум.
Ошол эки баланы
Алдырууга оолуктум.
Темиркан баатыр, Болоткан,

Алардын жайын мен айтсам,
Беттеше чыкса душманга,
Бети суук жыландан,
Укмуш баатыр кыргыздар,
Урушта далай сыналган.
Эндиги менин силерден
Суранарым нак ушул.
Баарың угуп түшүнсөң,
Бар максатым мына бул.
Ал душманды кармоого
Аракет кылып көргүлө.
Алты күндөн өткөрбөй,
Акылын таап бергиле!
Алты күндө келбесен,
Акылды таап бербесен,
Ажалыңдан эртерээк
Асылып дарга өлгүлө.
Калмакты кууп кыргыздар,
Каткыра күлүп калгандыр.
Айтканым азыр силерге,
Абыдан ичте анык сыр –

деп, кан Уюл сөзүн бүтүрдү. Вазирлеринин акылы боюнча ырчы Шыргый мындай деп жар чакырды:

– Карайган журт, калың эл,
Какшап айтар жарым бар.
Кайраттуу баатыр жан болсо,
Кандырып айтар зарым бар.
Кедей менен бай-манап,
Каның-бегин кулак сал.
Калың элге мындай деп,
Кадырын сатат Уюлкан.
Базардагы баарың ук,
Байың менен каның ук.
Жалпы элдин бардыгы,

Жашың менен карын ук.
Жаман, жакшы жүргөн эл,
Жаңшап айткан жарым ук.
Укпай калып бекерге,
Ушактаба таарынып.
Максатыңа жетесиң,
Башыңдан мээнет арылып.
Көрүнөөгө ким чыгат,
Көк жолборстой чамынып.
Кыргызда эки баатырга,
Ким бара алат камынып?
Каныбыздын душманы
Кыргыз эки бала бар.
Ал балдардын шаары
Чынабат деген калаа бар.
Илгерки Аяс, Аргынга
Анын күчү барабар.
Темиркан, Болот баатырды
Апкелүүгө ким даяр?
Айлалап байлап келүүгө,
Ким баатыр да, ким аяр?
Алып келген кишиге,
Мына мындай дүйнө бар:
Бармак болгон жигитке
Каныбыз тулпар ат берет.
Анаркан аттуу сулуусун,
Аялдыкка алып берет.
Отуз төөгө арттырып,
Оролтуп аркан тарттырып,
Орундатат максатын
Айныбаска ант кылып.
Жеткирет сени тилекке,
Жегениң шекер-кант кылып.
Алты шаар өкмөтүн
Берет сени барк кылып.

Барамын ага дегенин,
Баатырлык камды жегениң,
Барып байлап келүүчү
Бактысы артык чеберин.
Билдирип айттым маанисин,
Бири жалган дебегин.
Жаркырап, жайнап жөнөгүн,
Жалтанбай жоодон эгерим.
Буга макул дегенин
Кан Уюлга барасың.
Мактап сени калың эл,
Максатыңа жарасын.
Чындасаң үч ай басасың,
Чынабат, Оргут арасын.
Айыктырам деп айткын,
Уюлкандын жарасын.
Алтын башың ардактап,
Алыскы жолго саласың.
Байлап келсең экөөнү,
Барлык мүлкүн аласың.

Мындан кырк беш күн өттү, кыргыздын эки баатыр уулун мен барып байлап алып келемин деп кандын алдына эч ким жооп сурап келгени жок.

Ошол кезде Зордо аттуу шаарда Каңгырт аттуу бай болгон.

Ошол Каңгырт байда Мадылбек аттуу бир жигит бар болучу. Бир күнү Мадылбек ошол чакырылган жар жөнүндө угуп Уюлканга барууга байдан уруксат сураса, Каңгырт уруксат бербей коёт. Бирок, Мадылбек түн жамынып Каңгырттан качып чыгып, Уюлканга келди. Ошондо кан Уюл Мадылбектен жөн-жайын сураган сөзү:

– Арып келген эр жигит,
Айт сөзүңдү сен жигит.

Алы-жайың кандайча,
Азыр айтып бер жигит.
Алды-артыңды карасам,
Арстандай шер жигит,
Алыспы, же жакынбы?
Айтканым сага акылбы?
Айлыңдан козгоп ким сени,
Алмакка кимдер катылды?
Арып келген эр жигит,
Айтып бергин атыңды.
Мага келген доссунбу,
Пикиринди коштунбу?
Жеринде жүрүп кекенген,
Же жеталбай жүргөн кассыңбы?
Алышып жоодон жыгылып,
Алың жетпей качтыңбы?
Же уурулук сен иштеп,
Же байдын дүнүйөсүн чачтыңбы?
Жактырдым, баатыр, түзүндү,
Жай билермин күчүндү.
Тил сүйлөшүн башкача,
Ким билди сенин ичинди.
Кимдер сага кас болуп,
Ким кайтарды мизинди?
Кимдер кууп жете албай,
Кимден башың кутулду?
Кимден көрдүн кордукту,
Ким көрсөттү чоңдукту?
Ким сени мынча жүдөтүп,
Ким көрсөттү зордукту?
Эсиңе түшүп мен сенин,
Эми тааныш болдукпу?
Тилиңди тишке жаңшанып,
Бүлөгөндөй түрүн бар.
Өзүңдү өзүң чамынып,

Сүрөгөндөй түрүн бар.
Азапты көрүп алтын баш,
Жүдөгөндөй түрүн бар.
Өз башынды өмүрү,
Кыйнагандай түрүн бар.
Жумуш кылып бирөөнү
Сыйлагандай түрүн бар.
Ызаланып бирөөдөн
Ыйлагандай түрүн бар.
Бекем чапсаң душманды,
Кыйраткандай түрүн бар.
Келбетин кедей үйүнө
Сыйбагандай түрүн бар.
Анык душман бетине
Карай албас түрүн бар.
Аралашсаң душманга,
Жан аябас сүрүн бар.
Кедейлик кесип таалайын
Келе албаган жолун бар.
Ушунча келбет күч менен
Мынчалык жүдөө болбой кал.
Түрүндү көрүп мен сенин,
Оозума жүрөк тыгылды.
Пейли бузук душмандар
Беттесең бекем жыгылды.
Анык сенден сурайын,
Айтчы, жигит, сырыңды.

Ошондо Мадылбектин канга берген жообу:

– Амансыңбы, таксыр кан,
Душманды жоюп бас кылган.
Бекер келип бек сүйлөп,
Мен эмесмин кас кылган.
Элге жарын чакыртып,
Сизсиз мени шаштырган.

Менин атым Мадылбек,
Жыйырма үч жаштамын.
Кабарын жардын мен угуп,
Каңырт байдан качкамын.
Алыска бетим бурамын,
Ат-тонумду мыктасан,
Арстандай күркүрөп
Аттанып жолго чыкпасам,
Атым өчсүн Мадылбек,
Алышкан жоону жыкпасам.
Эрте камын жөнөйүн,
Эрдик кылып көрөйүн.
Байлап алып келбесем,
Мадылбек болбой өлөйүн.
Кызыталак балдарды
Кырк жигиттен бөлөйүн.

Мадылбек сөзүн бүтүрдү. Кан Уюл Бозтору жор-
госун берип, Мадылбекти Таласка жөнөттү.

Жөнөдү баатыр Мадылбек,
Боз торуну камчылап.
Келе жаткан алдында
Туралбады жан чыдап.
Соорусунан аккан тер
Кара жерге тамчылап.
Омууроодо ак көбүк,
Капталында балчылдап.
Жибек тизгин колунда,
Күмүш жүгөн жаркылдап.
Көмөлдүрүк, куюшкан
Көмөрө купа алтындан.
Карга, кузгун жолунан
Качканга өлөт салпылдап.
Кетти Мадыл торуну
Кезек-кезек теминип.

Күмүштөгөн баштыктан
Күндө үч убак жем илип.
Күчөп барат тору жорго,
Күндөн күнгө элирип.
Ич майынан арылып,
Кайра кеткен семирп.
Канчырдай жигит Мадылбек,
Канжар, кылыч байланып.
Душманды байлап келем деп,
Кетип барат шайланып.
Камырабай жаткын деп,
Кан Уюлду жайгарып.
Нак өзүндөй дөөлөрдүн
Өлүгүн көрдү антарып.
Өлүктөрдүн көбүнө,
Өзгөчө барат танданып.
Аларды кантип байлайм деп,
Ойлонот катуу сандалып.
Амал менен байлайм деп,
Алдыма салып айдайм деп,
Кайраттанып кайта ойлоп,
Кээде кетет жанданып.
Балекеттен сакталып,
Барлык элге макталып,
Өлбөй тирүү кайтадан,
Келсем болду жан калып.
Ушундайча Мадылбек
Алты күнү жол жүрдү.
Бир айчылык жол басып,
Биротоло мол жүрдү.
Бир калың токойду аралап,
Четинен жайык жер көрдү.
Жашаң чөптүү жер экен,
Жай тартып ага бурулду.
Тушап салды жайдактап,

Боз тору сындуу жоргону.
Күүгүм жарык ай чыгып,
Түн ортосу болгону.
Ары-бери көп оттоп,
Тору жорго тойгону.
Токойдун эки жолборсу,
Буларды карап жойлоду.
Жолборстордон шекинип,
Мадылбектин тор жорго
Тиштеп тартты этегин.
Айбан да болсо адамды
Ойготконго жарады.
Тура калып Мадылбек
Айланасын карады,
Келе жатат жолборстор
Тике эле түптүз качырып.
Айныган жок Мадылбек,
Акылынан шашылып.
Оозун ачып качырып,
Кирип келди катылып.
Артык балбан Мадылбек
Келгенде экөө асылып,
Желкеден кармап экөөнү
Сүзүштүрдү мышыктай.
Быркырады баштары
Айрандай мээси чачылып.
Экөөнүн терисин
Сыйрып алды Мадылбек.
Жолум болот экен дейт,
Эки жолборс алдым деп.
Эки бала кыргызды,
Байлап жолго салдым деп.
Кургатып эки терини,
Салынып алып жөнөдү.
Мындан кийин Мадылбек

Дагы төрт күн жол жүрдү.
Ушул жерге жатсам деп,
Белгиледи бир жерди.
Жанына коюп жоргосун,
Токумун төшөп олтурду.
Эр Мадылбек жатты го,
Ээрин башка жазданып.
Уктап калды Мадылбек,
Үйүндө жаткан баштанып.
Түн ортосу болгондо
Кара асканын алдынан,
Кош жылдыз чыкты жанаша
Чырактай болуп жаркыган.
Аны көрүп Боз тору
Кошкурук салып олондоп,
Кетенчиктеп келатат,
Улам жылып артынан.
Арткы буту тийгенде
Мадылбек турду ойгонуп.
Дагы эмне көрдү деп,
Ары-бери ойлонуп.
Огу менен жаасын
Карап турду колго алып.
Жаркыраган кош жылдыз,
Ажыдаардын көзү экен.
Ийрелендеп сойлогон
Ажыдаардын өзү экен,
Билбей калса Мадылбек,
Аты менен экөөнү
Жутуп койчу кези экен.
Ал ажыдаар күн сайын,
Алты жандан жечү экен.
Жоондугун караса,
Чоң өгүздүн белиндей.
Узундугу капырдын

Отуз кулач чениндей.
Куйругунун ичке учу
Чоң ичиктин жениндей.
Сулк жатканын караса,
Бир белестин сенирдей.
Боз тору байкуш айланат,
Мадылбекке тырмышып.
Улам-улам жакындап
Келе жатат жылбышып.
Алышуучу жан эмес,
Адамзатча белдешип.
Жакындаса оп тартат,
Жанына булар чендешип.
Жылып келип ажыдаар,
Жакын ченге токтоду.
Жуткунган тору жоргону
Жута турган окшоду.
Жаасын алып Мадылбек,
Жай туруп шашпай октоду.
Жазы маңдай ченине
Жалп дедире соккону.
Ажыдаарды Мадылбек
Аныктап туруп атканы.
Башын жарып жаа огу,
Өпкөсүнө капканы.
Барган жерим көрсүн деп,
Бу да бир белги болсун деп,
Жон терисин үч кулач,
Эндүүсүн карыш кескени.
Темселеген жыландын
Терисин сойду тескери.
Терини белге курчанып,
Ал жерден дагы аттанды.
Ажыдаарды өлтүрүп,
Алиги баатыр мактанды.

Чынабаттын шаарынын
Эми жолу аз калды.
Үч айлык жолду ким билген
Он сегиз күндө басканды.
Жарым күндө шаарга
Кире турган баштанды.
Шаарда бийик мунара
Талашып турат асманды.
Жаркылдап мунар төбөсү
Алыстан буга көрүндү.
Ойлогону арамдык,
Оюна албай өлүмдү.
Ордого кантип кирүүнү
Ойлонуп акыл бөлүндү.
Камдап алды көөнүнө,
Кандарга айтмак төгүндү.
Аян-буян дегиче,
Таластын суусун кечти го.
Баатырларга айтарлык,
Маселени чечти го.
Ордодугу тулпарлар,
Олурандап кошкуруп,
Душмандын келе жатканын
Түшчүлүк жерден сизди го.
Атканадан акырдан
Арпа жеген тулпарлар,
Үй ичинде туурда
Тапка келген шумкарлар
Баары билди душманды.
Кирди кара коргонго
Как бешим чен болгондо.
Айылга барды Мадылбек,
Анык күүгүм болгондо.

Мадылбек кандардын үстүнө түн ичинде барып
кирүүдөн коркуп, эртесинде баягыдай түрүн бузбай
кандын ордосуна кирип келди.

Ошондо баатырлар Кыйыр баатырды тилмеч кылып кырк жигиттин алдында Мадылбектин алжайын текшерип айтып турганы:

– Жаңы келген, эр жигит,
Жайың айткын сен, жигит.
Кайдан шашып жүрөсүң,
Кандырып сүйлөп бер, жигит.
Душманына алдырбас,
Тула бою шер жигит.
Кайдан келип турасың?
Каймана колун сунасың.
Кандыра сүйлөп айтчы, дос,
Калктын тегиз мудаасын.
Каалаган сөзгө жооп бер,
Жигиттер сенден сурасын.
Абалың, жайың, атың ким?
Улутун ким, затың ким?
Кытайсыңбы, калмакпы?
Жакының ким, жатың ким?
Кайдан жүрүп, кай жактан
Шашып келе жатасың?
Мүнөзүңө карасам,
Мусулман эмес капырсың.
Кимге тааныш, кимге жат,
Ким алыс, кимге жакынсың?
Келбетиңе карасам,
Кемчили жок баатырсың.
Жүзүң заар көрүнөт,
Жүз миң эрге татырсың.
Колтугуңда кысылган
Эки жолборс териң бар,
Чоң ажыдаар өлтүргөн,
Дагы бир сонун белгиң бар.
Душмансыңбы, доссунбу?
Пикириң бизге коштунбу?

Чын сырынды айта кой,
Чыйраксынбы, бошсунбу?
Чын пикириң коштунбу?
Кайтпас баатыр элде бар,
Кабылан жүрөк эрде бар,
Калмактан келген эр жигит,
Кандай өнөр сенде бар?
Кашындагы көп элге
Калпы жок чынын айта сал.
Кабак, сының түрүндөн
Калкым сени байкашар.
Аппак жүзүң саргайган,
Алыстан арып келгендей.
Алдынан чыккан душманды
Арзандык менен жеңгендей.
Арстан, жолборс, ажыдаар
Алдырган сага тең келбей.
Алышкан жоого болорсун
Аркарды аткан мергендей.
Каны менен бегин ким?
Ата-журтун, тегин ким?
Качып жүрсөн чыныңды айт,
Кай душмандан жеңилдин?
Айтчы, баатыр, сырынды,
Ажыдаар кимден жыгылды?
Кимден мынча жеңилип,
Ким тапты сенин ыгыңды?
Коломолуу кол болсоң,
Кошунуң кимден кырылды?
Анык баатыр сен болсоң,
Айта койгун чыныңды?
Мадылбектин берген жообу:
– Аман-эсен болдунбу,
Арзыган менин бектерим.
Арманым жок кудайга,

Ак тилекке жеткеним.
Аранарда болсом деп,
Алыстан сени беттедим.
Аты калмак колунда,
Ак тилекке жетпедим.
Менин атым Мадылбек,
Аттанып сизди бет алган,
Эки жолборс, ажыдаар
Эч жардамсыз жеке алган.
Үч ай бою жол жүрүп,
Үшкүрүп зорго жете алган.
Тирүү көрдүм жүзүндү,
Энди жок менде эч арман.
Элим калмак, падышам
Элинен чыккан Уюлкан.
Уюлканды куткардым
Урушта нечен кыйындан.
Уюлкандын өзүнүн
Жылкысы бар элүү мин.
Жылкычысы нак беш жүз,
Башчысы анын жалгыз мен.
Жылкыга тийген жоо болсо,
Анын бир тайын берген эмесмин.
Миңдеген далай баатырга
Беттешип далай кездештим.
Далайын колго түшүрүп,
Далайлар менен беттештим.
Бир күнү ойлоп олтуруп,
Турмушум менен чектештим.
Канымды берип, кан үчүн,
Далайлар менен кектештим.
Кыргыздай жакшы турмушка
Кыяматта жетпесмин.
Өмүрлүккө кыргыздан
Өлбөсөм тирүү кетпесмин.

Кан Уюлдун душманын
Далайларын зарлаттым.
Өнөрдүү баатыр болсом да,
Өмүрү канга алдаттым.
Ушул чакка мен келип,
Уйчумандай жан бактым.
Келдим качып кутулуп,
Кереги жок калмактын.
Ээн баш калмак канына
Эмгегимди жалматтым.
Качып жолго мен түшүп,
Кара жолду чандаттым.
Келтирбе мага жининди,
Келе электе мурунтан
Кереметиң билинди.
Колуңа качып мен келдим,
Кошуп ал мендей ининди.
Так башымды кессең да,
Тартпай айтам тилимди.
Калмактагы жүрүшүм
Кайталабай курусун.
Капалык көөнүңө албагың,
Качкын жигит урушун.
Каалабасаң сенде жок,
Кара чака жумушум.
Оңбогон калмак канынан,
Оңдолбоду турмушум.
Ошонун үчүн мен келдим,
Ойлонуп сени кыргызым.
Мудаам ушул ойлогон.
Башка жок менин кылмышым.
Кыргыз сенден көөнүм ток,
Кыялым менин абдан шок.
Бара-бара сынаарсың,
Менде көрүнөрлүк өнөр жок.

Ошондо Болоткандын айтып турган сөзү:

– Жашылын кийдин күрмөнүн,
Жагалмайдай жүргөнүн,
Жагымдуу сүйлөп кишиге,
Жаш келиндей күлгөнүн.
Жапылдашың башкача,
Жансыз болуп жүрбөгүн?
Торкосун кийдин күрмөнүн,
Турумтайдай жүргөнүн,
Туюнта сүйлөп кишиге,
Турмушта болбойт күлгөнүн.
Тулку денең сууктай,
Душман болуп жүрбөгүн?
– Айткан сөзгө ынаныңыз,
Ар кандай ишке салыңыз,
Жашабасын калп айтсам,
Жаш өспүрүм жаныбыз.
Ишенбесең, башымды
Азыр кесип алыңыз.
Келме шаадат үйрөтүп,
Кесе башым чабыңыз.
Мусулман кылып өлтүрүп,
Көп соопту табыңыз.
Мага болот ал өлүм
Миң жашасам табылгыс.
Мен ишендим динине,
Мусулмандык илимге,
Туура башым кесип ал,
Менин душмандык шегим билинсе.

Темиркан, Болоткан баатыр Мадылбектен эч күнөм санабай ишенип, жигиттердин катарына алып, жыйырма жигитке башчы кылып, экинин бири деп дайындап койду.

Мадылбек айла менен бардыгынын койнуна кирип, моюн алышып, кимисине болсо да ынак болуп кетти. Мадылбекке Темиркан элден сулуу тандагытып, сынчыларга сындатып жүрүп Бердиярдын Бексулуу аттуу кызын, катардагы нарын, казынадагы зарын төгүп жатып алып берген. Ушуну менен толук бир жыл өтөт. Мадылбектен эч кандай шек, же арамдык белги билинбеди. Кетмен-Төбөдө жашаган Тагайкан деген кан бар болучу. Бул киши абдан акылман жана тажрыйбалуу, адамдын ички пикирин акыл менен болжоп, анын жаманын, же жакшысын, адалын же арамын көз карашынан эле ачык билип койчу. Ошол Тагайкан жээндеринин ташты жарган даңкын угуп, ага барып көрүп келүүгө өтө кумарланып, он жигит алып Таласты карап жүрүп кетти.

Жолборскан аны колунан келишинче сыйлап, Каратал карыяны чакырып келип кашына койду. Тагайкан бардык жигиттерди күндө сынап жүрүп, Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабектерди Караталдын кашына чакырып алып туруп ошолорго айтып турган сөзү:

– Айланайын балдарым,
Айтпаймын сөздүн жалганын.
Көп сөз айтам силерге
Көрөсүң кудай салганын.
Арканда Шабек, Солтоной
Арстандай балбаным.
Айланайын баатырлар,
Арылбайт менин арманым.
Ичиме муңдуу сөз батпай,
Имерилип зарладым.
Күрөктөп дилде сузгандар,
Күлпөтүндү бузган бар.

Күндө ойлонуп олтуруп,
Күйүттүү менде бушман бар.
Ичинерде силердин
Ичи арам душман бар.
Дүйнөгө жаралып,
Адамзат болуп саналып,
Ичи бузук душмандан
Илинбей өчтү алалык.
Кызык сөзгө ишенип,
Кылбагыла балалык.
Балакетти тургузбай
Башын кесип салалык.
Кызыкты кылат окшоду,
Кырк жигитке жамалып.
Мен бир арман кыламын,
Мээрлешим чырагым,
Бир боорумдан туулган,
Бир тууган жээн ынагым.
Кыркасы менен тептегиз
Кырк жигитиң сынадым.
Кырк баатырын тептегиз
Кыялы-бейли сүттөн ак.
Кыркын бир аял туугандай,
Кызыктуу тегиз бүткөн ак.
Жалпагыраак жаш жигит,
Жаңы келген бир калмак.
Жалпы пейли оңолбойт,
Жаман экен кызталак.
Жакшынакай көздөрү
Жамандыкты көздөдү.
Шашып жүргөн немедей
Шайтандай экен сөздөрү.
Арамы азыр козголбойт,
Ар кайсыңды кош колдойт.
Ар неме айтып күлдүрүп,

Алдыңарда оштондойт.
Айтгы десең өзүң бил,
Акыры түбү дос болбойт.
Ондосун кудай акырын,
Ойлонуп айтып жатырым.
Башынан бузук пикири,
Мадылбек аттуу баатырын.
Көңүлү сага душмандык,
Көзү чаар капырын.
Желдетине тез өлтүрт,
Жетти менин акылым.
Жаккан оттой жанып тур,
Сырыңарга каныптыр.
Анын айткан сөзүнө
Акылың абдан ынаныптыр.
Илберинки жан болуп
Ичине кирип алыптыр.
Барлык менин айтарым,
Мадылбек кулду бат өлтүр.
Мага бир пейли жакпайт го,
Калмактын тузун актайт го.
Абыдан алып сырынды,
Ал-күчүндү чактайт го.
Анык сырың билгиче,
Азыр бул капыр шашпайт го.
Тентектигин иштетип,
Тескери сенден баспайт го.
Өмүрү сага жагынып,
Өлүмдөн дагы качпайт го.
Ушинтип жүрүп бир күнү,
Мойнуңа аркан таштайт го.
Билгенче качан сырынды,
Бир пейлинен жазбайт го.
Нак ушинтип бул арам,
Найзасын бир күн ашпайт го.

Асили мындан пайда жок,
Азыр муну жок кылгын.
Абыдан пейли арамдык
Арбак чындап соккурдун.
Айткан тилим албасаң,
Ажалдан мурун өлөсүң.
Жоготпосоң калмакты
Бир балааны көрөсүң.
Ичкениң кымыз, шекер, бал,
Кийгениң күлгүн ак кемсел.
Жалганда көрүп жыргалды,
Жая кесип жедиң жал.
Кагылайын медегим,
Капырды кайра келбес жолго сал!
Кас душмандан бул жаман,
Кайышпай менин тилимди ал.
Семирип жүрөм аркаңда,
Сенден башка кимим бар.
Алдыңардан кетпеген
Ашырбек аттуу иним бар.
Акыры менин айтканым –
Каапырды тез өлтүрүп, башын ал.
Аны угуп Темиркан
Тагасын карап күүлөнүп.
Тетири карап күбүрөп,
Угузбастан сүйлөнүп.
Катуу сүйлөп айтуудан
Калкы журттан ийменип. –
Чоң атаңды, таяке,
Тартып калган экенсиң,
Шайыр эмес, күлкү эмес,
Шалпып калган экенсиң.
Кырк жигитти сен ага
Аңдып калган экенсиң.
Алтымышка чыкпастан

Алжып калган экенсиң.
Өгүз эмес, үй эмес,
Мөөрөп калган экенсиң.
Кесел эмес, жинди эмес,
Жөөлүп калган экенсиң.
Ара жолдо аты өлбөй,
Жөөлөп калган экенсиң.
Төгүн эмес, чын эле
Дөөрүп калган экенсиң.
Жигиттерим бир баштан
Көөлөп калган экенсиң.
Мадылбекти сен баштап
Бөлүп калган экенсиң.
Бизге кылган зыянын
Көрүп калган экенсиң.
Күн мурунтан алдымды
Торгогонун карачы.
Боёкчу десе сакалын
Боёгонун карачы.
Таяке, сенин бул сөзүн
Айласы кеткен далбаса.
Мадылбектей жигитти
Берет кудай жалгаса.
Мадылбек сенин улактуу
Чебичинди албаса.
Саламдан башка эч кимди
Жамандап айтып барбаса.
Бул айтканың биз үчүн,
Муз көпүрө каргаша.
Бул сөзүңдүн мааниси
Ачылбаган дарбаза.
Ачууланган түрүңүз,
Адамдан сөздүү сүрүңүз.
Анык чыны Мадылбек
Биздин арабызда гүлүбүз.

Жаным тага, ойлосон,
Жарабайт го мунунуз.
Муну жогот дегенче,
Бир-бирден чачым жулунуз.
Өзгөлөр доор сүрө албайт,
Өкүм сүрүп биздердей.
Өз багыма Мадылбек,
Өзү келген изделбей.
Айткан сөзүн Мадылбек
Алты айлана тандыбы?
А болбосо, таяке,
Азапка сени салдыбы?
Ат-тонун уурдап Мадылбек
Анан көөнүн калдыбы?
Анчалык жаман көргүдөй,
Сенин алтының уурдап алдыбы?
Адамзатка жамандык
Кыял кылбайт Мадылбек,
Өктөмсүнүп кишини
Уялдырбайт Мадылбек.
Досу түгүл жатына
Зыян кылбайт Мадылбек.
Кербен болсон, таяке,
Кечке калбай жүгүн арт.
Мерген болсон, таяке,
Тоого чыгып кийик ат.
Жолоочу болсон, таяке,
Жоболоң салбай жолун тарт.
Ичинде бизди жактырбай,
Иретимди бузгансың.
Күндүгүнө күрөктөп
Күмүш алтын сузгансың
Мадылбекти сен бизден
Айырмакка куштарсың.
Андай ишти ойлосон,

Азыр мага душмансын.
Аны угуп Тагайкан,
Ачууланып бакырды.
Атымды тарткын кетем деп,
Өз жигитин чакырды.
Душман көрөт бул акмак,
Айтып турсам акылды.
Айырбаш болуп душманга,
Менин алтын башым сатылды.
Керек кылбайм тыйынча,
Бул акмактай жакынды.
Таяке, жээн ичине
Чоң душмандык орноду.
Тагасына тил албай,
Түбү балдар шорлоду.
Жолунан чыгып кой деген,
Жолборсканга болбоду.
Караталдай карыя
Катуу айтса да болбоду.
Малым-мүлкүм тартуу деп,
Ат айтса да болбоду.
Болбой турган Тагайкан,
Болжолду сөздү эми айтып,
Мадылбекти өлтүрбөй
Жашабайсың деп айтып.
Шарт эттире камчы урду,
Шашпагын балам деп айтып.
Жүрүп кетти Тагайкан,
Жээнине таарынып.

Мадылбек өзү бир түнү таң атканча уктабай ой-
лонуп чыкты да, Темиркан менен Болотканды кан-
тип Колго түшүрөрүнүн айласын ойлоп тапты. Эртең
менен эрте туруп элдин көзүнчө дааратын алып,
намазын окуду. Баягысындай эле сездирбей жүрүп

баатырлардын кырк жигит менен олтурган үстүнө кирип келип, колун куушуруп салам берип айтып турганы:

– Ассалоому алейкум,
Адамдан артык бектерим.
Ар кайсыны сүйлөсөм,
Айыптар мени этпегин.
Он сегиз ай боюнча
Ойноп бөлө кетпедим.
Мартабам өөдө болсо да,
Максатыма жетпедим.
Максатымды мындайча,
Макул кылып чектедим.
Уюлканда мен элем,
Жылкычынын баштыгы.
Жылкысын айдай келбеген,
Мадылбектин жаштыгы.
Уюлкан мага көрүндү
Урушсам жанды алчудай.
Акырында болгомун
Акыга жүргөн жалчыдай.
Эптей албай мен болдум,
Энчиден куру калгандай.
Уруксат берсең баатырлар,
Кайра жанып барамын.
Жылкычынын барлыгын,
Үгүттөп колго аламын.
Мен жөнүндө кан жактан
Айтылган сөзгө канамын.
Он миңдеген жылкыны
Айдатып жолго саламын.
Өнөрүн көргүн ошентип,
Мадылбек сындуу баланын.
Дабасын табам ошентип,
Көкүрөктө жаранын.

Мындан чыгып жөн гана
Канга барам жалынып.
Күнөөмдү, таксыр, кеч деймин,
Мойнума курум салынып.
Өзү ак көңүл жан эле,
Кайра калар багынып.
Баягыдай жылкычы
Боломун белги тагынып.
Мага келип малчылар
Учурашат жабылып.
Үч ай турам ал жерде,
Үзүлбөстөн жагынып.
Жылкычынын бардыгын
Үгүттөймүн чамынып.
Элиң менен жеринди
Эбегейсиз мактаймын.
Силердейди чынында
Дүнүйөдөн таппаймын.
Жылкычыны имерип,
Илгери айдап жиберип,
Аркасынан жоо тосуп,
Көп жылкыны сактаймын,
Он миңдеген жылкы албай,
Ороюп куру келбеймин.
Он миң кошун болбосо,
Миң кишиге желбеймин.
Жалгыз өзүм он миңге
Такыр моюн бербеймин.
Беш кишини чындасам,
Бир колума сермеймин.
Мындан кетип мен кайра.
Тогуз айда келемин.
Калмактын калың жылкысын
Айдап келип беремин.
Эмдиги жылы көктөмдө

Силерди көрүп келемин.
Кайра келер учурда
Алдымдан тосуп утурла.
Кырк жигит менен эки бек,
Он беш күн мурун жөнөгүн.
Бээ байлап ойноп жаткыла,
Кара-Суу, Кара-Ой өрөөнүн.
Ошол жерден жолугат
Мадылбек сындуу беренин.
Айланып кайра келгенче
Андай-мындай дебегин.
Эки баатыр сен менден,
Эч убайым жебегин.
Чакалайдын чак түштө,
Маңдайыма бак түшсө,
Байладым го деп ойлоп,
Чакчарылды Мадылбек.
Белгиледи тоскун деп,
Кара-Суу, Кара-Ой болжолун.
Тизгинин жыйбай чу деди,
Боз тору сындуу жоргонун.
Тер төгүлдү денинен
Суу аккандай чоргонун.
Көзү тойбой дүйнөгө,
Көрчү, баатырлардын соргогун.
Курсагы ачса бүтүн жейт,
Кунан чыкма торпогун.
Закымдай учуп Боз тору,
Баскан сайын талыбайт.
Отуз беш асый чыгыптыр,
Ошондо да карыбайт.
Күндүгүнө Боз тору,
Алты күндүк жол басат.
Эрте жетсем экен деп,
Көбүнчө конбой түн катат,

Эртең менен салдырып,
Оозун жыйбай күн батат.
Кан милдетин аткарбай
Кантип чыдап тим жатат.

Мына ушул жүрүшү менен Мадылбек үч айчылык жолду он беш күндө басып, Уюлкандын ордосуна кирип келет. Ошондо Мадылбек Уюлкандын алдына кирип, башынан өткөргөн бардык окуяларын айтып турганы:

– Аман-эсен барсынбы,
Адилет Уюл каныбыз?
Алыскы жолго мен кетип,
Аман келди жаныбыз.
Айтканыма түшүнүп,
Азыр кулак салыңыз.
Жакшы тыңшап уккула,
Жашы менен карыңыз.
Мен бардым мындан кыргызга,
Боз тору минип аяндап.
Баштан өткөн иштердин
Баарын айттым баяндап.
Айтар сөздү жолдо эле
Камдап алгам даярдап.
Кыргызды абдан көтөрүп,
Калмакты койдум жамандап.
Ала көөдөн баатырлар
Асмандап кетти бараандап.
– Илекор абдан жагымдуу,
Ичи толгон кир экен.
Бардык сырын билгенче,
Бир туугандай ини экен.
Торго бир күн түшүрөт,
Буга тоскоол болчу ким экен, –
Деп Тагайкан айтканда,

Оюм онго бөлүндү.
Ошол жерде Тагайкан
Мени өлтүрчүдөй көрүндү.
Айлам кетип алсырап,
Акылым алты бөлүндү.
Амалым кетип ал жерде.
Ажалым жакын көрүндү.
Аны угуп жээни.
Темиркан баатыр сүйлөдү.
Тагасынын бул сөзүн
Такыр жаны сүйбөдү.
Тагасына ишенип,
Мага эч бир тийбеди.
Кайра мага болушуп,
Өктөмсүгөн тагасын
Өлтүрөм деп жинденди.
Мадылбекти жаман деп,
Өлтүртчү киши ким, – деп,
Таарынып алып тагасы
Качкан бойдон жөнөдү.
Мендик болду ал жерде
Тагайкандан бөлөгү.
Калкалады душманы,
Мадылбектей төрөнү.
Дагы алдап мен келдим,
Андан бетер желдендим.
Карылуу кырк миң кол алып,
Кайра барып көрөлү.
Өзүмдүн ишим оңолсо,
Экөөн байлап келели.
Каным сенин колуна.
Кармап келип берели.
Анаркан кызың мен алсам,
Башканын эмне кереги.

Мадылбек сөзүн бүтүрдү. Уюлкандын Мадылбек-
ти кайра жөнөткөнүнүн түрү:

Жүрүп кетти Мадылбек,
Алганы кырк миң кол болуп.
Калың эл жүрүп кеткен жер
Кадимки кара жол болуп.
Каткырып күлөт Мадылбек
Өөдө-төмөн толгонуп!
Биргелешкен жолдошун
Биротоло күлдүрөт.
Түнөгөн жери түз болуп,
Токоюн тегиз бүлдүрөт.
Алыскы жерден угулат
Ат данканы дүнгүрөп.
Түнөгөн жери түз болуп,
Түгөл өтсө бир жерден,
Бийик жерлер бас болуп
Мадылбек жүрөт кутуруп,
40 миң колго мас болуп.
Боз торуну салдырып,
Бар кумарын кандырып.
Калың колду как жарат,
Бул башына бир чыгып.
Анан кайра зуулдап
Ал башына бир чыгып.
Арка жагы көп колдун,
Бул ашуудан ашканда,
Алды жагы аскердин.
Тиги ашуудан артылып.
Ар жеринен зырылдай
Сурнай, керней тартылып.
Өзүнчө Мадыл кыйкырат,
Өзгөчө жаман алкынып.
Чынабаттын шаарына

Он беш күндүк жол калды.
Миң башыларды чакырып,
Мадылбек баарын колго алды.
Маселени түшүнтүп,
Бардыгына сөз салды.
– Мен кетемин илгери
Он миң баатыр кол менен.
Калганы келсин арт жактан,
Секидеп биздин жол менен.
Кармашабыз тик барып,
Темиркан баатыр эр менен.
Тандап алып он миңди,
Мадылбек кетти оскундап.
Эки баатыр баланы
Түшүрмөккө тоскундап.
Асман, жердин арасы
Чандаган калың боз турпак.
Он миң колду Мадылбек,
Алып кетти оскундап.
Керней, сурнай угулат
Кере күндүк алыстан.
Күлүк ат чапса Боз тору,
Жоргосу менен жарышкан.
Акыл ойлоп келатат
Мадылбек сындуу даанышман.
Керме тоонун талаасын
Бойлоп келет Мадылбек.
Кырк жигиттен бөлүнтүп,
Өзүн достой көрүнтүп,
Кантип алдап байлоону
Ойлоп келет Мадылбек.

Мына ушул түрү менен Мадылбек жүрө турсун.
Эмдиги сөздү кыргыздан баштайлы. Темиркан менен Болоткан бир күнү Мадылбек жөнүндө өз ара акылдашты да, кырк жигитти чогултуп алып:

– Кана, баатырлар, биздин Мадылбектин мындан кетип, кайра келер учуру болуп калды, биз алдынан утурлап чыгалы, – деди. Оролкан сулуу ошол түнү түш көрүп, аны күйөөсү Темирканга айта албай, өзүнүн жакын көргөн асылкеч кайниси Каратал карыянын уулу Арстанбек баатырды чакырып алып, Оролкан сулуунун айтып турган сөзү:

– Кагылайын о бала!
Кайрыла кет сен бала,
Кайгылуу бир сөз айтам,
Канып уксаң мен сага.
Менден угуп бул сөздү
Айта баргын агана.
Кайтпасанар бу жолдон
Калтырдың кангыс табага.
Табага калган себебин
Такыр жалган дебегин.
Айталбаймын ачыктан
Айланып кайта келерин.
Түндө бир жатып түш көрдүм,
Түшүмдө шумдук иш көрдүм.
Каптап келген чыгыштан
Калың кара куш көрдүм.
Көк жалкаяк бер жагы
Жан жүрө албас муз көрдүм.
Эки колго кондуруп,
Эки туйгун багыпмын.
Туурун алтын чаптырып,
Дүрү маржан¹ тагыпмын.
Болот бычак колго алып,
Боосун кыркып алыпмын.
Көтөрө шилтеп ыргытып,
Көп каргага салыпмын.

¹ Дүрү маржан – асыл мончок.

Аны салып артынан
Кырк бир тайган агыттым.
Эки туйгун каргага
Аралаша түштү го.
Эки туйгун боолорун
Чындап менден үздү го.
Каргалар алып туйгунду,
Асманды карап сызды го.
Жерге түшүп каргалар,
Кара кулак шер болду.
Карап туруп Оролкан
Кайгырып ичи чер болду.
Агыткан тайган бардыгы,
Аларга сонун эр болду.
Такымын жарып шерлердин,
Далайы кара жер болду.
Калың шерге кырк тайган,
Абыдан салды урушту.
Ат боорунан кан жүрүп,
Аябастан жулушту.
Убайымдуу катыгүн,
Ушул түшүм дуруспу?
Эки туйгун колума,
Экинчи кайра келбеди.
Каптаган калың шер чыккан,
Туйгундарды бербеди.
Айта баргын агана,
Мынча неге дегдеди.
Кырк тайганым кырса да,
Көп чычканды жеңбеди.
Уюлкандын жылкысын
Мадылбек капыр алып келбейт.
Буга барса эки бек,
Экинчи кайра түк келбейт.
Кыргын кылса канчалык

Кырк жигит аны түк жеңбейт.
Кагылайын, мен билдим,
Калмакты кайра жеңбесин.
Качанга какшап олтурам,
Какылдап сөздүн эмнесин.
Мындан кетсе мен билдим,
Кайрылып кайта келбесин.

Оролкан сөзүн бүтүрдү. Арстанбек баатыр аны угуп, тезден барып Темирканга айтты. Темиркан Оролканды чакырып алып, ачууланып Темиркандын айтып турганы:

– Айт, Оролкан, сөзүңдү,
Алаңдатпай көзүңдү.
Азыр бизге сен катын
Олуя кылдың өзүңдү.
Ар убакта сен мага
Аябай кылдың кесирди.
Алдыма тоскоол болбо деп,
Айтып тилим тешилди.
Эр Мадылбек баатырдан
Эч жамандык сездинби?
Бир зыянга калтырып,
Мадылбек кыйбайт эч кимди.
Же сен, барбагын деп түш көрүп,
Пайгамбар болуп кеттиңби?
Орундуу Мадыл шайырдын
Оозунан ушак сездинби?
Ойлобой турган түш көрүп,
Олуя болуп кеттиңби?
Дегенде Оролкан:
– Калың кербен калаана,
Дүнүйөсүн саттыбы?
Же болбосо Мадылбек
Сага бекер малды таптыбы?

Же мал жагынан көп элин
Сага бир катуу милдет тактыбы?
Тилимди албай койду деп,
Таарынып тагаң көчтүбү?
Тагаң сага жандырган
Шам чырагың өчтүбү?
Малдан көзүң каткыдай
Башың жетим өстүбү?
Саралалуу сан жылкы
Сага жетпес болдубу?
Сандык толгон асылдар
Мага жетпес болдубу?
Аксы, Талас жык толгон
Куюң жетпес болдубу?
Ар өзөндү жайлаган
Уюң жетпес болдубу?
Шаар сайын кырк дүкөн
Мага буюм жетпес болдубу?
Өрүш толуп өрчүгөн
Малга көзүң тойбойбу?
Алтын, күмүш алты там
Зарга көзүң тойбойбу?
Алысты самап делбесең,
Айланып кайра келбесең,
Андыган душман атайлап,
Атаңдын көзүң ойбойбу?
Душман болуп жакынын
Кырк баатырыңды сойбойбу?
Аздыр, көптүр мүлкүңдүн
Ыраатын көрсөң болбойбу?
Аны угуп Темиркан
Ачуусу оттой тутансын. –
Албадың десең тилимди
Ажыдаар болуп жутарсын
Азыр жүрүп биз кеттик
Айткан сөзүң ит алсын, –

деп, Темиркан, Болоткан, Солтоной, Шабек жана кырк жигит болуп Чынабат шаарынан чыгып, Жоргонун белин ашып жүрүп кетишти.

Булар самаган чоң сазга барышып, сегиз отор үйлөрүн катар тигишип, сегиз жерге сегиз желе бээ байлап, кымыздан арак тартып мас болуп, уктап жатып калышты.

* * *

Эмдиги сөз кырк миң колду баштаган Мадылбектен болсун. Мадылбек көп колду баштап, Чүй бетиндеги Кум-Бел ашуусунун түшкөн жерине жыйырма беш минди таштап, салда дөөлөрдөн тандап он беш минди алып, Таластын башы Караколдун түзүнө минди таштап, анын ичинеи мен баатыр деген эр жүрөктөрдөн тандап беш миң колду өзү баштап, Талас ылдый кирип, Кара чокунун төмөн жагындагы Сулпукордун аралындагы Манастын желесиндеги чоң сазга келип, ал жерге теректин өзөнүн өрдөтүп, беш миң аскерди көрсөтпөй бекитип коюп, өзү жалгыз салт ат менен секиндеп Кара-Суу, Кара-Ойго келип, ал жердеги кырк жигиттин айлын жана байлаган желелерди көрүп, бастырып келип түшө калса, ар кайсы үй толуп уктап жаткан баатырлар.

Кыргын тийген немедей
Кырк жигит жатат мас болуп.
Илебине баралбай
Ичкени мастык аш болуп.
Байламакка умтулуп,
Мадылбек келет бастырып.
Арам ойду ойлогон
Аны шайтан азгырып.
Жанындай көргөн Мадылбек

Жайламак болду кас кылып.
Келип көрсө Мадылбек,
Сегиз үй катар тигилген.
Сабаны бышып жылкычы,
Кымызын ала жүгүргөн.
Чанкап калган Мадылбек
Чаначы менен шимирген.
Кош башы Шоңкор баш болуп.
Учурашты баарына.
Эки бектин аттарын,
Эркин оттоп жатканын,
Басмайыл тартып токушуп,
Байлады үйдүн жанына.
Мас болуп тегиз кулаган,
Арак, шарап ичкенде.
Жайыты тулаң саз болуп,
Жегени чүйгүн аш болуп,
Баары тегиз уктаган,
Баатырдын баары мас болуп.
Союп кетсе белгисиз Солтоной,
Шабек баш болуп.

Мадылбек Темиркан менен Болоткандын мурдуна насыбай куюп жиберип, ал экөөнү тең тургузуп алды. Ал үчөө кучакташып көрүшкөндө, анткор Мадылбек кубангансып абдан ыйлады. Мадылбек ыйын токтотуп мындай деди:

Мен жөнөдүм ушундан
Боз торуну теминип,
Оолжуган жаныбар
Ооздугун кемирип.
Он тогуз күндө мен бардым,
Качкандай болуп элирип.
Уюлкандын өзүнө
Тик көрүндүм көзүнө.

Күнөөмдү кеч деп жалынып,
Күлө сүйлөп жагынып.
Анан кийин эки айга
Үйүндө турдум дем алып.
Бир күнү Уюл кеп айтты,
Жылкыга баргын деп айтты.
Балалык кылба балам деп,
Үгүт, насаат кеп айтты.
Кан буйругун мен угуп,
Жылкыны көздөй жөнөдүм.
Эки жүз киши бар экен,
Бардыгына мен айттым
Жылкыңды чогулт көрөмүн.
Жылкычылар мен айткан
Сөзүмдү эки кылбады.
Он эки миң жылкыны,
Көз ачканча жыйнады.
Түштүк жердин бетине
Түмөн жылкы сыйбады.
Келип менден кеп сурайт,
Эмне кылам деп сурайт,
Жылкычынын ичинде
Кай бир такмаксыган чыйрагы.
Анда аларга кеп айттым,
Анык ишен деп айттым,
Каныбыздын буйругу
Ушундай деп мен айттым.
Таластагы кыргызга
Калыңга берет жылкыны.
Күнү-түнү катуу айдап
Биз коёбуз уйкуну.
Артынан жооп беремин,
Калмактын келсе куугуну.
Бал тилимди балкытып,
Жылкычыларды азгырдым.

Укмуштуу сөзгө ишентип,
Уюлканды жаздырдым.
Калың жылкы айдатып,
Калмакка чындап кас кылдым.
Ишендирип сөзүмө
Көп жылкыны айдадым.
Артымдан келген куугунга
Ажыдаардай айбатым.
Оолжуп минген Боз торум,
Он миң жоодон тайбадым.
Кум белден бери ашырып,
Кең Таласка жайладым.
Кызыл коргон түзүнө
Кош тигип бээ байладым.
Зери учуруп жылкынын,
Өзүмдөн өзүм шердендим.
Жылкыны өзү көрсүн деп,
Атайлап сизге келгемин.
Жылкычылар тай соёт,
Жылкысынын четинен.
Кысыр эмди тайларды
Күндө союп экиден.
Силерди баары көрсөк дейт,
Кароолдоп секиден,
Бол, бектерим, аттанып,
Биз жүрөлүк тезинен.

Мадылбектин сөзүнө ишенип кырк жигитти ук-
таган жеринен ойготпой Темиркан, Болоткан кол-
доруна камчыдан башка жарак албай, салт ат ме-
нен жүрүп кетишти.

Зулпукордун аралынан өтүп Кара чокуну име-
рилгенде, Мадылбек атынан түшө калып бирдеме-
син оңдогон болуп айланышып кала берди. Мадыл-
бек беш миң колду эки баланын артынан жөнөтүп,

өзүнүн жүрөгү элеп-желеп болуп, алда кандай күн болор экен деп бир жерге токтоно албай, эки баланы кууп келе жатат. Ал эки бала эчтемеден кабарсыз, ыр ырдап кетип бара жатканда айлана аркасынан чыккан кыйкырык, чуу, тумандай каптаган чаң, чандан чыккан өңчөй эле түрү суук жан. Булар акылы айран таң калышып, эмне экенин биле алышпай алакташып турганча болбой, Агышайдын оозунан өтө берген ченде калың жоонун ортосунда калганын ошондо гана билишти.

Агышайдын түзүндө
Калың калмак камады.
Жараксыз келген балдарды
Жабылып ичте талады.
Тизгининен кармады
Тик Мадылбек арамы.
Жарагы жок жаш балдар,
Урушка кантип жарады.
Кыямат түшүп башына
Кырк жигитти самады.
Белден алып беш миң кол,
Жарагы жок жабылды.
Мадылбектей досунун,
Каарына кабылды.
Жарагы жок жабыл деп
Мадылбек шашып өкүрдү.
Армандуу балдар экөө тең
Абыдан кыйын өкүндү.
Мадылбек абдан кыйкырат;
– Айландыра торгогун.
Алдына барчу болбогун.
Колундан бирөө жаракты
Алдырып ийсең онбодун.
Темиркан менен Болоткан

Далайын муштап сулаткан.
Бирин уруп бирине
Далайын аттан кулаткан.
Көрүнөт оной буларга
Көкбөрү тарткан улактан.
Көзүн ирмеп бу балдар
Көп калмактан качпады.
Кор болгону балдардын
Колунда жок аспабы.
Эрдик менен экөө тең
Эс-акылдан шашпады.
Кай бирөөнү карасаң
Аттан жулуп ыргытса,
Моюнунан үзүлүп,
Колунда калат баштары.
Үймөлөктөп көп душман,
Үстү-үстүнө жабылды.
Чоюлган эки балага
Чоң балакет табылды.
Кастык кылса достусу,
Кантип кылат сабырды.
Көп жылкыга кызыгып,
Көп балаага кабылды.
Он миң жылкы дегени
Он миң калмак жоо экен.
Көп калмакты бекиткен
Күнгөйдүн нечен коо экен.
Карайган жылкы дегени
Калмактын калың колу экен.
Алты жүздөн, беш жүздөн
Ар коктуда толо экен.
Алып келген Мадылбек,
Аскери калмак шол экен.
Кызыталак арамы
Кырса бүткүс мол экен,

Талыганча баатырлар,
Далайын кырып саптады.
Аттан жыгып байлоого
Айланы калмак таптады.
Тик качырып кирүүгө,
Мадылбек өзү батпады.
Бир мезгилде бир калмак
Дарыга малган пахтаны
Аркадан барып билинбей,
Мурунуна басканы.
Экөөнүн тең мурдуна,
Ал дарысын каптады.
Куу калмактар ойлонуп,
Мындай айла тапканы.
Аттан кулап экөө тең,
Кара жерди капканы.
Экөөнүн тең колдорун
Темир менен байлады.
Эр Мадылбек ошентип,
Эки бекти жайлады.
Экөөнүн колун бекитип,
Өлтүрүштөн тайбады.
Эки колун артына
Темир менен таңышты.
Мактаган досу Мадылбек,
Балакет болуп жабышты.
Жулкунарга дарман жок,
Армандуу болуп калышты.
Анык душман Мадылбек,
Алды колго намысты.
Атан төө комдоп миндирип,
Алыскы жолго салышты.
Кетип барат экөбү
Кум белди ашып төө минип.
Куру убайым, кур кайгы,

Кур санаага чөмүлүп.
Калмактарга кор болуп,
Кабыргалар сөгүлүп.
Өзүмө өзүм кылдым деп,
Өшөрлөп жашы төгүлүп.
Колдору бекем байланган
Аркасына таңылып.
Козголбогон немелер,
Колго түштү жаңылып.
Кылчактап карайт аркасын
Кырк жигитти сагынып.
Мадылбек куу артында,
Мактанып күлүп каткырды.
Алтын ооз, жез керней
Айды карап тарттырды.
Аңдып жоону алдым деп,
Асемин абдан арттырды.
Душманын кармап Мадылбек,
Туу түбүндө каткырды.
Күмүш ооз, жез керней
Күндү карап тарттырды.
Күткөн жоону алдым деп,
Күлпөтүн абдан арттырды.
Чүй боюнда кырк миң кол,
Жер дүнгүрөп баратат.
Мактанып жорго салдырып,
Мадылбектин көөнү шат.
Армандуу дүйнө жалган деп,
Акылды кудай алган деп,
Өзүбүздү өзүбүз
Байлатып кылдык арман деп.
Темселеп төөнүн үстүндө,
Темиркан айтты мындай кеп:
– Баатыр Болот, уга жүр,
Башынан айтам арманым.

Дагы бизге бул иш аз
Тагамдын тилин албадым.
Кайра кагып тагамды,
Таарынта тилдеп салганым.
Жүрөбүз деген түнүндө
Оролкан жаман түш көрүп,
Эртеси айткан күнүндө,
Кас кишидей көрүндү.
Атаны кокуй арман-ай,
Азапты башка салганы-ай.
Бир сескенип кырк жигит
Бизден кабар албады-ай.
Зар болду бизге жарты нан,
Кайырсыз калмак калкынан,
Бүтүн дүйнө сезденген,
Темиркан, Болот даңкынан.
Акканы көздө жаш болуп,
Солтоной, Шабек баш болуп,
Кыйкырык салып кырк жигит
Тиер беле артынан.
Көздөрүбүз тунарып,
Бутубуз төөдө суналып,
Көз жашыбыз көл болду
Көп калмактын зарпынан.
Аты калмак биз үчүн,
Артыкча жаман карышты.
Ата-эне, жарым Оролкан
Азаптуу күндө калышты.
Кедери жакка биз кеттик,
Келер чакты ким билет.
Кетти төрөң алыс деп,
Кыргызга кимдер билдирет.
Кырылдап үндү муң алып,
Кыйналып кеттик илдиреп.
Алыс жүрүп биз өлсөк,

Ак кепиндеп ким көмөт.
Кара көздөн жаш алып,
Кашымда турган женем жок.
Кейип ыйлап муңканып,
Кейдирим деп ким калат.
Кыргыз, казак, өзүбек
Кырк беш шаар эл калдын.
Ага-тууган, ата-энем
Армандуу болуп сен калдын.
Сонун баатыр тең өскөн,
Солтоной, Шабек эр калдын.
Калмакка кетип байланып,
Кашыңа кантип мен бардым.
Алтын жака бөрү ичик
Киер күнүм бар бекен?
Ат куйругун чат чайтып
Түйөр күнүм бар бекен.
Оолжуган Оролкан
Сүйөр күнүм бар бекен?
Ак калпак кыргыз элимди
Билер күнүм бар бекен?
Артымдан кууп кырк жигит
Келер күнүң бар бекен?
Кыйкырып келип артынан
Тиер күнүң бар бекен?

Эки баатыр арманын айтып кете беришти.

Эмдиги сөздү кыргыздын кырк жигитинен баштайлы. Эки баатырды Мадылбек алып кеткенине жети күн өтүп, сегиз күнгө айланды. Кырк жигиттин бири дагы сезбейт. Кырк жигит болбосо аларды ким эстейт. Мас басканды нас басат, тоодон оор таш басат дегендей, Солтоной, Шабек болуп бардыгынын уктаганы тогуз күнгө созулду. Ошол күнү таңга жакын Солтоной түшүнөн чочуп ойго-

нуп, ордуна кыйкырып турду. Анын үнү менен Шабек жана Кыйыр баатыр ойгонуп тура калды. Ал үчөө караса – жаткан жеринде Темиркан менен Болоткан баатыр жок. Солтоной, карыя Шонкордон сураганда ал киши Мадылбек келип, он мин жылкы айдатып келдим деп тургузуп алып кеткенине бүгүн сегиз күн болду деп, ал үч баатырга түшүндүрдү. Ошондо Солтоной ачууланып, бир шумдуктун болгонун билип, кырк жигитти ойготуп айткан сөзү:

– Жазайылга ок салып,
Атасыңбы, кырк жигит?
Жаныңдан бектер кеткенге
Капасыңбы, кырк жигит?
Жан бегинден ажырап,
Жатасыңбы, кырк жигит?
Калың жоого качырып,
Кирбейсиңби, кырк жигит?
Амандыкты алдадан
Тиледиңби, кырк жигит.
Кармалып кетти бектерин,
Билесиңби, кырк жигит.
Ак бүркүттөй теминип,
Таптангыла, кырк жигит.
Ажыратып бектерди,
Мактангыла, кырк жигит.
Баатырлар колго түшүптүр
Аттангыла, кырк жигит.
Атты терге бөлөйлүк,
Артынан кууп жөнөйлүк.
Ажыратып албасак,
Айылга келбей өлөлүк.
Кылычты канга бөлөйлүк,
Кырк жигит, бүгүн жөнөйлүк.

Кыргызды сонун салбасак,
Кыргызды көрбөй өлөлүк.
Тогуз кабат зооттун,
Толук баарын кийгиле.
Өлтүрүп калмак дөөлөрүн,
Өлүгүн сайга үйгүлө.
Атын айтып Манастын,
Арт жагынан тийгиле.
Башынан такыр билбедик,
Мадылбектин жүрүшүн,
Сонун кыргын салбасам,
Менин Солтоной атым курусун.
Артынан кууп баралык,
Арылды бизден балалык.
Аты калмак душманга,
Аябай кыргын салалык.
Алда таалам колдосо,
Ажыратып алалык.
Башынан бизди кудайым,
Баатыр кылып жараттың.
Калмак, кыргыз эл кылып,
Канчалык жерге тараттың.
Артынан тийсек кыйкырып,
Ат боорунан кан аксын.
Кылычты кыя чабалык,
Кыйкырып кууп баралык,
Айдалып кеткен бектерди,
Алыстан издеп табалык.
Боз тору минген Мадылдын,
Башын кесип алалык.

Солтоной кырк жигитти тургузуп, беш жигитти Кең-Колдун өрдөшүндөгү Коңурбай дарбыттын тамындагы койгон уруш жарактарына жиберди. Алар ат тизгинин жыйбай, түшкө жакын алып кирип

келишти. Солтоной жылкычыларды Жолборсканга айта баргын деп Чынабат шаарына жөнөтүп, андан башка отунчу жигиттерге Шонкор абышканы кош башы кылып, он сегиз төөгө жүк артып, калмактардын артынан кууп жөнөштү. Булар он төрт күн жол жүргөндөн кийин, Мадылбектин кырк миң колу түз талаанын бетин бербей, кара корумдай болуп жатканын көрүштү.

Солтоной, Шабек жана Кыйыр баатыр кечке дейре чоң чокудан түшпөстөн калмактын кай жерге барып жайланганын көрүп турушту да, кырк жигитке келип Солтонойдун айтып турган сөзү:

Азаматым кырк жигит,
Душманга келдик жакындап.
Калың калмак жабылар,
Канчык иттей такымдап.
Мадылбек жүрөт башкарып,
Согончогу шакылдап.
Айласы болсо Мадылбек,
Найзасын бизге батырмак.
Куткарууга бектерди,
Жигиттер чындап акыл тап.
Түзөн аттуу жер экен,
Эки тоонун арасы.
Кырк миң колду баштаган,
Мадылбекти карачы.
Түлкү жатар жери жок,
Түзөндүн түптүз талаасы.
Ажыратып алганча,
Адамдын тынбайт санаасы.
Алдында учкул тулпарлар,
Адамдын талбас канаты.
Бир бирине мактанып,
Таңдалгыла, кырк жигит.

Кайрат менен душманга,
Камдангыла, кырк жигит.
Чар тарапка көз салып,
Чамдангыла, кырк жигит.
Оболу баштан ашыкпай,
Акыл менен иштейлик.
Алсыз уруш салбайлык.
Эң кеминде бул жерге,
Эки айлык азык камдайлык.
Нечен күнү жол жүрүп,
Жеткенче абдан саргайдык.
Бүгүн түнү тандалып,
Он жигит чык камданып.
Качырып койго тийүүчү,
Карышкырдай шанданып.
Карааныңды көргөндө,
Калмактар калсын шалдайып.
Сез көрсөтүп калмакка,
Айбаттанар күн бүгүн.
Катуу тийип душманга,
Кайраттанар күн бүгүн.
Канын төгүп душманга,
Кыргын салар күн бүгүн.
Кайтпас баатыр кылычтын,
Канын жалаар күн бүгүн.
Сыздатып калың душмандын,
Сырын алар күн бүгүн.
Кырк жигиттин бардыгы,
Кылчайбайт башка жумушка.
Каршысында жоо турса,
Кантип болот турушка.
Караңгыда түн бою,
Камданышты урушка.
Өпкөсү көөп жигиттер,
Өрөпкүп деми кысыган.

Өнөрүм бүгүн чыгат деп,
Өрттөнүп дени ысыган.
Ак көйнөк кийди белгилеп,
Зооттордун тышынан.
Ат токунуп он жигит,
Камданышты кечинде.
Жолуктурба кудайым,
Жоо ичинде кесирге.
Оолжуп атка миништи,
Оор куптан кезинде.
Шабек баатыр баш болуп,
Шатырашып жөнөдү.
Байкасаңар мамындай
Баатырлардын өнөрү.
Эбин тапса бошотор,
Эки бала төрөнү.
Мына мындай болду го,
Жигиттердин жосуну.
Жаткан экен бир четте,
Калмактын он миң кошуну.
Душмандан шексиз жайма-жай,
Оокатын ичип отуру.
Калмакка жакын барганда,
Тулпардын чаңы созулду.
Жарап жүргөн тулпарлар,
Жүгүрө турган этинде.
Жаалданса жигиттер,
Жан туралбайт бетине.
Тизеден боз жер казылат.
Тикеден тулпар секирсе.
Кыйкырыгы жер жарып,
Келди жоонун четине.
Каршы душман келе албайт,
Каармандын бетине.
Карсылдатып кан төгүп,

Качырып кирди жепире.
Качырыштан шашылыш,
Кайгы түштү калмакка.
Караңгыда калмактар,
Бирин бири чабышты.
Ичтеринен жоо чыгып,
Издебей өлүм табышты.
Кылыч чаап, найзалап,
Бир-бирине жабышты.
Карааны тоодой он жигит,
Калың колду как жарып.
Кантер айла таба албай,
Канчасы турат дагдырап.
Качып жүргөн мындан көп,
Кара жанын сактанып.
Ойрону чыкты калмактын,
Он баатырга капталып.

Мына ушул түр менен он жигит караңгы түндү билбестен, кас душманды киши деп көздөрүнө илбестен, бирин-бири чакырып, канын суудай сапырып, калың чөптөй жапырып, караңгыда кыйкырык, сүрөөн, карсылдак, тарсылдак, кылычтары жаркылдап кимди ким билсин, караңгыда тааныбай калың калмак бирин-бири чаап, сайып өлтүрүп жатышты.

Сар торуну ойнотуп,
Салааланып тер кетип,
Оолжуп чыкты Солтоной,
Ооздугун чайнатып.
Солтоной баатыр, эр Шабек
Сонун кыргын салды го.
Баатыр калмак дөөсүнө
Балбандар найза малды го.
Ат ойнотуп дөбөдө,

Айланып карап калды го.
Кырк жигит көзгө көрүнбөй,
Акылдан Сокең танды го.
Арыстаным кырк баатыр,
Урушту койгун сен азыр.
Аман болсоң келгин деп,
Ач кыйкырык салды го.
Солтонойдун кыйкырык,
Күнчүлүк жерге барды го.
Бул дабышты кырк жигит
Укканда таанып алды го.
Бир канчасы кетиптир,
Күн чыгышка урушуп.
Бир бөлүгү кетиптир,
Батыш жакка сүрүшүп.
Бет-бетинен баатырлар
Кеткен экен күрөшүп.
Кырылган калмак эсепсиз,
Кыйналып катуу жүдөшүп,
Кылыч алып колуна,
Кыйкырган болуп чү дешип.
Жаны калбайт Мадылбек,
Бир нерсени билгенсип.
Ичинде коркуп, сыртынан
Кенебейт бош жүргөнсүп.
Кырк жигит көзгө көрүнбөйт,
Түнт токойго киргенсип.
Бир убакта келатат
Дөңкөнөй баатыр, Бердике.
Далайларды талкалап,
Абыдан салган эрдикке.
Кан куюлуп боюнан,
Катып калган тердикке.
Бирөөнө урган таш,
Кулак түпкө тийиптир.

Урган жери алыстан,
Үн жетпеген бийик кыр.
Бычак менен кескендей,
Биринин бетин кыйыптыр.
Данакердеп таңышып,
Зоргодон канын тыйыптыр.
Бешөөн үйгө түшүрүп,
Беш баатыр кайра жөнөдү.
Белгилешти барууга,
Солтоной турган дөбөнү.
Белгилүү болду баарыдан,
Бул бешөөнүн өнөрү.
Жарадан аман калган жок,
Ошолордон бөлөгү.
Кайра келип бешөө тең,
Солтонойго жолукту.
Аттарын да, өздөрүн
Ачкалыктан солутту.
Солтонойдун айтканы,
Тез чогул дейт баарынар.
Жараатыңар көбөйүп,
Азайыптыр каныңар.
Айланайын баатырлар,
Аман болсун жаныңар.
Биринди бириң баштаба,
Жоо колуна таштаба.
Түшүп калса бирөөнөр,
Чанбагыла башкага.
Аман киши тоюнат,
Бел алдырба ачкага.
Ар киминин денинде
Кырдан жара болсо да,
Бир-бирине билдирбей,
Жараларын жашырат.
Бирин-бири көп мактап,

Кайрат, күчүн ашырат.
Күч сынашып күрөшүп,
Бир-бирине асылат.
Баатыр жигит жарага,
Ушунтип жүрүп катыгат.
Шабек айтат ушунтип,
Баарысына түшүнтүп.
Жалпы урушка кирерде,
Жаман жигит аптыгат.
От алдырбас милтедей,
Кылычын таамай шилтебей
Арбыталбайт жоо жеңип,
Ар кайсыны чапчылап,
Баатыр жигит душманды,
Бир чабышта сап кылат,
Жүз киши алса ортого,
Учурабай жолтого,
Бирөөнө чаптырбай
Кара жерди каптырат
Балбансыган душманды,
Баатыр жигит аралайт.
Жоолуу жерде жамандар,
Жолдошуна карабайт.
Жараларды жигиттер,
Жашырганын жарабайт.
Жаралуу болгон азамат,
Жамандыкка санабайт,
Эр Байыштын күчүнө,
Баатырлыгын чамалайт.
Бу калмакты бүт жеңбей,
Биздин кумар тарабайт.
Бул дөбөгө баш кошуп,
Бардык жигит чогулду.
Аттары да буларып,
Аябастан согулду.

Жарасынан айыгып,
Жана салмак кобурду.
Бир-бирине баатырлар,
Учурашып көрүштү.
Кучакташып кай бири,
Беттеринен өбүштү.
Баарын айтып жатышат,
Башынан өткөн көп ишти.
Көргөнүнө кубанып,
Көзүнөн жашын төгүштү.
Кобурашып бастырып,
Кошту карап жөнөштү.
Кошко түшүп эр Кыйыр,
Дарылады баарысын.
Дарыкердик дабаанын
Билет Кыйыр маанисин.
Баркын билип Кыйырдын,
Бардык жигит таанысын.
Баатыр табып эр Кыйыр,
Дарысын септи жаратка.
Эки күндө жаралар,
Бүт айыгып калат ко.
Каксыз болуп жарадан,
Кайта кыргын салат ко.
Оозун ачкан бөрүдөй,
От болуп көзү жанат ко.
Кенешип сүйлөшүп,
Келди баары кошуна.
Айылдагы жумушкер,
Аксакал Шонкор досуна,
Караса Шонкор эрлердин,
Кандары аккан жошула.
Кубанып Шонкор карбандап,
Куштай учуп дардандап,
Эки өгүздү сойдуруп,
Эт бышырды дардандап.

Мадылбек не деген зор балбан жигиттерден тандап үч жүз жигитти байланган эки бектин кашына сакчы койгон. Байланган эки баатыр канчалык аракеттенишсе дагы бошоно албай койгон. Кырк жигит кошто дарыланып үч күнү жатышып, жаралары айыгып, аттары дагы тоюнуп, так секирип элөөрүп калышты.

Кырк жигит жарактанып, тамактанып, душманды карап бет алышты. Алардын келе жаткан караанын көрүп калмактар дүркүрөшүп, эси чыгып зиркирешип, уйгу-туйгу чакчилекай кым-куут болушуп, ат атка тийбей, бөлүнүп калышты. Ошондогу кырк жигиттин экинчи жолу урушканынын түрү:

Кирди эрлер четинен,
Кыйкырышып качырып,
Алдынан тоскон душмандын,
Абийири ачылып.
Түп көтөрө шашты го,
Дүнүйөсү чачылып.
Эр жигиттер душманга,
Экинчи кирди жапырып.
Аралашып киришти,
Аябай канын сапырып.
Тиктегенде душмандын,
Тилегин таштай катырып,
Түз талаадан кууду го,
Тигил тоодон ашырып,
Баатырларын байлоодон,
Бошотууга ашыгып.
Кай бирөөсү найзалап,
Качып душман кайсалап.
Кырк жигитке калмактар,
Оңду, солду чайпалат.
Кырк жигитке бир бирден

Миң кишиден жабылып,
Баатырсынган далайдын
Баштары кыя чабылып.
Мылтыктары тарса-тарс,
Келтектери карса-карс.
Туш тушунан качырып,
Тулпарлары чарчабас.
Отуз жаштан, он тогуз,
Ортосунда баары жаш.
Кылычтары жаркылдап,
Кынаптары шаркылдап,
Кыйынсынган калмактар
Кырылып жатат талпылдап.
Куру чабуул кай бири,
Кулаалыдай салпылдап.
Кыргыз баары шамдагай,
Кыптай боюн арчындап.
Кан, ылайга жуурулду,
Кара жерге балчылдап.
Ызы-чуу да, күрү-күү,
Чаң аралаш чыккан буу.
Баарын айдайт урушка
Мадылбектей шайтан куу.
Убаралуу калмактар,
Урунбай качып чыга албайт,
Ону кабат чапса да
Бир баатырды жыгалбайт.
Баатырлардын тулпарлар
Бирин топтон чыгарбайт.
Он күнү-түн чапса да,
Откоруп же сугарбайт.
Ызы-чуудан эр адам,
Биринин сөзүн угалбайт.
Өлүктөрдү карасаң,
Боо түшкөндөй айкашат.

Кууп жүрүп баатырлар
Ары-бери чайкашат.
Өнөр кылып баатырлар,
Өзүн өзү байкашат.
Онугу келсе душмандын,
Онун бир жолу кайсашат.
Кай бирөөбү душмандын,
Жаны чыкпай кырылдайт.
Кай бирөөбү найза жеп,
Асмандап каны зырылдайт.
Жарым өлүп кай бири,
Үнү зорго кырылдайт.
Союл, келтек соолордун,
Баштарына зынылдайт.
Калың колду как жарып,
Сүргөнүндөй кырк жигит,
Кадим эле токойго,
Киргениндей кырк жигит.
Улак тартып тамаша,
Жүргөнүндөй кырк жигит.
Кыргын салып душманды,
Жадаткандай кырк жигит.
Кудай чындап шер кылып,
Жараткандай кырк жигит.
Калың токой ичинен,
Адашкандай кырк жигит,
Найзага сайып кай бирин,
Ыргытып кетип баратат.
Капталдуу жерден кан агып,
Жылбышып кетип баратат.
Алга карап баатырлар,
Тырмышып кетип баратат.
Калмактын баатыр дөөлөрүн,
Жыгып кетип баратат.
Сай чункурга өлүгүн,

Тыгып кетип баратат.
Тулпарларга камчыны,
Уруп кетип баратат.
Дени кызып аттары,
Сууп кетип баратат.
Кара көзүн душмандын
Оюп кетип баратат.
Карчыгадан кантарып,
Союп кетип баратат.
Кызыл канга боёлду,
Кырк жигиттин баарысы
Калмактын көбүн жашырган,
Кара суунун камышы.
Бута атым жерге бир ыргыйт,
Кыргыздын аттарынын арышы.
Караганга бир сонун
Калмакка кыргын салышы.
Качырып барып бир чапса,
Калмак как бөлүнүп калуучу.

Мына ушул түрдө кырк жигит калың калмакты кууп белге чыгып, ары ашып түзүнө жакындаганда, болжоп караса тирүү калган жоонун караны 30 миндей экени билинди. Кырк жигит аны көргөндө биздин эки баатырды ушул калың топ өзүнүн арасына алып жүргөн экен, мунун бул уюткусун бузуп, эртерээк ажыратып алыш керек дешип, кайрадан аттын оозун коё берип, камчы уруп, болот учтуу найзаны сундуруп Оолдегисин белден, тоодогусун тоодон, корголгонун коодон, жолдогусун жолдон, ойдогусун ойдон, түздөгүсүн түздөн, найзанын учуна илип ыргытып жатышты.

Кырк жигит түзгө түшкөндө Солтоной менен эр Шабек бир дөбөнүн башына чыга калышып, канжыгадагы добулбасты даңкылдата камчынын сабы менен уруп, кырк жигитти тегиз жыйнап:

– Баатырлар, биздин аттан түшпөй, оокат ичпей, уйку көрбөй, ар жерге токтобой, аттар суулуп оттобой, же бирпас тыныкпай, урушканыбызга бүгүн төрт күн, төрт түн болду. Күч арыды, кол талыды, курсак ачты, кубат качты, ошондуктан азыр урушту токтотуп кайра келген ашуубузду ашып, оторубузга барып тыныгып дарыланалы – деди.

Жигиттердин ар биринде отуздан, элүүгө чейин оор жаралуу экени билинди. Кыйыр баатыр бардыгын дарылады. Кырк жигит ошол бойдон тогуз күнү дем алып жатып калышты.

Калмактар дыгдырылып барып чыгыш жакы тоонун этегинен жай алышты.

Кыйыр айтты: Калмактар эми ырас онтойлуу жерге барып жатты. Эртең эрте аттаныш керек деди.

Тогуз күн жатып баатырлар
Жаралардан айыкты.
Эригип калды буудандар
Тушоосу менен секирип,
Күч кубаты баарынын,
Кайрадан келди жетилип.
Мадылбек колду иреттейт,
Кырк жигиттен шексинип.
Кыйкырат кыргыз калмактын,
Дараматын кетирип.
Калмактар дагы карады,
Кырк жигитти дүрбүлөп.
Караса калмак кыргызды
Качырып келет күркүрөп.
Ажыдаардын заарындай
Ар киминен бүркүлөт.
Аны көрүп калмактар
Аттанышты дүркүрөп.

Адамзатка сыр бербей
Мадылбек жүрөт зиркиреп.
Калың калмак аскерди
Калтырбайт атка миндирет.
Калмакты тике качырып,
Карышкырдай жапырып,
Аргымактар секирет.
Аңырдай оозу ачылып,
Тиктеген душман калмактын,
Тилегин таштай катырат.
Кай бирөөн найзалайт,
Кай бирөөн союлдап,
Коломолуу көп колду,
Койдой сойду кырк жигит.
Келтек чаап кулачын,
Кеңири чойду кырк жигит,
Кай бир калмак качалбай
Карбаластап өксөдү.
Өлбөгөнү кудайлап,
Өзүнүн жерин көксөдү.
Аты мыкты калмактар,
Бири бирин тепседи.
Каарданган баатырдан,
Качар жолун эстеди.
Кабыргасы сөгүлүп,
Каны жерге төгүлүп.
Кырк жигитти карасаң,
Кирген суудай көбүрүп.
Данканына аттардын,
Өлүктөр чала көмүлүп,
Кырк жигит кыргый, калмактар,
Таранчыдай көрүнүп.
Далортодон аккан тер,
Такымынан төгүлүп.
Жазайылдар атылып,

Огун ташка батырып,
Орок оргон жалмандай,
Ойдон, кырдан качырып,
Солтонойлоп кырк жигит,
Манастап ураан чакырып.
Жарып чыгып тобунан,
Кайрадан кирет качырып.
Кылычтардын учунан,
Кып кызыл кан чачылып,
Чапса кылыч билинбей
Баш кесилет жетиден.
Найза сайса кабаттап,
Аттан кулайт экиден.
Жарып чыгып жалтылдап,
Кайра кирет четинен.
Бирин бири көрө албай
Кырк жигит кетти бетинен.
Жору, кузгун тоюнду,
Кырылган элдин этинен
Бирин менен бирөөнү
Уруп жыгат экиден.
Асманды атып кай бири,
Зыңылдатат окторун.
Оң колуна көтөргөн,
Алты кадак чочморун,
Бирин бири байкабай,
Тарс дедире сокконун.
Күчөп уруш тынымсыз
Күндөн күнгө созулду.
Калың калмак топтошуп,
Бир бирине кошулду.
Баатырлардын күчүнөн,
Барган сайын тозулду.
Капталдата кызыл кан,
Кар суусундай жошулду.

Келтектешкен баатырлар
Кемибеген күчүндө.
Күнү түнү барабар,
Калың кыргын ичинде.
Кабыландай баатырлар,
Карсылдашкан ишинде.
Калмак муну өңү эмес
Көрбөгөн такыр түшүндө.
Бири мында, бири анда,
Бирине миңден жабылып,
Ичине кирген соо чыкпайт,
Издебей өлүм табылып,
Биринен качкан калмактар,
Бирөөнө кабылып,
Биринин башы кесилсе,
Бири белден чабылып.
Ар бирөө кыйкыrsa
Алыстан тоо таш жаңырып.
Беш күн, беш түн кырк баатыр,
Бири бирин көрбөдү.
Өнөрлүү жана күч менен,
Кырк жигит такыр өлбөдү.
Аттарынын изи жок,
Акыл айтар киши жок.
Адеп кыргын ичинде,
Ачкалык менен иши жок.
Мындан чыгып тигини,
Качырып кирет түнөрүп.
Жиптей жарап аттары,
Күндө күчөйт элөөрүп.
Качып берет калмактар,
Тоо таяна жөлөнүп.
Улам демейт душмандар,
Арт жагынан төлөнүп.
Айкалышты өлүктөр,

Бир бирине желөнүп.
Беш күн, беш түн баатырлар,
Бир чаалыгып талбады,
Суусун ичпей, уктабай,
Бир да тынып албады.
Жабылып калмак ташка алып,
Ким жүрсүн аны башкарып.
Чыкыйына таш тийип,
Эр Токону жалмады.
Эгей менен Жанайдын
Эми жаны карайды.
Карыдан колун сындырып,
Кабатынан кармады.
Ал үчөө тең өлүп,
Калмактын басты салмагы.
Солтоной, Шабек сүйлөштү,
Кайтар убак болду деп,
Суу ордуна сайларга
Кызыл кандар толду деп.
Сай-чукурга толтурдук
Калмактан калың колду деп,
Кыргыздан өлүп үч баатыр,
Кара жерге кабышты.
Үчөөнүкүн бир жерден
Өлүгүн булар табышты.
Үч баатырды өлтүрүп,
Калмактар алды намысты.
Үч баатырдын бир күндө
Ажалы чындап жетиптир.
Таш жаадырып кериден,
Такыр жанчып кетиптир.
Өлбөй далай уруштан,
Өмүрү бүгүн бүтүптүр.
Ал жерге токтоп экөбү
Кырк жигитти күтүптүр.

Далай калмак кыргыздан,
Боздоп кетип баратат,
Качантан берки арманын,
Козгоп кетип баратат.
Бир убакта эр Шабек
Арка жагын караса,
Эки бектин аттарын,
Калмактар коштоп баратат.
Аны көрүп эр Шабек,
Сындыра кууп жөнөдү.
Кылычтын мизин эр Шабек
Кызыл канга бөлөдү.
Атынан жулуп ыргытты,
Коштой качкан немени.
Эки аттын чылбырын,
Түйүштүрдү эр Шабек,
Колунан алып эки атты,
Жүрүш кылды эр Шабек.
Жол ачууга калмактан,
Уруш кылды эр Шабек.
Арыштады эр көк жал,
Алга карай талпынып.
Бирдемеден жалтанып,
Нени билсин байканып.
Шабектин коштоо эки аты,
Калды кийин тартынып,
Кетенчиктеп эр Шабек,
Бу да азапка бир себеп.
Тизгини чыгып колунан,
Кетти кийин чалкалап.
Түштү баатыр Шабегин,
Соорусунан артылып.
Шабек минген көк буудан
Качпай турду тартынып.
Шыпырылып кулады,

Көк буудандын соорунан.
Ортого алып көп душман,
Эр Шабекти торуган.
Коломолуу калмакты,
Кош аяктап тепкилеп,
Жанына душман келтирбей,
Ээсин буудан коруган.
Ортосунда үч аттын,
Эр Шабек турат кыйкайып.
Тепкисине буудандын,
Келген душман буйдалып.
Үн угулбай көп чуудан,
Айласын таппай көк буудан,
Добулбасты урууга,
Куйругу менен шыйпанып.

Көк буудандын куйругу менен шыйпанып урган добулбастын үнүн угуп, Солтоной баш болуп тогуз жигит келип эр Шабектин айланасында кыяматтын кыргынын салды. Эр Шабек менен эки атты аман эсен бошотуп алып чыгып кетишти.

Эр Солтоной дөбөгө чыгып, «Арстандарым, келгин!» деп, ач кыйкырык салды. Солтонойдун кыйкырыгы кере күнчүлүк жерге угулду. Ошондо кырк жигит бул үндү угуп урушкан жоону таштап туштуштан Солтонойду карап келе жатышат. Кырк жигит он күнү жатып тыныгышты. Кыйырдын дарысынын күчү менен жаралары дагы тегиз айыкты.

Бир түнү Кыйыр баатыр калмакча кийинип калмактын аскеринин ичине барып турса, Мадылбек бардык элин чогултуп алып ачууланып элин катуу тилдеп, жатканынын түрү:

Каршылашкан душманга,
Калың калмак элим бар,

Карап туруп мактансаң,
Каптаган туман желиң бар,
Караанына карасам,
Кара тоодой демиң бар.
Качырыша келгенде,
Катындан жаман чениң бар.
Карап турсаң калың эл
Кашыңа айтар кебим бар,
Калмактын Оргут шаарынан
Каалап кырк миң эр жыйдым.
Каруу жарак мол алып,
Канчалык алыс жол жүрдүм.
Как башым жалгыз мен барып,
Кандарды колго түшүрдүм.
Канчалык туздаш болсом да
Кадыры кетти жүзүмдүн.
Канчалык күчүң барлыгын,
Калтырбай айтам түшүңгүн.
Айтылган менин сөздөрүм,
Аркырап соккон жел эмес.
Алтымыш миң болсо да,
Кыргыздын алтооно тең эмес.
Айбаттанып кармашсаң,
Ал күчүң андан кем эмес.
Кыйкырып айткан сөздөрүм,
Кырандан соккон жел эмес,
Кырк миң баатыр эр жыйдым,
Кырк жигитке тең эмес.
Кылычташып кармашсаң,
Кыргыздан күчүң кем эмес.
Айылда жүрүп мактансаң,
Алы, күчүң артык билсеңер,
Алтын сап кылыч байланып,
Аргымак буудан миндиңер.
Ал күчүңдү сындасам,

Ак туйгун кууган чилсиңер.
Алдына барсаң кырылдын,
Ашка тойгон жиндилер.
Арданып такыр өлбөдүн,
Аялсың эже, сиңдилер.
Курулай элге мактансаң,
Кубатың артык пилсиңер.
Куш канаттуу бууданды
Курулай желге миндиңер.
Кырк жигиттен качышың,
Кулаалы кууган чилсиңер,
Кумурскадай кырылдын,
Курсагы тойгон жиндилер.
Кылычты жакшы чаппадың,
Кыз, аял же сиңдилер.
Айылда баатыр эр жүрөк,
Атылган бараң мылтыксын.
Абийириң кетип урушта
Акылды кайда тынчыттың.
Миңиң бирге тең болбой,
Мизиң бир учуп кырсыктың.
Кырк жигиттин алдында,
Кадим кыргыйдан качкан чымчыксын.
Талталынан кырылып,
Талаага өлүк толду го,
Алты кыргыз биздерди,
Ажыдаардай сорду го.
Баарыбыздын сөөгүбүз,
Талаада калчу болду го.
Убайымдуу түр менен
Уктабай көзүм ирмеймин.
Ушул турган баранды
Ургандан бетер тилдеймин.
Баарыңды айдап түгөтбөй,
Бастырып өзүм кирбеймин.

Баласыңбы, жашсыңбы?
Байкап жакшы билбеймин.
Хан Уюлдун алдында,
Мен убададан тайбадым.
Ажыдаар, жолборстой,
Айылда, сенин айбатың,
Мен ишенип силерге
Бектерди алдап байладым.
Бабылгандай күчүн жок,
Баарың тегиз жайрадын.
Аттансаңар бараанын
Атактуу баатыр караанын.
Кор болбойсун душманга,
Колунда кош-кош жарагың.
Илгерки Аргын, Аястай,
Жайчылыкта талабың.
Кырылышың тынымсыз,
Кыз, аялдан жаманың.
Али да болсо ойлогун,
Аман кетер амалың.
Кырк жигиттин алдында,
Кыйрадың кадим куурайдай,
Кырк жигит келсе болосун,
Боолоп койгон буудайдай.
Ичиңе келсе бир кыргыз,
Болосун ителги таан куугандай.
Качырса кыргыз силерди,
Кан менен денин жуугандай.
Алсырайсың тирүүбүн,
Аялдар бала туугандай.
Барааның тоодой болсо да,
Баатырлык жок сиркедей.
Баарын түшүн сөзүмдү,
Башыңды бекер ийкебей,
Баатырлар келсе болосун,

Барчындан качкан күйкөдөй.
Ат жарашат минерге,
Тон жарашат киерге.
Баарың тегиз ат салсаң,
Баатырлык күчтүк силерде.
Эмдиги менин айтарым,
Эрдигинди байкадым
Күнү, түнү дебестен,
Киргин суудай каптагын.
Кыргызды тегиз жайлабай,
Кылчайып келип жатпагын.
Кырса дагы коркпостон
Кылычың жаза чаптагын.
Кайра намыс жибербей
Кандын тузун актагын.
Медет кылам силерди,
Менин тилим алгыла,
Тийишип өчтү албасаң
Тике эле өлүп калгыла.
Тандалып он миң баатырлар,
Таркабай, коркпой жакын бар.
Кабарсыз жаткан кыргызга,
Каптап тегиз баргыла.
Кырк жигитти камынтпай
Кыйкыртып жоого чамынтпай,
Кызык уйку кезинде,
Кылчайбас жолго салгыла.
Душманыңды жектегин,
Тургузбастан тепсегин.
Бириң колго түшкөндө
Тириликтен күдөр үскөндө,
Жоого таштап жолдошун,
Жеке качып кетпегин.
Түнөп жатып албагын,
Түзөңдүн талаа сайына,

Уктап калат кырк жигит,
Мас болуп калмак майына,
Баатырларды туйдурбай,
Баса киргин айлына.
Таза бирин койбостон,
Таласты көздөп сайгыла.
Элим элим дегендер,
Эл камытын жегендер,
Урушта акыл токтоткон,
Уста балбан чеберлер,
Алалбай келсең кыргызды,
Аман бир кетем дебенер.
Басып душман көөдөнүн,
Баатырсынган эрендер.
Байлап апкел кыргызды
Баатыр билек берендер.

Мадылбек бардык элине жарлыгын айтып токтоду. Ал жыйын таркагандан кийин, Кыйыр баатыр тике эле Солтоной менен Шабекке барып укканын айтып берди. Шонкор түн ортосунан ашчыларды тургузуп, тогуз казанга эт астырды. Казанда эт чала бышып, таң агарып калганда, эр Шабектин катуу кыйкырыгын жер жарып, калмактын кумурскадай быжырап каптап келе жаткан жолун тосуп аларды бери карай өткөрбөй, жалгыз өзү он миң калмак менен сайышып жүргөнүнүн түрү:

Солтонойлоп бакырып,
Кырк баатыр деп чакырып.
Кыяматтай кыргынды,
Эр Шабек салып жүрөт жапырып.
Тик качырып келгендин,
Тилегин таштай катырып.
Карсылдатып жалгыз эр
Канын суудай сапырып.

Кылычынын учунан,
Кып кызыл кан чачылып.
Шабектин үнүн укканда,
Шашпайт бекен кырк жигит.
Укалап көзүн уйкудан,
Ачпайт бекен кырк жигит.
Ат атына жүгүрүп,
Баспайт бекен кырк жигит.
Аттанышып бардыгы,
Жоону карап бет алды.
Кыйын жоону жоготпой,
Кырк жигит кайдан эс алды.
Жандап келип казанды,
Эңкейип келип эт алды.
Казандан эңип ар кими,
Чөңгелдеп кетти этинен.
Ат үстүндө бултуңдап,
Чайнап барат бетинен.
Ачууна чыдабай,
Ысык этти аймады,
Өгүздөрдүн жилигин,
Бачырата чайнады.
Ар кимисин карасаң,
Атка чаап баратып,
Сындыра чайнап жиликти,
Шимип бүркүп жайлады.
Ат үстүнөн оокат жеп,
Тоюп кетип баратат,
Алдындагы душманын
Союп кетип баратат.
Жоболондуу жоолорду.
Жоюп кетип баратат.
Өлгөнүнөн калганын,
Кууп кетип баратат,
Өнө боюн кан менен,

Жууп кетип баратат.
Он миң колду баатырлар,
Сүрүп кетип баратат.
Коркуу менен иши жок,
Коёндой калмак күчү жок,
Тамашалап бир бирин,
Күлүп кетип баратат.
Миң калмактан айбыкпай,
Мизи кайтып чаалыкпай,
Бири бир миң калмакка
Кирип кетип баратат.
Баатырдыгын кыргыздын
Билип кетип баратат.
Шилтегенде кылычтар,
Шылып кетип баратат.
Кайра кууп душманды,
Салып кетип баратат.
Жеткендерин аркадан,
Малып кетип баратат.
Качкандарга кара жер,
Тарып кетип баратат.
Канжар менен кай бирин,
Жарып кетип баратат.
Кырк бөрүнүн кумары,
Канып кетип баратат.
Качып калмак кошулду,
Он сегиз миң элине.
Чаң тополоң бардыгы,
Кырк бөрүнүн демине.
Кумурскадай көптүгү,
Куурайбы, чөппү эмине?
Жааланса баатырлар,
Жан келе албайт ченине.
Чакчылекей кым куут,
Калмакка кайгы түштү го.

Жаалын көрүп жамандар,
Жанынан күдөр үздү го.
Кармашам деп нечен дөө,
Кара жерди сүздү го.
Ызы чуу да күрүгүү,
Чаң тополоң шашылып,
Тыңы качып, чабалы,
Үңкүрлөргө жашынып,
Мени таштап кетпе деп,
Бир бирине асылып.
Кайдасың деп бир бирин
Бери кел деп чакырып.
Ушундайча кырк жигит,
Урушту го катыра,
Бир тарапты бет алса,
Койдой үркөт жапыра.
Бир убакта капыстан,
Бийик эмес жапыстан,
Чоң чөнгелдей таш тийди,
Чоголойдун атына.
Жанып тийип жыгылды,
Жамбашынын башына.
Эр Чоголой турууга,
Же кучактап ашыга.
Жөө калганда Чоголой,
Душманы алды ортого.
Учурады эр Чогон
Бул сыяктуу жолтого.
Ит талаган немедей
Туш-тушунан келди го.
Найза менен сайгылап,
Канжар менен кирди го.
Бир жагынан урушуп,
Душмандар жатат тырышып.
Өлгөн атка байланган,

Добулбасты урду го.
Аны угуп кырк жигит,
Атынын башын бурду го.
Туш-тушунан келишип
Карсылдатып киришти.
Жеткире кырып душманды,
Женебиз деп билишти.
Туш-тушунан калмакты,
Туздагандай шылышты.
Ат чалынып өлүктөн,
Абдан сонун кырышты.
Аман-эсен Чогоңду
Алмагына тырышты.
Чогуу калмак ичинен
Чоголойду куткарды.
Кызыганын мындан бил,
Кыркы чогуу бүт барды.
Таза кырып душманды,
Баатырлар тегиз жөнөдү.
Кылымда болбос иш кылды,
Кырк жигиттин өнөрү.
Шордон кудай куткар деп,
Шонкорго салам берели,
Эс алдырып аттарды
Экинчи күнү келели.
Жигиттердин ичинде,
Эки баатыр дагы жок,
Өлүгүн издеп табууга,
Бардыгынын чагы жок.
Көкүш менен Мамахан
Экөөнүн наамы жок.
Кылычы белден сынгандай
Кырк жигиттин алы жок.

Солтоной баатыр Чоголой баатырга калмактын
бош калган миндеген атынан тандап жүрүп бир кара

кашка атты карматып, аны мингизди. Өлгөн эки жигиттен башкасы кошко келип, Шоңкор абышкага салам беришти, жараларын Кыйыр баатырга дарылатып жатып калышты. Беш күнү жатышты. Алтынчы күнү камданышып, шанданышып уруш майдан жерине келип турушту.

Буларды көрүп көп душман,
Көңүлү калган уруштан.
Мадылбекти каргашат,
Ичине толуп көп бушман.
Мындай баатыр эрлерди
Улам демеп келгенди
Тирүү калмак өмүрү,
Уккан эмес укмуштан.
Нечен дөө калмак эрлери
Бектерди байлап келгени.
Калың душман бет алып,
Качырып калды туш-туштан.
Карсылдашып калышты,
Как төбөгө салышты.
Качырып найза беттешип,
Как жүрөккө малышты.
Бирин бири түшүрүп,
Бек намысын алышты.
Кырк жигит менен буудандар
Кызыды керип арышты.
Качкан калмак бекинди
Калкалап сазда камышты.
Кара суулар кып-кызыл,
Кан жошултуп агызды.
Качып кыйрап калмактар
Бир бирине кагышты.
Чылк туйгун илгендей
Бетинен кетип балбандар,

Бир бирин кайдан табышты.
Майдаларын карабай,
Өлтүрөт деп санабай,
Барааны тоодой эр жүрөк,
Баатырларга жабышты.
Ал жердеген адамдан,
Кимди таанып ким билди.
Эртеден кечке урушуп,
Далай башты сындырды.
Алдыңкыга арткылар,
Качарына жол бербейт,
Жанын коргоп кай бирөө,
Жакынына кол сермейт.
Жүзү кабат келсе да,
Жакындап жардам берсе да
Жигиттерди камалап
Жыгууга ал келбейт.
Болжолун анык алганда
Башына келтек салганда
Баш аягы он беш миң
Кырк жигитке пар келбейт.
Отуздан, ондон болбосо,
Жана жүзгө толбосо.
Жанын коргоп калмактар,
Жалгыздан бир да жан келбейт.
Кыргында кимди ким билди,
Кимдер ыйлап, ким күлдү,
Калмактын туусу жыгылып,
Качкандар чексиз бүлүндү.
Кай бирөөнү ыргытат,
Карышкыр алган козудай,
Кайрып таштайт атынан,
Буттан алып кай бирин
Айрып таштайт чатынан.
Ошентип кыргыз баатырлар,

Миңине бирөө татыган.
Ар бирөөбү бир миңден
Бөлүп кетти ар кандай
Манас менен Алмамбет,
Аралашып калгандай.
Аябаган дөөлөр бар,
Атынын белин талытып,
Найзанын сабы солкундап,
Баатырлар көрүп толкундап,
Жүрө албайт душман илгери
Жүрөктөрү болкулдап,
Ант кылышкан жигиттер,
Сайларга өлүк толтурмак.
Аркасында Мадылбек,
Аскерин шыкап кыйкырат.
Атып салам качсаң деп,
Араң желет сампылдап,
Кай бирөөлөр качырып,
Кармалашып эңишип,
Каарман кыргыз баатырлар,
Камгактай кылып жеңишет.
Кел бери деп эр болсон,
Бирин бири демитет.
Артынан демип келгинче
Айланасын кеңитет.
Ак турпакты кызартып,
Кан жошулуп эритет.
Көп душманды талкалап,
Күндөн күнгө кемитет,

Кырк жигит аттан түшпөй, оокат ичпей, санааны бөлбөй, уйку көрбөй, эки күн, эки түн турушту. Бир мезгилде бир калмак аябаган чоң союл менен Нар балбанды карына сайып кетти. Нар балбандын колунан кылычы жерге түшүп кетти эле, элүү-

дөй калмак жабылып кара келтектин астына алды.
Ошондо Нар балбан кайраттанып ачуу үнү менен
кыйкырып жибергенде анын үнүнүн заарына чыда-
бай качкандары дагы болду. Нар балбандын кырк
жигитти чакырып айткан сөзү:

Арыган атым желбеди.
Айланайын, баатырлар,
Аман болсоң кел бери.
Аябаган баатырлар,
Анык кыргыз эрлери,
Кылычым түштү колумдан,
Кыргынды салган жолумдан.
Көзүм кетти тунарып,
Көп калмактын зорунан.
Келип куткар баатырлар,
Калмактын калың торунан.
Аны айтканда Нар балбан,
Астындагы көк буудан
Тегеренип тепкилеп,
Нар балбанды коруган.
Астымдагы көк буудан,
Асманды карап секирди,
Кыйындык башка түшкөндө,
Кырк жигит көрсөт бетинди.
Жан жолдошум баатырлар
Жабыла чаап келбесең
Жалпы калмак токмоктоп,
Шайымды жаман кетирди,
Анык мени сойду го,
Ачык көзүм ойду го,
Азыр барың келбесең
Мени айлантып жыгат шекилди.
Абийирим кеткенби,
Ажалым бүгүн жеткенби?

Арыстандарым келбесен,
Айтканымды сезбесен,
Ак кылычтын астында,
Ажалга Накең беттенди.

Кеткен кырк жигит бул үндү таанып, урушуп жүргөн жоону таштап жабылып келишип Нардын айланасынан калмакты кырып коюп, Нар балбанды караса ал баатыр ат үстүндө алдастап, ар кайсы жагын далбастап, аттан эси ооп жыгыла жаздап, балакетке жуугуп, көп келтекке уугуп, тили сүйлөөгө келбей араң эле турган экен. Ошондо кырк жигит Нар балбанды туш-тушунан келип бири жөлөп, бири таяп, бири жетелеп, бири айдап жөнөп кетишти. Кырк жигит Нар балбанды алып жөнөй бергенде үстү жагындагы капталдан бир аянычтуу дабыш угулат. Ал темир тордун ичинде жаткан Темиркан менен Болоткандын үнү экен. Ошондогу Темиркандын кырк жигитке айткан сөзү:

Кангыла менин сөзүмө,
Кан толду кара көзүмө.
Кагылайын кырк жигит,
Атың менен өзүңө.
Кашыңа кантип жетемин,
Арманымды силерге,
Айтпаганда нетемин.
Катуу кыргын кезинде
Кашыңарга барбадым,
Калың душман калмакты,
Ажыдаардай арбадын.
Так ырасын айтканда,
Тагамдын тилин албадым.
Жаңы тартип баштабай,
Түшүнттү тагам жакшы эле ай.

Мадылбекти ошондо,
Тик өлтүрүп салбадым.
Кандай бир жерге баталык,
Кан заада балдар атанып,
Канчалык айтса тил албай,
Бизден да өтү каталык.
Кан кечтинер тизенден,
Калбады соо жер түзөндөн,
Мадылбекке ошондо,
Абыдан жатып ишенгем.
Баарың бир тегиз курбу элен,
Маңдайымда нур белең?
Баарың тегиз ишенип,
Башыңды кошуп жүрдү элен.
Тагамдын сөзүң барыңар,
Таксыз угуп турду элен.
Опосуз дүйнө жалганын,
Салганын көрдүк алданын.
Өлтүргүн десе тил албай,
Кайра бир кагып салганым.
Досум укса бул сөздү,
Жанына жаман баткандыр,
Душманым укса сүйүнүп
Сурнай күүлөп тарткандыр.
Таякем Тагай муну укса,
Табасы канып жаткандыр.
Аны угуп Солтоной
Аларды карап кеп айтат:
Асыл жаным соо болсо,
Айрылбайм сенден деп айтат.
– Айланайын, бектерим,
Алдыңарга жетпедим.
Силерди албай бул жерден,
Тируүлөй басып кетпеймин.
Кагылайын, бектерим,

Кашыңарга жетпедим.
Калмакты тегиз жоготпой,
Кайрылып тирүү кетпеймин.
Темиркан анда муну айтат:
– Ак бүлөөдө бедер жок,
Азыртан бизде кетер жок,
Айланайын, арстандар
Силерден башка медресе жок.
Азыраак күйгүлө
Ат куйругун түйгүлө.
Айланайын көк жалдар
Аянбай катуу тийгиле,
Арзыма кулак салгыла,
Ак найзаны малгыла.
Алсыраган бектерди,
Ажыратып алгыла.
Айлана соккон дубалды,
Ак жамалдуу жубанды,
Өзүң билбе, билгендин
Тилин алба дегендей,
Аксымдык жетип башыма,
Акыры күнүм бу болду,
Мындан башка сөзүм жок,
Кошунарга баргыла,
Жаратыңды дарылап,
Ат эс алтып алгыла.
Кубаттанып кайрадан
Куру калбай пайдадан,
Алладан медресе бир тилеп
Анан кыргын салгыла.

Кырк жигит муну угуп, ат башын буруп, Нар балбанды эс алдырып алып, кошко келишип Шоңкор абышкага учурашышты. Алар Кыйырга дарылатып, тогуз күнү тыныгышып аттары дагы, өздөрү дагы кадимкидей эс алып калышты.

Эртеси эртең менен бардыгы камданып, аттарын токушуп, куралданып дуулдашып уруш майдан жерине барып турушту.

Бир убакта калмактан бир дөө чоюн башын көтөрүп жекеге чыкты. Ошондо калмак баатырынын майдан жеринде туруп айткан сөзү:

Калмактан чыктым урушка,
Каршылуу катуу жумушка.
Кара тумшук кыргыздар,
Чыдабайм карап турушка.
Чандатамын тулпарга
Майдан жердин ортосун,
Чогулуп кыргыз тиктесең,
Чокморумдан коркосун.
Эгер тийсең жиниме,
Биринди кошпойм бирине.
Аттанып бириң келбесең,
Асылайын кимине.
Бириң корксоң баарың кел,
Баарыңа тең жалгыз мен.
Кайра тирүү кетпейсин,
Катылып мага келгениң.
Баштагыдай сен көрүп,
Баары бир калмак дебегин

Ошондо баатыр Солтоной кырк жигитти карап, баатырга ким барып түбөлүк жообун берет деди эле, буга «мен барамын», «мен барамын» деп туш-тушунан чуулдашты. Акыры мыкты куралдантып баатыр Телгараны жиберипти. Экөө найза менен бир коюп чыгып кетишти. Калмактын найзасы сынып, Телгараны найзасынын учу майрыйып экинчи саюга жарабай калды. Найзаны ташташып, жакалашып, ат үстүндө энишип калышты. Бир мезгилде

Кыйыр баатыр: Ой, Телгара, сени биз Телгара баатыр деп жүрсөк, сен Телгара эмес эле Желгара турбайсыңбы. Калмактын бир каргадай болгон немеси менен кайпандап ушул убакка дейре жүрөсүң. Дагы уялбай кырк жигитти бири, сага эмне болду? – дегенде Телгаранын көзүнөн каны чыга түштү. Кыйырдын сөзү кылычтан жаман сөөгүнө батып кетти. Калмактын эки колун кабыштыра бир колу менен кармап, эрдин кашына басып Талкирпикти чү деп темингенде калмакты ат-маты менен сүйрөп алып кыргызды карай жөнөдү.

Дагы барды Телгара,
Талыкпаган эр бала.
Каратил аттуу да бир дөө,
Качырып келет бир маалда
Булчуң эти аткыдай,
Мурдуна мышык баткыдай.
Тиктегенде душманы,
Тим эле кулап жаткыдай.
Жоондугу, чоңдугу
Телгарадай бир жарым.
Келе сала экөбү,
Келтектешип калышты.
Аны өлтүрдү Телгара,
Кылыч менен бир салып.
Улам бирден барганын,
Жыйырма тогуз калмактын,
Чыгарды Текен талканын.
Талпылдаган нечендин,
Ташка жайды талпагын.
Чарайнасын чарт коюп,
Как бөлүнттү калканын.
Кыргыздын баатырларында
Кыйла болду бир арман,

Бектерин алып калмактан,
Бир чыкпады кумардан.
Алы, күчтөн ажырап,
Аттары болду бей дарман.
Арык болуп аттары,
Алсырады өң балбан.
Ал душманды бүтпөсө,
Алардан кумар тарабайт.
Болжолунда буудандар,
Он күндөн артык жарабайт.
Телгара менен Каратил,
Салгылашып жатыры,
Тандалып чыккан калмактан,
Талбаган ал да баатыры.
Телгаранын колунан,
Толук тийди катыгы.
Ал өлгөн соң Мадылбек,
Жекеден барыш болбойт деп,
Он эки миң калмакты,
Ошондо буйруп жатыры.
Арык болуп аттары,
Кыргыздын күчү аз калды.
Аттардан болуп бел басты,
Арманда кылды жаштарды.
Калың чанды көргөндө,
Кайнап жаткан аш калды,
Арыкта болсо миништи,
Асыл сөөк аттарды,
Адетинче казандан
Талап кетти аштарды,
Душман камап келатса,
Шоңкор кайдан башкарды.
Ысык этти бурдап жеп,
Чапкылашып баратат.
Жара чайнап жиликти,

Тарткылашып баратат.
Арыктаган аттарын,
Аркыратып баратат.
Болот калкан чарайна,
Жаркыратып баратат.
Арыса дагы буудандар,
Учкан куш менен жарышат.
Тиктеп жоону бет алып,
Тизгинге колу карышат.
Кайтпаган эр көк жалдар,
Каптап кетип барышат.
Жүздөрү суук жыландай,
Жүрөккө найза малышат,
Ач бөрүдөй кырк жигит,
Аралашып баратат.
Катуу кырып кай бирин,
Жаралашып баратат.
Кырк жигиттин ичинде,
Кылдат бу да эр бала.
Ар бирине үч жүздөн,
Алып жүрөт тең гана.
Досум деген Мадылбек,
Душман болуп жолукту,
Кырылса да көп калмак,
Кырк жигитти солутту.
Армандуу болуп асылдар,
Аттардан көөнү торукту.
Арыса да буудандар,
Алты күнү жүгүрдү.
Аркасында кууганын,
Ач күзөндөй бүгүлдү.
Арзыган ишке жете албай,
Аттарынан түңүлдү.
Талкаланып душманы,
Далайдын көзү жумулду.

Кас моюндуу тулпарлар,
Кара терге чөмүлдү.
Аттарынан түшпөстөн,
Алты күнү кармашты.
Кыргыз деген балакет,
Калмактарга жармашты.
Арык атты камчылап,
Айласыз кылат далбасты.
Алты күнү баатырлар,
Бирин бири көрө албай,
Арыса дагы жүгүрдү,
Арыш керип дем албай.
Качырып жүрүп согушту,
Кашына калмак келе албай.
Арыгынан болдурап,
Акыры калды келалбай,
Жетинчи күнү түш ченде,
Душмандын башын үскөндө,
Ашырбектин башына,
Аябай кайгы түшкөндө,
Түзөң талаа жайыкты,
Уруш майдан жол кылды,
Ашырбектин Жылжыма,
Ачкасынан болдурду.
Туруп калып жүрө албай,
Убайымды зор кылды.
Айланадан шаштырып,
Ашырбекти кор кылды,
Арыктаган Жылжыма,
Азапты башка мол кылды.
Камчыласа былк этпейт,
Каруусуздан тырп этпейт.
Кашында бир да кыргыз жок,
Караса бирөө шырп этпейт.
Азапты башка салганда,

Аты жүрбөй калганда
Айланада бири жок,
Ашырбек болду арманда.
Эсинен танып баратат,
Эч адам келбей жардамга.
Бири да билбейт жигиттин
Кашына чүдөп барганга.
Айласыз турат Ашырбек
Ат тискинин бек кармап.
Ортого алып жалгызды,
Өлтүрүп душман кекти алмак.
Арасынан чыгарбай,
Ар кимиси бир салмак.
Токсон душман чогулуп
Токмоктой берди көп калмак.
Кырк жигиттин бирөөсү,
Көзүнөн учту Ашырдын,
Мадылбек айтып бакырды,
Туш тушунан качырган.
Эми кетти каруусу,
Эрдик менен шаштыргын.
Ашырбектин башынын,
Абыдан көбү айрылды
Аны билген киши жок,
Ага кимдер кайгырды,
Качырып кирген душманга,
Капталын жара сайдырды.
Кыйкырып кабар берүүгө,
Кыйналып барат чама жок.
Кылчайып жардам берүүгө,
Кырк жигити жана жок.
Же кыя салып душмандан,
Кылт этип кирер пана жок.
Аты турат амалсыз,
Ач күзөндөй бүгүлүп.

Басып кетер айла жок,
Баягыдай жүгүрүп.
Жамгырдай келтек астында,
Жанынан баатыр түнүлүп.
Жылжыманын куйругу,
Жибек менен шүйүлүп,
Келишимдүү чырмаган,
Келтектей болуп түйүлүп.
Карсылдатып жатыры,
Кашына калмак үйүлүп.
Көп аскерин Мадылбек,
Жиберди дагы буюруп.
Бакыра албайт Ашырбек,
Башынан каны чубуруп.
Бул сыяктуу кордукту,
Көргөн эмес Ашырбек,
Энесинен туулуп.
Жылжыма көк билди го,
Ээсинен кайрат кеткенин.
Тоготподу душмандар,
Тоголото тепкенин.
Тиштеп алып жатыры,
Тумшугунун жеткенин.
Тээп жыгат кай бирин,
Тегерене буйталып,
Тепкисинде көк аттын,
Далай калмак уйпалып.
Добулбасты урду го,
Көк ат куйругу менен шыйпанып.
Айласын таппай Жылжыма,
Добулбасты какты го.
Кишидей эстүү жаныбар,
Ушундай амал тапты го.
Анын мындай кылганы,
Ашырбекке жакты го.

Уккан кыргыз баатырлар,
Үнүн улап чапты го.
Сол жагынан Солтоной,
Оң жагынан Дөңкөнөй,
Бет алдынан Бердике,
Аркасынан Чоголой,
Эр Кыйыр, баатыр Телгара,
Эбегейсиз эр бала,
Ал алтоосу бир келип,
Аябай кырды жөн гана.
Ашырбектин үстүнөн
Душманды койдой айдады.
А болбосо Ашырбек,
Таппайт эле айланы.
Алты баатыр ал жерден,
Аябай жоону жайлады.
Аты арыктап кетти го,
Кырк жигиттин шайманы.
Келип көрсө Ашырбек,
Жыгыла жаздап туруптур.
Ал алтоосу болбосо,
Акендин айласы жаман куруптур.
Жөлөп, таяп жетелеп,
Атынын башын буруптур.
Жылжыма көктөн жал кетип,
Ашырбектен ал кетип.
Ат үстүндө ыргалып,
Жыгыла жаздайт талп этип.
Козголууга жарабай,
Өлбөймүн деп санабай,
Аттарына арманда,
Согушта кумар тарабай.
Баары айрылган чоло жок,
Баштары болгон чарадай.
Ашырбекти алтоосу,

Коштоп алып кетишти.
Ак желектүү айылга,
Араң барып жетишти.
Түлөөгө чалып бир өгүз,
Кудайдан медет тилешти.
Акырын аттан түшүрүп,
Ак булак суудан ичирип.
Баш-аягын бийиктеп,
Ээр-токум жасташып.

Солтоной баатыр добулбасты камчынын сабы менен даңкылдата уруп жибергенде ар кайсы тараптан кырк жигит бирлеп, экилеп, бештеп, жетилеп арыктаган аттарын кай бирөө жөө жетелеп келип жатышты.

Жигиттердин денесинин кай бирөөндө кырк беш, кай бирөөндө отуз, кай бирөөндө жыйырма бештен жарасы бар экен.

Жигиттер даам татканда,
Карттанып жара катканча,
Кокуйлашты жигиттер,
Дарылап Кыйыр жатканда.
Жалакайлар жалдырайт,
Жаралуулар алсырайт.
Дары жабам дегенде,
Далайлар коркуп калтырайт.
Ал дарыга чыдабай,
Коомайлары кокуйлайт.
Улам туруп ыргыштап,
Бир жерге тынчып отурбайт.
Кайраты бар жигиттер,
Анткорсунуп секирет.
Кайраты жок урган деп,
Бирин бири жекирет.
Кай бирөбү чыдабай,

Талаага чуркап бараткан.
Көптөп басып кай бирин
Өкүртүп иринин сыгат жараттан

Ошол күнү темир тордо жаткан Темиркан менен
Болотканга келип Солтонойдун айткан сөзү:

Эки баатыр уландар,
Дагы келдик тозоттоп,
Калмакта болбойт силерди,
Кайра бизге бошотмок.
Бириң эмес экөөңү,
Бирдей турат кошоктоп.
Кырк жигит аттын тыңында,
Кырк миң кол менен кармаштык.
Аман эсен силерди,
Алмак үчүн жармаштык.
Айланайын, бектерим,
Арманымды канып ук.
Канча аракет кылсам да,
Келбеди менин эбиме.
Туткундан сени бошотуп,
Токтоосуз кайтсам элиме,
Калмакта турган бектерим,
Кулагын салгын кебиме.
Өзүңдү өзүң байлаткан,
Өзгөчө шумдук эмне
Кандай арга кылалык,
Каякты беттеп жылалык.
Кырк жигитти ээрчитип,
Эми бир кирсем кыйкырып,
Бошонтор элем силерди,
Таш-талканын чыгарып,
Кайрадан кирер айла жок,
Канды бетке шыбанып,
Кулак салгын сөзүмө,

Айткан сөзгө ынанып,
Аракет болду пайдасыз,
Айланып кайра кирүүгө,
Аттардан кетти айлабыз.
Жанып моюн буралбай,
Жалпы элге сыналбай.
Жаш буудандар көтөрүм,
Жатканынан туралбай,
Кырк миң аскер калмактын,
Отуз төрт миңин жайладык.
Качырып кадим кой окшош,
Карышкырдай айдадык.
Бир башыбыз сезгенип,
Бир миң жоодон тайбадык.
Атанын арман күн бол ай,
Ажыратып албадык.
Ары-бери душманды
Ашыктай кылып калчадык.
Адамдын күчү кайткан жок,
Азыркысын анчалык,
Арык болуп жүрө албай,
Аттардан калдык чарчанып.
Беш тыйын жок бересе,
Силер үчүн кайгырдык,
Уктап калып силерди,
Колубуздан алдырдык.
Бешенебиз шор экен,
Беш баатырдан айрылдык.
Ар бирибиз күч бердик,
Эр Байышка барабар.
Укмуштуу бизде сен үчүн,
Убайым кайгы санаа бар.
Ар бирибиздин денинде,
Кырк-элүүдөн жара бар.
Бизди көрүп душмандар,

Оозуна жүрөк капталган.
Оюбуздай боло албай,
Ал күчүбүз чакталган
Чап эттире мине албай,
Чарчап турубуз аттардан.
Элим-элим дечү элен,
Элдин камын жечү элен.
Өлсөм дагы силерди,
Таштабаймын дечү элен.
Ат арыды, тон тозду,
Абыдан кайгы болбоспу?
Акыл сурап силерден
Кырк жигит келип жолгошту.

* * *

Темир тордун ичинен,
Темиркан сүйлөп кыйкырды.
Үнүн уккан жоо калмак,
Үрккөн койдой дыр берди.
Башын өөдө көтөрүп,
Баштады баатыр чын сырды:
– Бизди таштап кыргызга,
Барганың жок кырк жигит,
Мадылбекке байланып,
Дарманым жок кырк жигит.
Кашыңарга кол бошоп,
Барганым жок кырк жигит.
Өлсөм дагы силерге,
Арманым жок кырк жигит.
Күлүктү бердим минерге,
Күрөөкө бердим киерге.
Күчүңдү толук көрсөттүң,
Күрсүлдөп келип бу жерге.
Айланайын, арстандар,
Ыраазы болдум силерге.

Калмакты койдой айдадын,
Калтырбай кырып жайладың.
Ар бирөөң биз үчүн,
Алты миңден тайбадың.
Ажыдаардын сүрүндөй,
Ар бириндин айбатың.
Айланайын кырк шерим,
Аалыдай күчтүү кайратың.
Калмактын калың өлүгүн,
Как талаага толтурдун.
Кара тоодой дөөлөрдү,
Камыштай басып өлтүрдүн.
Арманың толуп ичине,
Аттарыңдан болдурдун.
Түзөң Талас арасын,
Түн каткандай жол кылдың.
Баатырларын түгөтүп,
Мадылбекти кор кылдың,
Кор болгону эмеспи,
Алты миң аскер күч менен,
Кармап туру биздерди.
Мен айтайын кулак сал,
Мындан аркы иштерди.
Менин атам Жолборс кан,
Бала жигит кезинде,
Карылардан укканмын,
Кантип турбайт эсимде.
Көгөй хан менен Тагай хан,
Көп кыргыздын четинде
Кап-качантан алардын
Кектери бар ичинде.
Атамды булар соо койбойт,
Эгер турса күчүндө.
Кекениши мамындай,
Ичинде күйгөн жалындай

Атамды тактан алууга,
Булар да турбайт камынбай.
Илгери атам алардын,
Өлтүрүптүр атасын,
Ошол кеги бар болчу,
Ойлогону капасын,
Анын баарын мен айтсам,
Көп кызыкка батасың.

Мына ушул түрү менен «Атам илгери жаш чагында Көгөй хан менен Тагай хандын эжеси, биздин энебиз Гүлайпа менен жактырышып калат. Таятабыз Коёшхан Жолборсканды теңине албай, кызын бербейм дейт. Баатыр неме ачууланып Коёшханды өлтүрүп, Гүлайпа сулууну тартып алат. Ошондон калган таяке жаатыбыздын кеги бар. Аман болсок көрүшөрбүз. Иши кылып элди катуу коргогула. Мындан башка айтарыбыз жок. Кош, аман болгула», – дегенде, кырк жигит душманга билинбей ыйлашкан бойдон атынын башын бура тартышып айлына жөнөп келишти. Алар 12 күнү жол басып, Чынабат шаарына эки күнчүлүк жолу калды. Ошондо кырк жигит байланып кеткен эки баатырдын ата-эне, эли-журтуна кандайча угузаарынын айласын баатыр Солтонойго тагышты. Ошол учурда Жолборскан, Гүлайпа, келини Оролкан бийик мунаранын башына чыгышып эки бек жана кырк жигиттин келерин күтүп олтурушкан эле. Оролкан байкап карап олтурса, күн чыгыш жак чаңдап, анда бектеринин минген эки аты коштолуп келе жатат. Ошондо Оролкандын кайгысы артылып, атасы менен энесине айтып турган муңдуу сөзү:

Күн чыгыштан чаң чыгат,
Кырк арстан балбанбы?

Кыбырап канча жан келет,
Менин көргөнүм чынбы, жалганбы?
Кетирген окшойт айламды,
Бошотпой эки кайранды,
Коштолуп аттар келатат,
Башымдан бактым тайганбы?
Кандын эки баласын,
Булар кайда алып барып жайгарды?
Деп ошентип мунарга
Отурушту булар да.
Келип калды арстандар,
Сөздөрүн сурап угарга.
Мунаранын башынан,
Жерге түштү бардыгы.
Эмне дээр экен деп,
Жигиттер кандын сөзүн аңдыды.
Алдына беттеп баралбай,
Жигиттер жаман дарбыды.
Жазда кеткен баатырлар,
Күз болгондо келди деп,
Анык жөнүн билсек деп,
Элдин суроолору арбыды.
Калкынын бышып эгини,
Кара оокаттын тегини,
Канык бышкан кези экен,
Казандай коон, дарбызы.
Кылчайып жоопко келе албай,
Кайрылып салам бере албай,
Үшкүрүп катуу уялып,
Үйүнө кетти жармысы.
Оролкан анда кеп айтат,
Канык баатыр эрсиңер,
Калмакка каршы аттанып,
Тулпарды минип желдиңер,
Каныңдын эки баласын,

Кайда таштап келдинер?
Атасы анын эң чоң кан,
Айтайын аны тындасан.
Тентек балдар канакей,
Тең курбун Темир, Болоткан?
Он жашынан экөбү,
Калмакка каршы ок аткан.
Кайда калды баатырлар,
Каралдым менин эки арстан? –

деп, Оролкан сураганда баатыр Солтонойдун берген жообу:

– Ассалоому алейкум,
Асыл Жолборс ханыбыз,
Арстандар калып туткунда,
Биздин аман келди жаныбыз.
Акылы толук киши элең,
Айтылган сөзгө ынаныңыз.
Жазында кеттик кош артып,
Жаймажай көчүп барыбыз,
Бекер келип томсоруп,
Беттен кетти арыбыз.
Жарадар болуп ат арып,
Жана да тартып капалык.
Мадылбекти жайлабай,
Балдардан өткөн каталык.
Башында кеткен Мадылбек,
Жылкы тийип келем деп.
Он миң жылкы айдатып,
Келип сага берем деп,
Кан алдында калп айтып,
Кас душманың белем деп.
Ага бир толук ишенип,
Астынан тоздук элендеп.
Кас экенин билбестен,

Кара ойго бардык серендеп.
Арак ичип мас болдук,
Казы, чучук кенен жеп.
Мас болуп уктап калыппыз,
Өлгөндөй болуп тереңдеп.
Мадылбек шукшут келиптир,
Биздин уйкунун жайын билиптир.
Он миң жылкы ордуна,
Кырк миң аскер белендеп.
Мадылбекти душман деп,
Ким эле ойлоп шекиптир.
Жоо жараксыз экөөн
Ойготуп алдап кетиптир.
Жабылган колдун далайын,
Ыргытып муштап олтуруп,
Акыры түшүп колуна,
Байланып балдар бекиптир,
Көздү укалап биз турдук,
Бир нече күндө ойгонуп.
Карасак ичте бектер жок,
Эс алып турсак ойлонуп,
Жөнүн угуп Шоңкордон,
Таласты өрдөп бойлодук.
Канча күн кууп артынан,
Кабыландай жойлодук.
Жетимиш беш күн урушуп,
Аябай жоону курутуп,
Акырында эсеби,
Отуз төрт миңди койбодук.
Эми алты миң калганда
Эпсиз калдык арманда,
Ат арыктап жүрө албай,
Жаралуу болуп сойлодук.
Кырк жигит аны бошотпой,
Өлмөгүнө көздөдү,

Эки бектин айынан,
Өлгөндөн жаман өксөдү.
«Аябай кыргын салдынар,
Абыдан өчүм алдынар.
Атыңар арык болду деп,
Кайткыла» – деди өздөрү.
Кандай айла табабыз,
Качырып жана бармакка,
Ден тазалык, күч керек.
Кайра кыргын салмакка,
Ат арыктап желе албайт,
Аларды алып келе албай,
Айлабыз жок биз кайттык.
Асылдар кетти калмакка,
Айла жок уруш сала албай.
Акыры келдик бозоруп,
Козголорго чама жок,
Колду бир кайда созолук.
Аман койсо кудайым,
Акыры келер бошонуп.

Эмдиги сөз Темиркан менен Болоткандын туткундап алып кеткен калмак Мадылбектен болсун. Мадылбек туткундарды айдап, багып алып жүрүү үчүн Туран аттуу бир жигитке тапшырды. Өзү болсо боз торуну салдырып, алты жолдошу менен жарышкан бойдон кетти.

Турандын энеси кыргыз кызы, атасы Уюлкандын жакын вазири эле. Туран эки баатырга жан тартып, жакшы мамиле кылып, жолдо жакшы багып жүрүп олтурду.

Эмдиги сөз илгери кеткен Мадылбектен болсун.

Жөнөп кетти Мадылбек,
Боз торуну салдырып,
Алып кеткен жолдошун,

Ар кайсы жерге калтырып.
Кезектүү бекет жер болжоп,
Тозуп алат жандырып,
Жүз жылкыдай дүбүртү,
Жүргөн жерин чаң кылып.
Абыдан жатып мактанат,
Адамдын баарын таң кылып.
Балбандыкка берилет,
Боз торуну камчылап,
Алып жүргөн жолдошу,
Айла жок барат жан чыдап.
Жорго чаап жете албайт,
Жорудай болуп салпылдап.
Бүткөн боюн Мадылбек,
Кызыл кур менен арчындап.
Жиниккендей Мадылбек,
Жиндидей жүрөт калчылдап.
Жолдоштору күбүрөйт,
Биз өзүндөй жорго минбесек,
Көрүнбөй кетет зуулдап,
Көз ачып жуумп ирмесек,
Мазебизди алды деп.
Угузбай Мадылбекти тилдешет.
Биз жетелик эрте деп,
Бирин бири үндөшөт.
Таап берет Мадылбек,
Атыбыз өлүп жүрбөсөк.
Боз торуну теминип,
Күндө күрүч жем илип,
Барган сайын күчөгөн,
Ооздугун кемирип,
Ичинде тегиз май калбай,
Кайра кеткен семирип.
Барып түшкөн жеринде,
Байлатпай туйлайт элирип.

Чалгындуу жашаң көрүнсө,
Тушай салып азыраак,
Минип жөнөйт Мадылбек,
Чала-була жедирип.
Аралап токой, бадалды,
Аны көргөн адамды,
Атың менен өзүнө,
Ай ыракмат дедирип.
Ушул түрдө Мадылбек,
Үч-төрт күнү жол жүрдү,
Жанындагы беш жолдош,
Жайы кетти бодурду.
Үч-төрт күндүн ичинде,
Дем алдырбай кичине.
Күндө бир ат которуп,
Бир эле жерге кондурду.
Дарбазанын оозунан,
Бешим ченде кирди го,
Жалтылдаган Мадылбек,
Жай бастырып жүрдү го.
Анархан менин жарым деп,
Азил¹ айтып күлдү го.
Азили турмуш бир башка,
Артыкча доор сүрдү го.
Бакты дөөлөт башына,
Үйүлүп келет Мадылбек,
Анарханды алам деп,
Сүйүнүп келет Мадылбек,
Уюлкандын айтканын,
Туюнуп келет Мадылбек.
Пикири токсон кубулат,
Бир башынын камын жеп.
Абыдан куунак көңүлү,

¹ *Азил* – тамаша.

Анарханды алдым деп.
Жол боюнда бар эле,
Мадылбектин бөлөсү.
Ата-энеден бир тууган,
Экөөнүн энеси.
Бөлөсүнүн келбети,
Окшош эле денеси.
Бөлөсүнө Мадылбек,
Мындайча болду кенеши:
Мадылбек шондо чакырды,
Бери кел бөлөм кеп айтам,
Бекеринче сүйлөгөн,
Мен эмесмин куу шайтан.
Кедей болуп өмүрү,
Күткөнүн жок бир байтал.
Душманын байлап келатам,
Уюлканга тезден бар.
Мени айтып энтендеп,
Хан Уюлдан сүйүнчү ал.
Мен үчүн хандан дүйнө алып,
Сен дагы чарба болуп кал.
Сенден бөлөк да бирөө,
Сүйүнчүлөп койбосун.
Дүнүйө керек адамга,
Дароо жөнө тилимди ал!
Жатып калды Мадылбек,
Бөлөсүнүн үйүнө.
Боз торуну салдырып,
Бөлөсү кетти сүйүнө.
Балада болсо суктанат,
Боз торунун түрүнө.
Салдырган бойдон торуну,
Келди кедей ордого.
Куштай учкан ал жигит,
Кубанычын болжобо.

Боз торуну көргөн соң,
Сакчылар буга жол берди.
Душман эмес көрүнөт,
Кабылбасын жолтого.
Сүйүнчүлөп бакырып,
Кирди хандын үстүнө.
– Алтын таажы кийинген,
Каныңызга сүйүнчү.
Астындагы вазирлер,
Баарыңызга сүйүнчү.
Анан башка олтурган,
Жалпыңызга сүйүнчү.
Душманы түшкөн колуна,
Элинерге сүйүнчү.
Эл арасын башкарган,
Бегинерге сүйүнчү.
Оргут шаар теп-тегиз,
Жер бетине сүйүнчү.
Жетимиш ашык бардыгы,
Желдетине сүйүнчү.
Чен тагынып чепкенди,
Кийгенине сүйүнчү.
Четинен акыл ойлогон,
Бийлерине сүйүнчү.
Адилет жагын ойлогон,
Асылдарга сүйүнчү.
Айланып элин коргогон,
Баатырларга сүйүнчү.
Ушу олтурган эр, аял
Бардыгына сүйүнчү.
Ички-тышкы көпчүлүк,
Жамынарга сүйүнчү.
Ташка жанып кылычын,
Кайрап келди Мадылбек,
Такылдатып таңдайын,

Сайрап келди Мадылбек.
Таластан эки душманды,
Байлап келди Мадылбек.
Алты кабат аркандап,
Айдап келди Мадылбек.
Тапка салып туйгунду,
Үндөгөнбү Мадылбек,
Талаанын жашыл чөбүндөй,
Гүлдөгөнбү Мадылбек.
Бозторуну тердетип,
Түндө келди Мадылбек.
Бозторунун жоргосун,
Сал деп айтты Мадылбек.
Оргут шаар ханына
Бар деп айтты Мадылбек.
Аздыр, көптүр бергенин
Ал деп айтты Мадылбек.
Кедей элен, бай болуп,
Кал деп айтты Мадылбек.
Нечен күн, түн уйкудан,
Болуп калган Мадылбек.
Жол азабын көп тартып,
Солуп калган Мадылбек.
Баштагыдан өзгөрүп,
Толуп калган Мадылбек.
Майлуу эттей имерип,
Мени мында жиберип.
Эртең барам ханга деп,
Конуп калган Мадылбек.
Эл жыйылып келгиле,
Береринди бергиле.
Душманыңдан кутулдун,
Сүйүнчүмдү бергиле?!
Хан алдында олтурган,
Эки жүз элүү вазир,

Сүйүнчүгө ар кими,
Мындай дүйнө бериптир.
Калың мындай олжону,
Кандай бенде көрүштүр.
Ары, бери сүйлөшүп,
Ханга баары келишти.
Баштан аяк мудаасын,
Бардыгы айтып теришти.
Башына бакты конгону,
Алды ондон, аркасы,
Беш дилдеден беришти.
Сакчы, бакчы, желдети,
Беш дилдеден сом берди.
Сом таппаган адамдар,
Чапан-чапкыт, тон берди.
Кедей байкуш неменин,
Бүгүн иши оң келди.
Анын баарын тындырып,
Хан Уюлга келелик.
Аялы менен сүйлөшөт,
Буга эмне берелик.
Азыраак нерсе бербейли,
Башкаларга теңелип,
Жер үстүндө душманды,
Дүнүйө менен жеңелик.
Жер үстүндө шегим жок,
Төрт тарабым кенелип.
Аялы анда мындай дейт:
Казынанан ачыңыз,
Кубанчына баландын,
Карк алтынды чачыңыз.
Дүнүйөдөн кемибейт,
Аман болсо башыңыз.
Душманыңды байлаган,
Мадылбектей балбан шер,

Жоону колго түшүргөн,
Жоомарт барбы мындай эр,
Эми буга сүйүнчү,
Эки миң дилде санап бер.
Андан аркы марттыкты,
Асыл падышам өзүң бил.
Бөлөсү экен Мадылбек,
Бу жагын дагы көзүнө ил.
Деп чакырып Уюлкан,
Эки миң дилде санады.
Куурап жүргөн кедейдин,
Кумары эң бир тарады.
Канча берсе казына,
Андан кемип калабы,
Аялы дагы чакырып,
Асыл кийим кийгизди.
Бөлөсүнө Мадылбек,
Ошентип пайда тийгизди.
Алтын ээр жабдыктап,
Аргымак ат мингизди.
Мадылбек үчүн Уюлкан,
Марттыгын мындай билгизди.
Аргымак минип бөлөсү,
Боз торуну коштоду.
Алып сатып миң койду,
Бай болуучу окшоду.

Эмдиги сөз байланып келе жаткан кыргыздын эки баатыры Темиркан менен Болоткандан болсун. Ал эки баатырды алты миң калмак менен Туран баатыр алып келип хан Уюлдун колуна берди. Хан Уюл бул эки баатырды барлык вазир, бектери, бийлери болуп миң ашуун киши менен келип көрүп, булардын эбегейсиз чоңдугуна, келишкен келбетине баатырдык күчүнө бардыгы таң калышты.

Хан Уюл Оргут шаарынын бардык базарлары-
на мындай дедирип жар чакыртты:

Калкымдын байы, бектери,
Калмактын ички, четтеги,
Канып уксаң мындайча:
Хан Уюлдун кептери.
– Базардагы барың ук,
Жигит менен чалың ук.
Хан Уюлдун сиздерге,
Айттырып турган жерин ук.
Жарын айтып жардасам,
Эл жыйылып келсин дейт.
Колго түшкөн душманды,
Өлтүргөнүн көрсүн дейт.
Бизге душман ким болсо,
Ушундай болуп өлсүн дейт.
Калың элдин ичине,
Кара дарды курдурат.
Көкүрөгүн чер кылып,
Көкүлдөрүн жулдурат.
Калмакка каршы жоо койбой,
Кара жанын тындырат.
Душмандын башы кыйылып,
Тутааш элим жыйылып,
Бүрсүгүнү баргыла,
Айткан сөзгө туюнуп.

Үчүнчү күнү калың эл келип дардын тегерегине
жарданып турду. Ошондо кыргыздын эки бааты-
рын дардын алдына алып келишти. Дар алдында
эки бала жандарынан үмүтүн үзүшүп, башына көчпөс
кайгы түшүп, бир-бирине ыраазылык беришти.

Желдеттер мойнуна аркан салып даргага аскан-
да ал экөөнө эч кандай зыян келбей, дардын жоон

жыгачы сынып, талкаланып түштү. Экинчи жолу дагы асты, дагы сынды. Жети жолу дарга асты эч өлбөдү. Андан кийин мергендерди жыйып, жаза-йыл менен аттырды. Нечен октор тийди, өтпөдү. Акыры айласы куруп хан Уюл бул жөнүндө бардык вазир, бектерине акыл салды. Ошондо бир Көчүм аттуу вазир айтты: бул эки кыргыздын өлбөсүнө көзүбүз жетти. Анын үчүн буларды азыртан баштап орго салып, оокатты тарта бергизип, күчтөрүн кетириш керек. Анда булар оной эле өздөрү өлүп жок болот дегенде, бул сөз бардыгына жакты.

Хан Уюл зор душманынан бир бет болуп, көөнү тынып, ичкен, жегени аш болуп жатып калды.

Эми Турандын атасы болсо хандын биринчи увазири. Туран өзү болсо ошол Оргут шаарынын эң зор көпөс байларынын бири. Ордо калган эки бектин тамагын тартмак тургай, күндө бирден кой союп аны бышырып, тоюнарлык беш күндүк наны менен өзү болсо өзү, же энеси аркылуу берип, аны узун арканга байлап ордун ичине түшүрүп турду. Жээни Акийпа сулуу менен апасы экөө бардык кийим, төшөнчү, жамынчы менен камсыз кылышты. Апасы жашырынып төркүн кылып, эки бир тууганым деп, эмне керек болсо аябастан берип туруучу болду.

Ошентип эки баатыр ордо калды, эгерим чыккыс тордо калды. Армандуу болуп зорго калды. Түгөнбөгөн шорго калды. Экөө караңгы ордун түбүндө олтуруп танданып айланасына караса, бир жеринен жылтылдаган шамдын жарыгы чыгат. Булар ошол жерге барышса бир сулуу жүздүү, чокчо кара сакалы бар киши китеп окуп олтурат. Караса түрү кыргыздай көрүндү. Ошондо Темиркан баатырдын ошол кишиге салам берип учурашып айткан сөзү:

Ассалому алейкум,
Аксакал баба атабыз,
Асырап ордун түбүндө,
Айыптар болуп жатасыз.
Адам көрбөй зеригип,
Арманга белден батыпсыз.
Кайгы, санаа-капага,
Баткан бабам аманбы?
Караңгы зындан түбүндө,
Жаткан бабам аманбы?
Кайнаган шордун даамын,
Таткан бабам аманбы?
Калмактын Оргут шаарын
Тапкан бабам аманбы?
Улутуң ким, уругуң,
Кайсыл элден болосун,
Калмактын түшүп оруна,
Кескен талдай соолосун.
Мынчалык кыйнап Уюлдун
Эмнесин короттун?
Кайсы урук, кайсы жерденсиң?
Кайсы жактан келгенсиң?
Казак, калмак, же кыргыз,
Карыя, кайсыл элденсин?
Каалаган сөзүм айтып бер,
Карып жандар демденсин.
Жердегениң кайсы жер,
Жеткире бизге жооп бер?
Канга болдуң карыя,
Кандай айып күнөкөр. –

деп, Темиркан баатыр сураганда ал кишинин берген жообу:

Алейкума ассалам,
Амансыңбы балдарым,

Аткарбасам айла жок,
Алданын башка салганын.
Алдыма келдиң жаңыдан,
Арстандай балбаным.
Адамдын жүзүн мен көрүп,
Арылды менин арманым.
Ал-абалды сурашып,
Айланып кирди дарманым.
Эки жылы зынданда,
Жатып агаң зарландым.
Менин орго түшкөн себебим,
Муну жалган дебегин.
Баарын уксаң түшүнүп,
Башынан айтып берейин.
Улутум кыргыз, уругум
Багыш деген эл болот,
Жерим Талас, өз атым,
Молдо Накыш мен болом.
Ойлогон ойго жетпесем,
Мен өлүмгө дагы тең болом.
Шаарым батыш Чынабат,
Шаанилүү салган имарат.
Падышам баатыр Жолборс хан.
Ага басташып кимдер тие алат?
Салгылашкан душманга,
Салат кызыл кыямат.
Эки шайыр баласы,
Темиркан менен Болоткан,
Түбүнөн ойлоп карасан,
Дүйнөдө болбойт мындай жан.
Чүй, Талас толгон көп калмак,
Ошол экөөнөн кырылган.
Кырк жигит он миң аскерден,
Он-сан ойрот жыгылган.
Качып келген көп калмак,

Ушул Оргутка келип тыгылган.
Нече миң төөгө жүк артып,
Нечен адам келгенбиз.
Асыл буюм акчага,
Алып сатчу кербенбиз.
Чыным ушул балдарым,
Чынабаттык элденбиз.
Менин орго түшкөнүм,
Уюл падыша түш көргөн,
Уйкудан чоочуп ойгонуп,
Унутулгус иш көргөн.
Түшүндө эки жолборстон,
Коркунучтуу күч көргөн.
Эки жолборс, кош буура,
Туш-тушунан качырган.
Бууралар келип күрүлдөп,
Жолборстор дагы асылган.
Бакырып туруп төшөктөн,
Танып калган акылдан.
Мени алып барып ошондо,
Көргөн түшүн жорутту.
Өзгөчө коркуп саргайып,
Өзүн өзү оорутту.
Караңгыда мага дейт,
Кандай балаа жолукту.
Кайра чыкпас бекитип,
Карып жаным солутту.
Хандын түшүн жорудум,
Мындайча айтып белгилеп.
Таластан качкан калмактар,
Шаарыңа келди деп.
Эки жолборс дегениң,
Темиркан, Болот эрби деп.
Эки буура качырган,
Солтоной, Шабек бала экен.

Жер бетинде душмандан,
Жеңилбеген жан экен.
Эки буура дегениң,
Ошол экөөнүн шаңы экен.
Эки жолборс качырса,
Эки баатыр бала бар.
Экөөнүн турганы,
Чынабат аттуу калаа бар.
Баатырлыгы, ал күчү,
Атасы эр Байышка барабар.
Түбүндө алып калкынды,
Шаарынды аралар.
Түшүндө көргөн белгиңиз,
Шаарың кыргыз элге таланар.
Келтирбе мага каарынды,
Токтото койгун жаалынды.
Түбүндө кыргыз хандары,
Алат дедим шаарынды.
Аны угуп хан Уюл,
Ачууланып бакырды.
Орго салгын муну деп,
Желдеттерин чакырды.
Салды апкелип зынданга
Молдокеңдей асылды.
Ушундай болду күңөйүм,
Кудайдан дарман тилейин.
Силер дагы айткыла,
Ким экениң билейин.
Кыргыз үчүн мен дагы,
Тилектеш болуп жүрөйүн.
Сөзүмдү сөзгө улайын,
Сөөгүмө синген убайым.
Акылым абдан бөлүнөт,
Асилин кыргыз көрүнөт.
Кайдан келдиң баатырлар,

Мен силерден сурайын.
Орунун айтам кеңештин,
Оюнду жалган дебеймин.
Келбетине карасам,
Келиштирип санасам,
Жетимиш миң душмандан,
Женилчү баатыр эмессин.
Адамдан артык күчүнөр,
Алтын жынжыр бүчүнөр.
Кара башың соо болсо,
Кантип колго түштүнөр?
Колунар байлалуу бендесин,
Көрдүнөр хандын желдетин,
Калыбына карасам,
Караткандай жер бетин.
Кимдер менен күрөшүп,
Кимдер менен теңештин?
Кимдер менен кайрашып,
Кимдер менен эгештин?
Алтымыш миң жабылса,
Силерди алдыра койбойт дебесмин.
Айта койгун чырактар,
Аныктап келген себебиң?
– Кайра сизге айтайын,
Кармалып келген себепти,
Кайгы, мун, зар, кубанчын,
Адам айтпаса билбейт эмеспи?
Эриккенде ата жан,
Эми айталык кеңешти.
Акылга дагы тең келбейт,
Баатырдык менен балбандык,
Жоо, жараксыз салт атчан,
Мастык менен алдандык,
Макул көрүп жок ишти.
Мадылбекке кармалдык,

Мактандырып душманды,
Мал катары айдалдык.
Кырк жигитим артынан,
Кыргынды салды калмакка,
Жетимиш беш күн кармашып,
Куткарып бизди алмакка,
Канды суудай агызды,
Качырып жоону ар жакка.
Акырында кырк жигит,
Жаралуу болду жарабай,
Өзгөчө абдан күрөштү,
Өлөмүн деп санабай.
Алсырады жарадан,
Анчалык жоодон жадабай.
Бир жагынан алардын
Аттары арык, желе албайт.
Качырып кирип чаппаса,
Кашына калмак келе албайт
Ар кимиси ар жакта,
Бирине бири жардам бере албайт.
Беш-алты күн, үч-төрт күн,
Бирин бири көрө албайт.
Ушундайча кырк жигит,
Аттардан калды чарчанып.
Калмактын кырк миң аскери,
Кайра-кайра карчалып,
Ат болбосо канетет,
Баатыр болсо канчалык,
Акырында аларга,
Уруксаат бердик баргын деп.
Аты калмак душманга,
Аябай кыргын салдың деп,
Өлсөк да болдук ыраазы.
Өчүмдү сонун алдың деп.
Ыраазы болуп бейлине,

Уруксат берип жибердик.
Өлтүрсөн дагы эми биз,
Эмне кылсаң силердик.
Туулуп, өскөн жер калып,
Туткундалып биз келдик.
Бендеден өтөт каталык,
Беш жаштан баатыр атанып,
Бергенине шүгүр деп,
Эрмектешип жаталык. —

деп Темиркан сөзүн бүтүрдү.

Булардын орго түшкөнүнө жети жыл болду. Ошол кезде калмактын Оргут шаарынан чыккан соодагерлер он эки миң төөгө жүк артып кыргыздын Чынабат шаарына барып мындай деген сөздөрдү таратат:

Биздин калмак элинин ханы Уюл, кыргыздын эки баатыр уулун Мадылбек кармап алып баргандан кийин жети мартаба даргага тартса, дары сынып өлбөйт. Мылтык менен атса ок өтпөйт. Акыры кеңешип олтуруп зынданга салып оокат бербей, кайран баатырларды ачкадан өлтүрдү. Аны укканда Темиркандын аялы Оролкан сулуу капаланып, кайта сабырдуулук менен акыл ойлоп, көк башыл чөкө таандын жети баласын алдырып, тогуз ай баккандан кийин, таандардын канат куйругу жетилип сүйлөй албаганы менен айткан сөзгө адамдай түшүнүүчү болду.

Күндөрдүн биринде Оролкан сулуу кагазга мындай деп сөз жазат:

Алыска кеттиң айдалып,
Алданып колго байланып,
Калмактар сени жоготту,
Кайда алпарып жайгарып.
Асыл жаның соо болсо,

Асылым келгин айланып,
Калкың ушак кеп айтат,
Катын, бала көп айтат.
Калмактан келген кербендер,
Калкына кабар бергендер.
Карангы ордо ачкадан,
Карышып өлдү деп айтат.
Калмак сени өлдү дейт,
Карангы ордо өсөөрүп.
Кайгыңды тартып биз мында,
Кайтарылбайт жүз жылда,
Азабың тартып ата-энең,
Араң жүрөт жөтөлүп.
Ички, тышкы душманың,
Чын көрүшүп укканын,
Кубанышат кылмындап,
Кулактарын көтөрүп,
Чын болсо ушул айткан сөз,
Артынан калбай бир күнү,
Дүйнөдөн биз да өтөлүк.
Катка жаздым арзымды,
Калкыңда ушак артылды.
Кармалып кеткен эки асыл,
Калмакта тирүү барсынбы?
Же кайрылбас болуп бир жолу,
Капилет кетип калдынбы?
Асили ушул дүйнөдөн,
Алты айланып таппасым,
Какшанып арман сөзүмдү,
Карганын канатына кат жаздым.
Каргадайдан экөөң,
Калмакка катуу касташтың.
Таандар барса силерге,
Кагаздын ак бетине кат жазгын.
Күндө бир өсүп торолгон,
Силер күн чыгыш көздөй жол алган.

Таандар күндөп, түндөп учуп жүрүп олтуруп үч айчылык аралыктагы Оргут шаарына алты күндө жетишти. Таандар Оргут шаарынан орду табуу үчүн үч күн издеди. Алар түшкү ысыкта көлөкөлөө үчүн бир теректин башына конуп, канат, куйругун жазып олтурушту. Алдындагы үнүрөйүп турган ордун оозун көрүшкөн да жок. Акыры таандар баатырларды табат. Темиркан катуу сүйүнүп кат жазат:

Аты жакшы Оролкан,
Алдым окуп катыңды.
Таандардын мойнуна,
Таңып ийген катыңды.
Тили буруу калмактар,
Тилегимди катырды.
Атам-энем, эл-журтум,
Солтоной, Шабек, эр Кыйыр,
Аман-эсен жатырбы?
Биз жатабыз жалдырап,
Караңгы ордун түбүндө.
Ата-энем жана Оролкан,
Акыры бизден түнүлбө.
Аман болсок барабыз,
Алданын берген күнүндө.
Солтоной, Шабек, кырк жигит,
Түнүлбөсүн биздерден.
Аман-эсен бар деген,
Катыңды алдым сиздерден.
Кырк жигит бизден ажырап,
Кылдай белиң ичкерген.
Өлбөсөк мында Оролкан,
Бир убакта барабыз,
Анык душман калмактан,
Айланып өчтү аларбыз.
Кырк жигит, ата-эненин

Кызматына жарарбыз.
Кас санаган душманды,
Кайтпас жолго саларбыз.
Кудайдан тилеп жаткыла,
Куру санаага чөмүлбөй.
Дагы бир төрт жыл өткөндө,
Кабар алгын ушинтип,
Калкка айтып билдирбе.
Кабарды бизден түшүнтүп,
Күлсүн душман табалап,
Күдөрүн жиштей үзүлтүп,
Андан көрө Оролкан,
Адамдан жаман кеп уксаң,
Ак кагазга белгиле.
Кимден көрсөң кордукту,
Ким көрсөтсө зордукту,
Ким көрсөтсө чоңдукту.
Үмүтүм бар кудайдан,
Үй санабайм Оргутту.
Душман болуп пикирин,
Бузган барбы, Оролкан?
Биз айдалып кеткенге.
Бушман барбы, Оролкан?
Табалаган биздерди,
Душман барды Оролкан?
Мас букадай маташып,
Марашкан¹ барбы, Оролкан?
Жамандыкты силерге,
Санашкан барбы, Оролкан?
Хан Жолборс күчтөн ажырап,
Карып калса кажырап,
Алтын чен, таажы, тактысын,
Талашкан барбы, Оролкан?

¹ *Марашкан* – маташкан деген мааниде.

Кандай кеп болсо Таласта,
Хандыкты бирөө талашса,
Каяшасыз бере кой,
Хандыкты кара баштан аласта.
Кимдер душман, кимдер дос,
Жаза жүргүн кагазга.
Аман койсун кудайым,
Асти жебе убайым.
Айланып кайра көргүнчө,
Амандыкты сурайын.
Ата-энем жана кырк жигит,
Аман болсун жудайың¹.
Колдон келбес болгон соң,
Кордукка бир аз чыдайын.
Кор болбогун кишиге,
Кош, аман бол жубайым.

Темиркан катты таандардын төшүнө байлап тойгузуп, учуруп жиберди.

Эмдиги сөз Чынабат шаарынан болсун. Оролкан таандарды учуруп жибергенине он беш күн өтүп, он алтынчы күнү түш мезгилинде Жолборскан, Гүлайпа, Оролкан мунаранын башында асманды карап олтурса, асмандан беш таан көрүнүп, алар эң бийиктен бирин бири куушуп ойку-кайкы болуп уюлгуп, шуулдап келишип үчөөнүн ийнине, баштарына коно калышты. Оролкан каттарды окуп, амандыгын билип, эң чоң кубанычта болушту.

Жолборскан Коёшханды өлтүрүп, Гүлайпаны тартып алганда Көгөй, Тагай экөө жаш калып ичтерине кетпес кек сактап, ал кегин ала албай кийин чоноюшуп Көгөй, Тагай экөө бири Таласка, бири Кетмен-Төбөгө хан болуп өздөрүнчө өкүм сүргөн кезинде,

¹ *Жудайың* – бардыгы.

Темиркан менен Болоткан баатыр туулуп, алардын сүрү менен айбатынан коркуп ичинде кетпес кеги болсо дагы эч кандай сырын сыртка чыгарбай келишкен. Анын үстүнө Мадылбек жөнүндө Темиркан Тагайханды катуу кагып таштап, анын көңүлүн суу сепкендей муздатып жибербеди беле. Ошол жөнүндө дагы кошул-ташыл болгон кек болду.

Күндөрдүн биринде калмактын Оргут шаарынан кербен он беш миң төө жүк менен Чынабат шаарына кирет. Ошондо Көгөй хан кербен башыны үйүнө чакырып алып абдан жакшылап сыйлап мейманчылап олтуруп мындай деген сөздөрдү айтты:

Калмактын Оргут шаарынан,
Калың кербен келдиңиз,
Кара жолду көп басып,
Кыйындыкты жеңдиңиз.
Кызык сөздөн сурасам,
Кыйналбай айтып бериңиз.
Темиркан менен Болоткан,
Калмакка кеткен эрибиз.
Ал экөбү кеткени,
Айласыз чыкты желибиз.
Кулаалыдай салпактап,
Куруду биздин демибиз.
Ошондон кабар билүүгө,
Оолугат биздин элибиз.
Ошол эки баатырдын,
Кеткени болду жети жыл.
Өлүптүр деп укканы,
Эл үчүн болду эки жыл.
Как ошону билсеңиз,
Кандырып айтып кабар кыл.
Кара калмак колуна,
Кармалып түшкөн эрлердин

Өлүүсүн, же тирүүсүн,
Аныгын айтып жооп бер?

Дегенде ага кербен башынын берген жообу:

– Хан Көгөй сенин алдында,
Кантип айтам жалганды.
Калмакка кеткен бектерин,
Көрдү го кудай салганды.
Көргөн калмак алардын,
Келбетине таң калды.
Ор түбүндө ачкадан,
Өлтүрдү эки балбанды.
Байлап кел деп хан Уюл,
Мадылбекти жиберген.
Алдап байлап, азгырып,
Алып кеткен силерден.
Андай баатыр, дөө чыкпайт,
Эми мындай бул элден.
Дардан өлбөй, ок өтпөй,
Талыгып калмак чарчады,
Хан Уюл жана калың эл,
Булардын түрүн байкады.
Өлтүрбөсөң буларды,
Өзүм кырам силерди.
Деп Уюлкан каарлап,
Кармады хандын шайтаны.
Көз көргөндүн бардыгын,
Катасы жок айталы.
Көп увазир, калың эл,
Айласын мындай табышты.
Дал өзүндөй дөөлөрдөн,
Отуз балбан жабышты,
Бири буттан, бири колдон,
Бири оңдон, бири солдон,
Жакалашып сүйрөшүп,

Жабылып орго салышты.
Көп балбандар жабылып,
Колу, бутун байлады.
Сыйыртмак салып мойнуна,
Зынданды көздөп айдады.
Анык баатыр эки дөс,
Азоо аттай тепкилеп,
Жарагы жок болсо да,
Он сегиз дөөнү жайлады.
Орго салып аларды,
Оокат бербей коюшту.
Ачкадан ордо өлтүрүп,
Ал экөөнү союшту.
Эки баатыр жигитти,
Эптеп калмак жоюшту.
Ал экөөнүн өлгөнүн,
Акыл жетип, көрдү көз.
Жалпы кыргыз ынансаң,
Жалган эмес ушул сөз.
Мен билемин өлгөнүн,
Бектеринден күдөр үз –

деп, кербен башы сөзүн бүтүрдү. Хан Көгөй ал кишини урматтап ат миндирип, тон жаап жөнөттү.

Мындан бир нече күн өткөндөн кийин хан Көгөй «Мен минтип жүрө бербей Жолборскандан атам Коёшхандын өчүн алайын. Балдары болсо бир жаңсыл болуптур. Бул ишке эртерээк камынайын» – деп, Кетмен-Төбөдөгү агасы Тагайханга киши чаптырды. Тагайхан менен кеңешип өзүнө караштуу шаарлардагы тилектеш жакшыларды, акыл ойлоп тапчылары, бийлери, акыл таап сүйлөөрү, байы менен манабын, орундаткан талабын, ою-максатында Жолборскандын таажы, тактысын аламын деп бардыгын жыйнап алып, ак ниетке ак боз бээни

жарып, бардыгын бир тамга кийрип алып, Көгөй хан бардык көңүлүндөгү максатын айтып турган жери:

Ассалому алейкум,
Аксакал, кары, жаштарым,
Акыл сурап силерден,
Арзымды айта баштадым.
Адамга сырды чыгарбай,
Айтайын ичте максатым
Бул маслакат¹ адамга,
Сыр чыгарбас жашырын.
Көңүлдөгү сырымдын,
Көргөзөйүн ачыгын.
Акыл таап бергиле,
Акылман өңчөй асылым.
Жолборскандын башынан,
Жоболоң салган жашынан.
Мен айтайын угуптур,
Бизге кылган таасирин.
Оболдон бери жок эле,
Ошого менин жасыгым.
Менин бала кезимде,
Али да турат эсимде.
Угуп туруп жооп бер,
Ушул айткан чечимге.
Нак ырасын сүйлөгүн.
Намысың болсо бетинде,
Асили мага дос болсоң,
Арыңды беттен кетирбе.
Жолборскандын биздерге,
Кылбаганы бар беле.
Атамды мурда өлтүрүп,
Гүлайпаны алды эле.

¹ *Маслакат* – кеңешме.

Жетим кылып биздерди,
Жер каратып салды эле.
Балдары эле ошонун,
Темиркан менен Болоткан,
Баатырдык, балбан дөөлүккө,
Башынан болбойт мындай жан.
Душманын жогот дегенге,
Өзүнүн камын жегенге,
Тагайга жаман сөз айтып,
Таш кылып көөнүн муздаткан.
Өз бейлинен жазышып,
Адисинен ашышып,
Такыр эстен калгысыз,
Тагай ханды сыздаткан.
Башынан Жолборс атасы,
Бар бекен сөздүн катасы.
Эси жок баатыр болду эле,
Эбегейсиз эки арстан.
Ал экөө тең өлүптүр,
Ор түбүндө ачкадан.
Эрдиги элге белгилүү,
Элүү миңден качпаган.
Кыргынга абдан үйрөтүп,
Кырк жигитин маштаган.
Менин атам Коёшту,
Канына жерди боётту.
Эч күнөсүз өлтүрүп,
Башын кесип таштаган.
Жолборскандын башынан,
Душмандыгы күч эле.
Тукуму бизге пайдасыз
Туушу жаман ит эле.
Ойрон болгон Жолборскан,
Бизге оң санабас киши эле.
Бул жөнүндө ар кимин,

Билгенинди айтарсын.
Көрөмүн качан тирүүндө,
Көп элимдин пайдасын.
Кылдаттык менен тапкыла,
Кырк жигиттин айласын.
Арзыган максат орундап,
Алдында Көкөн сайрасын.
Кызыгы артык эмеспи,
Кымыз менен сорпонун,
Кызык болот кыз үчүн,
Кызыл шайы, торконун.
Кылычын канга боёгон,
Кыргыздан чыккан ноёндон,
Кырып салат укса деп,
Кырк жигиттен коркомун.
Эмдиги менин тилегим,
Элимдин жайын билемин.
Эки тилек бир болсо,
Эсине салдым силердин,
Камсыз болдум ушундан,
Кадырыңды билермин.
Коркунучтуу кырк жигит,
Колкомдогу түйүнчөк,
Алтын такты биз алып,
Андан кийин сүйүнсөк,
Чыдатпай турат мен үчүн.
Чыкпас дарт жана кетпес кек,
Айласын таап оболу,
Кырк жигитти беттесек.
Жол ачылып калганча,
Жолборскандан сезбесек.
Кыргыйды кыркып боосунан,
Кызык сөз күтөм оозунан.
Кыргынды салып кирүүдөн,
Кырк жигиттен чочунам.

Баарыңдын пейлиң бек болсо,
Байкалып сөзүм эп болсо.
Кудайга койдум деп айтар,
Жолборскан каргап көп болсо,
Менин бир көөнүм тынабы,
Жолборстун канын төкпөсө,
Кырк беш шаар элиме,
Жаңыдан кайра жол салсам.
Жолборсканды өлтүрүп,
Бүтүн элди колго алсам.
Алтын чен, таажы, тактысын,
Алып бир ага олтурсам.
Өткөн өч, кеткен кекти алып,
Ошондо болот максатым.
Алдыма күндө келгиле,
Аргымак минип желгиле!
Айланайын көп журтум,
Буга акыл таап бергиле.

деп, Көгөй хан сөзүн бүтүрдү. Көпчүлүк эл буга бир нерсе айтайын деп Жолборскандан коркуп, жок аныңыз жарабайт деп айткандан Көгөй хандан коркуп, көпкө чейин эч кимисинен үн чыкпай олтуруп калышты. Ошол топтун ичинде өзү баатыр, сөзгө чечен, жашы элүүдөн ашкан, кармаша келген душмандын канын суудай чачкан, баягы шойкомдуу Шоңкор бар эле. Ал өзү Көгөй хандын кайын агасы болучу. Ошол киши бул жөнүндө бир нерсе айтмакчы болуп башын өйдө көтөрүп коёт. Аны билип Тагай хан ий Шоко, сиз сүйлөнүзчү дегенде эр Шоңкор мындай деди:

Көп жыйылган бийлерим,
Көз алдында сүйлөйүн.
Калкым сенин алдында,
Ката сүйлөп жүрбөйүн.

Бул жердеги турган эл,
Бардык саның жетимиш,
Маслахатка чакырдың,
Максатыңа жеттиниз.
Баалап өзүң билерсин,
Бар болсо биздин чекибиз.
Атың улук Көгөй хан,
Анык менин жакыным.
Алдыңарда силердин,
Айтайын деген акылым.
Кырк жигиттен айтайын,
Кыргыздын кылдат баатырын.
Күч менен алар жеңилбейт,
Бул жагын ойло, асылым.
Башынан баарын мен билем,
Байкасаң сөздүн баары чын.
Ал жөнүндө мамындай,
Айтайын сөздүн маанисин.
Эң оболу өзүңүз,
Укмуштуу бир чоң той бергин,
Ат чабууга ал тойго,
Ар тараптан эл келсин.
Кылдаттык менен ал тойго,
Кырк жигитти чакыргын.
Андан мурун камдаган,
Аскерин болсун эки миң.
Анын барын билгизбей,
Айланага жашыргын.
Күлтүлдөгөн баатырдын,
Күлүн көккө сапыргын.
Обочо беш үй көтөрүп,
Отурбастан шашылгын.
Ал үйгө баарын киргизип,
Аракка жылгыз мас кылгын.
Эки миң колду даярдап,

Аламандап асылгын.
Куралдын баарын колго алып,
Анан кийин качыргын.
Адетинче кырк жигит,
Жарагын коёт бир үйгө,
Бирөөн коюп кароол
Башкасы кирет төрт үйгө,
Маселеси ушундай,
Мас болгондо кабылткын,
Ылжып жатып калганда,
Ышкырып колду жабылткын.
Дайындалып акылды,
Дал ушундай баштагын.
Кароол болчу жигиттин,
Алды менен жастагын.
Сыр алдырып душманга,
Шек билгизип шашпагын.
Сүйрөп чыгып мастардын,
Көргөзбө курал, аспабын.
Ар бирин бир жыгачка,
Бирден таңып таштагын.
Адетинче алардан,
Асти коркуп качпагын.
Ошондойчо иштесек,
Ойлогонду табабыз,
Бул жагын өзүң билерсин,
Колдосо арбак бабабыз,
Минтип табат акылды,
Шойкондуу Шонкор абаныз.

Бул сөзгө Көгөй, Тагай макул болуп, сырды эч
кишиге билдирбеске ант берип тарашты.

Мындан кийин Көгөй хан,
Той камына киришти.
Ойлогон, тилек, максатын,

Орундоого тырышты.
Акыл тапкан Шоңкордун,
Айтканындай кылышты.
Ачыдан өөдө тизилтип,
Ак үйлөрдү тигишти.
Көтөргөн үйгө бир бирден,
Байтал бээлер союлду.
Канча экенин жан билбейт,
Козу менен коюнду.
Жарды-жакыр, бечара
Жакшы эле этке тоюнду.
Кетмен-Төбө, Аксыдан,
Кабарлап элди чакырды.
Калкка чачып дүйнөнү,
Карк алтынын сапырды.
Бирдей көрдү Көгөйхан,
Алыс менен жакынды.
Күндүгүнө он улак,
Көкбөрүгө тартылды.
Кең арал, Көгөй жык толуп,
Күн сайын көп эл артылды.
Билдирем деди Көгөй хан,
Көпчүлүккө данкымды.
Кызык тойду көрсүн деп,
Кырк жигитти чакырды.
Жолборсканды баш кылып,
Чакырды өңчөй баатырды.
Солтоной, Шабек, кырк жигит,
Жолборсканга келишти.
Ызат кылып барлыгы,
Ийилип салам беришти.
Бардык уккан, билгенин,
Канга айтып беришти.
Ар бир акыл ойлонуп,
Ар тарабын чечишти.

Жолборскан айтты ошондо,
Ушул тойду той дебейм,
Барсаңар мейли жигиттер,
Алдыңдан чыгып кой дебейм.
Анын берген оокатын,
Алдыңдан тартып мен жебейм.
Барбагын деген себемим,
Баатырлар жалган дебегин.
Биз үчүн адал той эмес,
Билгеним ушул эгерим.
Тике барып жигиттер,
Тил алып тойду жебегин.
Адал болсо бул тою,
Мени кенешке неге чакырбайт,
Бу кылыгы Көгөйдүн,
Душмандыкка жакындайт.
Көмөсүнөн болбосо,
Көрүнөө бизге катылбайт.
Акыл менен жигиттер,
Акырын муну элесте.
Арстандар кайра келгинче,
Асылып буга тенешпе.
Адам болсо ал акмак,
Айттырбайт беле кенешке.
Коёш Кандын балдары,
Корсулдаган ит эле.
Илгертен билем алардын,
Ичтеги кеги күч эле.
Далайдан бери Тагайхан,
Табалап жүрчү өчү эле.
Жер үстүнө жайылган,
Жетик Жолборс арбагым.
Жигиттер сенин арканда,
Жетилет менин дарманым.
Айланайын арстандар,

Ал тойго бастырып барбагын.
Ошондо Шабек муну айтат:
Ажалы чындап жетпесе,
Арстанга иттер катылбайт.
Акылы чындап кетпесе,
Ал акмак бизге асылбайт.
Тосуп ажал келбесе,
Тоок, чил кушка катылбайт.
Тосуп сөзүн какпаса,
Токтолбой маңыз бакылдайт.
Туюкка башы түшчүлөр,
Душмандын сөзүн макулдайт.
Ал жетпеске катылган,
Ажалы чындап жакындайт.
Мышыкка чычкан кездешсе,
Ажалынын жеткени.
Ак тоюнда катылса,
Азыркы анын бектери,
Түп тамыры жулунуп,
Дүйнөдөн чындап кеткени.
Кыялын, бейлин билүүгө,
Кырк жигит чындап беттеди.
Көгөй хандын биздерге,
Кастык кылар чагы жок.
Он миң аскер кураса,
Он кишилик алы жок.
Кантип бизге катылат,
Хан Көгөй баатыр ары жок.
Хан Көгөйдүн эгерде,
Касташканы билинсе,
Кызыл каны төгүлөт.
Кырк жигиттин тузагына илинсе.
Тобокел деп а көрө,
Чакырган жерге баралык.
Бугуп жатпай булардын,

Пикирине каналык.
Корко турган кишиче,
Кантип жатып алалык.
Биратала Көгөйдүн,
Пикирине каналык.
Кынтыгы бизге билинсе,
Кыялы, пейли саналып.
Кызык тойдун үстүндө,
Кыяматты салалык.
Канжар, кылыч жаракты,
Боюбузга тагалык.
Сыр алдырбайт душманга,
Ачууланбай баралык,
Чырмалышып калса да,
Чын пикирин табалык.
Көгөйхандын пикири,
Тескери болсо саналып,
Тукумсуз кылып айылын,
Тунжурата чабалык.
Баарына макул сөз болуп,
Жүрүп кетти шартылдап,
Кызыл, жашыл кур менен,
Бүткөн боюн арчындап,
Алтын кемер курчанып,
Асыл бою жаркылдап,
Уруш көрбөй сегиз жыл,
Буулугуп калган өң баатыр,
Болор болбос шек болсо,
Буларда болбойт тартынмак.
Чынабаттын шаарынан,
Жоргону ашып жөнөдү,
Башчы кылып алышкан,
Солтоной сындуу төрөнү.
Жоргонун батыш жагында
Таластын быткыл өрөөнү.

Алтын сурнай тарттырган,
Асылдардын өнөрү.
Кандай болот кырк жигит,
Акырын ойлоп көрөлү.
Тулпар минип, туу алып,
Сүрүнөн душман куланып.
Кара жолдон чыккан чаң,
Жоргону аша чубалып.

Мына ушул түрү менен кырк жигит Көгөй хандын тоюна келишти. Көгөй хан кырк жигитти нечен түрлүү оокаттар менен камсыз кылып, арактар табактап ичилип жатты. Бир убакта Солтоной баштап бардык жигит биринин артынан бири кыйшайып, ылжып кулай берди.

Аракка ылжып кырк жигит,
Алсырап тегиз кулады.
Айылдан бөлөк бир үйдө,
Ак албарс кылыч куралы.
Алы кетип баатырлар.
Ант ичкендей сулады.
Болуп калды Көгөйдүн,
Козголо турган убагы.
Тике басып туралбай,
Башын өөдө кылалбай,
Же кадам басып козголуп,
Карыш жерге жылалбай.
Кай бирөөбү алдастайт,
Канетерин биле албай.
Калтылдап үйдөн чыкканы,
Кайрылып жана кире албай,
Акылы бүтүн кишилер,
Айтса да ага тил албай,
Ал кубаттан ажырап,
Атына такыр мине албай,

Асил айтып кай бири,
Арсаландайт күлө албай.
Жанкорос жаткан жеринен,
Тура калды далбастап,
Какап окшуп жөтөлүп,
Карайлады алдастап.
Көзүнө киши көрүнсө.
Суу бергин деп жармашмак.
Ылжыган баатыр ошолор,
Ит менен деле кармашмак.
Тышка чыкты теңселип,
Жендерин чечип белсенип.
Мактанат дүйнө бетинде,
Баатыр жок деп менчелик.
Суу көтөрүп бараткан,
Көгөй хандын бир кулун,
Бет алдында кол булгап,
Бери кел деп кургурум,
Жакшы көрөм мен сени,
Кул болсоң да курбалым,
Деп кучактап а кулду,
Кысты бекем төшүнө,
Жан туралбайт а кулдун,
Жалынган ар бир сөзүнө.
Кысылган катуу ал кулдун,
Кан толду эки көзүнө.
Мойнунан кысып башынан,
Матек алып жатыры.
Мастыкта кулга тенелди,
Мактанган кыргыз баатыры.
Матектен мээси чачырап,
Өлдү ошол кул акыры.
Аны укканда Көгөй хан,
Чыдабады чымын жан.
Эки миң аскер бардыгын,

«Аламан» деп кыйкырган.
Жүз кишини жөн эле,
Жаракты кездөп дыгдырган.
Жалпы баатыр мас болуп,
Жатып эстен танды го.
Жабылып барып жүз киши,
Жарактын баарын алды го.
Издесе да табылгыс,
Бекемдеп тыгып салды го.
Улам бирден сүйрөтүп,
Кара талга таңышты.
Тайтандашып кай бири,
Далайга чейин алышты.
Өлсө дагы көпчүлүк,
Ач кенедей жабышты.
Алтымыш адам өлсө да,
Акыры байлап салышты.
Жоо-жарактын бардыгын
Бекитишти бир жакка.
Кырк жигитти теп-тегиз,
Байлап салды бир паста.
Таңып салды көпчүлүк,
Ар кимин бир-бир жыгачка.
Ашкан баатыр чыкты эле,
Анын баары кыргыздан,
Айтканындай бардыгын,
Ажыратты турмуштан,
Акыры жазуу ушундай,
Ырысы антип жылбышкан,
Бардыгын байлап Көгөйдүн,
Тилеги калды орундап.
Күндүгүнө эки ирет,
Которуп киет порумдап.
Кыргызда жалгыз өзүм деп,
Оокатын ичти сонундап.

Кырк жигитке Көгөй хан,
Аскерин буйруп желпинди,
Ойлогон, ой, максатын,
Орундатып келтирди.
Каруусу жок, жараксыз,
Тепкилеп, муштап ыргытып,
Алтыдан, ондон, жетиден,
Ар кимиси өлтүрдү,
Солтоной, Шабек, Кыйырдын
Колдорун артка байлады.
Тилекке жеттим деп Көгөй,
Тили чыгып сайрады.
Жарагы жок баатырлар,
Жалаң муштап кол менен,
Жалпайта тээп ыргытып,
Жарым миң колду жайлады.
Ар бирөөнү жигиттин
Танды бир-бир чынарга
Башынан Көгөй ойлогон,
Баарысын мындай кыларга.
Баатырлар калды ушунтип,
Арылгыс кайгы, туманга.
Тегиз байлап Көгөй хан,
Ач бүркүттөй шаңшыды.
Көгөй хандын каары,
Көбүрүп суудай ташыды.
Алдым алтын такты деп,
Аккан терин арчыды.
Ач бүркүттөй шуулдап,
Абыдан жанын кыйнады.
Белгилүү кыргыз элинен,
Беш жүз аскер жыйнады.
Бере көр деп буркурап,
Кудайга чындап ыйлады.
Эгесинен кабарсыз,

Жүрүп кетти Көгөй хан.
Жолборс ханды жыгарын,
Билип кетти Көгөй хан.
Чынабатка Жорго ашып,
Кирип кетти Көгөй хан.
Барып курчап калышты,
Жолборс хандын ордосун.
Душман кармап калганда,
Хан Жолборс кантип жанын коргосун.
Барып алып Көгөйдүн,
Башына дөөлөт орносун.

Көгөй хан беш жүз киши менен келип хан Жолборстун ордосун камындырбай курчап калат.

Көгөй хан атынан түшө жүгүрүп келип башка сөзгө карабай, эжеси Гүлайпанын кан какшаган үнү, сөзүнө жана ыйлаган мундуу үнүнө бурулуп, ырайым этпестен, атам Коёшхандын каны деп, Жолборскандын башын кылыч менен кесе чаап таштайт, аны бир жөндүү кылгандан кийин Көгөй хан өзү Жолборскандын таажысын кийип, алтын ченин ийнине тагынып келип, тактыда олтуруп өкүм сүрө баштайт.

Ал Жолборс хандын вазир, бек, бий жана желдеттеринин барлыдын айдатып, кырк жигиттин ар биринин моюндарына зоолу, буттарына кишен салып ар бирөөнү ар шаарга айдап, Гүлайпаны өз атаңды өлтүргөн Жолборсканга тийип кеткенсин деп каарлап, аны бүтүн турмуштан ажыратып, Ашырбектин колуна берип, келини Оролканды кошуп Чынабаттан чыгарып жеберет.

Ал үчөө бир жерден жер там казып, анын ичинде эптеп оокат кылып эки баатырдын келүүсүн күтүп тура беришет.

Солтоной, Шабек, Эр Кыйырды орго салдырат. Ошентип, Көгөй хандын ойлогон ою болуп, өзөн

сууга конуп, чар тарабын жеңип, айланасы кеңип, оттой жанып, кегин алып, алтын тактын үстүндө өкүм сүрүп жатып калат.

Эмдиги сөздү Оргут шаарындагы калмактын ханы Уюлдан баштайлы. Темиркан менен Болоткандын калмакка барганына он эки жыл болду. Ошондон бери хан Уюл булардан эч бир кабар албай өлгөндөрдүн катарына эсептеп койгон.

Күндөрдүн биринде хан Уюлдун оюна түшүп ошол эки баатырдын жөнүн сурап айтып турган сөзү:

Асмандан жааса ак мөндүр
Аркырап сайдан сел жүрмөк,
Агарып ак кар күн жааса,
Артынан суук жел жүрмөк.
Ак¹ падышанын милдети,
Акыл ойлоп эл билмек.
Өлгөнүнчө адам зат,
Өзүнүн жагын жактамак.
Туулган эрдин милдети.
Душмандан элин сактамак.
Мадылбектей эр жигит,
Оор ишти аткарат.
Мадылбек байлап келтирген,
Эки кыргыз бар бекен,
Жаны тирүү бар болсо,
Жарыкка көзү зар бекен.
Өлүү бекен, тирүүбү?
Кай ахбалда калды экен.
Же болбосо күч менен
Ачкадан өлбөс жан бекен?
Ал экөөнү бул кезде,
Билген киши бар бекен?

¹ Ак – адил деген мааниде.

Ор түбүнө көз салып,
Көргөн киши бар бекен?
Ордо жатып ачкадан,
Өлгөн киши бар бекен?
Көп жылы жатып зынданда,
Арылгандыр балалык.
Ал экөөнү зындандан
Тез чыгарып алалык.
Жазайыл менен бетке атып,
Жар көчүрүп салалык.
Жер үстүндө душмандан,
Бир кутулуп калалык.
Аны укканда ордунан,
Тура калды бир адам.
Эки бала кыргызды,
Эр Турандан сурагын.
Ошол эки душманды,
Мен дагы жоготууга кумармын.
Колдон келсе душмандын
Түп тамырын жулармын.
Аны угуп хан Уюл,
Чакыртып алды Туранды.
Эсине салып хан Уюл,
Эр Турандан сурады.
Аны угуп ар жерден,
Вазир, бектер куралды.
Туран айтты ошондо,
Экөөнүн жөндөрүн.
Он эки жылдан бер жакка,
Зындандан ар бир көргөнүн.
Көрбөгөмүн зынданда,
Экөөнүн өлгөнүн.
Ал экөө ашкан адамдан
Акын экен айтылган.
Караңгы өрдү жаңыртып,

Какшанып ырдап кайгырган.
Көксөшүп өткөн заманын,
Комузга кошуп үн кошот,
Коңгуроодой үн менен,
Көргөнүн мундап көксөшөт.
Чөкөтаан, каргадан,
Кат жазып кабар алышат.
«Шакы» деген аты бар,
Мойнунда илген каты бар.
Бул сыяктуу адамга,
Кандай душман катылар.
Бул жөнүндө билгеним,
Нак ушул сөз таксыр хан –

деп, баатыр Туран сөзүн бүтүрдү. Ошондо Турандын атасы тура калып: таксыр, алар кыргыздын эң бир кыйын акыны экен. Биздин калмак элинин эң көрүнүктүү Шыргый аттуу акыны бар. Кандай ырчы болсо дагы андан жеңилбей калбайт. Ошондуктан биз ал акын Шыргыйды алдыралы ал кыргыздын эки акыны менен эң эле өлөр жерден айтышсын. Эгерде биздин Шыргый ырчы жеңсе, анда ал эки кыргызды билгенибиздей иштеп жок кыларбыз. Эгерде биздин Шыргый акын жеңилип калса анда алардын баштарына азаттык берип, элине жөнөтөлүк. Бул сөздү хан Уюл баштап бардык вазир, бектери макул көрүп кош ат менен Шыргый ырчыны алдырышты.

Эмдиги сөз ордо жаткан Темиркан менен Болоткандан болсун, Туран баатыр бул маселенин бардыгын ордун башына келип эки балага айтып, «сиздер ордон чыга турган болдунар» деп сүйүнчүлөп кетти. Ошондо молдо Накыш буларга бардык максатын арман кылып айтып турганы:

Кагылайын, бектерим,
Кашымдан бүгүн кеткениң.
Кайгырам, күнүм он төрт жыл,
Караңгы ордо өткөнүн.
Кайрадан жалгыз мен калып,
Каптаган жалын өрттөмүн.
Өзөнгө бүткөн тал элең,
Экөөң бирдей хан элең,
Он сегиз, бириң-он төрттө,
Ойноо бир жап-жаш бала элең,
Эрдик менен дөөлүккө,
Эр Байыштай бар элең.
Он эки жылы бир жатып,
Оюң менен ырдашып,
Отуз жаш, жыйырма алтыга,
Чыктыңар толуп, эр жетип,
Көбүнчө жана кубанам,
Көңүлүмдү дегдетип.
Жалгыз калып зынданда,
Менден кубат качты го,
Акын Шыргый ырчыны,
Арбагыңар басты го.
Муруттарың билектей,
Ийнинерден ашты го.
Кагылайын, балдарым,
Карааның тоодой жетилген,
Кас санаган душманың,
Кайсалап качып бекинген.
Кара чаар жолборстой,
Кабылан сүрдүү бетинден
Кадыр эгем колдосо,
Кан Манасты жолдосо,
Кайра келип алып кет,
Кашыңда кырсык болбосо,
Кеттиң силер, мен калдым,

Шооласыз ордун түбүндө.
Шордон башым арылбай,
Шойкондуу калмак үйүндө.
Силердей болуп кутулуп,
Молдокең дагы сүйүнсө.
Кана, балдар, силердин,
Башыңа дөөлөт үйүлсө,
Алда кандай болом деп,
Ашыга коркуп кубарба!
Кан Уюл бизди жазалап,
Карабады убалга,
Пайдаңар мага тийбесе,
Бардык башын ийбесе,
Кара башың кутулуп,
Кайтканыңа кубанба.
Ар недеген душмандын,
Айтканына кирбегин.
Карасы тоодой болсо да,
Калмакты көзгө илбегин.
Акыры менин силерге,
Айтайын деген бир кебим.
Башыңа бакты орносо,
Аркадан кырсык болбосо,
Ордо калган аганды,
Ойлонбой коюп жүрбөгүн.
Түзүм качты он төрт жыл,
Түшкөнү башым туюкка,
Кайдан келип тушуктум,
Калмактын Оргут уюкка.
Кагылайын, балдарым,
Каалоосун көрүп алланын.
Калкыңа барсаң бак конуп,
Кайрадан мени унутпа.
Бөлбөгүн менден оюнду,
Белгилүү болду кетерин,
Бергиле балдар, колунду.

деп молдо Накыш буркурап, ыйлап коштошту. Ал экөөнү калмактар аркан салып тартып алышты. Алар баштагыдан бир жарым эсе чоңоюшкан. Өз-дөрүнүн келбети келишкен, ирени кызыл муруттары кап-кара ийиндеринен ашкан, ажыдаардай жүзү заар. Ошондо Турандын айтып турган сөзү:

Кыргыздын эки баатыры,
Кылымда болбос акыны,
Калмактын Шыргый ырчысы,
Айтышканы жатыры.
Айтышта жеңген кишиге,
Абдан толук байге бар,
Айтылган сөздүн мазмуну,
Акыл менен байкалар.
Калмак, кыргыз ырчысы,
Бир кумардан тарканар.
Оюнар чексиз бузулган,
Ор түбүндө көп жатып,
Шоола көрбөй нечен жыл,
Жабырлык жанга көп батып,
Калпты сүйлөп теминсең,
Калмактан кыргыз жеңилсең.
Өлтүрөбүз силерди,
Жазайыл менен бетке атып.
Караны минип желсенер,
Кудайың берип силерге,
Кутулат шордон желкенер.
Тартып алып беремин.
Шыргыйдын сансыз көп малын.
Азат кылып бошотуп,
Айыгат дартың бир жаның.
Ар тилегиң орундап,
Көрөсүң дүйнө жыргалын.
Жарактанып ат минип,

Жаркылдап элге кетесин,
Жамандык кетип оюндан,
Жакшылыкка жетесин.
Жаш балдар калсаң жеңилип,
Жанган оттой өчөсүн,
Деп айтканда вазир,
Дегденип турган Шыргый эр,
Башта дешип чуулдап,
Карап турат калың эл,
Козголуп Шыргый ошондо,
Колуна алды комузун.
Солкулдатып жиберди,
Созолонтуп добушун,
– Кайда калдың сен кыргыз,
Карап көргөн жоксунбу,
Калмактын айла согушун?
Мадылбек кырк миң кол алып,
Үч айчылык жол жүрдү,
Силерди байлап көп калмак,
Аларга кудай бак берди.
Таластагы силерди,
Ким байлап мында апкелди.
Ушу келбет, күч менен,
Кантип колго түштүнөр?
Бу калмакка катылып,
Букадай жерди сүздүнөр.
Эмне үчүн кор болуп,
Элинден күдөр үстүнөр?
Жеринде неге жатпадың
Калмакта минтип камалбай.
Камалып ордо жатканча,
Калсаңарчы жаралбай!
Карааныңа карасам,
Кадимки семиз камандай.
Караң тоодой, каруун жок,

Капка тыккан самандай.
Жүрөгүң болсо эки дөө
Жүз миң колго чак келдин.
Карааныңа өзүң ишенип,
Калмакка кантип тап бердин.
Жылас кылып жериңден,
Чынжырлап байлап апкелдим.
Коломолуу колума,
Кополдугуң билгиздин.
Комдоп төөгө мингиздим.
Колго сени түшүрүп,
Карачы өзүң түрүүлөй,
Карангы көргө киргиздим.

Канчалык тоодой болсоң да,
Калмакты баатыр дедирдим.
Карангы ордо сен жатып,
Кайсы ырыска семирдин?
Кара нарга миндирип,
Каткан нанды жедирдим.
Оорубастан нечен жыл,
Ор түбүнө жайладым.
Он кабат аркан жынжырлап,
Окшотуп колун байладым.
Ортого алып он киши,
Онтотуп уруп айдадым.
Ошондо дагы өлбөгөн,
Сени өлөрман деп байкадым.
Жүн тыгылган кап окшош,
Жүрөгү жок коркоксун.
Жүгөрүдөй акыл жок,
Жүгүргөн ноопас, торпоксун.
Жүз кадак нанды бир жеген,
Жүзүң курган соргоксун.
Жеринден байлап келүүгө,

Силерди бардык биз издеп,
Ачууланбай, тилдебей,
Айтышсаң айтыш түзүктөп.
Кара тумшук кыргыздар,
Калмакка силер кылмыштар.
Жүзүң курган ой кыргыз,
Жүрүсүнбү кыз издеп?
Балбан эмес, торпоксун,
Баатыр эмес коркоксун.
Басташкан жоого байланган,
Баары бир кыргыз чоркоксун, –

акын Шыргый үнүн созуп барып токтотту. Ошондо Темиркан баатыр комузду колуна алып, конгуроодой үнгө салып, Шыргыйды карап ырдап кое берди:

Аркыраган шамал жел,
Аты калмак калын эл,
Азыр ырдап беремин,
Айланама баарың кел.
Азыр каптайт силерди,
Айткан сөзүм - аккан сел.
Тулпардай таштан ыргыйын,
Туйгундан качкан кыргыйым,
Биринчи айткан сөзүңдүн,
Жообун уккун Шыргыйым.
Аздыгы эмес дармандын,
Арманы болот балбандын,
Алышып жүрүп жыгылбай,
Алданып бекем кармалдым.
Ушу болду биз үчүн,
Уюткусу армандын.
Калкымдан күдөр үзбөдүм,
Карарган малды издедим.
Калың душман колуна,

Кармашып жүрүп түшпөдүм.
Каруусу жок калмактар,
Кастыгыңды билдирдин.
Каргага барып туйгунду,
Кармаштырбай илдирдин.
Караанымдан сескенип,
Каргашаны эскерип,
Калың мамык төө комдоп,
Карт буурага миндирдин.
Жайындагы чимелдей,
Жабылып бизди айдадың.
Дары менен мас кылып,
Дагы колум байладың.
Жарагым жок болсо да,
Жаныма калмак толсо да,
Жалаң эле кол менен
Жарым миң колду жайладым.
Эптеп ишиң бүтүрдүн,
Эсебин билдим күчүңдүн.
Эсиң чыгып кыргыздан,
Эбегейсиз күтүндүн.
Эң эле айлаң кеткенде,
Элине ажал жеткенде,
Мурдума дары жыттатып,
Мас кылып аттан түшүрдүн.
Айтайын сөздүн тамамын,
Айласыз болду заманым.
Башынан билген эмесмин,
Мадылбектин арамын.
Кырк миң калмак жабылып,
Түшүргөнгө жарадың,
Мас кылып жыгып дарыга,
Жынжырды салып карыма,
Темселеген кырк миң кол,
Темир торго камадың.

Келтектебей, тилдебей,
Кеткени ошол чамандын.
Кылчайып артым каранып,
Кырк жигитти самадым.
Бир тараптан ойлонсом,
Биздер тирүү, сен өлүү,
Баштан аяк жоруктун,
Баарын айтып көрөлү.
Он беш күндүк алыстан,
Ойгонуп жүрүп калышкан,
Кырк миң колдун артынан.
Кыйкырып тийди кырк бөрү,
Кыйраган кырк миң калмакка.
Ал кезде биздер бала элек,
Ал-дармансыз жан элек.
Айта берсем Уюлкан,
Арманым көп мындан да,
Сүйлөшөрбүз акыры,
Сөз айтылып тынганда.

Кырк жигиттин кырк миң калмакты кырганын
укканда Шыргый кайрып айтууга сөз таппай, таш
тиштеп олтуруп калды.

Калыс койгон кишилер,
Жеңилди деди Шыргыйды.
Таяк менен Уюлкан,
Шыргыйды башка салды го.
Маңдайдагы мал-мүлкүн
Казынага алды го.
Бул кордукка чыдабай
Шыргыйың эстен танды го.
Орунунан жылалбай
Отуруп Шыргый калды го.
Эси чыгып канынан
Эч айласын биле албай,

Алдастап шашып жыгылды,
Атына басып мине албай.
Абдан качып акылы
Айылын таап жүрө албай.

Уюлкан Шыргый ырчысынын жеңилип калганына ичи күйүп, кабагын түйүп, айткан сөзүнөн кайта албай, бошотпойм деп айта албай, бошотпоюн десе эл алдында берген сөзүн тана албай, айласы куруп, ичинен сызып: «Кан сөзү эки болбойт, башыңар азат», – деп эки баатырды бошотууга аргасыз болду.

Эки бекти Уюлкан,
Өз кашына чакырды.
Эсине алды ошондо,
Эрдигин эки баатырдын.
Экөө үчүн падыша,
Дүнүйөсүн сапырды.
Экөөңдүн жайыңды,
Билемин деп Уюлкан,
Эмне десен оюңа,
Жүрөмүн деди Уюлкан.
Экөөнөргө не керек,
Тилегин деди Уюлкан.
Аны укканда Темиркан,
Уюлканга мындай дейт:
– Биринчиден сурайбыз,
Азаттык бергин биздерге.
Экинчи ат, тон, жоо жарак,
Үчүнчү дагы жол азык,
Түгөнбөс кылып мол азык.
Кымыздан арак тарттырып,
Даярдап суусун ичкенге.
Жолубуздан жоо чыкса,
Жалгыз бизге күн келсе,

Тырмышып жүрүп өлөлүк,
Дагы бир колго түшкөнчө.
Аны угуп Уюлкан,
Ат жабдыгын камдады.
Мына мындай дүйнөнү,
Экөөнө арнады.
Эки чоң ат жабдыктап,
Тулпардан тулпар тандады.
Шыргыйдын дүйнө мүлкүнөн,
Беш качырга зар жүктөп,
Баатырларым силердин,
Бар сырына кандык деп,
Эки тулпар ат минип,
Кынаптуу кылыч белге илип,
Кутулдук деп калмактан,
Көнүлдөрү бир тынып,
Марттык Уюл көрсөттү,
Бул сыяктуу иш кылып.
Беш качырда зары бар,
Алдында тулпар аркырап,
Кылыч, калкан тагынып,
Ойдогусу табылып,
Жоо, жарак, ат, тон келишип,
Жөнөдү бектер жаркырап.
Порумдуу келген баатыр да,
Болобу деги мындай жан?
Айтканын падыша танбастан,
Ал сөзүн кайта албастан,
Көчөнү бойлоп сүйлөшүп,
Узатып чыкты Уюлкан.
Темиркан менен Болоткан,
Көнүлү ташып жаркыган?
Он эки жыл ор болду,
Мадылбектин зарпынан.
Уюлканга ошондо муну айтат

Эки баатыр артынан:
– Калмактын ханы Уюлсун,
Канып сөзгө туюнгун.
Он эки жыл зынданга,
Чыгарбастан сен салдын.
Жалдырап жердин алдында,
Өлөрман болуп мен калдым.
Кантип эстен кетирем,
Кара дарга асканын.
Дабыла¹ тигип биздерди,
Мылтык менен атканын.
Уюлкан сенин кордугун,
Жаныбызга батканын.
Жипсиз тушап бутумду,
Жиликти туура чапканын.
Сан кайгыга жолугуп,
Санадым таңдын атканын.
Күлкү көрбөй күндүзү,
Күзөдүм күндүн батканын.
Мынчалык бизди кыйнаган,
Эмнең бизде калды эле?
Алалбаган мурунтан,
Атаңдын куну бар беле?
Менин атам Жолборскан,
Сенин эмнеңди алды эле?
Же болбосо биз сенин,
Дүнүйөңдү чачтыкпы?
Жонундан ылдый бастыкбы?
Кыйнагыдай биз сенин,
Кызыңды ала качтыкпы?
Айылыңдан чыкпастан,
Айтайынбы чынымды.
Түбөлүк бизге эл болбос,

¹ *Дабыла* – кароол.

Душмандыгың билинди.
Кызыл тилиң сайратпай,
Кесейинби башыңды?
Кетпей туруп жеринден,
Кыркайынбы чачыңды?
Жамандык сенден көп көрүп,
Жаным жаман ачыңды,
Күркүрөгөн Уюлкан,
Күчүндү сенин көрөмүн.
Мен барып мындан кыргызга,
Баатырдан баатыр тандаймын,
Ортон колдой үч жүз миң,
Аскеримди камдаймын.
Ата баба адетим,
Айткан сөздөн жанбаймын.
Эл ичинде чатактуу,
Чекиликти тыямын.
Дүкөнүңдү түз кылып,
Дүмүрдөй башың кыямын.

* * *

Уюлкан анда мындай дейт,
– Сүйлөбө, балам, текебер,
Колунан келбес жумушка,
Коркок жигит кекенер,
Колундан келсе аяба,
Экөө болсо бирөөнү,
Эси жок адам жекелер,
Жаман сөз, жаман таякты.
Жакшы жигит көтөрөр,
Айтканынан жанбастан,
Аткарат ишин мендей эр,
Алышып жүрүп түшпөстөн.
Алдоо менен тутулдуң,
Аргасыз чыгып кете албай,

Алдында жаттың чункурдун.
Колундан келсе аяба,
Бар кете бер кутулдун –

деп, Уюлкан эки бекти узатып, шаардан чыгарып кайтты.

Беш качырды айдап жүрүүгө дагы эки киши берген. Бардыгы төртөө болду. Ушуну менен эки баатыр Чынабат шаары кайдасын деп качырлардын аяны менен жүрө беришти. Алар жүрө турсун. Эми сөздү айтышып жеңилген акын Шырмыйдан уккула.

Эки баатыр кутулуп жолго түштү, Шырмый акын кордук көрүп ойго түштү. Санаа тартып ичкерип кылдай болуп, кеч кирип таң атышы жылдай болду. Негизги ою максаты мындай болду: ушул кыргызга беш качыр жүк алтынды бекерге берип жибербей, анын артынан кууп барып, аларды өлтүрүп ат, тону, бардык дүнүйөсүн тартып алыш керек деген ой менен элден эки жүз аскер жыйнап Темиркан, Болоткандын кеткен жолуна түшүп, алардын артынан кууп жөнөйт.

Эки бек Оргут шаарынан чыгып эки күнү жол жүрөт. Ошондогу эки баатырдын артынан кууп келе жаткан эки жүз киши менен Шырмыйдын келе жаткан түрү:

Үчүнчү күнү баатырлар,
Түш мезгили болгондо,
Беш качыр айдап аяндап,
Эки күнү конгондо,
Отурушуп дем алып,
Оокатын ичкен болжолдо.
Кылчайып бектер караса,
Артынан чаны буркурайт,
Күпүлдөп мылтык дабышы,

Асманда октор чыркырайт.
Кордук коргөн эр Шыргый,
Колду баштап ынталайт.
Аны көрүп баатырлар,
Душмандыгын билишти.
Умтулушуп экөөбү,
Уруштун камын кылышты,
Качырларын жөнөтүп,
Капчыгайды өрдөтүп,
Качырган жоону тозушуп,
Аттарына миништи.
Жеке чыкты бир калмак,
Өлөмүн деп сезбестен.
Баатырларга калмактар,
Кайдан жүрүп тенелер.
Темиркан менен Болоткан,
Душманга туура ок аткан.
Уруш көрбөй нечен жыл,
Буулугуп жүргөн немелер,
Он төртүндө калмакты,
Ойрон кылып сулаткан.
Октон качпай дөөлөрдү,
Онтотуп аттан кулаткан.
Ошол чыккан калмактын,
Алдынан чыкты Болоткан.
Болотканга ал калмак,
Токтоп туруп деп айтат,
Былчыратып өлтүрөм,
Биттен оңой деп айтат,
Болоткандын ачуусун,
Келтирер кепти эми айтат.
Кантип душман тура алат,
Эки бекке кызыкпай,
Болуп турду ал калмак,
Болоткандан бышыктай.

Атынан жулуп Болоткан.
Ыргытып ийди мышыктай.
Аны Шыргый көргөн соң,
Аскерине бакырды.
Жабылып байлап алгын деп,
Жалпысын буйруп чакырды.
Аны угуп Шыргыйдан,
Эки жүз калмак аскери,
Миң болсок да кырат деп,
Баарынан кайрат качты эми.
Аны көрүп эки бек,
Атка камчы басты эми.
Кекенишип калышты,
Келтек менен салышты.
Түшкө чейин урушту,
Түк жибербей намысты.
Көкбөрү тарткан кишидей,
Көпчүлүк менен жарышты.
Жоболоң чыкса сүйүнгөн,
Жоо аз десе күйүнгөн.
Экөө тең бирдей бууруккан,
Кумарлары канышты.
Эки бектин кыргынын,
Эми айтып көрөлү.
Эбегейсиз жаралган,
Экөбүнүн өнөрү.
Бешим ылдый карасаң,
Беш калмакты ээрчитип,
Баатыр Шыргый баш болуп,
Зымырап качып жөнөдү.
Бур убакта караса,
Созулуп барат чыккан чаң.
Чаң ичинде чапчандап,
Качып барат бир топ жан.
Аны көрүп артынан,

Сындыра кууду Болоткан.
Аркасынан акмалап,
Бирге келет Темиркан.
Жакындап Оргут шаарынын
Коргонуна кирерде,
Баатыр Шыргый ал жерден,
Ат которуп минерде,
Дарбазанын сакчысы,
Ачып жолду берерде,
Болоткан жетип Шыргыйды,
Тизгининен кармады,
Айланайын, баатыр деп,
Жалдырап Шыргый зарлады.
Кектүү жоого тутулуп,
Кетирди Шыргый органы.
Беш жолдошу Шакеңдин,
Аркасынан калбады.
Кармап алып атынан,
Оодара тартып түшүрдү.
Жаман болуп Шыкеңдин,
Жанынан күдөр үзүлдү.
Шыкеңдин ишин эки бек,
Мына бул түрдө бүтүрдү.
Кулагын кести түбүнөн,
Куу дүмүрдөй кулжуйтуп,
Өз атына тескери,
Миндирип танды тултуйтуп.
Чач, сакалдын бардыгын,
Шыпырып алды жулмуйтуп.
Беш жолдошун жөө айдап,
Аттарынан айырды.
Калмактан минтип эки бек,
Карымжысын кайырды.
Жетелетип Шыргыйды,
Жолго салып айдады.

Олжолонуп келем деп,
Мындайча көрдү пайданы.

Эмдиги сөздү Чынабат шаарынын жаңы болгон ханы Көгөйхандан баштайлык. Көгөйхан Жолборсканды өлтүрүп, ойлогон ой максатын ордуна келтирип, өзүнүн кызы Пахтыханды он сегиз жашка чыгып калган кезинде өзүнүн акылман вазиринин баласы Саматайга бермекчи болду.

Пахтыхан: «Мен дүйнөдөн эрсиз так өтсөм дагы Саматайыңа тирүүмдө тийбеймин» – деп, жооп кайтарды. Көгөйхан бир эшен, бир сопу, бир молдону чакырып алып: Эгерде кызымды үгүттөй албай келсеңер, анда силерди даргага астырып өлтүрөмүн – деди. Ошондо ал үчөө келип кыздын маңдайына чөк түшүп олтурушуп Пахтыханга үгүт айтып турганы:

Айланайын, Пахтыхан,
Адамдан чыккан чырагым,
Сагынып турат нак сени,
Саматай кургур ынагын.
Тамашага батышып,
Таркабайбы кумарың.
Биз үчөөбүз биригип,
Пикиринди сурадым.
Сени сүйгөн жубайың,
Вазирдин баласы,
Бул балага туш болгон,
Бактыңызды карачы.
Айткан сөзгө ынанбаган,
Атанын тилин албаган,
Ата-энеси жактырган
Адамга көңүл салбаган,
Асили чыкпайт тозоктон,
Азапты көрүп алладан.
Өлүү арстандан тирүүлөй,

Чычкан артык эмеспи,
Тирүү чымчык өлүмтүк,
Куштан артык эмеспи.
Тил албаган кишиден,
Душман артык эмеспи.
Айланайын, сен, балам,
Алдыңа келдик үч адам.
Акылына карашып,
Айласыз болду нечен жан.
Кудайга душман болосун,
Курдашыңды сен чансаң.
Өлүп кеткен Болоткан,
Сага келбейт тирилип,
Болоткан тургай калмактан,
Нечендер өлгөн кырылып.
Андан көрө чырагым,
Саматайга сен тийгин.
Атандын көөнүп тындыргын,
Күйөөнү кызмат кылдыргын.
Айланайын, чырагым,
Биздерди куткар өлүмдөн.
Саматайга тийбесең,
Сен бизге ажал болдуң көрүнгөн.
Эгер чындап кайтпасан,
Ушул айткан жөнүндөн,
Жамандыгың түк кетпейт,
Өлсөк дагы көңүлдөн.
Асмандагы күн окшош,
Айланайын, өнүндөн.
Бизди өлүмдөн бошотуп,
Сиз болуңуз соопкер –

деп, молдо айтып бүттү. Ошондо Пахтыхандын аларга берген жообу:

– Эшен болсоң зикир чал,
Элдин баарын алдап ал,

Саматайга барбаймын,
Сандалбай эшен жолго сал.
Тең курбумча бажырап,
Темирип мында келбей кал.
Азыр мени каргасан,
Кыларсың буту, колум шал.
Бул сөзүнөн айрылбайт,
Шайизаада Пахтыхан.
Молдо болсоң кыраат айт,
Жаш эмессин баарың карт,
Мага болдун үчөөнөр,
Айыкпаган жаман дарт,
Азгырууга адамды,
Айтканыңдын баары калп.
Саматайга мен тирүү,
Тийбесиме кылдым ант.
Сопу болсоң азан айт,
Сөзүң элге угулбайт,
Көп сүйлөсөң өлтүрөм,
Көздөн далдаа азыр кайт.
Кара жылан көргөндө
Кантип денең жыйрылбайт.
Болоткан менин күйөбүм,
Ал өлсө жердин алдында
Мен тирүүлөй күйөмүн.
Ботодой көзүм өткүнчө,
Болотканды сүйөмүн.
Анын айткан бир сөзүн,
Алтындай кылып түйөмүн.
Саматайга мен өзүм,
Тирүүмдө тийбеймин.
Кара башым соо болсо,
Каныңа башым ийбеймин.
Кайта ханыңа барынар,
Канча сенин алың бар?

Кара дардын алдында,
Калбасын такыр жаныңар.
Тийбеди десе башымды,
Тике алсын ханыңар.

Ал үчөөнүн жаны оозуна келип, өлүм жакасынан алып, беттеринин каны качып орундарынан зорго туруп чыгып кетишти. Бул үчөө жолдо келе жатып акылдашты: Биз барып ханга Пахтыхандын тил албаганын айтсак анда хан бизди тирүү койбойт. Андыктан жан кыйбас үчүн кызың Саматайга тиймек болду, нике тоюңду бере бергин дейли. Алар тойго камданган учурунда биз көз көргүз жакка эптеп качып кетербиз дешти да, ханга келип: «Кыз макул болду», – деп жооп беришти.

Вазир жар чакыртып тойго камына баштады.

Базардагы жүргөн жан,
Бактысын артык Көгөй хан,
Той берүүгө ой кылып.
Даярдады далай мал.
Хан, вазир баш кошуп,
Кудалашкан тою бар.
Каадасынча хандардын,
Канча бир көп мал союлар.
Пахтыхан кызын күйөөгө,
Беремин деген ою бар.
Берилген той, тамаша,
Кырк күнгө чейин чоюлар,
Ошончолук болбос деп,
Ойлогон ойду коюңар.
Эртең эрте камынып,
Кудалык чоң той башталат.
Ушул тойго барбаган,
Уурудай болуп ач калат.
Ушул тойду ким десең,

Увазир, бектер башкарат.
Пахтыхан менен Саматай,
Эки бирдей жаш канат.
Той бүткөндө кырк күнү,
Нике кыйып кошулат.
Анан кийин оюну,
Отуз күнгө созулат.
Эниш, күрөш, ат чабыш,
Асмандан жамбы атышат.
Баатыр балбан, күлүк ат,
Мергендер тегиз катышат.
Тойго кимдер барбаса,
Томсоруп ичи ачышат.
Жарды, жакыр, начарлар,
Жапырт калбай барың бар.
Казы, карта саласын,
Кап, куржунуң ала бар.
Киши башы бир табак
Майлуу күрүч тартылар.
Мындай сонун көрбөгөн,
Кылым бою калкыңар.
Оюңардан чыгарба,
Отун алган жалчылар,
Ойлогула бул тойду,
Отордогу малчылар.
Жайылгандын талаасы,
Көчө болуп үй конот,
Үй башына соорончу,
Конок конуп, эл толот.
Күндө дөнөн кой соёт.
Күндүгүнө тынымсыз,
Кечке улак тартылат.
Көгөй кандын бул тойдо,
Күлпөтү журттан артылат.
Керней менен сурнайлар,

Кедей менен чоң байлар,
Келет баары бул тойго,
Чогуу угуп тыңданар.
Ырчылардын термесин,
Жолборскандын адамы,
Ушул тойго келбесин.
Жарды, байың, теп-тегиз,
Жалпыңар тойдон кетпениз.
Баары төлөйт чыгымды,
Байгеге сайган теңгесин.
Бай экен деп байлардын,
Байлыгына карабайт.
Жардыларга боору ачып,
Жарды экен деп санабайт.
Баарынан бирдей алынат,
Тойго чыгым бербеген,
Тойго басып келбеген,
Сандалгандар бүт төлөйт
Салык салган теңгеден,
Бербегендер илектер,
Канча болот күнөкөр.
Кара дарга асылып,
Кабыласың кара жер.
Жооп уккун жарымдан,
Жолборсканга тилектеш,
Адамдардын баарынан,
Үч эсе артык кеп алат.
Элдеги чыгымдарынан.
Угуп алгын көп журтум,
Ушуну менен сөз тамам.

Бүтүн эл тойго келе баштады. Вазир Диңгектин талаасына жүз үй тикти. Көгөй хан жүз үй тикти. Той башталды. Күндө улак тартылып, оюн-тамашалар өз тартиби менен өтүп жатты.

Эмдиги сөз байлоодон бошонуп келе жаткан Темиркан менен Болоткан баатырдан болсун. Алар жолду басып, калмак, кытайды аралап жүрүп олтуруп, чыгыш кыргыздын четин басты. Жай өтүп, күз мезгили болуп, коңур салкын кези эле. Ошондо Чынабат шаарындагы мурунтан бери болуп келе жаткан жана азыркы ангемелер толук угулат.

Ал сөздү укканда баатырлар кайраттанышып, көздөрү кызарышып катуулап жүрүп олтурушту. Буларды эч кандай киши тааныбайт. Себеби, булар мурункусунан абдан өзгөргөн. Ункул кабак, чункул көз, кенен далы, жайык төш, муруттары билектей болуп, эки ийнинен ашкан. Кеткендеги келбетинен эки эсе өзгөргөн. Түрүн душман тике карай албайт. Ошондо экөөнүн өз ара кеңшип Темиркан баатырдын айтып келе жаткан сөзү:

Айланайын, Болоткан,
Айтканымды угуптур,
Алыска биздер кеткени,
Айылдан душман чыгыптыр.
Атабыз Жолборс падышаны,
Алтын тактан жыгыптыр.
Түбү душман Көгөй хан,
Өз билгенин кылыптыр.
Орундатып тилегин,
Ой максаты тыныптыр.
Кырк жигитти кыйратып,
Далай элди кырыптыр.
Колуктуң сенин Пахтыны,
Башкага нике кыйыптыр.
Өзү улук, өзү хан,
Аны кимдер тыйыптыр.
Анын үчүн Болоткан,
Эми мындай иштейли:

Дос ичинен бөлөкчө,
Душмандарды издейли.
Кас душманды биз таап,
Карышкырдай тиштейли.
Элден таап экөөбүз,
Эки комуз алалы,
Көгөй хандын тоюна,
Ырчы болуп баралы.
Ким душман мында, кимдер дос,
Пикирине каналы.
Кырк күнү берген тоюнда,
Кызыкты баштап салалы.
Беш миң эрдин күчүндөй,
Берди кудай чаманы.
Көмүлөт эми түбөлүк,
Көгөй хандын заманы.
Кара суу карай жайыкка,
Ат, качырды таштайлы,
Дос, душманды билгиче,
Асти биздер шашпайлы.
Күндүзү ырдап, түнүндө
Чоң аңгеме баштайлы.
Ырчылыктан бир күнгө
Намыс кылып качпайлы.
Баатырдык белги жаракты,
Ичибизге байлайлы.
Комузду алып шаңкылдап,
Күндүзү ырдап сайрайлы.
Ошол түнү көрүнөө,
Көгөй ханды жайлайлы,
Алды менен түз барып,
Комузга бирдей үн менен,
Куттуу болсун айталы.
Айткан сөзгө түшүнсө,
Анында келер шайтаны.

Нак ушундай иш иштеп,
Дос, душманды биз издеп,
Темиркан баатыр, Болоттун,
Анан бир чыксын шойкону.

Мына ушул акыл менен экөө бирөөдөн эки ко-
муз сатып алышты да, жоо жарагын ичтеринен
байланышып, ырчы түрүнө кирип алышты. Атта-
ры менен качырларын Кара-Суу, Кара-Ойго айдап
келген беш киши менен таштап, өздөрү Талас ыл-
дый, Жоргонун белин карап жүрүп кетишти.

Шашке ченде булар белге чыкса Жайылгандын
талаасындагы тигилген үйгө адамдын көзү тайгы-
лат. Калың эл. Улак тарткан, жорго салдырган адам
андан көп. Булар дүрбү менен аны көрүп, ылдый-
лап түшүп келип бир тумшукту имерилип караса,
бир таштын башында бир жигит олтурат. Кийгени
жашыл, сөөгү асыл, өзү жаш, колунда мылтыгы
бар, жанында бир мууздамган элик жатат. Өзү ти-
гил улак тарткан элди карап буркурап, боздоп ый-
лап олтурат. Аны көрүп Темиркан баатырдын са-
ламдашып айтып турганы:

Ассалому алейкум,
Жалгыз турган, жаш бала!
Неге мынча мунайдың,
Көөнүндү салбай башкага.
Алыстан биздер келебиз,
Акылдаш жигит аз гана.
Башыңа мүшкүл түшкүдөй,
Неге мынча мунайдың,
Жараткандын буйругу,
Жазганын көрдүн кудайдын.
Жаныңа келип мен сенин,
Жайыңызды сураймын.

Турмушунду карасам,
Кийик аткан мергенсин,
Өз түрүндү карасам,
Ушул кыргыз элденсин.
Шаарың кайсы, ханың ким?
Кайсы жактан келгенсин?
Ирениңди карасам,
Чоң убайым сенде бар,
Калкыңардын жүрүшү,
Кандай тартип элде бар?
Кайсы адамдын баласы,
Өзүңдүн чындык атың ким?
– Ат арытып желген эр.
Шаарымды сурасан,
Шааниси артык Чынабат,
Бузулган азыр бардыгы,
Мурунку салган имарат.
Ак ниеттүү адамдар,
Айтканыма ынанат.
Атамдын аты Каратал,
Өзүмдүн атым Тажыхан,
Угуп турсаң ырчылар,
Мен айтайынын башынан.
Байланып кеткен калмакка,
Темиркан менен Болоткан,
Ошолордон ажырап,
Оболдон бизди шор баскан,
Ал экөөнүн атасы,
Ак падыша Жолборскан.
Ага душман чыкты го,
Өз кудасы Көгөйхан.
Кырк жигитти ал Көгөй,
Мас кылып колун байлаган.
Алтыдан, бештен, экиден,
Ар шаарга айдаган.

Жоболондуу ал Көгөй,
Жолборсканды жайлаган.
Тайдырып бизден бактыны,
Шойкоңду салып Шонкор чал,
Ак ордого Көгөйхан,
Тепкилетип биздерди,
Темирлеткен коргонду,
Темиркан, Болот кеткени,
Темселеп жаным кор болду.
Жолборсканга ниеттеш,
Жолугуп мээнет шорлонду.
Акыл менен билерсин,
Айтсам мында болгонду,
Кантип ишим онолду
Экөөнүн кеткени,
Жакында он үч жыл болду.
Жоого каршы туралбай,
Жоон мойнум кыл болду.
Көзүмдү жаны ачарда,
Көргөн күнүм бул болду.
Көгөй хандын каарынан,
Көп мал-мүлктөн айрылдык.
Ташка тийип туяктар,
Тамандардан тайрылдык.
Темиркан, Болот жогунан,
Темселедик шор басып.
Тескери жүргөн киши үчүн,
Тереңдеп Көгөй ор казып,
Шолоктоймун ар дайым,
Шор басканда мол басып,
Ал экөөнүн тирүүндө,
Көрөр күнүм бар бекен,
Учурашып колумду
Берер күнүм бар бекен?
Кеткен бектер айланып,

Келер күнүң бар бекен?
Эки бектин айынан
Эми менде дарман жок,
Айланайын ырчылар,
Айтканымда жалган жок,
Ал экөөнү дүйнөдө,
Аман көрсөм арман жок –

деп, Тажыхан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Болоткан: Эмесе ошол Жолборскандын балдары Темиркан менен Болоткан биз болобуз дегенде жигиттин эси ооп жатып калат. Алар аман-эсен энеси жана туугандары менен көрүшүп турганда хан тарабынан эки жасоол келип Ашырбекти кекетип, тойдун чыгымын төлөө жөнүндө айтып турганы:

Айтканымды азыр ук,
Ашырбек баатыр бери чык,
Үйүндөн неге чыкпайсың?
Чыгымды төгүп салгансып.
Той чыгымын калтырбай,
Бай катары төлөйсүн,
Мындан да бетер алсырап,
Арканда шоруң көбөйсүн.
Бербесең азыр айдаймын,
Алдыма түшүп жөнөйсүн.
Бетбагып эч ким тие албайт,
Бул кезде биздин тизгинге,
Билесинби бул кезде,
Байлык кимде, иш кимде?
Бүгүндөн калбай төгөсүң,
Мойнуңа түштү жүз дилде.
Хандан буйрук болбосо,
Асылалы биз кимге.
Ашырбек айтат ошондо,

Жүз дилде төлөр күчүм жок,
Мандайымда мал турмак.
Эшигимде итим жок.
Тартып алган ханыңар,
Оокат, турмуш бүтүн жок.
Төлөй албайм бай түгүл,
Жардылардай чыгымды.
Силерди көзүм көргөндө,
Оозума жүрөк тыгылды.
Аның үчүн Ашырбек,
Алдыңарга жыгылды.
Төлөй албайм силердин
Жүз дилде аттуу сомунду.
Сатууга эч бир малым жок,
Кимге созом колумду,
Сыйрып алгын мынакей,
Үстүмдө жаман тонумду.
Элден алган акчага,
Казынаңар толбойбу?
Кара чаар жыландай
Калктын канын сорбойбу?
Калк ичинде кедейди
Калкаласаң болбойбу.
Жазоол айтат: Ашырбек,
Душманысың Көгөйдүн,
Балакет басып Жолборстун,
Баатыры болуп чонойдуң.
Бардык хандын салыгын,
Байдан да артык төлөйсүң.
Оттогон эки тушоолу,
Тетигил аттар эмине.
Беш дилдеден он дилде,
Болотко экөө кеминде,
Биз сатабыз алып барып,
Тойго керек эгинге,

Ал аттардын түнкүсүн,
Тажыхан аттуу шүмшүгүн,
Түрү башка көрүнөт,
Уурдап келген экен го,
Төлөй албайм дегениң,
Алдаган окшош бекерге.
Акча төлөй албайм деп,
Хан салыгын бербесен,
Каадалы киши өндөнүп,
Кайра бизди тергесен,
Ханга айдап барабыз
Каарыбызга чендесен
Ашырбек айтты ошондо:
– Эки атты көрүп сүйүнбө,
Ат алмак турсун бул кезде
Жетпеймин оокат, кийимге.
Алыстан келген жолоочу,
Мейманым бар үйүмдө.
Жазоолдор кеп айтат:
– Төлөй турган түрүн жок,
Базарга кел деп сатчудай,
Уулуң түгүл, кызың жок,
Мен аламын аттарды,
Мейманың менен ишим жок.
Баягыдай кыстаган,
Баатырдык кылар күчүн жок.
Басып үйгө кирбеймин,
Башка сөзүң билбеймин.
Кармап келгин эки атты,
Бааласам базар болжолдо,
Эки атың бештен он дилде.
Анан кийин калганы,
Токсон дилде мойнунда.
Былжыраган көп сөздү,
Биратала койгун деп,

Ашырбек айтат ошондо:
– Абдан мени тергейсин,
Алың келсе айдап кет,
Аттарды такыр бербеймин.
Карашар тууган менде жок,
Кайда колум сермеймин.
Жасоолдор аны угуп,
Өмгөктөттү желкелеп,
Бүгүндөн калбай салыкты,
Төгөсүнбү эртелеп.
Сүйлөшүп койсо барасын,
Балабызча эркелеп.
Хан айтпаса кашыңа,
Кайда күндө келчү элек,
Ашырбектин айтканын,
Ал экөбү сүйбөдү.
Арзаныраак салгын деп.
Айтканына жүрбөдү.
Ачууланып экөөбү
Ортого алып баатырды
Жакалашып желкелеп,
Темтеңдетип сүйрөдү.
Алар айтат Ашырбек,
Атаңдын көрү өлөрман,
Мурун баатыр жан элен,
Азыр болдуң бейдарман.
Ашырбек айтат шашылып:
Мен силерден нени алгам,
Аласаң жок, акың жок.
Экөөнүн тизгинин
Кабатынан кармады.
Каарланып Ашырбек,
Жоон келтек колго алып,
Жооп ушу сага деп,
Как чокуга салганы.

Ачууланган Ашырбек,
Аябастан сабады.
Жасоолдор ал кезде,
Көргөн эмес жөө басып.
Аттарын таштап экөө тең,
Кетти шашып жөө качып.

Темиркан менен Болоткан хандын ордосуна барса, Көгөй хан жайкалып алтын ак ордонун ичинде алтын тактынын үстүндө, кош жаздыкты кабаттап башына коюп, чалкасынан эки колун салаалап төбөсүнө алып оозуна келгенин айтып жаткан кезеги экен. Ырчылар токтолбостон комуздарын колуна алып, күүлөп күүгө салып, шаңкылдап коё беришти.

Курулган ушул тоюңа,
Куттуу болсун айталык.
Каалаганың иштедин,
Карымжыңды кайтарып. —

деп, баатырлар ырдап турушту.

Көгөй хан башын көтөрүп бул ырчыларды түшүрүп үйгө киргизгиле деди эле, эки жигит чыгып аттарын алып үйгө киргизди.

Көгөй хан «Балдар, ырчы деген жакшы болот. Өгүнтөн ырчы жок, берген тоюбуз тузу жок аштай болуп калды эле. Эми жакшы болду» деди. Үйдө олтурган экөө алым-сабак болуп, ханды какшыкташып ырдап коё беришти:

Темиркан: — Хан алдында ырчылар,
Каалап көрсүн сынчылар.
Болоткан: — Ханзаадалар келгенде,
Кантип кетпейт тынчыңар.
Темиркан: — Бек алдында ырчылар,
Бейли сүйсүн сынчылар.

- Болоткан: – Берген тоюң орунсуз,
Бекер кетет тынчынар.
- Темиркан: – Ак ордодо ханынар,
Анык уккун баарынар
- Болоткан: – Айткан сөзүм нак бүгүн,
Алынат чындап жанынар,
- Темиркан: – Тойду берген ханынар,
Толук уккун баарынар.
- Болоткан: – Тозокту Көгөй угуп ал,
Тополон түшөт жанынар.
- Темиркан: – Талаадагы көп коюң,
Тандап алып көп союң.
- Болоткан: – Тамашаны көп көрүп,
Талкаланар бул тоюң,
- Темиркан: – Ойдо жаткан көп коюң,
Ондон, жүздөн көп союң.
- Болоткан: – Оңбогурлар угуп тур,
Ойрон болот бул тоюң.
- Темиркан: – Урматы ушул санаттын.
Урулуу элди караттын.
- Болоткан: – Улуксунган Көгөй хан,
Ушул бир тойду тараткын.
- Темиркан: – Белгиси, ушул санаттын,
Беш уруу элди караттын.
- Болоткан: – Бендеге жакпайт ушул иш,
Берилген тойду тараткын.
- Темиркан: – Таарынбагын мен үчүн,
Тартынбай мында келишим.
- Болоткан: – Жактырбаймын Көгөй хан,
Жаманга тойду беришиң.
- Темиркан: – Чыкпасын денден чымын жан,
Чыкырдың аркыл уруудан.
- Болоткан: – Чыгым алып той үчүн,
Чыйралыпсың Көгөй хан.

Темиркан: – Саламат болсун тирүү жан,
Самадың элди уруудан.

Болоткан: – Салык алган той үчүн,
Сакалың күйөр Көгөй хан.

Темиркан: – Ылгабай малды сойдунуз,
Ыгы жок ишти жоюңуз.

Болоткан: – Ылайыксыз бул тойду,
Ырчылар айтты, коюңуз.

Көгөй хан өзү ала буурул мас же ырдын мазмунуна жакшылап түшүнгөн жок. Түшүнгөн элдин бардыгы бул ырга аябай танданышты. Алар «Калмактын кара орунун түбүндө ачтан өлгөндөр тирилип келмекчиби, акмак ырчылардын сөзүн карасан», – деп карс-карс күлүп, кудасы увазир экөө тогуз кумалак ойноого киришти.

Ал ырчылар айылды аралап элдин пикирин укту. Ырчылар бастырып келе жатса түндүгүн алтындаган чоң өргөөдө аянычтуу мундуу ырдаган дабыш чыгат.

Бул мундуу үн Болоткандын колуктуусу Пахтыхандын үнү эле.

– Жосунун айтам санаттын,
Жоктон бар кылып жараттын,
Жок болсо мага Болоткан,
Мени бир неге жараттын.
Артынан учуп кетүүгө,
Жоктугун кантем канаттын.
Кейиш бир түшүп башыма,
Кеч кирсе кантип таң аттын.
Көөнүмө салдың убайым,
Күйүттү ыйлап улайын,
Болоткан сындуу баатырдан
Айырдың мени кудайым.

Айланып насип болбоду,
Арстан Болот жубайым.
Болжолдосом билинбейт,
Болоткандын дареги,
Калмакка кеткен Болоткан,
Кашыма менин келеби?
Эми мага жок болду,
Тирүүлүктүн кереги.
Пахтыхан колун сермесе,
Колуна Болот келбесе,
Артынан мени кошо алсын.
Аллам бир чындап мен десе.
Акыры мен да көрөрмүн,
Аныгын сурап билермин.
Жамандыгын билинсе,
Жаздыкка башың, илинсе,
Жарым мүнөт турбастан
Артыңдан мен да жөнөрмүн.
Тилимди тишке бүлөйүн,
Тирүүндү сенин тилейин.
Болотум сенден ажырап,
Тирүүлөй кантип жүрөйүн.
Ойлонуп жаман чоочунам,
Убайым санап отурам.
Оозу, мурдун тааныбас,
Опкокко кантип кошулам.
Башыма кайгы үйөмүн,
Башканы кантип сүйөмүн.
Алты жашар кесимде,
Али да турат эсимде,
Айтып бир кеткен кебиңди,
Алиге ичте түйөмүн.
Өзүң бир Болот келбесең,
Өлгөнүмчө күйөмүн.
Мен тирүү деп кабарды,

Берер күнүң бар бекен?
Менин ушул түрүмдү
Көрөр күнүң бар бекен?
Боздоткон Болот жубайым,
Келер күнүң бар бекен?

Пахтыхан зарлап-боздоп отурду. Болоткан өзүн билдирбей тушунда туруп айткан сөзү:

Атаң падыша, Пахтыхан,
Кийгени алтын чен бекен?
Калкынан өскөн туйгунга
Казак, кыргыз жем бекен?
Саматай сенин жубайың,
Болоткандан кем бекен?
Тилин албай атанын,
Тийбей койчу сен бекен.
Капаланба Пахтыхан,
Калкың кыргыз эл экен.
Каалаганың Саматай,
Калкынан озгон эр экен.
Саматайдын Болоттон,
Кайсы жери кем экен?
Өлүү арстандан тирүүлөй
Чычкан артык эмеспи?
Акылы жок жолдоштон,
Душман артык эмеспи?
Тирүү чымчык өлүмтүк,
Куштан артык эмеспи?
Жакшы кемпир, акылсыз
Кыздан артык эмеспи?
Мендей киши насыят,
Сага айтпайт кеңешти.
Мындай үгүт акылды,
Сага киши береби?
Он үч жыл болду билинбейт,

Болоткандын дареги.
Өлгөн Болот тирилип,
Кашына басып келеби?
Өлүп калган Болоттун,
Тиеби сага кереги?
Азыр болот Саматай,
Пахтыхандын берени.
Укпасан да, уксаң да,
Үгүт айтып берели.

Болоткан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Пахтыхандын аларга айткан сөзү:

Алыстан келген ырчылар!
Неге бир кетти тынчыңар.
Мени үгүттөп бир иттин,
Кызматкери кылчуулар.
Үгүтүндү ит уксун,
Атыңды буруп жолго сал.
Насыятың бу болсо,
Адам болбой өлүп кал.
Болоткандын жанында
Саматай айбан тирүү мал.
Бул сөзүңдү укпаймын.
Сары жики Саматай,
Мен астаркан буудаймын,
Жаш менен бетим тазалап,
Суу менен асти жуубаймын.
Мен өмүрүм өткөнчө
Жер үстүндө куураймын.
Көздөн аккан жашымды,
Көгөй хан мага асылды,
Кайда өлбөйт асыл жан.
Азер болсо атакем,
Кесип алар башымды.

Болоткан менен Темиркан Пахтыхандын анык пикирине канды. Ошондогу элдин дүбүрөп калганынын түрү:

Күн ылдыйлап калганда,
Көлөкө жерди чалганда,
Калың топтун ичине,
Калдайлап булар барганда,
Эки экиден жарышты,
Эл дүбүрөп калышты.
Экиден, үчтөн, он бештен,
Эл чогулуп кеңешкен,
Темиркан менен Болоткан,
Келди деп уккан имиштен.
Топ-топ болуп ар жерде,
Күбүрөшкөн мындан көп,
Күбүн, шыбың көбөйүп,
Дүбүрөшкөн андан көп,
Келиптир деп эки бек,
Шыбырашкан мындан көп.
Кыямат түшүп башына,
Дыбырашкан андан көп.
Кокуйлашып тымызын,
Качып жаткан андан көп.
Азын, көбүн дүйнөсүн,
Чачып жаткан мындан көп.
Жөө жетелеп аттарын,
Шашып жаткан андан көп.
Жаккан оту күл болуп,
Өчүп жаткан мындан көп.
Жан соогалап үй чечип,
Көчүп жаткан андан көп.
Тойду таштап туш-тушка,
Кетип жаткан мындан көп.
Ай мен дагы онбойм деп,

Шекип жаткан андан көп.
Төөсүн комдоп үйлөрүн
Чечип жаткан мындан көп.
Көк ирим Талас суусунан,
Кечип жаткан андан көп.
Бирин бири кыйкырып,
Үндөп жаткан мындан көп.
Үй бүлөсүн шаштырып,
Тилдеп жаткан андан көп.
Атка минип туш-тушка,
Сабалаган мындан көп,
Топ жыйындан сөз тыншап,
Сагалаган андан көп.
Бирин бири жактырбай,
Табалаган мындан көп.
Көгөй хандын адамы,
Көчүп жатат тымызын.
Эки баатыр билдирбей,
Байланган ичтен кылычын.

Күн батууга жакын калганда эки баатырдын кашына Ашырбек менен Тажыкан кылыч, канжарларын ичинен байланышып, экөө жасоолдордун эки атына минип алып келип калышты.

Ошондогу баатырлардын Көгөй ханга кол салышынын түрү:

Күүгүм талаш, күн бата,
Иңир кирип эл жата
Аттанышты баатырлар
Ай жарыктуу түн ката.
Ашырбек менен Тажыкан,
Атка минди алкынып.
Каалаганын иштөөдөн,
Кантип турат тартынып.

Тойканага жөнөдү,
Ач бүркүттөй талпынып.
Темиркан менен Болотту
Аркасына калтырып.
Баатырларга далайлар
Келип салам беришти.
Көгөй ханга душмандар,
Кучакташып көрүштү.
Эки жүз балбан чогултуп,
Элиртип атты согултуп,
Алтындаган ордого,
Айландырып келишти.
Көгөй хан алтын тактыда,
Кудасы менен экөөбү,
Ошол үйдө бардыгы
Отуздай киши бар эле.
Ортосунда сайраган,
Опсуз Көгөй хан эле.
Каткырып күлүп жегени
Казы, карта, жал эле.
Калкымда душман кайда деп,
Кайгырбаган жан эле.
Согумуна соймокко,
Кысыр эмди тай байлап.
Казанына Көгөйдүн,
Казы, карта, май кайнап.
Той салыгын бер деген,
Ашырбекти тергеген,
Бермек түгүл урду деп,
Айтса керек тил сайрап.
Темиркан менен Болоткан,
Эки жүз жигит каарман,
Баары келди ордого.
Айландырып шончо жан,
Курчап алып ордону

Тыншаса булар сыртынан:
Тактыдагы Көгөй хан,
Ашырбекти апкел деп,
Алты адамды буюрган.
Куралдантып аларды,
Ашырбекке баргын дейт.
Кызыкты ага көрсөтүп,
Кыйындыкты салгын дейт.
Бакырып тилиң албаса,
Башын кесип алгын дейт.
Аттанып чапчаң желгиле,
Сазайын колго бергиле.
Тилинерди албаса,
Тик өлтүрүп келгиле.
Аны угуп Ашырбек,
Эшигине барышты.
Кылычын сууруп он жигит,
Эшикти басып калышты.
Улам сыртка чыкканын,
Телкилеп байлап салышты.
Каарланып Ашырбек
Колуна алды куралын.
Дагы эле билбейт Көгөй хан
Далдап кудай урарын,
Талаа менен иши жок
Кандырат ойноп кумарын,
Алты бут чокмор колго алып,
Ашырбек баатыр аттанды.
Алтын ордо, ак үйдү,
Качырып келип бир салды.
Уугу кыйрап бир жагы,
Түндүгү түшпөй кыйшайды.
Эшиктен чубап чыкканын
Улам байлай беришти.
Өлтүргөнүн өлтүрүп

Ушундайча жеңишти.
Отуз жигит урушуп
Үйгө кирип келишти.
Алактап коркуп олтурган
Көгөй ханды көрүштү.
Баары тегиз байланды
Ошол турган үйдөгү.
Колунан тартып түшүрүп,
Көгөй ханды сүйрөдү.
Кудасы менен экөөнү,
Андан башка жетөөнү
Үй ичинде тепкилеп,
Өкүртүп абдан тилдеди.
Баары тегиз кармалды,
Эч ким бербей жардамды.
Кудасы менен Көгөйдүн
Түндүгү түштү айланып.
Казаны отто майланып.
Көгөй ханы баш болуп,
Вазир, бектер байланып.
Таажы, такты, алтын чен
Тартып алып жайгарып.
Тарпы калбай кырк жигит,
Такыр кеткен айдалып.
Темиркан менен Болоткан
Келгенин тегиз угушкан,
Дал-дал үзүп чынжырды
Бардыгы бошоп чыгышкан.
Айдап жүргөн желдетин,
Ар жерге муштап жыгышкан.
Эки бекти келди деп,
Укканда бошоп чыгышкан.
Ак ордо тигип Ашырбек,
Арманы калбай чыкты го.
Көгөй хан жана кудасын,

Саматай күйөө баласын,
Алтымыш адам душманды
Атканага тыкты го.
Каратал сындуу карыя
Бакырып келип көрүштү!
Башынан өткөн жапанын
Бардыгын айтып беришти.
Карып болгон көп болгон,
Кайдан да болсо келишти.
Алтын такта Темиркан,
Айланасын кеңитти.
Айтып өткөн арманы,
Адамдын баарын эритти.

Темиркан өзүнө караштуу 45 шаардын бардыгындагы ички душманды тегиз жоготуп, атасынын алтын тагына минди.

Мындан үч ай өткөндөн кийин, бир түнү Темиркан баатыр таң атканча уктабастан ойдолоп үшкүрүп чыкты. Эртең менен Оролкандын Темиркандан сурап айтып турганы:

Адилет хансыз элине,
Айланайын, Темиркан,
Аты душман келбеген,
Ат бастырып ченине.
Ушул бүгүн үшкүрүп,
Уктабадың эмине?
Чоочудунбу билбедим,
Же бир жаман түш көрүп,
Ойдолодун тынбастан.
Ооругандай үшкүрүп,
Дагы эмне ойлондун,
Балакетти күч кылып,
Оюм кетти он болуп,
Санаам кетти сан болуп.
Уктабадым мен дагы,

Таң атканча таң болуп.
Жаны адамга кошулдук,
Эл катары жан болуп.
Дагы эмне көрөм деп,
Калды башым маң болуп.
Айт сырынды угайын,
Акылга салба убайым.
Алда кандай күн болот,
Айланайын жубайым.
Кирдеген көөнүм ачылбай,
Кимге айтамын зарымды,
Кара жаным чочунуп,
Кайгыга башым малынды.
Он үч жыл кеттиң айдалып,
Ойронун чыгып байланып,
Онолуп келдиң кайрадан,
Ак туйгундай айланып.
Тозокту мында биз көрүп,
Торгойдой безеп сайрадык.
Таңшып айтам ырымды,
Далайлар жоодон кырылды,
Асылым сага не болду,
Айтып бер бегим сырынды? –

деп Оролкан сөзүн бүтүрдү. Ошондо Темиркан баатырдын Оролканга айтып турган жери:

– Бармактайдан баш кошкон,
Балдан ширин Оролкан,
Балалыктан өзгөртүп:
Баатыр кылды жараткан.
Кудайдан кубат сурайын,
Куру убайым тартпастан,
Таң атканча ойдолоп,
Далай кеп түштү оюма.
Үшкүрүп такыр уктабай,
Убайым минди мойнума.

Он үч жыл пенде биз болуп,
Орундадык зынданда.
Асман, жерди көрбөсөн,
Азап барбы мындан да.
Анда биз ордо жатканда,
Накыш молдо атабыз,
Ата, бала болгонбуз,
Он үч жыл ордо турганда,
Бирге жаткан киши эле,
Анын пейли биз үчүн,
Аткан октон түз эле.
Далай акыл кеп айтып,
Каныктырган ушу эле.
Акылын абдан жыйнаган,
Билими артык кыйладан.
Калды эле ордун түбүндө
Молдо Накыш атабыз.
Ал кишини биз ойлоп,
Айыкпас оору, капабыз.
Калмактан аны бошотпой,
Кантип уктап жатабыз.
Кадырын ойлоп ошонун,
Кайгыга белден батабыз.
Моюндашып курчалган,
Молдо Накыш бар эле,
Ордон чыгып жер бетин,
Бир көрүүгө зар эле.
Акыл-эси, илими
Адамдан артык жан эле.
Акыреттик ал бизге
Ата болгон киши эле.
Падышадай баркташып,
Бала болгон биз эле.
Бала туттум сени деп,
Калтырба орго мени деп,

Далай-далай сөз айтып,
Тапшырганы ушул иш эле.
Жер алдында ал жатса,
Дооранды кайдан сүрөбүз,
Азаптап аны куткарбай,
Арылабы күнөбүз.
Кара ордон чыгарбай,
Кантип тирүү жүрөбүз.
Айлыбыздан жоо чыгып,
Айрылдык Жолборс атамдан,
Аскер алып биз барып,
Албасам аны куткарып,
Кыяматта ошонун
Колу кетпес жакамдан.
Андан көрө, Оролкан,
Акыреттик жаралган,
Батыраак биз жөнөйлүк,
Батасын алып бер апамдан.
Мен жүрсөм мында бейкамда
Беймаза болуп ал жатса,
Ал үчүн кыргыз баатырлар
Аябастан кармашса,
Намыс үчүн тырышып,
Душман менен кандашса,
Кылычтын каны чачылып,
Кыйкырып кирсем качырып.
Душмандын көзүн оёмун,
Тирүүсүн койдой соёмун.
Калмактан өчүм алуу үчүн,
Кантип жүрбөй коёмун,
Калмакка мени бар дебей.
Кантип мени тергейсиң,
Жолго салып эл жыйнап,
Жообунду бербейсиң.
Алган жарым Оролкан,

Мен үчүн сени жараткан,
Бешененден жалга деп,
Ак батанды бергейсин.

Темиркан баатыр сөзүн бүтүрдү, Оролкан эмне кылар айласын таппай кайын энеси Гүлайпага барып, уккан сөздөрүн айтып берди. Ошондо Гүлайпа эки уулунун башын кошуп олтуруп аянычтуу үн менен ыйлап айтып турганы:

Кагылайын, кулунум,
Кайгыңды тартып курудум.
Капалуу сөздү мен угуп,
Кантерим билбей турумун.
Кайрадан түшүп убайым,
Карышкырдай улудум.
Катында болсом жок дебейм,
Калкыңдын камын жегениң,
Кандай шумдук бул жорук,
Калмакка барам дегениң.
Кайрадан адам болгондо,
Калаана элиң толгондо,
Кайсы жериң кем болду,
Кандырып айтчы себебин.
Калмакка кетсең тил албай,
Ак сүтүмдү кечпеймин,
Аны жалган дебегин.
Хан Көгөйдүн айынан,
Айрылды элиң жайынан.
Ордогу калган адамың,
Оңолбосун эгерим,
Элинден кетпе, тилимди ал,
Экөөң кетпей бириң кал.
Эми кетсең билемин,
Элиңе жоонун келерин.
Калмакка кайра сен кетип,

Калганга жайба торунду.
Кагылайын, балдарым,
Кайра катырмак болдун шорумду.
Кара жерге көөмп кет,
Азыртан казып көрүмдү.
Башыңдан кетсең экөөң тең,
Какшанып жүрүп өтөмүн.
Казыга бөлөп кетсең да,
Каалабаймын өмүрдү.
Кайра кетем дегенде,
Каным калбай денемде,
Кантеримди биле албай,
Кабыргам тегиз сөгүлдү.
Кагылайын, балдарым,
Кардымдан чыккан ардагым.
Как өзүңөр көөмп кет,
Кара жерге сөөгүмдү.
Экөөндү мен тууп,
Эки уулумдун колунан,
Эч убайды көрбөдүм.
Энекелеп өкүртүп,
Эмитеден өлбөдүм.
Калкынан кеткен атаңар,
Кайра туруп келсечи.
Канын төккөн душманды,
Кармап алып жеңсечи.
Бар кудайым мен десе,
Баатыр уул бергенче,
Багып чарба өстүргөн,
Бадачы уул берсечи.
Кошоктуу чымды көңтөрүп,
Кожоюнум келсечи.
Кор санаган душманды,
Колу менен жеңсечи.
Кудай чындап мен десе,

Кош баатыр уул бергенче,
Кол менен чебер өстүргөн,
Койчуман уул берсечи.
Кайтпасанар сөзүндөн,
Алдап, соолап ар неме,
Айтканына көнбөймүн
Кетсеңер мейлиң кете бер,
Ыраазы болбойм мен эгер.
Алты күндө келсең да,
Асти жооп бербеймин

деп, энеси Гүлайпа таптакыр безеленип эле ыйлап, боздоп жатып алды. Баатырлардын энесинен айласы кетти, эмне кыларын билбеди. Жаман айтса дагы, жакшы айтса дагы таптакыр түшүнбөй койду. Арага нечен киши салып, нечен увазири, беги, бийлери, акыл таап сүйлөөрү, чечени, андайлардан нечени айтып уруксаат алып бере албай, таптакыр чарчап бүттү. Акыры эки баатыр элине «Ушул апабызды түшүндүрүп, бизге уруксаат алып берген кишиге ат баштаган тогуз малды, жүз дилде кошуп беребиз» – деп жарыялады.

Ошол элде Сатар тапан аттуу бир куу киши бар экен. Ал өзү Жолборскандын жакын туугандары экен. Ошол куу киши келип, «мен уруксат алып беремин» деди. Темиркан кандай сөз айтасың деди эле, Сатар тапан энесине айтар сөзүн аларга айтып түшүндүрдү. Баатырлар эң туура таап, ага макул болушту. Ошондо Сатар тапан эки киши менен женеги Гүлайпага келип айтып турган сөзү:

– Аты жакшы Гүлайпа,
Асылкеч курбу жеңемсиң,
Айткан сөзүң башынан,
Асти кыйбайм дегенсиң.
Акыл берген адамга,

Артыкча уста чеберсин.
Коңшусуна кой берген,
Кош кош карын май берген,
Коногуна урматтап,
Шекер кошуп чай берген.
Кеп чындыгын мен айтсам,
Кемчилик жок эч жерден.
Үлгү болуп башкача,
Үйрөтөсүң акылды,
Сендей эчким тең көрбөйт,
Алыс менен жакынды.
Уруксат бербей какшатып,
Балдарыңды аксатып,
Баатырларды жолунан,
Байлаганың макулбу?
Уруксат берсе балдарын,
Кол алып жоого барам дейт,
Ордогу молдо Накышты,
Куткарып андан алам дейт.
Өчүмдү алып калмактан,
Башына кайгы салам дейт.
Андагы калган атабыз,
Акылы артык киши дейт.
Он сегиздеги баладай,
Ирени, бою, түсү дейт,
Кыяматтык атабыз,
Кырк алты жашка чыктык дейт.
Падышадан кем эмес,
Акылы артык мыкты дейт.
Маанилүү китеп дарс айтып,
Падышага каршы айтып,
Эрдигин калмак билгенде,
Эриксиз орго тыкты дейт,
Эки баатыр уулунуз.
Ошонун үчүн барам дейт.

Кашык каным калганча,
Калмакка кыргын салам дейт.
Чырактай Накыш атамды,
Чыгарып ордон алам дейт.
Тозоктой ордун ичинде,
Он үч жыл жаткан биз эле,
Андагы жаткан биз менен
Ата – окупкан киши эле
Апкелип нике кыям дейт.
Айтканы дайын сөз эле.
Уруксат берсең жеңе жан,
Балдарыңа барайын,
Кысылган жерде алардын
Кызматына жарайын.
Алтындаган ак ордо,
Асмандаган сарайын,
Аталуу болуп балдарың,
Ачылсын сенин таалайың.

Гүлайпа катуу ойлонуп, көпкө толгонуп: өзүм деле картайып калдым никеси менен деле курусун. Тил алса барышпай эле коюшса болот эле. Менин коркконум эле баягыдай болуп он үч жылы жоголуп кетеби деп коркомун дейт. Акыры мейли эми, барса барышсын – деп уруксат берди. Ошондогу эки баатырдын кол жыйнаганы:

Күн чыгыштын элинде,
Каркыра, Текес жеринде,
Калкынан баатыр эр жыйнап,
Калмамбат баатыр дегенге
Он эки миң эр менен
Келип жардам берсинде.
Анын быяк жагында,
Өзү алтын тагында,
Аргымбай баатыр жаш жигит,

Жыйырма бир жаш чагында,
Калмакка барып биз менен,
Урушуучу табында,
Он миң аскер бул алып,
Келсин катар сабыма,
Анын туура жагында,
Казак деген эли бар,
Касиеттүү элине,
Караганда жери бар,
Калкынан баатыр көп чыккан,
Кара тоодой жели бар,
Сегиз миң баатыр эл жыйнап,
Сен дагы мында келип кал,
Серкебайхан сен өзүн,
Сезденип менин тилимди ал.
Анын батыш жагында,
Түркстөндүн жанында,
Тама деген эли бар,
Талаасы кумдуу жери бар,
Кумар аттуу аял хан,
Кара тоодой жели бар,
Он миң аскер эл менен
Келе турган жөнү бар.
Күрүчүн майлуу ашаган,
Күн батышта жашаган,
Калың өзбек башчысы,
Калдархан менен Катаган,
Кабыландай эрлерим,
Калышың болбос батадан.
Камынып он миң кол алып,
Калтырбай апкел тапатак.
Анын түштүк жагында,
Ак шумкар түнөп багында,
Алты сан элин башкарган,
Алтын курулуш тагында,

Аалы баатыр арстан,
Акыл кошор чагында.
Кенен жайык жериниз,
Кебелбеген элиңиз.
Кеңеш берем сиздерге,
Келип жардам бериниз.
Келишкен он миң эр менен,
Келип бизди көрүңүз,
Анын мындай жагында,
Анжыян, Кокон, Самаркан,
Наманген, Аксы калың эл
Атактуу шаар чоң Ташкен,
Аягы түркмен букара,
Азем шаар Маргалаң,
Кырк миң аскер кол алып,
Баркутбек келсин жакшы агам.
Анын чыгыш жагында,
Кетмен-Төбө, Таластан,
Кең-Колдо камыр чоң күмбөз
Үлгү калган Манастан.
Кытай, калмак элинен,
Кыйын намыс талашкан.
Тагай хан аттуу таякем,
Таарынып кайта жарашкан.
Омкоруп тактан өч алам,
Он үч жыл жаткан калмактан.
Касиеттүү хан тагам,
Калбагын асти санактан.
Үч миң аскер кол алып,
Үч жылдык азык мал алып,
Калышың болбойт таяке,
Калмакка барар талаптан.
Таластын башын жердеген,
Таалайбек аттуу манап бар,
Каратал акем баласы,

Кажыбас сендей Канат бар.
Кара калмак элине,
Катылсам деген талап бар,
Как өзүнө милдет ал.
Бир миң аскер санап бер.
Кыргыздын чыгыш тарабы,
Атбашы, Нарын, Ысык-Көл,
Баштамакка турамын,
Мына мындай узак жол,
Баатыр агам Баймама,
Баштап чыккын беш миң кол.
Алтымыш күндө жүрөмүн,
Ага чейин даяр бол.
Чынабаттын шаарынан,
Мындагы кыргыз баарынан,
Он миң баатыр мен алып,
Ойноп чыгам алдындан.
Жүз тогуз миң кол менен,
Биз болобуз чалкыган.
Ушунча кол мен алып,
Жүрөмүн кыргыз калкыман.
Кырк жигитим жанымда,
Кыйшайбайм булар барында.
Айтканыма көнбөсөн,
Айланып келем өлбөсөм.
Атактуу хандар, манаптар,
Ал убакта таарынба –

деп, Темиркан баатыр бардык өзүнө караштуу
кырк беш шаардын хандарына кагаз жазып, ат чап-
тырды.

Аксарбашыл кой союп,
Аны жеген эл тоюп.
Ача туяк уй союп,
Аял-эркек журт тоюп.

Түлөөсүнө төө чалып,
Түмөн элден бата алып,
Катуу туяк бээ чалып,
Калкы журттан бата алып,
Карыларын сыйлашып,
Калган эли ыйлашып,
Кайтып аман келгин дейт,
Кас душманды кыйратып,
Жол боюнда турушуп,
Жоктоп ыйлап жүрүшүп,
Жоболонду салгын дейт,
Жооң менен урушуп.
Асмандаган кайкы бел,
Аркыраган шамал жел,
Аксакалдар алкады,
Аман барып, аман кел

Каратал карыя баш болуп бардык эли чуу туруп кала беришти. Айткан аскер айтканындай артынан алдынан, туурасынан келип кошула берди.

Темиркан, Болоткан баатырлар бир жүз тогуз миң колду баштап, эски балалык мүнөздү таштап, сурнай, керней тарттырып, комуз черттирип, ыр ырдатып салтанат менен жөнөп кетишти.

Эмдиги сөз калмактын Оргут шаарынын ханы Уюлдан башталат. Уюл бир түнү эч кандай уктабастан ойлонуп таңды атырды. Эртеси эрте туруп алып макамага барып, акылы өрчүп жеткени, бийлери, эбин таап сүйлөөрү, андан бөлөк сүйгөнү, бардыгын тегиз чакырып алып, Уюлкан мындай деп сөз баштады: – Бизден былтыркы жылы кеткен кыргыздын эки баатыр уулу жөнүндө менин ой, санаам такыр тынбады. Күнү-түнү уйкумдан безип, тынчым кетип, алардан шекип, катуу коркунучта турамын. Анын үчүн элден тандаган эр жүрөктүү, баа-

тырлардан тандап жүз элүү миң аскер жыйнап алып барып Таластагы кыргыздардын Чынабат шаарын такыр талкалап, кыргыз баатырларын баш көтөргүс кылбасам болбой турган, – деп Оргут шаарына аскер жыйноого киришти.

Жүз элүү миң аскер он беш күндө шаардын сыртына жыйналып бүттү. Хан Уюл ал аскерге Мадылбекти жол баштатып жүрүп кетти.

Ал эми кыргыз элинен чыккан баатырлар болсо эки жарым ай жол басып, эми он беш күндүк жолу калды, ошондо Темиркан баатыр бир сөз баштады. Көп аскердин салда миң башылары, жана Солтоной, Шабек, эр Кыйыр баштап кырк жигит болуп бардыгын кашына чакырып алып, жүз элүү кишинин алдында жүрүп бара жатып Темиркан баатырдын айткан кеңеши:

Амансыңбы бардыгың?
Аскер башы, миң башы.
Акылыңды жиберип,
Айтканымды тыңдачы.
Айтылары мамындай,
Азыркы сөздүн нускасы,
Алдыга басып ким чыгат,
Аскерди баштар устасы.
Эми Оргут шаарына,
Он беш күндүк жолу бар,
Хан Уюлдын алдында,
Калың аскер кору бар.
Капкачаңкы куралган,
Кара таандай колу бар.
Кантсе дагы капыстан,
Калмактан душман жолугар.
Каршылашкан душмандан,
Качпас баатыр болдунар.

Ушул элди коргоого,
Эрөөл болуп ким чыгат,
Жүз жигит алып жанына,
Жүрөм деп кимден тил чыгат.
Калың колду сактайм деп,
Кайсы баатыр унчугат?
Чыккан баатыр каныңа,
Тандалган бир жүз киши алат.
Колдун жолун тазалап,
Колуна мындай иш алат.
Кокусунан жоо чыкса,
Койбой жолду тазалап,
Ошондой баатыр эр жигит,
Оргуттун жолун ачалат.
Эрөөлгө чыгам деп,
Элирип топтон ким чыкса,
Эрлерден жүздү кошомун,
Кудайга мен да жалынып,
Кулачымды созомун.
Дегенде баатыр Солтоной,
Мен барам – деп суранат.
Эр Шабек болсо жанымда,
Элүү миң эрди жыгам дейт.
Сан душманды талкалап,
Сай, чукурга тыгам дейт.
Салда жигит эр жүрөк,
Санатыма ынан дейт.
Ал, күчүмдү текшерип,
Анан кийин сына дейт.
Жалпы элден бөлүнүп,
Жалгыз мындай чыгайын.
Жаныма барат кимиси.
Жактырып мен да сынайын
Жүз жигитти мен алып,
Жүрөгүм басып тынайын.

Айланайын, Темиркан,
Алдыңкы жоого мен барсам.
Алда кандай болот деп,
Асти тартпа убайым,
Андан көрө биздерге,
Амандык берсин кудайым.
Деп Солтоной чыкканда,
Артынан чыкты Калдархан,
Андан кийин барышты,
Алтынхан, Шабек, Нар балбан.
Кызыл өрттөй чыгышты,
Кыйыр баатыр, Арсланхан.
Албан, Калман, эр Бүркүт,
Анан чыкты артынан.
Баарынын кайнайт курушу,
Баатырлыктын дартынан.
Эр Солтоной баш болуп,
Эң эле баары жаш болуп,
Кырк жигиттин бардыгы,
Солтонойго кошулду.
Баштады баатыр Солтоной,
Дал ушундай жосунду,
Алтымыш жигит дагы алып,
Жүз жигит болду саналып.
Алдыга жүрүп кеткенде,
Артынан чаны созулду,
Эки күндө бир оокат,
Эрлерге толук аш болуп,
Кара жолдон басканы,
Какыраган таш болуп,
Кай бир жери былкылдайт,
Кара өлөңдүү саз болуп.
Текирен, таскак жүрүшүп,
Тескери сүйлөп күлүшүп.
Энишип барат колдорун.

Бир бирине сунушуп,
Жыгып кетет бир бирин.
Ат үстүнөн жулушуп,
Катуу жүрүп баратат,
Каткан нанды кемирип,
Кас моюндуу тулпарын,
Кайыштыра теминип,
Канча жүрсө чарчабас,
Кайра каткан семирип.
Алты күндө алты ирет,
Аттарына жем илип.
Уктай албай көз катып,
Эрте жүрүп, кеч жатып,
Бу белестен чү койсо,
Тиги белден артылып,
Кетип барат баатырлар
Каркырадай тартылып.

Солтоной баштаган жүз баатыр жети күнү жол жүрдү. Бир күнү түш ченде булар карап турса, күн чыгыштан чыккан чаңдын бир учу жерде болсо, бир учу асманда болуп келе жатканын дүрбү менен көрүштү. Солтоной: Кантсе дагы душман экени белгилүү. Бул көп душмандан сезденип сырыбызды алдырбайлы. Аз болсок дагы алты сан колдой болуп сез көргөзүп, аянбай айбат менен катуу жүрүш керек – деди. Ошол жүз жигиттин арасында өзү кыпчак уруусунан келген Бүркүт аттуу бир жигит бар эле. Анын бир адаты калың уруштун додосуна киргенче абыдан коркуп, өзүнө ар кандай жок шылтоолор көп табылар эле. Анан калың согуштун додосуна бир аралашып, жүрөгү бастыгып алгандан кийин, тим эле кыяматтын кыргынын салар эле. Ошол Бүркүт баатырдын атына Шабек камчы салып жиберди. Аны токтотууга жабыла чу дешип,

бири дагы илеше албай калды. Ошондо Бозкүлүктүн жүгүргөн түрү:

Бозкүлүктү эр Шабек,
Камчы менен чапканда,
Каласың неге артка деп,
Калмактар келе жатканда,
Камчыга күлүк чыдабай,
Кыргызча эргийт асманга.
Ээринин кашын кош колдоп,
Эр Бүкөң кармайт шашканда.
Жыгылып кетем деп коркот,
Кара бодур таштарга.
Так түйүлгөн Бозкүлүк,
Санына камчы басканда,
Кетип барат боз буудан,
Канаттуу менен жарышып,
Желкелигин кармаган,
Колдоруна карышып,
Бир төбөгө чогулган,
Жүз жигит мурун барышып,
Дүрбү салды Солтоной,
Тегерегин арытып,
Бир убакта караса,
Жалт бергени ант аткыр,
Жанында киши чүчкүрсө,
Жигиттердин жанынан
Зуулдап өтө бергени.
Кордук болгон Боз буудан
Колтугун мыктап кергени.
Камаласа болбоду,
Жүз кыргыздын эрлери,
Соорусунан булкулдап,
Көбүк чыгып тердеди.
Камаса дагы жүз жигит,

Карматпады Бозкүлүк,
Капта деди Солтоной,
Каршы алдынан тостуруп,
Тоскондордун башынан,
Топ сыяктуу ыргыды.
Бул жалганда ким көргөн,
Бул сыяктуу жылкыны,
Бүктүштү ээрдин кашына,
Бүркүттөн куруп шылкыны.
Камчыласа эр Шабек,
Катуу болду ат башы,
Кадим селдей келатат,
Калмактардын капташы.
Кайран баатыр Бүркүттүн,
Кара мөндүр көз жашы.

Ошентип атынын башына алы келбей, шаштысы кетип калмактарга түз бараткан Бүркүттү көрүп, «Ушунча көп элди көзүнө илбей, тикелей жалгыз качырып келе жаткан бул бир зор баатыр экен го» деп калмактар жарыла берип, жапырыла үркүп качып калышат. Бир убакта анын сырын биле салышып, аралай чаап жүргөн Бүркүттү кууп калышат. Кыргыздар Бүркүт баатырдан түнүлүп, карап отурушса, ал жактан бир адам жеке эле чаап чыгып келе жатат. Бул калмактан жекеге чыккан баатыр экен деп ага Бердике баатыр камданып анын алдынан каршы чыкмакчы болуп турса, ал киши бара-бара улам жакындаган сайын көзгө жылуу учурап акыры Бүркүт экени таанылды. Боз күлүк жаныбар шамалдай болуп зуу этип эле көз ирмегенче кирип келди. Өзүнүн үйүр аттарын көрүп окуранып жиберди. Бул дагы душмандан сооруга нечен келтекти аябай жеген. Ат келип токтогондон кийин үстүндөгү Бүркүт эси ооп аттан кулап кетти.

Жигиттер башын сүйөп олтуруп караса башынын жарылбаган жана томуйбаган жери жок. Оокат берип, суу ичирип эс алдырып алышты.

Эми калмак аскеринин каптап келишинин түрү:

Хан Уюлдун калың кол
Каптап келди таандай,
Кыргыздарга көрүндү,
Кыйкырган ачуу каардай,
Кызыл бороон, ышкырык,
Катуу добул жаандай,
Жүз элүү миң көп душман,
Айландырып алышты.
Үркөрдөй болуп аз кыргыз,
Ортосунда калышты.
Ушунун үчүн эр Кыйыр,
Ойлонуп калды ар ишти.
Ортосуна алды го,
Алды, артына көз жетпей.
Адамдын көзү талдыго.
Калмак порум кийинип,
Кара талдай ийилип.
Караңгыда эр Кыйыр,
Калмактарга барды го.
Кара талдай бүрдөнүп,
Кароолчу түрдөнүп,
Каардуу душман келди деп,
Ач кыйкырык салды го.
Бир дөбөгө кыргыздар,
Жыйылыштыр деп айтты,
Аттарыңдын чылбыры,
Кыйылыштыр деп айтты.
Баары калмак пормодо,
Кийиниптир деп айтты.
Кыйкырып кирди эр Кыйыр,

Калың колду как жарып,
Мындай нечен өнөрдү,
Иштеп жүргөн даң салып.
Ана душман келди деп,
Айтып жүрөт какшанып.
Калың калмак үрпөндөп
Кармап атын миништи,
Калтырбаска кыргызды,
Кармамакка тырышты.
Кочурашып түн бою,
Колуна алды кылычты.
Бири бирин найзалап,
Кылыч менен чапты го.
Далай-далай дөө калмак,
Жер кучактап жатты го.
Чапкан жарак тынымсыз,
Тийгендерге батты го.
Үстү үстүнө тынымсыз,
Ушинтип кыргын тапты го,
Карангыда бир бирин,
Капталдата сайышты.
Бир-биринен кырылып,
Кабыргалар кайышты.
Ээлеп жатты көп өлүк,
Эн талаа жайыкты.
Жоболон салып эр Кыйыр,
Жоодон чыкты кутулуп.
Эртесинде хан Уюл
Эсептесе аскерин,
Эр Кыйырдын зарпынан,
Элүү миңи кыйрады.
Тазаларга айла жок,
Талаага өлүк сыйбады.
Көрдөй болуп хан Уюл,
Көзүнүн жашын тыйбады.

Аскерин көрүп хан Уюл
Арманын айтып ыйлады.
Кыргызды барып чабам деп,
Кыйла колду жыйганым.
Кечеги күнү келгенде,
Кең талаага сыйбадың.
Өздөшүң менен кырылып,
Өрт алгандай кыйрадың.
Оргут шаар калаадан,
Жүз элүү миң кол жыйдым,
Кара башым какчайып,
Кайда барып мен сыйдым.
Жарынып өзүм өлүүгө,
Жанымды кантип мен кыйдым.
Аныгы ушул сырымдын,
Атымдан жерге жыгылдым.
Арабызда душман жок,
Алдырып кимден кырылдың.

Кыйыр баатыр ошол түнү калмакка уурданып барып иштеген өнөрүн айтканда бардыгы боору калбай күлүштү. Таң атып, күн да чыкты. Калмактар караса ичинде эч кандай жоо жок. Элинин үчтөн бири жок болгон. Хан Уюл менен Мадылбек карап туруп кимге кандай сөз айтарын билбейт. Душманга кеп болдукко дешип, ээрдин кесе тиштеп, ичинен сызып отуруп калышты да, хан Уюл айтат: Элим, журтум, силерге келген эч бир душман жок, тим эле бириң биринден өлдүң, бул да болсо биздин башыбыздан бактынын тая турганын ачык айткан төлгөсүбү? Бирок ошондой болсо дагы бул кыргызга каршы туруп урушуу керек. Демек, кыргыз көп болсо жүз киши экен го, биздин калган жүз миң аскерибиз анын ар бирине миңден жабылса, аларды бир заматта жок кылып, өз намысыбызды душ-

манга кетирбеген болобуз. Ошондо Мадылбек туруп мындай деди:

– Таксыр атам, хан Уюл,
Сөзгө кулак салыңыз,
Анык көнүл жиберип,
Айтканыма ынаныңыз.
Калган элди кырдырбай,
Кайра үйүнө барыңыз.
Бул жүз адам баары дөө,
Тандалган аскер элинен,
Тайманбастан урушам,
Дегенине теригем.
Баатыр кыргыз булардын,
Башынан сырын мен билем.
Мен илгери булардын,
Колунан чыгып келди элем.
Булар кыргыз элинин,
Тандалып чыккан эрлери.
Аскер жолун тазалап,
Эрөөл болуп келгени.
Бирөөн эле жеңе албайт,
Элүү миң калмак эрлери,
Кытай, калмак башынан,
Кыргыз калкын жеңбеди.
Алты канат боз үйдөй,
Ар киминин чеңгели.
Темиркан баатыр баштаган,
Тегиз аскери артында,
Алтымыш миңге баалаган,
Анык дөөлөр калкында.
Аскердин жолун тазалап,
Арамзаны жазалап;
Ат оскундап эң баатыр,
Илгери жүрөт салтында.

Ал ангыча болбоду,
Каалаган ойго койбоду.
Солтоной, Шабек башкарган
Калабалуу жүз баатыр
Жүз миң сандуу калмакты
Четинен кирип мойсоду.
Талкаланды быркырап,
Чарайна болот чоң калкан.
Эки күн да, эки түн,
Аттарынан түшпөдү,
Аралаган токойдой,
Аларга абдан күч келди.
Адетинче Солтоной,
Атынын башын бурду го,
Бир тумшуктун үстүнө
Чыгып карап турду го.
Айран калып эр Солтон,
Айлананы көрдү го.
Арстаным, баатырлар,
Аман болсоң келгин – деп,
Ат үстүнөн Солтоной,
Ач кыйкырык салды го.
Солтонойдун кыйкырык,
Калды душман кый туруп.
Кере күндүк алыска,
Кебелбестен бардыго.
Солтонойдун дабышын,
Баатырлар тегиз уктого,
Токойдой калың душмандын,
Тобун бузуп чыктыго.
Төөдөй нечен дөөлөрдү,
Тоголото жыктыго.
Туш-тушунан жигиттер
Келип жатат бириндеп,
Аман калган жигиттер,

Ат бастырып келишти.
Бирин-бири көрүшүп,
Алик салам беришти.
Азда болсо кыргыздар,
Душмандарын женишти.
Эсептесе Солтоной,
Алтымыш төрт калыптыр,
Отуз аты балбанды,
Опсуз кырып салыптыр.
Аны ойлоп баарынын
Канаттары талыптыр.
Баатыр баатыр шок деди:
Душмандан тийген ок деди.
Бүркүт баатыр баш болуп,
Отуз алты жок деди.

Хан Уюлдун жүз миң аскеринен жыйырма беш миң гана аскер калган. Ал аны менен кете албай же уруша албай эси ооп турганда тоонун башындагы кароолчулары энтелеп качып келишип: биз батыш жактан эбегейсиз көп аскер көрдүк. Бүтүн жер, талаа козголуп кылкылдап келе жатат деди. Хан Уюл Мадылбек менен акылдашып, ошол түнү бардык оокатын таштап Оргут шаарына кирип кетти.

Эмдиги сөз кыргыздын көп аскеринен башталат:

Кыргыздын калың аскери,
Калмакка жакын келишти,
Калкамандап жүрүшүп,
Кара жолдон зерикти.
Эки күнү жүрүшүп,
Эрмектешип күлүшүп,
Алдап Кыйыр бөлүнтүп,
Түп көтөрө кырдырган,
Өзүнөн өзү кырылган,
Өкүрүп аттан жыгылган,

Тоо өлүктү көргөндө
Жүрөгү жоктун эси ооду
Андап булар караса,
Ой дале өлүк, кырда өлүк
Жүрөгү чыгат кабынан,
Көргөн адам нес болуп.

Ошол учурда Уюл хан менен урушкан кыргыз баатырлар бир дөбөдө күрөшүшүп зериккенинен күч сынашып жатышкан эле. Кароолчу жигит Телгара келип кийинки көп колдун жакындап келгенин билдирди:

Аны угуп жигиттер,
Аттарына камынды.
Камчыны алып колуна,
Кылычын белге тагынды.
Калктын жүзүн көргөнчө
Кантип кылат сабырды.
Аттанганы аттанып.
Алга кетти чапкылап,
Кубанышып баратат,
Бирин бири тарткылап,
Баатыр элдин иши үчүн,
Бардык күчүн зарп кылат.
Бирин миңге барабар
Баатырлар жетип келишти.
Кошулганга кубанып,
Кучакташып көрүштү.
Болгон ишти калтырбай,
Түгөл айтып беришти.
Кыргыз аскери тумандай каптап,
Оргут шаарын ороло курчап калды.

Кыйыр баатыр кагазга калмактын тили менен мындай деген сөздөрдү жазды:

Калмактын ханы сен Уюл,
Кагазды окуп сен туюн.
Калаанды каптап курчады,
Кыргыздан аскер көп жыйын.
Кыска сөздү мен айтсам,
Кылчактап моюн бурбагын.
Кыска сөзүм момындай
Кылтыйып жатпа камынбай.
Кылкылдаган кыргыз эл,
Кызыл өрт күйгөн жалындай.
Кылчайып мага жооп бер,
Кырыласың калмак кел.
Кылар ишти дайындап,
Кызыл тилдүү элчи бер!
Кыймыл жөнүн сен айтып,
Кыргызга элчи тез жибер!

Ал кагаздарды жаанын огунап байлап туруп кара коргондон ашыра шаардын ичин карата аттырып жиберди. Хан Уюл кагаздын мазмунуна карап элге мындай деген сөздөрдү айтты:

Ар бир кыйын иштерге,
Акыл таап берүүчүлөр
Ар убакта кечикпей,
Алдыма эрте келчүлөр.
Аттанып келген жоо болсо,
Ажалдан мурун өлчүлөр.
Ал душмандын жазганын
Азыр окуп көрдүнөр.
Акыл тапчу бектерим,
Айланып чындап кеткенин.
Алдымдагы эр бүлө,
Ал-абалды көргүлө.
Ар кайсыны сүйлөбөй,

Акыл таап бергиле.
Беш кишиден сөз берип,
Элчи салып көргүлө.
Бузуп алып кирбесин,
Дарбазаны ачпасак.
Абдан күчтүү камынып,
Ал жөнүндө шашпасак,
Андан көрө аларга,
Жол берелик эшиктен,
Элчиден бөлөк жан кирбей,
Болбосун душман өчүккөн.
Биздер үчүн элчисин,
Оболу кыргыз жиберсин.
Алмакчы болгон душмандын,
Айласы такыр түгөнсүн.
Акыл таап жооп бер,
Алдымда баарың түгөлсүн.
Деген сөзү Уюлдун,
Макул болду баарына.
Өзү менен увазир,
Беги менен ханына.
Элчилерге муну айтты,
Элинин турган жамына,
Беш элчини хан Уюл,
Чакырып алды жанына.
Барып айткын бул сөздү,
Темиркан менен Болоткан
Чондорунан башканы,
Үстүнөргө жолотпо.
Бекемдеп кат, кагазды,
Коюнундан жоготпо.
Деп ошондо кагазга
Хан Уюлдун жазганы.
Канча аскер апкелдин,
Каптатып Оргут шаарымды?

Камылгасыз тап бердин,
Так эсебин бергин деп,
Аның үчүн кат бердим,
Керегиң сенин эмине
Кандуу-булоон урушпу?
Же болбосо танышпы?
Же оюң башка бир ишпи?
Же болбосо максатың,
Найза, чокмор, кылычпы?
Урушам десең мен даяр,
Менде да бар көп аяр.
Мен жибердим элчини,
Тез жообуна айта сал. –

деп, хан Уюл элчилерин жөнөттү. Ал элчилер кыргызга келип катты берди. Кыйыр баатыр каттын мазмунун Темирканга айтып түшүндүрдү. Ошондо хан Уюлду карата Темиркандын жазган жообу:

Хан Уюл менин сөзүмдү ук,
Күчүң болсо уруп жык.
Кантсең дагы кечпеймин,
Кармашчы болсоң мындай чык.
Биз алыстап шаарыңдан,
Кейтип жерди берелик.
Каршы урушуп чыкпасаң,
Кайдан сени жеңелик

деп, баатырлар элчилерди жолго салды. Элчилер хан Уюлга келип сөздөрүн айтып катты берди. Хан Уюл катты окуп көрүп мындай деди: бул кыргызга урушпай карап бериш баары бир өз башын өзү кул кылыш менен тең. Андан көрө бардык күчү менен урушуш керек, – деп урушка камына баштады:

Он эки күнү тынымсыз,
Элинен аскер жыйнады.

Барбаганды өлтүрүп
Бас бирөөнү кыйнады.
Баласы кеткен чал-кемпир
Байбайлашып ыйлады.
Оргуттун сырткы талаасы,
Ошончо элге сыйбады.
Малды баккан малчыдан
Отун алган жалчыдан,
Бүтүн койбой жыйнады.
Бүркүт салган аңчыдан.
Сугатчы, кошчу, арыкчы,
Суу бойлогон балыкчы.
Чын калбаска алынды.
Чыгын жыйган салыкчы,
Токсон эки шаарынан
Толгон элдин баарынан,
Калбай аскер чогултту.
Хан Уюлдун каарынан,
Адамы тегиз калбады,
Алтымышта карыдан.
Айрылгандар дагы көп,
Алган сулуу жарынан.
Он экиде балдардын,
Жетимиште чалдардын,
Баарын алса тегиздеп,
Ушул кыйын барыдан.
Коркподу го хан залым,
Адамзаттын канынан.
Он эки менен жетимиш,
Ортосундагы эр адам,
Олдо кокуй кантем деп
Үмүтүн үстү жанынан.
Жыйналганда баарысы
Жүз он беш миң кол болду.
Мурункунун жанында

Карасы калың бор болду.
Сапаты жок элинин,
Сан жагына мол болду.
Колду баштап хан Уюл
Дарбазасын аттады.
Оргут шаар калаанын,
Далаасына батпады.
Уруштан башка арганы,
Уюл калмак таппады.
Кыргыздын колу козголду,
Шаарын курчап жатканы,
Артыка кийин чегинип,
Аттары оттоп семирип,
Артынып жүргөн арпа шак
Абдан тоё жем илип,
Аты Уюл калмакка
Алышар кенен жер берип,
Эки күндүк тегизди
Уруш үчүн белгилеп,
Козголуп калмак хан Уюл
Колун жыйнап келди деп,
Корумдап көп калмака
Кор болбойлук эми деп.

Мына ушул түрдө эки жоо эки жерде тууларын тигип кароолчу, күзөтчүлөрүн тегерете коюп темирден чың болуп тирелишип жата беришти. Кыргыз аскери бир бийик чокунун тегерегине жайланышты. Калмак аскери болсо Оргуттун кара коргонун каалгалуу эшигинен тарта айланасы эки күндүк жерден көлөмүн алып капкара болуп уюп жатты.

Ошондо хан Уюл элине буйруп, эң мерчемдүү жерден бир бийик дөбөнүн башына бийиктиги жүз кулач, ар бурчунун аралыгы 25тен жүз кулач болгон, эң үстүнүн төрт бурчунун ичи бар бышык кыш-

тан бир мунара жазатты. Көпчүлүктүн күчү менен ал мунара он эки күндө бүттү. Ал мунаранын башына хан Уюл баш болуп Мадылбек, увазири, бектери менен уруштун тамашасын көрүп олтурмакчы болушту. Алтындап жыгачтан панжира айландырып анын ичине катарлатып ар түрлүү килемдер салынып, ага калмактын өңчөй гана чоңдору олтура турган болду.

Ошол учура бийик төбөнүн башында олтуруп дүрбү менен карашып Темиркан баатыр калмактын уруш сарамжалынын бүткөнүн көрүшүп, жеке баатырга Ашырбекти шайлап аткарышты. Ал Ашырбек куралданып Жылжыма көктү жыландай сойлотуп, жаш кулундай ойнотуп, ооздугун чайнатып майданды карап жөнөп берди. Майданга келип баатыр Ашырбектин айтып турган сөзү:

Алдымда калмак баатырлар,
Алышарга акың бар.
Алдынарда так сайрап
Ашырбек сени чакырап.
Чындап уруш салгандар,
Чың билектүү балбандар.
Намыс арын жибербей
Найза, чокмор алгандар,
Мурунку өткөн баатырдан,
Тандалып кийин калгандар.
Жылаан сүрдүү жүздөнүп,
Жыгып мөөрөй алгандар.
Бедөө атка мингендер
Беттеп жоого киргендер,
Мен сыяктуу дүйнөдө,
Баатыр жок деп жүргөндөр.
Жүрөгү жок адамды,
Шылдыңдашып күлгөндөр,

Падышага жаккандар,
Добулбасын каккандар.
Жабылып кел бардыгын,
Жасайыл мылтык аткандар.
Мен чакырдым силерди,
Келгиле душман - жат жандар,
Кылыч, найза колго алып,
Кылкылдаган атчандар,
Келтирип туруп болжолдоп,
Келтек кылыч чапкандар.
Эгер тийсең жиниме,
Биринди кошпойм бирине.
Алдыма бирин келбесең
Асылайын кимине.
Корксоң жеке келүүдөн,
Бирин эмес баарың кел!

Калмактан Ашырбекке каршы дудук Тырмыш
баатыр аттанды.

Кетип барат майданга,
Дудук Тырмыш балбаны,
Чокмор жазап колуна,
Бир чынарды алганы.
Сөзгө келбей кош колдоп,
Ашырбекти салганы.
Жылжыма көк жыбылжып,
Ок жыландай кубулжуп,
Жалт берип ыргып кеткенде
Жерди чаап калганы.
Жерге батып чоң чокмор,
Тизе бою барганы.
Тырмыш дудук кайрадан,
Оң жолуна салганча,
Жерге баткан союлун,
Жана тартып алганча,

Ашырбектин артынан
Жөө жүгүрүп барганча,
Алга карай жылышын
Ашырдын көрчү бул ишин.
Кайрылып келип чапчандап,
Кайсап өттү кылычын.
Кылыч тийип дудуктун,
Түшүрүп кетти оң колун.
Ашырбек билди ошондо,
Анын өлөр болжолун.
Белине Тырмыш кыстарды
Кесилип түшкөн оң колун.
Ашырбектин артынан,
Айрылып дудук баркынан,
Сол колу менен имерип,
Ыргытып урду чокморун.
Аңгелдеген чокморду
Ашырбек ага октолду.
Эңип алып эр неме
Тырмыштын өзүн соккону.
Арбак уруп ал Тырмыш
Атасын чындап жоктоду.
Намысын бербей Ашырбек,
Найзасын болот аштады.
Жыгачты эңип алдырган,
Жылжыма көктүн таскагы.
Эңип алган чокморун,
Эки колдоп соккону,
Кайра келип сол колун,
Сындыра чаап таштады.
Алы кетип алсырап,
Каруусу кетип кансырап,
Кантип тирүү жүрө алат,
Эки колдон ажырап.
Мени өлтүргүн дегенсип,

Карап турду жалдырап,
Өлдү Тырмыш турбастан,
Өңгөчүн тартып балдырап,
Анан кийин калмактан,
Дагы бирөө келди эле.
Аны дагы Ашырбек,
Сазайын колго берди эле.
Кечке чейин Ашырга
Улам бирден келди эле,
Сексен тогуз балбандын,
Кылычын колго алгандын,
Баарын бирден өлтүрүп,
Баатыр Ашыр жеңди эле.

Хан Уюл чыдай албай өзүнүн улуу баласы Чулу дегенди жиберди. Ал өзү отуз эки жашта, бою, келбети бир тоодой, минген аты бир тоодой болуп ачууланып Ашырбекти байлап, тирүүлөй сүйрөтүп келемин деп жибек аркан, пахта арканды түрүп эердин кашына кыстарды. Жана оор чокморун колуна алып, акылындан шашпа деп, кана, баатыр мыкты болсоң качпа деп, камын баатыр эртерээк калканың карма башка деп, камына келди эр Чулу, күчүн жетсе жаста деп, анын жанында Ашырбек баары бир баладай болуп көрүндү. Ашырбек шашып башына калканын кармай салды.

Ошондогу Ашырбек менен баатыр Чулунун согушунун көрүнүшү:

Сөзгө келбей эр Чулу,
Чокмору менен салганы.
Болот калкан башында,
Быркыранып калганы.
Сыныгы кызыл чок болду,
Башындагы калканы,

Кызарып чоктой чагылып,
Калкандын чыкты талканы,
Жеке баатыр аларга,
Кимдин тиет жардамы.
Чоң келтектин оорунан,
Колго тийди зардабы.
Ашырдын колу шалдайып,
Башынын баарын кандады.
Калбай калды Ашырдын
Каяша кылар дарманы.
Эр Ашырбек калмактан,
Эки колу шалдайды.
Каруулашар ал калбай,
Качарына жол калбай,
Жадыраган түрдөнүп,
Жаман болуп далдайды.
Чоң Чулунун Ашырбек,
Чокморуна жалтанды.
Ашырбекке таштады,
Алты кат жибек арканды,
Ашырбекти бек чырмап,
Сүйрөп алып жөнөдү.
Алалбаган Ашырды,
Эр Чулудан бөлөгү.
Мурунку өлгөн баатырдын,
Бирөөнү калмак төлөдү.
Аны таштап эр Чулу,
Дагы келди майданга,
Булкунтуп атты ким барат,
Бу сыяктуу айбанга,
Тике сындуу тоготпойт,
Тике найза сайганда,
Чулу сындуу баатырдын,
Алдынан чыкты Нар балбан.

Экөөнүн келбетин,
Көргөн киши таңгалган.
Көтөрүп кылыч Нар балбан,
Чапмак үчүн камданган.
Шилтегенде кылычты,
Чулу тосту чокмурун.
Чоюн чокмор кылычтын,
Ортосунан сокконун,
Кылычы сынып ортодон,
Кармады Накен толтодон.
Мунан кийин өтү го,
Көп аңгеме ортодон.
Аттарыңан жөө түшүп,
Эки күнү күрөштү
Акыры жыгып эр Чулу,
Аныда байлап жөнөттү,
Нарды байлап эр Чулу,
Максатына жетишти.
Нар балбанды кырк калмак,
Зорго байлап кетишти.
Кыргызга калмак кылбаган,
Бул сыяктуу эч ишти.

Чулу баатыры кыргыздан тогуз баатырын өлтүрүп Солтоной, Шабек жана он эки баатырды байлап алды.

Эми баатыр Болоткан Чулуга барууга камынды. Атка минип майданга жөнөдү. Чулу менен Болоткандын бири-бирине кылган аракетинин түрү:

Чулуну көрүп Болоткан,
Чукул барды камчы уруп.
Толукшуп турат эр Чулу,
Тогуз балбан өлтүрүп.
Байлаганы бардыгы,

Жыйырма бирге толтуруп,
Жарым күнү экөө тең
Найзалашты тынбастан.
Качырышат кайталап,
Карс этип найза сынбастан.
Жана дагы экөбү,
Чокмор менен салышты.
Баштары болуп челектей,
Жараланып калышты.
Жана бир күн тынымсыз,
Кылыч менен чабышты.
Чочугандай Чулуга,
Чоң балакет жабышты.
Бирөбүнөн бирөбү,
Жеңилбесин билишти.
Ар убакта эки дөө,
Ат которуп миништи.
Ар жаракты ташташып,
Эңишүүгө киришти.
Ар илээге салышып
Алмагына тырышты.
Ат үстүнөн экөбү,
Алты саат эңишти.
Алып жыккын баатыр деп,
Ак билегин беришти.
Аттан эңип алалбай,
Ар тарапка желишти.
Канбады го кумар деп,
Кайра ордуна келишти.
Жөө түшүшүп балбандар,
Бир күнү дагы күрөштү.
Серпишип чалып ыргытып,
Сегиз саат жүрүштү.
Экөбү тең бир алып,

Токтотушту жүрөктү.
Көп күрөшүп эңишип,
Көк ала кылды билекти.
Ким жыгылып, күрөштө,
Кимине берет тилекти.
Бир убакта Болоткан,
Эр Чулуга кеп айтты.
Бул күрөштөн эч пайда,
Көрө албайбыз деп айтты.
Бул күрөштү токтотуп,
Күч сынашып окшотуп.
Алтымыш кулач чынжырды,
Алдырып кел деп бек айтты.
Ал аркан менен экөөбүз
Тартышалык байлашып,
Ал жөнүндө токтолуп,
Сүйлөшөлү жайлашып.
Бирибиз пайда таппадык,
Бир далай күнү кармашып.

Эки баатыр мындан дагы бири-бирин жеңише албады. Болоткан айтты: мындан дагы бирибиз пайда көрө албадык. Эми мындай болсун: экөөбүз кезектешип жазайыл менен атышалы деди. Экөө тең макул болду. Ал күнү экөө тең түнү менен камылга кылышып, эртең менен эрте келип атышмакчы болушту. Таң атты, эртең менен Кыйыр баатырдын Болотканга айтып турган сөзү:

Айланайын Болоткан,
Калмакка каршы ок атсан,
Өз элинде арман жок,
Өлтүрүп аны жоготсон,
Адам болбойт дүйнөдө,
Ушул кезде андан чон.
Айтар сөзүм башкача,

Түшүнөрүң мамындай:
Түк барбагың камынбай.
Эр Чулунун каары,
Оттон чыккан жалындай.
Түндөп барып мен көрдүм,
Эр Чулуну азандан.
Кийип келер зооту,
Жети кабат жасалган.
Беш кабаты эски экен,
Жасалды билбейм качантан.
Зоот кийип жатканын,
Көрүп турдум кашында,
Жыртылганы бар экен,
Табарсыктын башында.
Таамайлап туруп ата көр,
Атканда кокус шашылба!
Табарсыкты далдап ат,
Башка жерге асылба!
Киндиктин айлын байлап ат,
Беш жагына катылба!
Тилимди албай кокустан,
Тилегимди катырба!
Кезек Болотканга берилди.

Болоткан аттан түшө калып мылтыгын бир ташка арта салып, Кыйыр баатырдын айткан жерине байлап туруп атканында Чулу баатыр чарк айланып аттан кулады. Ошондо Уюлкандын айтып турган сөзү:

– Алдырчу болдук жеңе албай,
Аз гана кыргыз балдарын.
Аның үчүн силерге,
Айтып турган арманым.
Аты кыргыз душманга,
Алышсам жетпейт дарманым.

Жанымдагы бектерим,
Жанбады менин кектерим.
Жаалуу катуу кыргыздан,
Жалпы баарың четтедин.
Колумдагы вазирим,
Көрдүнөр кыргыз таасирин.
Оболу жаман түш көрүп,
Кыргызга аны жоруттум.
Өлө албай жаным ошондо,
Өзүмдү өзүм соороттум.
Башчысын байлап алам деп,
Балакетке жолуктум.
Акыры душман зор болду,
Айылында калмак кор болду.
Аты кыргызтор болду.
Мадылбекти жиберип,
Кырк миң колду кырдырдым,
Экөөнү кармап келди деп,
Эсили жанды тындырдым,
Он үч жыл салып орума.
Омкоруп белин сындырдым,
Анан жүз миң кол алып,
Алдынан чыктым кыргыздын.
Өздөсүбүз кырылып,
Как төбөгө ургуздум.
Эми бизге туш келди,
Эң жаманы турмуштун.
Андан кийин мен кургур,
Асыл жанды кыйнадым.
Алтымышта чал койбой,
Абыдан колду жыйнадым.
Жүз элүү миң кол болуп,
Кең талаага сыйбадын.
Акыры ахбал бул болуп,

Айланы таппай ыйладым.
Аты кыргыз күч болду,
Акыры ушул иш болду.
Амал айла табалбай,
Армандуу калмак ит болду.
Силерге сөзүм эп болсо,
Бүгүнкү түнү качалык,
Дарбазаны бекитип,
Шаарга кирип жаталык.
Урушпастан тим жатпай,
Бизден да өткөн каталык.
Ушунча мен да жашадым,
Уюлкан болуп атанып.

Мына ушул сөздү айтып, калган аскерин баштап, ал жердеги оокатынын кай бирин алып, албаганын таштап, бири калбай качып, согум деген көп малын ар жерге чачып, бири-бирине карабай шашып, шаарга кирип кетишти, дарбазаны таштай кылып бекитти. Эртесинде кыргыздар караса бир дагы киши жок. Барлыгынын качып кеткени аныкталды.

Жасалган бийик мунарасы каңкайып талаада калган. Анын качканын билип кыргыздын хандары мындай деди: Булар качыптыр, ошол үчүн бул шаарга кирүүнүн аракетинде болуш керек деп, Темиркан бүтүн аскерин ал жерге келтирип, ал мунаранын башына чыгып олтурушуп, Кыйыр баатырга мындай деп кат жаздырды. «Биздин душманыбыздын башчысы хан Уюл, Мадылбек! Силер бизди кечиктирбей согушсаң согуш, жок урушпаймын десең анда бизге карап биздин айткан сөзгө жана буюрган ишке так туруп бергин. Ушул катты аларың менен жооп бергин», – деген сөздү үч ирет ка-

газга жаздырып жаанын огуна байлап кара коргондон ашырып ичин карата атып жиберди. Ал кагаздар баягы адети боюнча Уюлдун колуна барып окулду. Хан Уюлдан кайра жооп болбоду. Акыры Темиркан айла-амалдуу, тил билген Кыйыр баатырга төрт кишини кошуп элчиликке жибермек болду. Калмактар элчилерди да дарбазадан киргизбей, бекинип жатышты. Каарданган Болоткан калдайган кабат дарбазаны тээп ачып, элчилерди ичкери киргизип жиберди.

Кыйыр төрт киши менен хан сарайга келди. Ошондо хан Уюлдун айткан сөзү:

– Кыргыздан келген элчилер,
Кылдат баарың эрсинер.
Кыйылбастан жооп бер,
Кызматка кандай келдинер?
Кандай кабар билдинер?
Кантип бери жүрдүнөр?
Кара чоюн эшикти,
Кантип ачып кирдинер?
Кайтпас жүрөк, чоң билек,
Кас моюн тулпар миндинер,
Кантип ачтың эшикти,
Кас санаган жиндилер.
Кандай сөздү белгилеп,
Кайтасың андан жооп бер?
Калтырбай оюн айткыла,
Кашымдагы кабылан, шер!

Аны угуп, эр Кыйырдын айткан жообу:

Ак падыша Уюлсуң,
Айтканыма моюн сун.
Тегиз айтып берелик,
Темиркандын буйругун.

Качып кирип шаарыңа,
Кабарыңды бербедин.
Каалабадым уруш деп,
Же кашыбызга келбедин.
Кайра каршы чыгалбай,
Кантип бизди тергедин.
Калыбыңда биздерди,
Калжындаган эрмегин.
Дарбазага биз келсек,
Темиркан баштап заардан,
Таш бекилген каалган.
Ачкын десек ачпады,
Бизден коркуп эч адам.
Аны көрүп туралбай,
Ачууланды Болоткан,
Бирин тээп бирөөнү,
Күчтүк менен бир тарткан.
Тартканда кулпун үзүлүп,
Шарт этип эшик ачылган.
Уюл ханды уйпайм деп,
Баатырдын баары жулкунган.
Сабырлык менен иште деп,
Токтотту баарын Темиркан.
Кыйырды элчи жиберип,
Сөз угалык Уюлдан,
Дагы сизден сурайбыз,
Дайындаган иштерди.
Жанада каршы сүйлөсөн.
Жайламакчы сиздерди.
Эми сизден сөз күтүп,
Элчи салды биздерди.

Хан Уюл эли менен кеңешип кыргыздын элчи-
лерине айткан сөзү:

Атың улук бектерим,
Бүткөнү кызык жумуштун.
Кыргызга душман мен болуп,
Кырылышып уруштум.
Эми амалсыз сиздерге,
Жеңилгеним угуздум.
Ичемин десең аш мына,
Кесемин десең баш мына
Кыз-келинди ыйлатып,
Аламын десең жаш мына.
Төгөмүн десең кан мына,
Аламын десең жан мына.
Ай талаада жайлаган,
Айдаймын десең мал мына.
Чабамын десең жер мына.
Чатакташкан башынан,
Чапсаң башым мен мына.
Саламын десең куш мына,
Аламын десең кыз мына.
Күн батыштан козгогон,
Күнөөлүү душман биз мына.
Эми башка оюнда,
Эмне болсо сен сура? –

деп хан Уюл сөзүн бүтүрдү.

Ошондо эр Кыйырдын хан Уюлду карай айткан сөзү:

Калмактын Уюл ханысың,
Качантан бери таанышым.
Бизче эми жарабайт,
Убайым тартып калышың.
Не үчүн таштап келгенбиз,
Чынабат шаар батышты?
Канча эрлер кырылып,

Канча эрлер катышты.
Абалы чыгар зындандан
Атабыз молдо Накышты.
Андан кийин чыгаргын,
Он эки баатыр кыргызды.
Көрө албай алар жаткандыр,
Көктөгү сансыз жылдызды.
Ашырбек баатыр өлтүргөн,
Урушкан дудук Тырмышты.
Эр Чулунун колунан,
Далай баатыр жылбышты.
Биринчи бергин Накышка,
Алтындаган араба,
Эки ат жасап коштуруп,
Мадылбек барсын жана да.
Он алты жыл болуптур,
Орго Накыш түшкөнү,
Түк жарыктык көрө албай,
Дүйнөдөн күдөр үскөнү.
Өзүнчө такыр эрки жок,
Өлүмдүн жайын издеди.
Арабасын Накыштын,
Мадылбек куу айдасын,
Андан кийин жанагы,
Он эки кыргыз балбанга,
Байланып келип Чулудан,
Баары да жаткан арманда.
Асыл кийим кийинтип,
Алтын жабдып ат бергин,
Баарын ордон чыгарып,
Өз кашына апкелгин.
Жарык шоола көрө албай,
Жаткандыр баары зар болуп.
Карангы ордун түбүндө,

Каңгырап мәэси дал болуп,
Барсак болот кыргызга,
Баштагы Накыш чал болуп.
Өзү билер бул жагын,
Баштыгы Темиркан болуп.

Алтымыш кулач аркан даярдап, ордон молдо Накышты баштап, он эки баатырдын бардыгын тартып алышты. Молдо Накыш он алты жыл карангы ордун ичинде жатып, жарыкты көргөндө башы айланып, эси ооп жыгылып кетти. Эки сааттан кийин эс алып үшкүрүп туруп олтурду. Ордон чыккан он эки баатырга күмүш жабдыктап он эки ат миндирди. Молдо Накышка эки жасалгалуу кошулган алтындаган солкулдак араба апкелип ага Молдо Накыш, Мадылбек болуп олтурушту. Он эки баатыр Мадылбекти араба айдап келе жатканында улам бири какшыктап, тамашалап шылдындап жүрүп олтурушту. Алар ушул түрдө Темиркандын аскерине келип кошулушту.

Кыргыз аскери ырдап, жырдап, көчмөндүү шаар, коломолуу кол болуп жүрө турсун. Эмдиги сөздү Чынабат шаарынан баштайлы.

Кыргыз баатырларынын аскер алып калмакка кеткенине он алты ай болду. Кетеринде убактылуу хан көтөрүп Каратал карыяны тактыга отургузуп кеткен эле. Каратал карыя ошол кезде жетимиш алты жашка чыгып карып калган кези эле. Темиркан ал кишиге алтын мөөрүн берип, аялы Оролканды биринчи увазирликке коюп кеткен. Баатырлардын калмакка аскер алып кеткенден кийин он эки ай болгондо Ооган элинин падышасы Шай Жалилхан шаарына барган өзбектин соодагер кербен башчысынан кыргыз жөнүндө мындай кабар угат:

– Кыргыздын баатырлары Темиркан, Болоткандар баштап үч айлык алыскы калмактын элине аскер алып кеткенине он эки ай болсо дагы, али ушул күнгө дейри эч кандай кабары билинбеди. Ошол сөздү укканда Шай Жалилхан: «Кыргыздын зор баатырлары алыскы калмак элине барып жок болуптур, ал үчүн мен Ооган элинен көп аскер жыйып Чынабат шаарын чаап, кыргыздын бардык шаарын өзүмө каратып ала коеюн деп, Ооган элинен тогуз миң аскер алып келип Чынабат шаарынын ар кайсы дарбазасынын сыртын тосуп, чыкканды кийирбей, киргенди чыгарбай басып жатып калат. Оогандын келип шаарды басып курчаганына эки ай болду. Ошол убакка чейин Каратал аксакал аскер алып шаардан чыга алган эмес.

Бир күнү Каратал чындап туралбай Чынабаттагы эр жүрөктүү жаштардан тандап, беш миң аскер алып тышка чыгып Ооган менен каршы турган эле. Ошондо Ооган менен кыргыздын согушканынын түрү:

Тогуз миң ооган аскери,
Ашып түштү чакмакты,
Аны көрүп Каратал,
Айлына карап жатмакбы?
Жоого каршы баралбай,
Жатып алчу акмакпы?
Беш миң кыргыз аскерин,
Тегиз баарын каптатты.
Кызыл топу оогандын
Үшүн алды кыргыздар.
Мурун барып ооганды,
Сүзүп алды кыргыздар.
Ооган менен кыргыз эл,
Аралашып кетти го,

Баш кесишип кан төгүп,
Жаралашып кетти го.
Көптүк кылып кыргызды,
Камалашып кетти го.
Бирди кууп эки ооган,
Талаалашып кетти го.
Түшүрүшүп жатыры,
Бирин-бири найзалап,
Далбастаган андан көп.
Эки жагын кайсалап,
Көпчүлүк толкуп дайрадай,
Өөдө-төмөн чайпалат.
Бирин мурун жеңет деп,
Кантип киши айталат.
Келтектешип эки жоо,
Чапкылашып жатыры.
Бирин-бири оодарып,
Тарткылашып жатыры.
Кечке маал эки кол,
Эки жакка бөлүндү.
Бирине бири теңдешип,
Жеңдирбестей көрүндү.

Мына ушул түрдө Каратал Шайи Жалилхан менен отуз беш күнү тынымсыз урушат. Кыргыздын шайманы кетип, баатырлардын аягына чыгып, эми Караталдын айласы кетти. Ошондо жетимиш алты жашка чыккан карыя Каратал бүгүн куралданып, ак сакалын жайкалтып, чокудай болуп Көккашка-ны минип, найзаны оңтолоп колуна кармап майданга келип ооган аскерин карап айткан сөзү:

Оогандын беги Жалилхан,
Кыргыз жок сенден камыккан.
Аябастан согушуп,

Асман, жерди чаңыткан.
Ак сакалым жайкалтып,
Алдына чыктым жекеге,
Жалгыз келип турамын,
Жатып алба кепеңе.
Мага каршы найза алып,
Чыга келгин чекеге.
Кармашалык эки хан,
Жыгалсаң кетсин чымын жан,
Чын баатырдай жасанып,
Чыга келчи кошуңдан.
Сез көрсөтүп баштаган,
Мен болбоймун чочунган.
Балыкчыдай тор салып,
Басымыбыз олжо алып,
Бастырып чык хан Жалил,
Кармашалы кол салып.
Чондугунду ким билсин,
Чочондогон мынчалык.

Деген сөздү айтып турду эле. Жалилхан өзү чыгып келүүдөн бир чети намыстанып, экинчиден өтө коркуп, келип уруша албай жалгыз Караталга миң адамын жабылтып жиберди. Ошондогу Караталдын урушунун түрү:

Миң душмандын ичинде,
Жалгыз калды Каратал,
Аны көрүп кыргыздар,
Кантип чыдап тура алат.
Караталды талатып,
Кантип тирүү жүрө алат.
Кыргыздар дагы чыдабай,
Үч миң адам чүдөдү,
Эки жак тегиз капташкан,

Он миң киши оңойбу,
Күркүрөө, Чакмак талаасы,
Кызыл кан аккан чоң ойду,
Уруштан чыгып Каратал,
Бастырып келди кошуна.
Денесинен аккан кан,
Жорголоп келди созула.
– Атаны арман күн бол ай,
Оогандан кыргыз жеңилмек
Оболдон барбы, бул кандай;
Оболу жаттым корголоп,
Шаарыман чыга албай.
Шайманым кетип шашылдым,
Душманымды жыгалбай.
Баягыдай бак-дөөлөт,
Башка келип консочу,
Бардык баатыр кыйкырып,
Кирип келер болсочу.
Биздин ушул абалды,
Билип келер болсочу.
Карып калган чагымда,
Кайтып калдым уруштан,
Жаш болсом кантип качайын,
Как ушундай жумуштан.
Кара сакал ак болуп,
Кайта турган чак болуп.
Карган кезде кантейин,
Каршы чыкты бул душман,
Карайлап турган убакта,
Каптап келсе чыгыштан,
Кан буугандан кутулсам.
Качырып кошо умтулсам.

Канакей кудай куткарса,
Каптаган душман ушундан.
Кас болушун карачы,
Кайсы экен билбейм жаласы.

Эмдиги сөздү калмактан келе жаткан кыргыздын баатырларынан баштайлы.

Баатырлар жетимиш беш күнү жол басты. Эми он беш күндүк жолу калды. Бир күнү көз алдынан он эки миң төөгө жүк арткан кербен чыкты. Кербен башы жанына үч адам алып Темиркандарга салам берип өздөрүнүн Чынабат шаарынан чыгып келе жатканын Каратал карыянын ушул кезде катуу шашып турганын айтып түшүндүрөт. Баатырлар абдан сөзгө канып ал кербенди аман-эсен жолуна салат.

Темиркан аскер башы, миң башыларды чакырып алып, ат оскундатып Болотканга Солтоной, Шабек, кырк жигитти, андан башка дагы тандалган баатырлардан үч минди бөлүп: силер Чынабатка беш күн ичинде ат өлтүрө жеткиле деп, катуу дайындады. Алар катуулап жүрүп Чынабатка түштүк жолу калганында Солтоной Болотканга акылдашып бир мыкты жигитке Ашырбектин Жылжыма көк жоргосун миндирип Караталга сүйүнчүгө чаптырат.

Ошол күнү жетимиш алты жаштагы Каратал карыя кадим жаш чагындай кайраттанып атка минип жекеге чыгып кечке чейин оогандан он алты баатырды өлтүрүп, жыйырма жети балбанын байлап алат. Шайы Жалилхан чыдай албай жалгыз Караталга эки миң аскерин каптатып жиберет. Аны көрүп кыргыздар туташ каптайт. Оогандын калганы тегиз каптап жер дүнгүрөгөн чоң согуш дагы болот.

Солтоной, Шабек, Болоткан,
Келе жатыр дүңгүрөп,
Үч миң аскер баатырлар,
Бет алганын бүлдүрөт.
Шашкелик жолу калганда,
Чаң көрүндү асмандап.
Алы кетти душмандын,
Алардын сүрү басмарлап,
Келери менен токтолбой,
Душманды көздөп ат салат.
Ооганды онтот, койбо деп,
Солтоной баатыр кыйкырды.
Кайратганып баатырлар,
Эр Манастай иш кылды.
Кирип келди шаштырып,
Үч миң баатыр чуулдап.
Караанын көргөн душмандын
Кайраты качып, куулмак.
Алты миң ооган аскерин
Бир саатта каптады Шаа
Жалилханды баш кылып.
Бир миң аскер ооганды,
Бенделеп колго түшүрдү.
Жалил падыша жалдырап,
Жанынан күдөр үзүлдү.
Уруш бүтүп тарашып,
Учурашты баарына.
Калды баары көрүшүп,
Каратал сындуу карыга.
Шаарга кирип бардыгы,
Эч арманы калдыбы?
Болоткан келип олтурду,
Апасынын жанына.

Кол алышып көрүштү,
Жеңеси менен жарына.
Калкын аман сактаган,
Кас душманын таптаган.
Кантип болбойт ыраазы,
Каратал сындуу чалына.
Касиет чалып баарысын,
Кыскартып жолдун алысын.
Кас душманын жок кылып,
Калды жыргап мамына.
Карасаңыз көз кайкып,
Кайнап жаткан малына.
Жер дүңгүрөйт Темиркан,
Жетимиш миң кол баштап.
Жердин бетин көчүрүп,
Жетип келди жол баштап.
Көккө ыргып жетүүгө,
Көтөрүлөт тору кашка ат.
Келсе дагы Темиркан,
Таажы, тактын алган жок,
Мунун баары чын болор,
Айткан сөздө жалган жок.
Күнөөсүн кечип Жалилди,
Увазирликке шайлады.
Жер-жерине таратып,
Элди тегиз жайлады.
Тегиз жеңди душманын,
Темиркандын кайраты.
Алар душман көзүнө,
Ажыдаардай айбаты.

Мына ушундай болуп Темиркан баатыр эли-жур-
тун жайлаштырып, Мадылбекти арына келтирип,

өлгүдөй уялтып туруп күнөөсүн кечирип, кырк жигиттин катарына койду. Атасы Жолборсканга чоң аш берип, анын аягын тойго айлантып, энеси Гүлайпа сулууну Молдо Накышка никелеп алып берип, Темиркан өзү тактыда олтуруп, өмүрлүк доорду сүрүп, кыргыз, калмак жана ооган элин тегиз билип, аймагы абдан кеңип жатып калган экен.

**ЖАМАНКАРА
БААТЫР**

*(Абдылашым Смайыл
уулунун
айтуусунда)*

КИРИШ СӨЗ

Солто элинен чыккан Жаманкара туурасында маалыматтар өтө эле аз. Маалыматтарга караганда элдик санжыраларда, Белек Солтоноевдин «Кызыл кыргыз тарыхы» (1993) эмгегинде сөз козголот. Буларда негизинен Жаманкара баатырдын казак-кыргыз кагылыштарында көрсөткөн эрдиктери, аш-тойлордо сайышка түшкөндөрү, ар кандай майда эрдиктери туурасында кыскача баяндалат. Ал эми көркөм адабиятта Жаманкаранын образы Смайыл уулунун «Жаманкара» аттуу дастанында биринчи жолу чагылдырылган. Мында Жаманкара баатырдын басып өткөн турмуш жолу баштан аяк кенен сүрөттөлгөн. Атап айтсак, баатырдын ата-теги, туулушу, эр жетилиши, негизги эрдиктери, өлүмү.

Акын Смайыл уулу Жаманкара туурасында эл оозунда санжыраларда айтылган окуялардын негизинде өзүнүн билгендерин толук ырга айландырган. Анын кабылдоосунда жана түшүнүгүндө Жаманкаранын ата-тегинен башталып, өлүмүнө чейин көркөм сүрөттөлөт.

Элдик санжырада Жаманкара баатырдын теги мындайча сүрүштүрүлөт: «...Бүткүл кыргыз, казакка белгилүү Жаманкара баатыр Солтонун Бөлөкбай уруусунун ичиндеги Бүтөш уулунун жети кашка тукумунан чыккан. энесинин ичинен түшкөндө Күнгүрөктөн үн чыккан дешет. Башкача айткан

да, Солтонун төрт уулунун Култуу, Күңтуу, Айттуу жана кичүүсү Чаа бийдин уулунан (Бөлөкбай, Талкан, жана Тата), эң улуусу Бөлөкбай эки уулунун (Байсеит, Бүтөш), кичүүсү Бүтөштүн экинчи аялынын беш уулунун (Төлөн, Тубар, Багыш, Жыгыш жана Түлөкабыл), кичүүсү Түлөкабылдын Айтта, Чыңгыш, Чоткара жана Акит деген төрт уулунун Чоткаранын баласы»¹.

Смайыл уулунун дастаны Жаманкаранын ата-тегин баяндоодон башталып, анда да дал жогоруда келтирилген тек сүрүү баяндалат. Бирок Смайыл уулунда Жаманкаранын түпкү теги Долондон башталып, Чоткарага чейин кенен, ар бир муундун тарыхы бай окуялардын негизинде баяндалып өтөт. Бул баяндоодо чоң чыгармачылык эргүү байкалбай койбойт.

Элдик эпикалык чыгармалардагы салттуу көрүнүштөрдүн бири – элдин бактысына жаралган баатырдын жарык дүйнөгө өзгөчө белгилер, көрүнүштөр менен келиши. Жаманкаранын туулушу дастанда дал ушул салттык көрүнүштө ишке ашкан. Мында да болочок баатырдын энеси жолборстун жүрөгүнө талгак болот. Чоткара атып келген жолборстун жүрөгүн жеп, талгагы калып, адамдан башкача белгиси бар, аркасында кулун жалдуу түгү бар бала төрөйт. Демек, жогоруда санжырада айтылган «энесинин ичинен түшкөндө Күнгүрөктөн үн чыккан» деген ойдон улам, акын өз максатына ылайык жеке интерпритациясын жараткан.

Жаманкаранын балалык чагына дастанда өзүнчө бир чоң бөлүм арналган. Анда баатырдын кейиш-

¹ Иманалиев М. Солтонун Жаманкара баатыры // Чүй баяны. – 1995, 5 авг., 8 – 22-июль.

түү балалыгы баяндалат. Атасынын көзү өткөндөн кийин эне менен баланын абалы оорлойт. Бир Караганда бул бөлүмдө сүрөттөлүп жаткан окуя «Семетей» эпосундагы Каныкей менен Семетейдин Таластан Букарга көчкөн тарыхына окшошуп кетет. Дастанда Чоткара жарык дүйнө менен коштошоор алдында: «...жакшы жок, жаман айтпай көзүм өтсө, төркүнүңө уулуңду жетелеп кет»¹ деп, керээзин айтып коштошот. Күйөөсү өлгөндөн кийин Каныкейдин «кейпин» кийген Тыта эне баласын алып, төркүнүнө качат. Ошентип, Жаманкаранын балалыгы Кочкор жергесинде, таякелеринде өтөт.

Оозунан чыккан жели түтүн болуп,
Оолугат алышсам деп күчү толуп.
Оң ийни, сол ийнине карап көрсөң,
Олчоюп отургандай бүркүт конуп.
Оролуп кементайга уктап жатса,
Ойготуу кыйын болот түртүп коюп², –

деп, автор сүрөттөгөндөй, Жаманкара барган сайын күчкө толуп, балбан болуп өсөт, эл оозуна бат алынат. Бирок ошондой болсо да, өзүнүн күчүнө дөөгүрсүнбөй, мүнөзү жумшак, элпек, эч жанга бөөдө зыяны жок, элдин намысы үчүн жанын берген адам болуп чоңоёт. Аш-тойлордо сайыштарга түшүп, эл оозунда айтылып жүргөн эрдиктерин көрсөтө баштайт. Булар туурасындагы окуялар дастандагы «Баатырдын баяны» деген бөлүмүнөн орун алган. Анда Жаманкаранын жылаан менен кармашканы, кара курт чакканда көрсөткөн эрдиги, кийме котур болгондогусу, камыш арасынан жолборс өлтүр-

¹ Абдылашым Смайыл уулу. Жаманкара. - Б.: 1995. - 36-б.

² Ушул эле китепте. - 52-б.

гөнү, жылкы тийген казак баатыры Шорукту жеңген, Бөкөн балбан менен кармашканы көркөм баяндалат. Бул окуялар менен аралаш Жаманкаранын жашоосундагы турмуштук көрүнүштөр да сүрөттөлөт. Бирок каармандын негизги казак-кыргыз кагылыштарында көрсөткөн эрдиктери (Шоорук баатырды жеке өзүн эске албаганда) туурасында сөз жок. Ал эми бул туурасында санжырада мындайча айтылат: «XIX кылымдын отузунчу жылдарынан тартып Жаманкара баатыр жоонун жүрөгүнө тийип, ага аттын кашкасындай таанымал болгон экен. Өзүнүн өмүрүндө он беш жолу жоого түшөт да Жаманкара баатыр бир жолу да аттан ыргыта сайылып, бир жолу да жоодон чегинип качпаган, дайыма жоону кууп чыгып качырган экен»¹. Дастанда акын көбүнчө Жаманкаранын өзүнчө жалгыздап жасаган эрдиктерине басым жасаган.

Жаманкаранын эрдиктеринен кийин дастанда Майкулак туурасында сөз башталат. Автор бул образдын элесин Жаманкара баатырдын өз туугандарына таарынып, Ормон ханга кетип калышына байланыштырып сүрөттөйт. Элдик эпикалык чыгармаларда баатырдын кыйышпас жан досунун болушу негизги традициялык мотивдердин бири болуп саналат. Мына ушундай салттуу көрүнүштү Майкулактын баяны көрсөтүп турат. Биздин оюбузча, бул бөлүмдү киргизүү акынын максатына ылайык болсо керек. Себеби чыгарма Башталганда эле эпикалык дем менен ачылган. Салтка ылайык Майкулактын образы ошол демди андан аары улайт. Экинчиден, чыгарманын көлөмүн өстүрүү да авторду кызыктырышы мүмкүн. Ошон-

¹ Иманалиев М. Солтонун Жаманкара баатыры. // Чүй баяны, 1995, 5-авг.

дон улам сүрөттөлүп жаткан окуяга коошпой, «чоочун» сыяктанып турган окуялар тизмеги да дастандан орун алса керек.

Элдик санжырада: «Кененсары, Норузбайдын кыргыздарга чабуул жасайбыз, согушабыз деген сөзүн, карындашы Бобукан угуп калат. Ал акылдуу, жетик кыз болгон. Бул кыргынды токтотуп калууга көп күч жумшаган. Агалары сөзүн укпагандан кийин, эркекче кийинип, чачын түйүп, күлүк ат минип, кыргыздарга жөнөп кеткен. Анын максаты кыргыздын мыкты баатырларын сыноо болгон. Экинчиден, ылайыгы туура келип калса, кыргыздын таасирдүү бегине турмушка чыгып, чатакты токтотсом деген. Ошондо солто элинен чыккан Жаманкара менен Чыгышты сынап, чыныгы көк жал баатырлар экен деп ойлойт»¹, – деп айтылат. Мына ушул айтылгандардан улам акын дастанга «Элчи» деген өзүнчө бир бөлүм киргизген. Бирок дастанда сүрөттөлгөн окуя боюнча казактын төрөлөрү Кененсары менен Норузбай ак дилдери менен кыргызга дос болсок деп кеңешип, карындашын элчиликке жиберешет. Ошондо элчи кыз Талас, Жалал-Абад, Ош, Алай, Нарын, Ысык-Көлдү аралап, Чүйгө чейин келип, бул аймактардын ар биринин баатырларын бирден сынайт. Акындын ар бир жердин жаратылышына ар бир баатырдын өзгөчөлүктөрүнө берген мүнөздөмөсү чыгармачылык менен ишке ашкан.

Жаманкаранын өлүмү элдик санжыраларда ар кандай айтылат. Биринде: «Жаманкара баатырдын даңкы таш жарып, алдынан жан кыя баспай калганын Жангарач угуп, көзү менен көрүп, үрөйү учуп, калтырай баштайт, баатырды жоготуунун

¹ Ушул эле макалада.

айласын издеп таап, аны Кененсары менен жара-
шууга элчи кылып жиберүүгө Бөлөкбайдан Чыңгыш
баатыр жана башка билермандарды, өзүнүн айла-
насындагы жакшылары менен кеңешип, акылдашып
бүтүп, Жаманкара баатырды Кененсары ханга
1846-жылы жөнөтөт¹. Демек, бул боюнча Жаман-
кара феодалдык-патриархалдык доордогу ички ка-
рама-каршылыктардын, кесепетинен өлүмгө дуу-
шар болгон. Дагы биринде: «Кененсары, Норузбай-
лар Чүйдүн этегиндеги кушчу, солто урууларын
чабышып, кайра тартып баратышып бир байдын
жылкысын тийип кетишет. Жылкыны Шорук баа-
тыр алды деген сөз чыгып, ал бай Жаманкарага
досуңан жылкымды кайрып бер деп суранат. Жа-
манкара Шорукка барат, ал тымызын издегениң
өзү келди деп, Кененсарыга киши жиберет. Жетип
келген Кененсары Жаманкараны шылдыңдап ти-
йишет. Ошондо Жаманкаранын ачуусу келип: –
Маңка ханым, эмне деп келжиреп жатасың? – деп,
бетине түкүрүп жиберет. Ачууланган Кененсары
эки жигитине эки колун карматып, өзү канжары
менен боорун жарып, бөйрөгүн сууруп алат».

Ал эми Белек Солтоноевде мындайча айтылат:
«Казак-кыргыз согушунан кийин эки элдин орто-
лоруна элчи жүрүп, жараштырабыз деп Чапыраш-
ты, Шорук баатыр аракет кылганда, солтодон
Бөлөкбай, Жаманкара баатыр менен Болотту баш
кылып ал беш киши жиберген. Жаманкаранын кет-
кенин агасы Чыңгыш билбей калып, жибербеске
артынан кууп барып, жете албай калган. Булар-
ды Кененсары өлтүрүүгө ооп калганда казактан
Экей, Сары бай бул кыргыздарды мен күтүп ту-
райын деп барганда Кененсары: мен өзүм күтөмүн

¹ Закиров С. Кыргыз санжырасы. – 133–134-бб.

деп Сары байды ынандырып кайта жиберген. Сарыбай кеткен түнү Жаманкараны чөк түшүрүп отургузуп коюп, бир бөйрөгүн сууруп алганда, ал былк эткен эмес. Экинчи бөйрөгүн сууруп алганда чалкасынан кетип, ага кошо Турсун дегенди дагы өлтүрүп, калган жолдошторун коё берген. Өлүктөрүн журтка таштап, өзү көчүп кеткен»¹.

Демек, тарыхый булак боюнча да Жаманкара элчиликке барып, ошондо душмандын колунан каза тапкан. Элчиликке атайын татыктуу баатыр катары барганы же айрым адамдардын көрө албастыгынан, кастыгынан атайылап эле өлтүрүш максатында жөнөтүлгөнү талаш маселе. Бизди кызыктырган нерсе бул эмес. Маселе мына ушул көрүнүштөр акын Смайыл уулунун дастанында кандайча берилгендигинде.

Акын өз чыгармасында бул маселенин түйүнүн башкача ракурстан чечет. Дастанда Жаманкаранын энөөлүгүнөн пайдаланып, ортодон чыккан бузуку (ушакчы) баатырга келип:

*«Баатырым басып келдим сени көрүп,
Батыраак айтайын деп терим төгүп.
Байкачы тиги аттарды мамыдагы,
Бир-бирден күлүктөрүн эки бөлүп,
Болбосо албайт беле элчиликке,
Балдары калган окшойт сени жерип»²,*

деп агасы Чыңгышка каршы тукурат. Дал ушул мезгилде Чыңгыш баатырдын балдары атасынын үйүндө бал кымызга чогулуп жатышкан эле. Мына ушул учурдан пайдаланып, бузуку өз максатын ишке ашырат. Автор бузукунун образы аркылуу фео-

¹ Б. Солтоноев. Кызыл кыргыз тарыхы. 1-китеп. – Б., 1993. – 207-б.

² Абдылашым Смайыл уулу. Жаманкара. – Б., 1995. – 141-б.

далдык-патрнархалдык доордогу өз ара, ички келишпестиктерди, байлык, мансап, бийлик үчүн болгон кармашты подтекст менен берсе керек. Кыргыз элинин тарыхында мындай көрүнүштөр көп эле болгону белгилүү.

Ошентип, агасына таарынган баатыр жанына Болот курбусун, Чормон баатырды, Кара Чолокту, Чынык баатырды ээрчитип элчиликке жөнөп кетет. Аларды Шорук баатыр тосуп алып, «көктөн издегени жерден табылгандай» сүйүнөт. Акыры амал менен баатырлардын бардыгын өлтүрүп, Жаманкаранын болсо эки бөйрөгүн тирүүлөй сууруп алып өлтүрөт. Эки бөйрөгүнөн ажыраган баатыр кыңк дебестен, артын карап душманына сез көрсөтүп, акыр аягына чейин кармашат. Дастанда бул көрүнүш мындайча берилет:

*«Кан колун бөйрөгүнө тагып алып,
Кадамын алга таштайт жыйнап күчтү.
Каерге жетип барып жыгылат деп,
Казактар таң калышып дагы күттү.
Керилип эки жакты карап алып,
Күп этип бет алдынан кулап түштү».*

Андан ары:

*«Бир жигит чуркап келип ичин жарып,
Бүтүндөй ичегисин бүтүн алып,
Билсек деп адам билбес шумдук сырын,
Байлаптыр чоң терекке жакын барып
Бөлүнүп ара кескен дарак сындуу
Белинен кеткен экен кесип-таарып»¹.*

Келтирилген саптардан көрүнүп тургандай, Жаманкаранын өлүмү эпикалык каармандын өлү-

¹ Абдылашым Смайыл уулу. Жаманкара. – Б., 1995. – 152-б.

мүндөй баяндалат. Акын эл оозунда айтылгандарды өзүнүн көркөм дүйнөсүнө алып өтүп, өз вариантын жараткан.

Жыйынтыктап айтканда, өзүнүн кара түгү менен кыргызга таанымал болгон Жаманкара баатырдын басып өткөн турмуш жолу биринчилерден болуп көркөм адабиятта акын Смайыл уулу тарабынан колго алынган. Чыгармадагы окуялардын курулушу, андагы баяндоонун деми эпикалык арымда ишке ашканы менен каармандардын ички жан дүйнөсүнө болгон аңдоо, пейзаждык сүрөттөөлөр, лирикалык чегинүүлөр аз да болсо дастандан орун алган. Кандай болгон күндө да, акындын эмгегин баалабай коюшка болбойт. Дал ушул эмгектин арты менен Жаманкара баатырдын тарыхы акын-жазуучулардын чыгармачылыгында уланышы да мүмкүн.

Жыйынтыгында, көркөм чыгарма – тарыхый чындыктын эстетикалык жүгүн аркалаган чыгармачылык катмар. Ал эми булардын ортосунда билинер-билинбес дагы бир «өткөөл» катмар жатат, бул жазуучулар үчүн эбегейсиз маанилүү роль ойногон – фольклордук компоненттер: легендалар, уламыштар, санжыралар. Албетте, профессионал адабиятынын үлгүлөрүнөн алып караганда фольклордук булактар али чийки. Мына ушул булактардын неизинде жазуучу ошол сүрөттөлгөн доорго, мезгилге «дүрбү» салып, сыртта калган баяндоочу катары туруп албастан, кеңири масштабда ой-чабыттатып, каармандардын ички дүйнөсүнө сүңгүп кирип, кыймыл-аракеттерине жандуу аралашып туруусу зарыл.

А.Акматалиев

ЖАМАНКАРА БААТЫР

Сураштырсам көп элден,
Сары Өзөн Чүй өрөөндөн.
Миң сегиз жүз жыйырма үч,
Жылында баатыр төрөлгөн.
Жаманкара баатырга,
Жок экен анда теңелген.

Жайсаңдын жайык сазында,
Жарагы жок кашында.
Жай алып шашпай уктаган,
Жоо келбей эч бир акылга.
Жаманкара өлүптүр,
Жыйырма үч жашында.

Жазайын өткөн учурун,
Жиптей созуп учугун.
Жаманкара баатырдын,
Жашыргым келбей кызыгын.
Жалпы журт айтар ыракмат,
Жагып кетсе ушунум.

Баатырдын өзүн көрбөй сыртынан ук,
Баштайын окурманым кумардан чык.
Баянын айтып берген бир карыя,
Бузбаймын бул нукура болгон чындык.
Баласы кыргызымдын Жаманкара,
Баракка дастан кылып элге сундук.

Балдарым ушул дастан белек болсун,
Баарыңды арбак колдоп бакыт консун.
Бириңди-бириң сыйлап сиз-биз дешип,
Береке байлыгы мол жакут толсун.
Баатырдын окуясын тартуу кылам.
Бет ачып урпактарым окуп койсун.

Бук кылып курсагыма батпачудай,
Баратат ташкын болуп аккан суудай.
Бөлөкбай деген элден Жаманкара,
Баатыр дейт бала кезден ат качырбай,
Билишет кыргыз-казак карылары,
Баянын күлүк аттын кашкасындай.

Көкөлөп куштар учат асман менен,
Кутулбайт шум өлүмдөн качкан менен.
Күн өтүп өмүр чиркин куюн болуп,
Кыймылсыз жатып калар каткан денең.
Кубантып окурманды Жаманкара,
Көрүнсө ушул жазган дастан менен.

Кагазга ыр саптарын кондурайын,
Касиет берсе буйруп чоң кудайым.
Кыргыздын тарыхында Жаманкара,
Курманбек, Табылдыдай орду дайын.
Колумдан келишинче эмгек кылып,
Калтырып дастанымды толтурайын.

Эскерип айткан кеби Куламбайдын,
Эси ошол ушул жазган бура албаймын.
Эчен күн ээрчип жүрүп уктум эле,
Эми мен баяндоого кумарландым.
Элимдин купулуна толуп дастан,
Энсеси канса деймин угармандын.

Эрмектеп күндө карап ай көрөмбү,
Эркин тоо ээлегендей кайберенди.
Эр экен Жаманкара кыргызымда
Эл билсин жасаганын кайран эрди.
Эмгекти ыр сабынан баштагын деп,
Эң кымбат чоң кудайым өнөр берди.

Баатырдын баштайм эми түпкү тегин,
Баракка балким жагар түшкөн кебим.
Баланын бал тилиндей болор бекен,
Баяндап айтып берсем түшүп мээрим.
Бир гана тилегим бар жүрөгүмдө,
Барактап окуса дейм бүткүл элим.

БААТЫРДЫН ТЕГИ

Кыргыздын түпкү теги Долон болгон,
Кутулуп жалгыз чыккан качып жоодон.
Кызарттын белин ашып, малын багып,
Күн көргөн кенен жайлап керме тоодон.
Казыркы биздей мууну өсүп өндү,
Кылымдап жетелешип обологон.

Калкымда санжыраны бардыр уккан,
Калтырбай кыргыз тегин ойго туткан.
Калмактар капилеттен элимди чаап,
Күчөгөн ошол кезде бизге душман.
Кыргыздын тукум курап эл болгону,
Казыркы ата тегим Долон кутман.

Туну экен эң биринчи жарык көргөн,
Татына ай мончоктой кызы Наалы.
Тагай бий, Адыге эки уул болуп,
Тараптыр ал үчөөнөн кыргыз баары.

Туш-тушка элин бөлүп, жерин берип,
Тынчы жок өтүп турган турмуштары.

Туурасын айтсак элге Адыгине,
Түркүгү Ош, орун алган Жалал-Абаддан,
Түштүктө малын жайып, данын багып,
Турушат көп уруу эл шилтеп кадам.
Туура эмес болуп калса кечиргиле,
Толуктап айтып берер билген адам.

Болуптур Тагай бийдин төрт баласы,
Богорстон, Койлон, Кылжыр, Кара Чоро.
Байралып жай мезгилде шерине жеп,
Бозону кордон кышта ичкен жоро.
Балдары Кылжырындын кыйын чыгып,
Бир-бирин көрө албастан казган оро.

Баласы жалгыз Эштек Богорстондун,
Бар чыгаар арабызда аны билген.
Белине күмүш курун бек курчанып,
Баатыр дейт коргон болуп элин сүйгөн.
Башы Чүй аяк жагы Талас болуп,
Бирдикте орун алган кенен Чүйдөн.

Балдары баатыр Эштек атабыздын,
Байлыгы батпай келген эмгегинен.
Бирөөгө кастык кылбай, достук кылып,
Бир тууган болуңуз деп нан жедирген.
Баш багып түркүн адам келе калса,
Батырат океандай кеңдигинен.

Койлондон кооз жедигер аты аталып,
Күткөн дейт келип кеткен кербендерди.
Кызыгып соода-сатык жолун улап,
Капчыкка толтурган дейт тенгелерди.

Кесибиң соодагерлик болду уулум деп,
Кокондун аймагынан берген жерди.

Күн көрөт жедигерлер эркин жайлап,
Кокондун аймагына эгин айдап.
Кылымдан кылым улап бизге жетти,
Кыргызым ынтымагын бекем кармап.
Карачы Тагай ата кандай адам,
Колуна тизгин учун берген талдап.

Кылжырдан Ороз, Төөлөс эки бала,
Көрө албай бир-бирине ичи кара.
Кытайдан жоо келгендей карап турчу,
Кездешип чыга калса оро-пара.
Карачы кандай заман ошол кезде,
Камчылап чаап өтчү бетин жара.

Төөлөстөн Ормон чыкса ойчул өткүр.
Ороздон Балбай чыгат болуп зөөкүр.
Кыйналып кыйын кезең келген чакта,
Кыргызга Ормон болгон бийик сепил.
Кармашпай Ормон ханды Балбай сойгон,
Калп болсо окурманым мени кечир.

Эштектин Солто болгон жалгыз уулу,
Элеген кең Чүйдөгү жети сууну.
Эгерде айылдан чыр чыгып калса,
Эртелеп басып турган ызы-чууну.
Эрлиги уламадан бизге жети,
Элине коргон болуп кармап тууну.

Эми мен айтып берем Солто бийди,
Эрлигин ошол кезде эли билди.
Эштек эр карып калды көзү көрбөй,
Эми сен камчылан дейт болбой кирби.

Элиндин эки тизгин чылбырын ал,
Энчиңе Сары Өзөн Чүй жери тийди.

Эрегиш болуп турган ошол чакта,
Эсирип жоолор келет бейкут жатса.
Эне-сүт эркелиги бар чак эле,
Эр Солто араң жеткен он беш жашка.
Элимдин намызы үчүн барамын деп,
Ээленип жоого кирди минип атка.

Колуна сыр найзаны кармап белен,
Келгиле жеке чыгып мени менен.
Кыйкырып жалгыз Солто жар чакырды,
Күчүмдү бирден келип сына деген.
Карааны Ала-Тоодой сүрдүү баатыр,
Калдайып келе жатат чыгып элден.

Кабылан Манас атам колдой көр деп,
Колуна найза кармап Солто чыкты.
Каргадай көрүнсө да жаш баланын,
Кыйкырып чыккан үнүн жалпы эл укту.
Качырып оро-пара келген кезде,
Камгактай тиги баатыр аттан учту.

Кеп кылсак Солто бийдин арбагы бар,
Күнтуу, Чаа, Култуу деген балдары бар.
Кадимки Жаманкара баатыр чыгат,
Кызыктуу айтып бүткүс ар жагы бар.
Курманбек, Жаныш, Байыш, Эр Табылды,
Кем эмес ошолордой салмагы бар.

Алыстан Солто бийиң сынчы алдырат,
Ат минген кош баласын сындаттырат.
Ага-ини Күнтуу, Култуу уулдарын,
Ардактуу сынчы атабыз ылгап турат,

Аттары күлүк чыгып, кызы сулуу,
Акыры ушундай эл мындан чыгат.

Укканда ушул сынды Солто бийин,
Ушундай болобу деп менден кийин.
Убайым тартып турган учурунда,
Сынчы ата ачмак болду көңүл кирин.
Периште бешененде ойноп турат,
Баландын көргөзгүн дейт дагы бирин.

Дегенде Солто бийин үйгө кирет,
Дардайып жаткан Чааны ай ким билет.
Дуба окуп Санчы сынчы жүзүн көрүп,
Дулдуяп сөз сүйлөбөй күнгүрөнөт.
Дегеле адам билбес бул баладан,
Думугуп жаткан шумдук сырды көрөт.

Жыланаң бечел болуп жаткан тура,
Желкеден жети дөөлөт баскан тура.
Жетиге толгон күнү уулун басат,
Жеткирди мени сыным жаңсап буга.
Жалынып жаратканга тобо кылып,
Жобурап колун жайып айткан дуба.

«Кулжа кулак меш кызыл беги турат,
Ат качырбас боз айгыр эри турат.
Ач арстан жалы бар бөрү турат,
Ийри кара шылк моюн чеби турат.
Тандайы жарык чечендин кеби турат,
Туура бийи баш койкоң чени турат,
Түмөндөгөн Чоң байдын эни турат».

Сынчы ата жайбаракат басып демин,
Солтого сылык-сыпаа айтып кебин.
Солобоң көтөрүлөт мындан ары,
Сынымдын чындыгы бар болбойт төгүн.

Сыкканын көрүп турат жети дөөлөт,
Суудай таза агылсын жылган өмүр.

Ушундай боло берет бул жалганда,
Уулугуп түшө бербө түк арманга.
Улардын жөжөсүндөй учуп чыгат,
Узартып өмүр берсин ууз балдарга.
Учуру келген күнү аты чыгат,
Учунуз толот кийин капаланба.

Уулуңду белге таңып жүрө бергин,
Убайым тарта бербей урмат көргүн.
Умтулуп канат кагып шумкар болот,
Ушуну сын көз менен даана көрдүм.
Уруксаат болсо баатыр мен кетейин,
Учабыз бул дүйнөгө биз да келгин.

Батасын берип сынчы кете берди,
Божурап ичтен кайрып келмелерди.
Бир-бирден айтып берем атын атап,
Биздеги болгон баатыр кемеңгерди.
Бабанын басып өткөн жолун улап,
Акылман, баатыр, байлар Чаадан келди.

Чаадан чыгат, Каракчы, Тата, Талкан,
Чүй боорун жоодон сактайт болуп калкан.
Байсейит, Бүтөш экөө Каракчыдан,
Балдары бүт Талкандын болуп залкар.
Байы бар, баатыры бар, чечени бар,
Байыртан бабаларым акыл тапкан.

Балдары баатыр чыгып Каракчынын,
Бабалар наамын берген Бөлөкбайбыз.
Булан сай, Аламүдүн, Ысык-Ата,
Белгилүү илгертеден кенен сайбыз.

Баш багыш келип калса ач-жылаңач,
Биз анда меймандосчул белен жайбыз.

Кичүүсү болгон уулу Чаанын Тата,
Көрүптүр улгайганда тийип бата.
Казыркы муундарын биз билбейбиз,
Келатат аты-аталып тогуз ата.
Кулагым уккан болчу эл оозунан,
Кечиргин сөзүм болсо эгер ката.

Татанын Шайыбеги баатыр чыккан,
Тоолуу-түз аймагынын эли уккан.
Тирешип найзалашып эрөөл болсо,
Томкоруп нечендерди женип уткан.
Турчу экен ошол кезде сырттан өтүп,
Титиреп кол салалбай коркуп душман.

Талкандын балдарынан мыкты чыгат,
Тургула окурманым бирден сынап.
Топ болсо сөз кылганы ушул азыр,
Түлөберди, Жаңгарач, Канайды угат.
Түптүү Солто элине коргон болуп,
Тикесинен тик болуп Байтик турат.

«Кулжа кулак меш кызыл Түлөберди,
Таңдайы жарык чечени Кожогелди.
Ат качырбас боз айгыр Канай болуп,
Ач арстан жалдуусу Жаманкара.
Ийри кара шылк моюн Жаңгарач деп,
Туура бийи баш койкон Байтиги чеп.
Түмөндөгөн чоң байы өзүбек деди,
Туура болуп сынчынын сөзү келди».

Каракчыдан Байсейит, Бүтөш болуп,
Күн көрүшөт жанаша бирге конуп.
Карачы ынтымактуу эки тууган,

Казаны бөксөрбөгөн ашка толуп,
Керме-Тоо жел аргысын айдаганда,
Келчү экен уйгу-туйгу шамал согул.

Бүтөштө, Байсейитте сегиз бала,
Бирге ойноп улуулары атка минет.
Баштаса бабалардан калган сөздү,
Бүтөшү санжырадан жакшы билет.
Баратса көчүн баштап эрте жазда,
Бузулуп аба-ырайы көчкү жүрөт.

Бараткан апшак жолун көчкү алганда,
Бүтөштөн кошо кетет жети бала.
Буркурап жер кучактап кала берет,
Баарынан кыйын болуп улгайганда.
Билинбей кырсык деген келет тура,
Бир замат жан кейитип бу жалганда.

Белинен сынган өңдүү Бүтөш карын,
Болсо да билгизбей жүрөк зарын.
Ботосуз калган төөдөй сыздап турат,
Буркурап ыйлап турса кой деп жарын.
Бетинен түгү чыгат кээ күндөрү,
Бирөөлөр от койгонсуп болуп жалын.

Бүтөштүн байбичеси айтсак Таңсык,
Бешикте бир баласы калган ЖАкып.
Белине таңып уулун кубат кылат,
Балдары эске түшсө жүрөк жанчып.
Буркурап кээде жүрөт жашын төгүп,
Ботосуз боз ингендей күйүт тартып.

Барбы жоолук салынган, жылаңбашпы,
Баратса үйдөн чыгып билбей калат.
Боор эти түшкөн сыяк жан кейитип,
Болкулдап турат чиркин жүрөк канап.

Бет алган жерге жетпей кулап түшүп,
Бир сөзгө чама келбей тилден калат.

Башынан эки абысын болгон ынак,
Барышчу бир бирине көңүл улап.
Бурулуп кирип калса керегеде,
Буладай саргыч кызыл тери турат.
Бул мага керек эле ичигиме,
Берсеңиз абысын деп калат сурап.

Башына тумак тигип берейин деп,
Балама арнап койгом бул терини.
Белиме танган уулум жалгыз Жакып,
Бай болгур жай отуруп ук кебими.
Бекемдеп жүк артына катып койду,
Бербеске башын чайкап карт келини.

Бере албайм жеңекебай капа болбо,
Балдарым такыр кетпей дайым ойдо.
Бүгүн сен мага келип тери сурап,
Башымды ооруттуң го салып ойго.
Бой жетип, адам болуп, атка минип,
Барса дейм балдар менен кийип тойго.

Бир балам Жакып калды туурга конгон,
Башкасы көчкү жүрүп болуп ойрон.
Баарына кайыл болуп жүрсөм дагы,
Баягы жети балам чыкпайт ойдон.
Болбосо кандай жансың ач көзүрөөк,
Бербесем аласыңбы тартып колдон.

Бербесең мен эмесмин көп жалынар,
Бир кезде жалгыз уулун Жакып калар.
Бул дүйнөнү киге калар көзүң өтсө,
Балдарым көптүк кылып тартып алар.

Беттешип калган болсо бирөө менен,
Болбостур эч ким ага жардам кылар.

Алды артты абысыным байкабадын,
Аны мен такыр келбейт кайталагым.
Ардактуу сегиз балам бар чагында,
Адамды көзгө илбедин кайкаладын.
Аягын көрө жатам тирүү болсом,
Айылга жалгыз Жакып чалкаларын.

Абысын көтөрүлүп сыртка чыкты,
Айла жок Таңсык катуу кебин укту.
Атаны арман күн деп туталанат,
Ачыгын айтсам ырас менден мыкты.
Атадан алар сегиз балам жалгыз,
Айтылган ушул оюн бекем тутту.

Аны мен мурун билбей кандай жанмын,
Алдыда жашоосу көп тирүү бардын.
Андыктан колукту издеп келейинчи,
Али да кубаты көп тиги чалдын.
Ак пейлим текке кетпес бу жалганда,
Алдыга иши жылбас ичи тардын.

Аттанып кыз издейин алдын алып,
Анда мен куда түшөм калса жагып.
Атан төө калыңына тогуз кара,
Алдына тартуулайын, сөйкө салып.
Алтындай уул-кызды төрөп берсе,
Алайын өз баламдай куштап багып.

Дегеле абысыным чындыкты айтты.
Дал болуп Таңсык түркүн ойго батты.
Даанышман абышкама колукту издеп,
Далай эл аралайын туш-туш жакты.

Дагы эле кеч эместир буйруп койсо,
Далалат кылсам балким келер бакты.

Жанына жигит алып карап көктү,
«Жолубуз шыдыр бол» – деп жүрүп кетти.
Жер-жерден сынай берип кыз көрүнсө,
Жол жүрүп ат арытып көрдү көптү.
Жараткан жалгызыма жардам бер деп,
Жалынып күн-түн дебей жашын төктү.

Жамгырдын нөшөрлөгөн жаанын көрдү,
Жайкы аптап ысып-күйүп, аарчып терди.
Жолоочу болуп жүрөт кемпир, жигит,
Жолунан жолуктуруп түркүн элди.
Жайлоонун этегинен орун алган,
Жыйырмадай жылкы жүрөт ага келди.

Кыдырып кыйла жерди аралады,
Кырк үйлүү кушчу деди дароо барды.
Көнүлү көтөрүңкү ошол күнү,
Колуна тийген өндүү каалаганы.
Каякка качмак эле колукту кыз,
Кудайым буйруп турса арга барбы.

Куш келип калдынар, – деп тосуп алар,
Киргиле эшик ачык, оокат даяр.
Кыргыздын расими кандай сонун,
Коногу болуп калат чоочун адам.
Калтырган керез-мурас кебин айтып,
Кийинки муундарына ата-бабам.

Колтуктап эки жигит аттан алып,
Колуна чылбыр кармап байлай салып.
Киргизди ак боз үйгө жөлөп таяп,
Кечир деп эгер болсо бизде айып.

Карачы кандай пейил кыргызымда,
Күтүнүп конок кылган тасмал жайып.

Түрсүлдөп жүрөк чиркин согуп турду,
Толкундап көңүлү шат болуп турду.
Тымызын татынакай кыял менен,
Тапчудай издеп жүргөн колуктуну.
Тагдыры туура келип ошол күнү,
Татына эрке кызды жолуктурду.

Тагдырдын элге келчү буйругу бар,
Табышмак табалбайбыз чындыгы бар.
Тоо кезип жер кыдырган жолоочудан,
Тымызын кайдан билсин сырды булар.
Табылса ушул жерден издеген кыз,
Таңсыктын бүгүн айтар кулдугу бар.

Таанышып аты жөнүн сураштырса,
Таластык кушчу деген элден экен.
Талашып аркы берки сөздөр чыгып,
Таарынып Чүй бооруна келген экен.
Түз мээлеп, жайы-кышы аң улаган,
Топ башы жапжаш жигит мерген экен.

Туурасын айттым уккун кулак салып,
Таласка, Нарын, Кемин, Көлгө бардык.
Табылып калабы деп издеген кыз,
Түрсүлдөп жүрөк кагып, күйүп жандык.
Тушуна ушул үйдүн келген кезде,
Табышын сок балектин угуп калдык.

Туруптур татына кыз соку жанчып,
Токтоттум бул жигитти тизгин тартып.
Тиктедим кандай кызым болду экен деп,
Турумтай куш сыяктуу көзүм артып.

Тотудай сүйкүмү бар элес келди,
Токтолуп тура калса терин аарчып.

Таалайым ачылгандай мына бүгүн,
Түшкөндөй үстүмдөгү тоодой жүгүм.
Табийгат тагдырыңа мен ыраазы,
Тапкансыйм мен издеген тоонун гүлүн.
Такия түшпөгөн кыз экен го деп,
Токтобой күйүп турат ички демим.

Танды-кеч издегеним бир кыз эле,
Түнөйлү айлыңызга ыксыз неге.
Түбүбүз Солто болот тааныштырсам,
Тургум бар куда түшүп болсом эже.
Турмуштун ачуу-таттуу баамын татсын,
Турду эми жообун сурап Таңсык эне.

Туура сөз туура пейил бузулбастыр.
Тагдырын буйруп койсо кутулбастыр.
Табына келген куштай илип кетер,
Талпынып кекиликтей учурбастыр.
Тамаша сөзүм эмес бул чындыгым,
Түркүгү бөлөк болот чыккан кыздын.

Так айтсам он сегизде билсең жөнү,
Таңсыкка айтып турган жылуу кеби.
Тамаша чынга айлантып башчы жигит,
Түбү чоң Манас болот ата теги.
Түз эле сурап калдың аты – ким деп,
Таанышсаң аты кыздын Кагаз деди.

Биерге келип калдык кудай буйруп,
Башка элбиз жашыралбайм сөзүм чындык.
Байбиче кандай дейсиз ачыгын айт,
Биздеги кечээ бүгүн берген сыйлык.

Бар болсо ичинизде белгисиз сыр,
Баштаңыз сөзүңүзгө көңүл бурдук.

Байралып баркы менен Таңсык эне,
Баштады байыркы салт уламаны.
Байыма колукту издеп жүрөм десе,
Бүргөдөй башчы жигит тура калды.
Билчү эле эстүү кемпир адам пейлин,
Бир жамбы кызыл алтын суна калды.

Болбостур байбиче деп башчы жигит,
Баштаган ар бир сөзүн уга калды.
Бар бол деп бата сурап коюн союп,
Бүтөшкө Кагаз кызды кудалады.
Баланча күнү келсин күйөө деген,
Бекитти баш кошууга убаданы.

Байбиче куда түшүп үйгө кайтты:
Баратып уйгу-туйгу ойго батты.
Байымдан суранбастан иш жазадым,
Бул кандай болот деген санаа тартты,
Бел байлап, тамак жазап өзү жалгыз,
Бүгүнкү болгон ишти байына айтты.

– Байым, ук, кечирилгис күнөө кылдым,
Башымды эркиң келсе дароо кыйгын.
Бир жерден колукту таап куда түштүм,
Баргын да алып келип бүлө кылгын.
Болбосо жалгыз Жакып кимге опо,
Балким ал төрөп берер турмуш кургун.

Бир топко тунжурады сөз сүйлөбөй,
Бүтөш чал көзүн карап кемпиринин.
Билмексен болуп турат сыр алдырбай,
Бетинде эч ою жок өлтүрүүнүн.

Байкап сен кандай аял Таңсык эне,
Байына жар издеген эркин билгин.

Байына эрки менен жар издеген,
Болсочу Таңсык сындуу ар бир аял.
Берметтей жүзү жарык пейли кенен,
Буладай ичи таза ал бир аяр.
Бала үчүн дайра болуп агылды го,
Болот ко каалаганы дайым даяр.

Болуптур барса барып келейин деп,
Болжошкон колуктумду көрөйүн деп.
Бир куту дары ийлеп, чыкмак алып,
Бүгүн жок, эртең эрте жөнөйүн деп.
Буюрса алып келип жар кылайын,
Болбосо жүрдүм эле өлөйүн деп.

Мылтыгын Бүтөш баатыр кармап алып,
Мергендеп кийик жүрчү жолго салып.
Макул деп кудалашкан кушчу элине,
Менмин деп күйөө болуп калды барып.
Мобу чал кандай неме уяты жок,
Мээсин бүт ээлеген го шайтан чалып.

Мелтиреп сөз сүйлөбөй Бүтөш баатыр,
Макисин колуна алат кончко жанып.
Менсинип тоготподу башчы жигит,
Маңыроо чал экен деп турду чанып.
Мен сизди күйөө кылбайм деген болду,
Макул деп убаданы кетти танып.

Болуптур кыз бербесең калбайм жолдон,
Баарыңар эсен бол деп кармап колдон.
Бурулбай кете берди Бүтөш баатыр,
Бүдөмүк эч чыгалбай санаа ойдон.

Байбичем дале болсо издеп чыгар,
Бүгүнкү бул ишине капа болбойм.

Баягы өзү келген иске салып,
Бастырып бара жатса чыкпай жолдон
Бетинде Керме-Тоонун чөбүн оттоп,
Бытырап аркар жүрөт бештен-ондон.
Бешөөнү өнүт алып Бүтөш баатыр,
Бараңдын огу менен жыгып койгон.

Жаш мерген бара жатып чалды көрдү,
Жанына шыралга деп жакын келди.
Жол алыс баарын алып батаңды бер,
Жолумдан калбайм жигит бүгүн деди.
Жонуна чоң бараңын асып алып,
Жакшылап кемер менен бууду белди.

Жөн киши эместигин жигит билди,
Жүргүн деп мерген жигит атка минди.
Жөнөштү Бүтөш баатыр, мерген жигит,
Жыгылган аркарынан артып бирди,
Жол жүрүп аттанарда жигит айтты,
Жүрсүн деп байбиче-кыз болуп синди.

Бурулуп кушчу элине Бүтөш келди,
Баягы башчы жигит ыкка көндү.
Батасы байбиченин туура экен деп,
Баргын деп Кагаз кызды чалга берди,
Бүтөш чал, колукту кыз, атка учкашып,
Баратат кемээр менен курчап белди.

Байбиче тосо чыгып ак сарбашыл,
Буладай аппак семиз эчки сойду.
Бүгүнкө ушул бизге азык болор,
Боорсогун көмө төгүп тасмал койду.

Батасын элдин алып тобо кылсак,
Баштайлы бүгүн эмес эртең тойду.

Кемпирдин айтканына чалы көндү,
Коноктоп той өткөрдү сыйлап элди.
Келген эл кыбыла карап бири калбай,
Кол жайып уулду бол деп бата берди.
Карачы чоң кудайдын жакшылыгын,
Карганда ай мончоктой бала көрдү.

Кагаздан удаа-удаа беш уул тапты,
Кудайга байбиченин иши жакты.
Колунан келишинче беш баланын,
Көңүлү апкак болуп Таңсык бакты.
Карачы пейли кенен кандай аял,
Кудайым перзент берип багын ачты.

Төлөдүм көчкө кеткен бир уулумду,
Тун балам аталсынчы Төлөн болуп.
Тууп алдым экинчисин кудай буйруп,
Тубар деп ылайыктуу атын коюп.
Той берди ар бир уулу төрөлгөндө,
Тогуздап, тандап кармап жылкы союп.

Төрөлдү үчүнчүсү болуп эркек,
Тагдырдын кылганына ар ким көнөт.
Тоо деп чоң кудайга ишин жакса,
Таалайың күндө ачылып бактың келет.
Тер чыгып сүйүнгөндөн Бүтөш баатыр,
Таптым деп Жагыш деген атты берет.

Төртүнчү уулум келди бакшы менен,
Тууралап атын койсок Багыш болсун.
Түлөмдү кабыл кылды чоң кудайым.
Телегей тегиз болду пейлим толсун,

Тентектик мүнөзү бар бул баланын,
Тоо жактан конуш алып алыс консун.

Кагазка калган кезде бойго бүтүп,
Кудайдан жакшылыкты Бүтөш күтүп.
Колунан келишинче түлөө берди,
Кем эмес башкалардай калкка түзүк.
Бешинчи адам келди түлөө менен,
Балдардан Түлөкабыл болуп кичик.

Кудайга тобо кылып Бүтөш кары,
Көнүлүн куунак коюп жата берди.
Колунан келген сыйды балдарынан,
Карачы кандай сонун ата көрдү.
Кем болбо эч убакта кулундар деп,
Кол жайып басса-турса бата берди.

Айтылуу кенже бала Түлөкабыл,
Атасы болуп калды беш баланын,
Аларда түгөнбөгөн жоруктар,
Айта, Арбос, Баястан, Чыңгыш, Чоткаранын.
Атадан алтоо болсоң жалгыздык бар,
Андыктан кадыр билер дос кармагын.

Алыстан дос-душманбы келип калса,
Алдынан Түлөкабыл тоскон жолду.
Айта уулун биринчи ирет үйлөндүрүп,
Ардактуу куда сөөгү достор болду.
Чыйрак уул экинчиси акыл эстүү,
Чыңгыштын кайын журту Кочкор болду.
Үчүнчү, төртүнчү балдарына колукту алып,
Үй-жайын бөлүп элге кошкон болду.

Чоткара эң кенжесин эрке багып,
Чоңоюп эр жетсин деп белге таңып.
Чырагы өчкөн өңдүү көзү көрбөй,

Чын эле Түлөкабыл калды карып,
Чуу коюп тоого чыгып Чоткарасы,
Чил атчу ак бараңын колуна алып.

Үй жайлуу болуп калган үч баласы,
Үчөөнөн үмүт кылат эл арасы.
Үркөрдөй Бөлөкбайдын журтун билип,
Үстүнөн Чыңгыш болгон төр агасы.
Үзүлүп Түлөкабыл көзүн жумду,
Үлүшүн ала электе Чоткарасы.

Ажалы туура келип күнү бүтүп,
Аттанды Түлөкабыл бул дүйнөдөн.
Аталап ыйлап турат беш бал асы,
Ар бири өз алдынча чыкпай үйдөн.
Алыстан көп эл келди жаназага.
Аягы Талас болуп башы Чүйдөн.

Айтасы уулу болуп Чыңгыш манап,
Баястан кулун байлап жылкы багат.
Чөнөргө бутун жарып жылаңайлак,
Чоткара козу бөлүп коюн жаят.
Чокудан караганы кийик болуп,
Жонуна мылтык асып колдо таяк.

Кой-козу Чоткаранын баккан малы,
Көңүлү жигиттикти тарткан чагы.
Карачы кандай сонун жаштык кези,
Кубулуп кереметтүү аткан таны,
Кыдырып кыйла жерди араласын,
Ким билет кандай болот тапкан жары.

Балалык өттү, кетти Чоткарадан,
Бат эле жетип келди жигит курак.
Бакканы бир короо-кой күндүр-түндүр,
Бараңды колуна алып ууга чыгат.

Бир кызга башын кошуп үйлөнсөм деп,
Басса-турса ойлонуп үмүт кылат.

Бетинен сылагансып жаздын жели,
Башкача Чоткаранын бүгүн өнү.
Байкелер турган жерге басып келип,
Болсом деп үйлүү-жайлуу айткан кеби.
Баягы кичинекей иниси жок,
Бой жетип калган экен жигит жөнү.

Башынан Чыңгыш ага акылман го,
Бул оюн чыны менен туура көрдү.
Байке деп ар бир айыл тургунуна,
Барууга колукту издөө ыкка келди.
Бүгүн жок, эртең эрте аттаналы,
Бек тартып басмайылды, курчап белди.

Баралы Кочкордогу кайын журтка,
Бар чыгар бойго жеткен балдыздарым.
Бир-бирден тандап көрүп келели биз,
Бойтойгон сага ылайык бар кыздарын.
Буюруп койсо чоң кудай ажеп эмес,
Баш кошуп экөө болор жалгыз жаның.

Бетинен секин сылап, Чыңгыш ага,
Багымдат маалы менен ойготкону,
Баргын деп Чоткараны аттарына,
Баланы бир азыраак ойлонткону.
Бир-бирин карап коёт күлүп-жайнап,
Байыркы адам болот жомоктогу.

Бол бачым эрте күндү кеч кылбайлы,
Бат току аттарыңды Чоткара иним.
Бел ашып эртеликтеп өтүп кетсек,
Болобуз Кочкор жакта эртең бүгүн.

Барып сен жеңекенден сурап көрчү,
Бар чыгар сага ылайык таза кийим.

Эрчишип ага-инилүү аты мыкты,
Эртелеп камы бүтүп жолго чыкты.
Эрмектеп баралы деп көңүл ачып,
Экөө бир таптап жүргөн алып кушту.
Элинен тандап жүрүп сарбагыштын,
Эрчитип келели деп жаккан кызды.

Ага-ини бара жатса жолун улап,
Арсылдап алдын тороп иттер чыгат.
Аттары үркүп койбой бут шилтесе,
Артынан үрүп турса кулак тунат.
Айылында кыз барбы деп мага ылайык,
Ансайын Чоткарабыз үмүт кылат.

Арытып жол алысын кете берди,
Акмалап ар бир конуш айылына.
Алдынан чыга калса көз салышат,
Атайын көңүл коюп айымына.
Аллабыз буйруп койсо ажеп эмес,
Анда мен жетем го деп зайыбыма.

Ашууга жакын келип түнөп калды,
Азыраак эс алтсак деп чиркин жанды.
Аңгыча Чоткарабыз карап турбай,
Алдына тердик салып тасмал жайды.
Алыңыз абаке деп кымыз куйду,
Атайын алып чыккан туурап нанды.

Аттарын кыска тушап коё берди,
Ашунун алдындагы жайыгына.
Ага-ини уктап калды мемирешип,
Ак көлдүн түшкөн өңдүү кайыгына.

Аттанып эрте туруп ашуу ашып,
Аман-соо жетип келди кайынына.

Күйөөнү тосуп чыкты кучак жайып,
Келгиле, келгиле деп колдон алып,
Карачы кыргыз салты кандай сонун,
Коноктор башбактаса чоң кубанып.
Кең пейил илгертеден ата-бабам,
Калп эмес жетип келди бизге уланып.

Күйөөнү байгамбарым сыйлайт деген,
Кылымдап эл оозунда макалы бар.
Курманбек, Жаныш, Байыш, Табылдыдай,
Кыргызга Жаманкара атагы бар.
Кашында түркүн тагдыр күтүп турат,
Ким кандай, кудай буйруп жашары бар.

Кеп салды Чыңгыш күйөө кайындарга,
Келди эле иничегим издеп зайып.
Куда сөөк болуп кайра жаңыланып,
Кыз болсо алат элек бизге ылайык.
Кандай күн болот мага деген өндүү,
Корунуп Чоткарабыз калды уялып.

Кимиси кандай ойдо биле албайбыз,
Карашат кайындары туш-туш жакты.
Кээ бирөө ичтеринен күнгүрөнөт,
Кудайым берсе экен деп буга бакты.
Кыйын го айтып бериш, жазып бериш,
Кагазга туура тизип ошол чакты.

Ошентип күйөө Чыңгыш сөз козгосо,
Олтурган кайын журту ойго батты.
Оюна түшө калып айылынан,
Оймок ооз жазы маңдай Тыта жакты.
Ошону туура көрүп Чоткарага,
Оң чакты кайын журту туура тапты.

БААТЫРДЫН ЭНЕСИ

Бир байдын эркелеткен жалгыз кызы,
Беш эркек, эң кенжеси Тыта ушу.
Берметтей сүйкүмү бар карап турсан,
Баа жеткис үй-бүлөнүн күткөн куту.
Болукшуп бойго жетип турган чагы,
Буркурап лейли сындуу чыккан жыты.

Бажырап сүйкүмү бар, бала кыял,
Бүркөлбөй ачык мүнөз бирок уян.
Буралып гүлкайырдай жүзү жарык,
Болгондой бул дүйнөдө жалгыз чынар.
Көргөндүн көзү түшүп Тыта кызга,
Көбүрүп көөдөндө ыткы, болот кумар.

Жарашкан мүчөсү бар келбетине,
Жалгыз ал келген өңдүү жер бетине.
Жанына жакын барсан, илеп келет,
Жарашып ай жамалы келбетине.
Жайлоонун гүлү болуп бир көрүнөт,
Жоодурап ачык айдай эл көзүнө.

Жүргөнү элик сындуу женил, элпек,
Жайдары кабак-кашын байкап көрсөк.
Жамалы жакындабайт Тыта кызга,
Жайлоонун нечен түркүн гүлүн терсек.
Жигиттер үмүт кылат сүйөбү деп,
Жүрөктү өз колуна сууруп берсек.

Тоодогу жоогазындай өсүп турган,
Топтошуп кыздар менен оюн курган.
Тыта кыз тайга минип чаап кетсе,
Таңгалып айыл-апа көңүл бурган.
Тызылдап кээ күндөрү чака кармап,
Таң эрте алып келчү таза суудан.

Тоолук кыз жүдөө эмес эң бир чыйрак,
Турганы кыргоол куштай өтө кылдат.
Төбөнө ай тийгендей шооласы бар,
Тиктесең көзү жайнап күйгөн чырак.
Толукшуп бүлдүркөндөй бышып турган,
Тытада болуп калган жаштык курак.

Эмне үчүн атын койду Тыта деген,
Эрмектеп беш агасы Тыталасын.
Эликтеп ар кайсыны сурай берсе,
Эрке кыз эртели-кеч чычаласын.
Эч кимге теңечү эмес эне-атасы,
Эркектен кем көрбөстөн кыз баласын.

Эркелик эстен чыгып бойго жетти,
Эми мен чоңойдум деп ойго кетти.
Эс кирип бой аякты карап секин,
Элирбей жыйнап калды акыл эсти.
Элинен жигиттерди сынап берип,
Эч кимге барбастыгын өзү чечти.

Эртелеп эмне себеп сууга барган,
Эки атын коштоп чыгат жигит жардан.
Эч качан көрбөптүрмүн мындай неме,
Элиме келип калган билбейм кайдан.
Элжиреп жүрөк чиркин бара жатат,
Ээ болбой өз боюна болуп айран.

Болжошкон адам сындуу ошол күнү,
Башатка барган Тыта чака кармап.
Бүткөн бой ымыр-чымыр боло түштү,
Бирдеме келген өңдүү аны арбап.
Бурулуп арка жагын карап койсо,
Бастырып жигит келет күлүп жайнап.

Кош атын Чоткара алып сууга барса,
Кыз турат көзү жайнап бети жука.

Көргөндө мурун тааныш бийкечиндей,
Кандайдыр толкуй кетти ойлор уча.
Көнүлү берилгендей ал жигитке,
Кусадар боло түштү анда Тыта.

Көз салып Чоткарабыз турат анда,
Колума тийгизсем деп болуп арга.
Көнүлү чыны менен түшүп калды,
Койкойгон суусар сымал Тыта жарга.
Кыз көрдүм мага ылайык алып бер деп,
Кенешип көрмөк болду Чыңгыш чалга.

Чал деген чоң агасын эркелетип,
Чаалыгып келатканда жетелешип,
Чынында касиети бар адам деп,
Чыңгышты эл мактачу көкөлөтүп.
Чырайлуу ушул кызды мага буйруп,
Чоң кудай коёр бекен жетелетип.

Чоткара чаап кетти элеп-желеп,
Чымырап бүткөн бою чеке тердеп.
Чыдоого күч-кубаты жетпей калды,
Чалсам деп кыргыектей бачым сермеп.
Чыңгышка көргөн кызын келип айтты,
Чоң байке мүмкүн болсо алып бер деп.

Болуптур сага жакса мага жагат,
Буюруп кудай койсо, атаганат.
Беттеген кызын алса жаш жигиттер,
Бүт элден алкыш угуп, бата алат.
Бирине-бири жагып ынтымактуу,
Бул турмуш кызык болуп жашап калат.

Бол эми, ушул кызды алалы деп,
Бел байлап куда түшүп барып калды.
Башына төө жетелеп кебез байлап,

Бир тогуз калыңына айдап малды,
Байыртан келе жаткан салт эмеспи,
Буюрса аларбыз деп Тыта жанды.

Жардашып эли карап келген элди,
Жетелеп кебез баштуу көрдү төөнү.
Жакшылык жышанаасы экен го деп,
Жабыгып билбей калды эмне дээрди.
Жолунан тосо чыгып ат алдырып,
Жактырып калган өңдү байдын көөнү.

Жанына жакын келип бай сүйлөдү,
Жаш кызга сылык-сыпаа сүйлөшкүлө.
Жашыруун ой табышаар жеңеси бар,
Жоктур дейм жагып калса, сүйбөс бүлө.
Жактырбай койсо кызым бере албаймын,
Жактырса мен макулмун бирге өскүлө.

Уруксат берсе кызым болот току,
Ушундай болуп калды байдын оюу.
Утурлап карап коёт Чоткарабыз,
Уялып бир кызарып Керме-Тоону.
Удургуйт жүрөк чиркин дик-дик этип,
Учкан куш сыяктанып катуу согуу.

Баргыла кызым менен сүйлөш деди,
Байыңдын ушул болду чыккан кеби.
Буюрса кудай жалгап өмүр сүрүп,
Болорсун акыреттин сүйгөн теңи.
Баары бир бул дүйнөдөн өтө берет,
Билбейбиз жашообуздун бүткөн чеги.

Беш уулдун ортосунда жалгыз кызым,
Бергемин өз колуна өз бийлигин.
Барабы же чанабы аны билбейм,
Биз менен өтөй албайт ал тирлигин.

Баргыла ою кандай пейли кандай,
Бушайман болбой жигит тез билгиниң.

Утурлап жене менен Чоткарабыз,
Уй саарда өргөөсүнө кирди чогуу.
Учурап бул жигитке калган кезден,
Удургуйт жүрөк толкуп бүткөн бою.
Улайм деп өзүң менен өмүр жолун,
Уруксат сурап келди жигит мобу.

Көңүлүң барбы, жокпу байкап көргүн,
Кызыке, жигит менен бирге келдим.
Кадырың-баркың билер сырдаш элем,
Калтырбай көңүлүмдүн жообун бергин.
Колунда бийлигин бар атаң макул.
Кыздары сендей болбос ар бир элдин.

Тыта кыз көрөр менен Чоткараны,
Толкундап чыны менен сүйүп калган.
Түбөлүк кол кармашып жүрсөм деген,
Тымызын ойлор келип күйүп-жанган.
Табийгат эки жашты кошуп койсо,
Тагдырга кылалбастыр эч ким арман.

Тыта кыз күлүмсүрөп ойлуу турат,
Тымызын Чоткараны ичтен сынап.
Тамылжып бүткөн бою ымыр-чымыр,
Тургансыйт сыр алдырбай араң чыдап.
Тамагын оңдоп коюп сөз сүйлөсө,
Тотунун үнүнө окшоп назик чыгат.

Женеке сиз болгонсуз акыл берген,
Жанымдан артык сизди көрүп келгем.
Жашымдан эркелетип өстүрдү эле,
Жактырса мен макулмун атам-энем.

Жайдары мүнөз менен кыз жооп берди,
Жигиттин жары болуп барам деген.

Жүрөгү аз-аз жерден жарылбады,
Желаргы соккон өндүү адырдагы.
Жөнөдү Чыңгыш жаткан ак боз үйгө,
Жол алыс бачымыраак камынганы.
Жүрсөм деп узун өмүр бирге сүрүп,
Жетелеп түбөлүктүү ашык жарды.

Көнүлү көтөрүлүп ачык кабат,
Көкүрөк түрс-түрс этип жүрөк кагат,
Кабырга сөөгү чыгып өз учунан,
Күйгөнсүп бүткөн бою оттой жанат.
Кайдасын Чыңгыш ага деген болуп,
Кадамын кере шилтеп чуркап барат.

Ошентип ошол күнү сөзү бүттү,
Он чакты күндү тойлоп куда күттү.
Оомийин деп бата сурап бакты тилеп,
Олтурган келген мейман кымыз ичти.
Олуям колдой көр, деп ачып жолду,
Ойсул ата боз төөгө артты жүктү.

Куда-сөөк болуп калды колдоп кыдыр,
Кыз-күйөө бак-таалайлуу болгон учур.
Келишти аман-эсен эл журтуна,
Кудайым буйруп койгон алып кызын.
Кош атка кошо артышып себи менен,
Кең Чүйгө, Тыта келди татып тузун.

Келгени колуктусу карап турбай,
Кородон кой айдашат кармап куурай.
Кочкорлук Сарбагыштын кызы менен.
Кошулуп өмүр сүрдү буйруп кудай.

Көңүлү күндө куунак болуп турат,
Колтукка колун салып эки жубай.

Кармашып бирин-бири колдон алып,
Келатат келечектин жолун улай.
Көңүлү куунак жаштар жашап калды,
Күбөсү асмандагы сүйкүм күн ай.
Кудайдан сурап күндө тилек кылат,
Көрсөк деп уул-кыздан биз дагы убай.

Оболоп ынтымактуу турмуш курду,
Окшошуп бир-бирине ынак курбу.
Отунун жарып берсе Чоткарасы,
От жагып казан асат Тыта сулуу.
Он айга жетер жетпес убак өтүп,
Ойлонуп Тыта сулуу ойлуу турду.

Оокатка көңүл такыр тартпай калды,
Омуртка сөөк-саак ооруп кайгы салды.
Оюна келбес санаа пайда болуп.
Ойготот Чоткарасы ашык жарды.
Оорума себеп кылып дары табар,
Олуя табыпкерлер айтчы барбы.

Дегенде Чоткарасы тура калып,
Дем чыкпай думуп кетти чырак жагып.
Дүкүлдөп жүрөк соксо тынчтык бербей,
Денеси оттой ысыйт, күйүп-жанып.
Тытанын маңдайына жакын келип,
Тамырын кармап көрдү, колун алып.

Тер чыгып чекесинен муздак тамчы,
Толгоосу келип калган сыяктанат.
Туйлабай бутун сунуп, үн чыгарбай,
Тиштенип Тыта сулуу араң чыдап.

Табыпты бачым алып келейин деп,
Токтоосуз Чоткарасы тышка чыгат.

Чоткара табыпкерге чуркап жетип,
Чоң эне кандайсыз, деп салам берип.
Чыдабай келинчегим жатат деди,
Чакырып сизди турам азыр келип.
Чырактай көзү жайнап кыймылдабайт,
Чоо-жайын байкап берчи, аны көрүп.

Укканда бул кабарды жымың этти,
Ууртунан бүлкүлдөдү карап көктү.
Учурду тек кетирбей шаша-буша,
Умтулуп күлүк аттай чуркап жетти.
Ургаачы толгоо тартса жардам берип,
Умай эне сыяктуу көргөн көптү.

Тытанын төшөгүнө жакын барып,
Текшерди колтугуна колун салып.
Төрөйсүң аман-эсен, чыда деди,
Текшерип болгон кезде келген табып.
Таң шоола чыккан убак бала келди,
Тагдырдын буйругуна көзүң жарып.

Сүйүнчү Чоткара уулум эркек таптың,
«Суфахан алла!» деген асан айткын.
Сүйгөнүң аман-эсен төрөп алды,
Солобон көтөрүлөт келип бактың.
Суук тийип оорубасын жаңы перзент,
Самандан көп апкелип отту жаккын.

Аңгыча үч агасы кирип келди,
Атайын жүзүн ачып уулун көрдү.
Аман-эсен чонойтуп эр жетсин деп,
Алакан жайып үчөө бата берди.

Аарчымыш болуп турат Чоткарасы,
Андагы бетиндеги чыккан терди.

Он чакты коңшу-колот эл чогулду,
Оомийин деп перзентине мал союлду.
Олтурган кары-жашы бата берет,
Ондосун чоң кудайың ак жолунду.
Орозонун маалы эле ошол күнү,
Орозаалы болсун деп ат коюлду.

Төрөлүп аман-эсен тун баласы,
Тытанын тынып калды ой санаасы.
Туш-туштан «бешик бооңуз бек болсун» – деп,
Тынчытпай келип кетчү эл каадасы.
Тайтайлап эркелетип багып алды,
Торолуп келген кезде Айта агасы.

Карагай, арча, кайың шуулдаса,
Коёндун кош кулагы серенделет.
Күндөгү аткарылчу жумуш менен,
Көңүлү Тытажандын элеп-желеп.
Кудайым кур калтырбай Чоткараны,
Колукту кубандырды эркек төрөп.

Байыртан кыргызымдын салты эмеспи,
Баланын үлпөтүнө мал союлат.
Болобу, майда жандык колдон келген,
Буюрса эл ичине той курулат.
Бүгүн да дал ошондой тойдун бири,
Балага Баллы деп ат коюлат.

Ээрчишип ага-жеңе басып барып,
Эзелки ага-иниде кадыр барбы.
Эрмектеп жүрөт деген шылтоо менен,
Экинчи Баялысын сурап калды.

Эчтенке сөз кайтарбай бердим десе,
Эр Чыңгыш ал баласын багып алды.

Мандалак жаңы гүлүн ачканындай,
Маралдын аяр шилтеп басканындай,
Маанайы жарык сүйкүм Тыта сулуу,
Маңдайы Ала-Тоонун ак карындай.
Мурдагы балдарынын жолун улап,
Үчүнчү уул төрөдү Мамыркандай.

Аны да кудайымдын жаратканы,
Ал уулун агасынан талашпады.
Алп мүчө баатыр сымак элес берет,
Алдыга кадам шилтеп баратканы.
Алты айдан жетинчи айга Караганда,
Ардактап багып алат Баястаны.

Короодон кой айдаса койбойт шашып,
Кабагым кашым дебей көңүл ачык.
Кош жубай кол кармашып оокат кылат,
Кез-кезде мал кайтарып бирге басып.
Койнуна колун салып Тыта жары,
Кеп салат Чоткарага сырын ачып.

Кыйналып уктай албай басып салмак,
Көрүнүп көздөрүмө кайдагы арбак.
Карасам таң бир атып калган экен,
Караңгы жарык болуп кудай жалгап.
Көңүлүм эч нерсени тартпай турат,
Жолборстун жүрөгүнө болуп талгак.

Жол тосуп камыш жакты карайын деп,
Жүрчү эле секин басып барайын деп.
Жан биргем кыйналгансып турган экен,
Жүрөккө жагаар даба табайын деп.

Жолугуп оро-пара чыга калса,
Жолборсту көрсөм атып алайын деп.

Ойлонуп Чоткарасы карап калды,
Ок куюп эрте туруп бараң алды.
Олтуруп шырп алдырбай секин басып,
Оюнча бүт камышты аралады.
Оңуна буйруп кудай шыбаа кылып,
Ошондо көрүп калды чаар аланы.
Ойт берип качырганга Чоткарабыз,
Оң мээлеп ак бараңды кармай калды.

Жашынан мылтык атып калган көнүп,
Жанына жакыныраак барган өнүп.
Жараткан жалгыз окко жардам бер деп,
Жолборсту шыкаалады таасын көрүп.
Жылаң бут кээ күндөрү ууга чыгып,
Жапайы айбанатты келчү терип.

Мээледи көз ирмебей жакын келип,
Милтеге от күйгүздү колун керип.
Мен аткан огум тийип капталына,
Мына бул чоң жолборсуң жатсын өлүп.
Моокумун кандырайын талгак болсо,
Мегой деп жүрөк менен боорун берип.

Түз мээлеп милтесине от койгондо,
Тарс этип бараң үнү алыс кетти.
Тагдырдын буюрганын көргүлөчү,
Тийген ок бир капталын тешип өттү.
Тырпырап жолборс таасын жыгылганда,
Тобо деп тура калып чуркап жетти.

Жолборстун ичин жарып чоң терисин,
Жакшылап сыйрып алды шапа-шупа.

Жүрөгүн, өпкө боорун кошо кесип,
Жөнөдү үйүн көздөй шаша-буша,
Жонуна чепкен илип жеңилденип,
Жол тосуп турган экен дөндө Тыта.

Жүрөктүн ортосунан эки жарды,
Жагылып даяр турган отко салды.
Жаны эле чый-пуй этип калган кезде,
Жеп кирди оозго салып чууртуп канды.
Жонунан оор жүгү түшкөн өңдүү,
Жай алып ошол күнү талгак канды.

Талгагы канып Тыта жагалданды,
Тагдырдын кылганынан арган барбы.
Табышмак таттуу кыял эмес чыгар,
Теңирим өзү келип жалгаганды.
Татына уул төрөлсө кудай буйруп,
Табышкан эки жарда арман барбы.

Тогуз ай толук өтүп мезгил жетип,
Тызылдап денеси оруп толгоо болду.
Төрөттү абысыны жардамдашып,
Төрөтү бул баланын оной болду.
Түгү бар аркасында кулун жалдуу,
Таңгалып ак шейшепке орой койду.

Төрөлүп келди баатыр бул дүйнөгө,
Татына жаңы чыккан күндү көрө.
Тамылжып периштеси күйүп жанат,
Тургандай аны сактап кимдир бирөө.
Тоо деп кайра-кайра келмени айтып,
Төрөткөн аял турат күнгүрөнө.

Байкаса кулун жалы буудай өңдүү,
Бакырып барк-барк ыйлап бала келди.
Баястан, Айта, Чыңгыш агалары,

Баласын Чоткаранын келип көрдү.
Барбайып өзүнө окшош кара тура,
Балага Жаманкара атты берди.

Буйругу кудайымдын ушул экен,
Баатыр уул Жаманкара жарык көрдү.
Бешик боон бек болсун деп айылдагы,
Бир-бирден жыла басып калкы келди.
Баяндап бердим бир аз энекесин,
Баатырдын бала чагын баштайм эми.

БААТЫРДЫН БАЛА ЧАГЫ

Бал тили жаңы чыга баштаганда,
Бут шилтеп алга кадам таштаганда.
Башым деп Чоткара ата жата калды,
Бараңын алып тоого аттанарда.
Баламды бери берчи бир көрөйүн,
Багымды айтты бекен Жаманкара.

Боорума бекем сыгып эркелетип,
Болоюн бүгүн курсан эркелешип.
Башым соо чымын жаным учпай турса,
Бакмакмын каркырадай көкөлөтүп.
Бул балам чоңойгончо көзүм өтсө,
Бирөөлөр жүрбөс бекен желкелешип.

Баласын атасына алып келди,
Балжайган кара толук калбык эрди.
Байка дейт жылаңачтап жонундагы,
Бул кандай кереметтүү жалын деди.
Билебиз мен абысын төрөлгөндөн,
Болбосо билбей танбыз мунун жөнү.

Балабыз адамзаттын сырттаны го,
Байыркы атам манас келбетиндей.

Бетинин түгү чыгып сүрү турат,
Бетеге жайнап өскөн жер бетиндей.
Белинен сынып кокус мерт болбосун,
Бой өспөй бөөдө жерден эр жетилбей.

Бушайман болуп турам ушуну ойлоп,
Бир тууган дайым турбас дайым коргоп.
Баш кетсе бул дүйнөдөн ажал жетип,
Балабыз жүрө албастыр экрин ойноп.
Балдары ашалардын жалгызсынтып,
Бир кезде каршы чыгар муну кордоп.

Балдарын бир туугандын көбүн көргөм,
Башыма жүн чыкканы ар бир элден.
Бирине-бири кылып каршылыкты,
Болотко бул турмушта билсек пенден.
Башына кыйынчылык күндү салып,
Балаңды алып кетер кийин сенден.

Бирөөлөр түк билбесин кулун жалын,
Буюруп тирүү койсун мунун анын.
Баламды андып жүрүп көзүн чукуур,
Байкашып калса кокус турган жайын.
Бул оору алып кетсе тиги жайга,
Балага тааныштыргын тага тайын.

Жаныма жакын отур болбой мерез,
Жакшылап угуп тургун айтам керез.
Жашоонун ачуу-таттуу даамын таттык,
Жүрөктө бек сакталсын ушул кенеш.
Жаманкара уулунду аман сакта,
Жүрсөң да күнү-түнү ашып белес.

Жүрөгүм бараткансыйт турсам айнып,
Жашоомду жаратканым бербес кайрып.
Жанымды акыретке алып кетти,

Жарыкка тирүү болуп келбейм айыгып.
Жүзүмдүн мөмөсүндөй бышып бүтпөй,
Жаткызар жалгыз мени сенден айрып.

Жакшы жок, жаман айтпай көзүм өтсө,
Жетелеп төркүнүнө уулуңду кет.
Жашынан жалтак кылбай эрке өстүрүп,
Жетимге таекелери демөөр көрөт.
Жалгызды телчиктирип жаш музоодой,
Жээним деп солобосун ыйык көрөт.

Элинен азган жээнин колдон алат,
Эч кимден тил угузбай коргоп багат.
Эгиздин түгөйүндөй эркелетип,
Эн эркин алга жылчу жолго салат.
Эрегиш күндө күчөп туугандардан,
Эрки жок жалгыз бала оңбой калат.

Эгерде мурун тоспой ачык болсо,
Эки көз чукуп алмак бирин бири.
Элимдин мына ушундай накыл сөзү,
Эки ата өтсө болбойт биримдиги.
Эч качан жетим байкуш эркелебейт,
Эзелтен бизге жетип билиндиби.

Бири пас жаным жатып тынч алайын,
Башыма ак жоолукту курчанайын.
Бактылуу өмүр бою болот элен,
Балпайып өлбөй тирүү турса байын,
Баратат караңгылап эки көзүм,
Белимден сыккан өңдүү тигил жайын.

Ушундай акыл-насаат керез айтты,
Уулуна колун сунуп жакын тартты.
Уйкуга көзү илинген адам болуп,
Узап ал келбес жакка бара жатты.

Учуру туура келип суу түгөнүп,
Укурук салып ажал ала качты.

Убайым тартып Тыта казан асты,
Удургуп жаш жүрөгүн кайгы басты.
Уулумдун көргөн күнү не болот деп,
Учуруп ой санааны төгүп жашты.
Улардын канатына ок тийгендей,
Уулугуп өпкө-боорун жара чапты.

Чыдамы кетип Тыта карай калса,
Чоткара кайрылбастай кайра бери.
Чын эле о дүйнөгө аттангандай,
Чыпылдап тер куюлуп, кагып ээги.
Чууртуп жашын төгүп үн чыгарбай,
Чынары кыйылгандай кейип зээни.

Чолпондой көзү жайнап бутун сунду,
Чоюлуп кыбыла жакка жүзүн бурду.
Чырагы ачкан өңдүү нуру качып,
Чоткара ээгин кагып көзүн жумду.
Чын эле айрылдык деп кайран эрден,
Чуркурап ыйлап калды тентуш-курбу.

Чоткара бул дүйнөдөн аттанды деп,
Чакырык сөөк тамырга кабар келди.
Чынында ажал деген улук болот,
Чым басып кучактады кара жерди.
Чынары сынган өңдүү анда Тыта,
Чыркырап жесир болуп кала берди.

Жыл өтүп өлгөнүнө ашын берди,
Жыйылып айыл-апа эли келди.
Жетелеп периштелер бейишинен,
Жүрсө деп колдон алып ашкан эрди.

Жаш-кары жабалактап бата кылат,
Жумшак торко болсун жаткан жери.

Кыргызда салт эмеспи эсине алса,
Кайнага-кайниси алуу жесир калса.
Кудайым буюрганын көрөт адам,
Капилет мүшкүл ишти башка салса.
Кырк жылы кыргын болуп турса дагы,
Кыйналып көтөрбөскө айлан канча.

Аткарып тиги жайга Чоткараны,
Артында эне жесир, бала калган.
Арага киши салып, сөз айттырып,
Алам деп токолдукка Айта барган.
Арманы күчөп анда Тыта энебиз,
Айла жок ыйлап-ыйлап күйүп жанган.

Жибербейм эки жака жаш келинди,
Жүйөөсүн уксун деймин как кебимди.
Жесирим өзүмдүкү аламын деп,
Жээлигип анда келип Айта элирди.
Жөнөмөк болду келин төркүнүнө,
Жетелеп жалгыз уулун таштап элди.

Чыңгыш жок ошол кезде сөзү өткүр.
Чын эле анда болуп Айта зөөкүр.
Чыдабай бул кордукка уулун алып,
Чыйралып качмак болду Тыта жесир.
Чолпондой чырагыма көөнү сыйпап,
Чоң акем кылмак болду мага кесир.

Пайдасыз мага болор мында турсам,
Пас болуп балам өспөс көзүм жумсам.
Пайгамбар жашындагы чоң акеме,
Периштем алыс качар турмуш курсам.

Пирине жалгызымды тапшырууга,
Бүгүндөн калбай качып түндө жылсам.

Шашайын карап турбай кечки жолго,
Шарыят айткан болбой эски молдо.
Шаарыман качып турам амалсыздан,
Шагымды сындырбастан кудай колдо.
Шек алып калса кокус бирөө жарым,
Шак кармап түшүрбөсүн бизди колго.

Шам жагып баштыгына талкан салып,
Шып этип үйдөн чыкты Тыта качып.
Шорубуз бар экен деп эне бала,
Шыпырып терин аачып барат жашып.
Шалдырап кээде илкип, кээде тыкан,
Шаарынан узап кетти ашып-шашып.

Шоокуму ай ааламды жаркыратып,
Шооласы тийди жерге таң бир атып.
Шамалдай түнү менен желе-жорто,
Шашкеде отурушту көчүк басып,
Шыпылдап баса берсек кечке чейин,
Шамшынын кетебиз деп белин ашып.

Эс алып андан ары бара жатты,
Эчкинин жолу менен төтөлөшүп.
Элендеп эки жагын карап коёт,
Эрчишип эне бала жетелешип.
Элеген эркин тоонун түркүн кушу,
Экөөнү тосуп чыгат көкөлөшүп.

Учкашып өгүз минген адам болуп,
Уулу бар эр сыяктуу караан болуп.
Убайым тарта калат Тыта эне,
Улуган ит-куш чыкса жаман жорук.

Уяга баткан кезде күн жарыктык,
Жетербиз кең Кочкорго, ара конуп.

Узартып кадам шилтеп кете берди,
Укмуштай көзү көрүп нечен төрдү.
Уздай ачык асман туманы жок,
Уядан учуп чыккан кушту көрдү.
Учурап тайгак кыя бадал черге,
Учуна туу ашуунун жете келди.

Ашууну ашып түштү жолун улап,
Албырып чеке тердеп көңүл куунак,
Аскадан ылдый кулап шары чыкпай,
Ажайып агып турат мөлтүр булак.
Абайлап карап көрсө эки жагын,
Ар жакта оозу ачылып үңкүр турат.

Бу дагы кудайымдын буйругу экен,
Белиме медеп болгон уулум экен.
Балалык кезим өтүп эрке менен,
Бейбак мен неге минтип туулдум экен.
Боюма арманымды батыра албай,
Бактым аз бул турмушта уугуп кетем.

Булакка жакын келип байкап сууну,
Бут салып бети-колун таза жууду.
Барбандап демөөрү бар караан болуп,
Белине белбоо болгон жалгыз уулу.
Бүгүнчө бул үңкүргө түнөйлү деп,
Бата окуп арбактарга дуба кылды.

Алоолоп жүрөк туйлап басылбады,
Ансайын күйүп жанып асыл жаны.
Айлам жок төрөлгөндө бешенеме,
Алланын буйругу ушул жазылганы.

Алдына баатыр уулун эркелетип,
Айланып карегинен жашы тамды.

Баш багып карап көрсө ал үңкүрдөн,
Бир чака, кумган, чөйчөк турат белен.
Батчудай жандыктардан он чактысы,
Бурчунда очогу бар ичи кенен.
Бул дагы кудайымдын буйругу деп,
Баласын өөп-өөп алды ушул жерден.

Баласын өпкөн сайын кубат кирет,
Байкаса жанындагы ал бир тирек.
Бирдеме көрүнгөнсүп элес-булас:
Болкулдап тыс-тыс этип чыгат жүрөк.
Баламдын жамандыгын көргөзбө деп,
Ботодой көзү жайнайт тилек-тилеп.

Бир саамга кыймылдабай ойго батты,
Бурулуп кээде карап туш-туш жакты.
Балбылдап асмандагы топ жылдыздар,
Байыртан үйүр болгон нурун чачты.
Бир кезде Жаманкарам адам болуп,
Биз күткөн теңиримден келер бакты.

Болбогон ой санаага чөмүлбөстөн,
Бүгүнчө кайраттанып турайынчы.
Биртике талканымдан алып чыгып,
Буюрган оокатымды кылайынчы.
Пайгамбар-сабааларга дуба кылып,
Баламдын амандыгын сурайынчы.

Ойлонуп отурбастан камын көрүп,
От жагып кумган асты тулгасына.
Отуз күн орозону тутса дагы,
Оной го суу кайнатуу ургаачыга.

Оозуна талкан салып суудан ичип,
Олтурса ойлор келет бир башына.

Тойгузуп талкан сууга курсактарын,
Тазалап үнкүрдөгү турпактарын.
Тамылжып көзү уйкуга ала-качса,
Тыңшамыш болот эне туш жактарын.
Теңирге жалынганын ичтен кайрып,
Тобо деп тилек кылат тынч жатаарын.

Уйкуга көзү илинип эне-бала,
Ушундай учур келет кээде гана.
Улардын үнү угулуп сайрап жатса,
Уздай ачык асман таза ава.
Уядан-орун алган балапандай,
Укташы бир керемет Жаманкара.

Эртеси эрте туруп жазап тамак,
Энеси очогуна отун жагат.
Элеси жаткан баатыр сыяктанып,
Эчтеке сезбей уктап чокуранат.
Эмнени кудай кылса көрөт тура,
Элинен безе качып кокуй алат.

Көтөрөт адам чиркин жараткандын,
Канчалык кыйынчылык эмгектерин.
Кош айтып кара үнкүргө жөнөп кетти,
Караңгы бирок көрүп таң мезгилин.
Карч уруп каржандашып эне бала,
Карачы көрүп келет өлбөс күнүн.

Баратса баскан сайын арбып жолу,
Байкаса Тыта энени ар кыл ою.
Бадалдын коёндору коркуп качса,
Белестен угуп чыгат кайкып жору.

Бетеге жайнап өскөн түскө келди,
Бат эле артка таштап бийик тоону.

Күүгүмдө келип калса тага-тайга,
Келгиле, келгиле деп тосуп алды.
Карма деп карап турбай бачымыраак,
Кубалап таңдап кирди козуларды.
Коноктоп ошол күнү жаман жээнди,
Кубантып балдарына кошуп алды.

Айылдан Чыңгыш келсе келини жок,
Аңгырап үйү калган киши чыкпай.
Атынан түшө калып соо бекен деп,
Ашыгып жетип келди ылдам чуркай.
Ангыча ар жагында карап турган.
Айтадан тынчы кетип сурай калды.

Бакылдап Чыңгыш эрдин чыкты кеби,
Балдардын билесинби дайнын деди.
Болбосо айтпайсыңбы бачымыраак,
Баратат гүлдөй болуп өчүп өнү.
Бир шумдук баштачудай ошол тапта,
Бетинен түгү чыгып жаалы келди.

Арага киши салып айткан кебим,
Атанын салтын коргоп тийгин дедим.
Акеме тие албайм деп жообун айтып,
Айлына качып кетти болбой келин.
Аганды сыйлап койбой жемелейсин,
Айбымды айтып берчи кайсы менин.

Агасын Чыңгыш баатыр катуу сөктү,
Ар дайым бүлүк салып сеники өтү.
Айылга атым чыккан адам элем,
Абийирим кетип бүгүн көңүл чөктү.

Артынан жетим менен жесиринин,
Аялдап карап турбай жүрүп кетти.

Жөнөдү жалгыз атчан адам болуп,
Жүрөгүн жалын каптап жара болуп.
Жабыгып түркүн-түркүн ой санаасы,
Жесири жана жетим бала болуп.
Жээгине жетип келди кең Кочкордун,
Жол жүрүп кундуз тындай ара конуп.

Чыңгыш эр кечке жакын жетип келди,
Чокусун мөнгү баскан ашып белди.
Чогулган топ балдардын арасынан,
Чырпык ат минип жүргөн уулун көрдү.
Ар жактан секин басып Тыта келин,
Ат-көлүн эсенби? – деп салам берди.

Калтырбай айтыңызчы ал-абалын,
Кең Чүйдө аман-сообу малы жанын.
Курбулар ойноп күлгөн эске түшсө,
Күч алып күйгөн оттой болом жалын.
Калкынан аскан тоскон мендейби деп,
Кимге айтам кайышканын кабыргамдын.

Ак калпак алакандай Кыргыз элим,
Айтадай болбосо дейм кетип баркы.
Амандык чоо-жайыңды сурайм аке,
Андагы аман бекен журтум жалпы.
Атынын суулугунан секин кармап,
Алдынан утур карап тизгин тартты.

Жүрүңүз үйгө кирип дем алыңыз,
Жете албайм мен кантейин элим алыс.
Жүйөөсүн айтып берем качканымдын,
Жакшылап чечип бергин болуп калыс.

Жесири́м ала́м деди чо́ң акеби́з,
Жөнөдү́м төркүну́мө келип нама́з.

Чеч болуп чечекейи Жаманкара,
Чоң ата жүрүңүз деп карап турат.
Чыкчудай чымын жаны ошол замат,
Чыңгыш эр кайра-кайра улутунат.
Чырпыгын чынар кылып өстүрөм деп,
Чыйралып келининен калат сурап.

Белиме танган туяк ушул болсо,
Бербеймин бул уулумду эч кимине.
Бала үчүн эл журтумдан бе́зе качкам,
Баркы жок Айта калып кесириме
Бел ашып, ашуу басып жанталашкам,
Болор деп бир жакшылык жетимиме.

Бербесең колдон жулуп алаламбы,
Бачым бер даяр болсо тамагыңды.
Баратат санаам тынчып аздап-аздап,
Билип мен аманчылык кабарыңды.
Буйдалбай эрте туруп жөнөйүнчү,
Берип кал абысынга саламыңды.

Баратат жүрөгүмдү дарт аралап,
Баласы келин качкан жаман адат.
Боор э́тим тызылдады жаным кейип,
Бүткөн бой сезгенгенсип бара жатат.
Болгула силер аман көрүшкөнчө,
Болуптур тургула эми бүт саламат.

Эртеси эрте туруп жөнөй берди,
Эл жата өз жерине жете келди.
Эч кимге ээ жаа бербей болгон малды,
Эсептеп бирден санап төрткө бөлдү.

Энчилеп Айта менен Баястаны,
Элирбей макул болуп ыкка көндү.

Бөлүнгөн төрт бөлүктүн бир бөлүгүн,
Берели жетимине эрте энчилеп.
Болбосо арбак деген кыйын болот,
Баарыбыз алдын алып чечелик деп.
Биерде калган оокат бирин койбой,
Боз үйүн алпаралы кошо жүктөп.

Айтканын макул көрүп күтүп турду,
Акылман Чыңгыш чечип бүтүм кылды.
Атадан алтоо болсо жалгыздык бар,
Ага-ини макул болду кылбай чырды.
Атка артып, төөгө жүктөп болгон мүлктү,
Алдына малын айдап алга жылды.

Айдаган малын толук эки жигит,
Ашуунун бийик белин карап коёт.
Алдынан тосо чыгып узаткандай,
Айдарым Ала-Тоонун жели согот.
Ал кезек өтүп кетти бир мезгилде,
Ааламга келип кеткен биз да конок.

Ыкчамдап атын ылдам бастырышты,
Ыгы жок бирин-бири шаштырышты.
Ызы-чуу кылбай секин малын айдап,
Ык менен үй-жай малын тапшырышты.
Ыймандуу бир агасы бар экен деп,
Ыраазы болуп элдер жактырышты.

Жердешип кара Кочкор аймагынан,
Жетим уул, жесир аял күн көрүшөт.
Жанында тага-тайы эркелетип,
Жетелеп жээнибиз деп бирге жүрөт.

Жолобой кээ күндөрү жалгыз калып,
Жанына адам келсе күнгүрөнөт.
Жалдуу эр Жаманкара деген бала,
Жетилип чоңойгондо ай ким билет.

БААТЫРДЫН БАЯНЫ

Тебетей кээде калпак башка кийип,
Таргынбай эч нерседен ойноп күлүп.
Түрүндө түктүү жолборс элеси бар,
Той-аштан деле калбайт тайга минип,
Тайганды алып чыгат каргы салып,
Токойдун анын улап сайга кирип.

Турганы бөлөк болуп адам заттан,
Турпаты баатыр менен аралашкан.
Тушунан оро-пара өткөн балдар,
Титиреп коркуп шашып саламдашкан.
Теминип мингеп тайын кете берет,
Токтоткон теңтуштарын карабастан.

Денесин кармап көрсөң катуу таштан,
Элесин ар ким тааныйт турса алыстан.
Тиктесе көргөн адам кайсалактайт,
Түнөрүп турган өңдүү ачык асман.
Турмушта бир керемет адам болду,
Түбүндө баатыр чыкчу бала арыстан.

Булактын суусун тосот жээгин түзөп,
Бир жолу сууга барып күндө түшөт.
Бой таштап балып болуп, чабак уруп,
Бултулдап эң шамдагай сууда сүзөт.
Бет келген адам тике карай албай,
Баратат баатырлыгы күндө күчөп.

Басканда табыш чыгат дүнгүрөгөн,
Бул бала бир башкача күнгүрөгөн.
Бадалды сууруп алып көккө ыргытат,
Бүлдүргүч адам болду тим жүрбөгөн.
Болк этип жүрөк түшөт караанынан,
Бетинен чыга калса кимдир бирөөн.

Оодарыш болуп калса коёт тизип,
Он бала оодарылат аттан түшүп.
Омогу чоң жигиттей карааны бар,
Олтурса бир керемет кийип ичик,
Ошентип бойго жетти Жаманкара,
Он бештин кудай буйруп ашын ичип.

Оозунан чыккан жели түтүн болуп,
Оолугат алышсам деп күчү толуп.
Оң ийни, сол ийнине карап көрсөн,
Олчоюп отургандай бүркүт конуп.
Оронуп кементайга уктап жатса,
Ойготуу кыйын болот түртүп коюп.

Ойноктоп кирпичинин арасынан,
От болуп эки көздөн жалын чыгат.
Опколжуп жүрөк түшүп карай албай,
Ордунан тура калса жаның чыгат,
Оолугуп билегинди кармай калса,
Ошол жер сыздап ооруп каның чыгат.

Ат минсе ээр токубай жайдак минет,
Адамга аралашпай жалгыз жүрөт.
Алдынан оро-пара чыга калсаң,
Адамдан башкачарак ай ким билет.
Артынан мылтык атсаң сезип койбойт,
Анысын көрүп кээде күлкүң келет.

Ар дайым сыйлап жүрөт тага-тайын,
Айылда кас ким, дос ким ага дайын.

Акылы жана күчү толуп күндө,
Алп мүчө көзгө илешип барган сайын.
Ак шумкар конгон сыяк элес берет,
Абайлап байкап көрсөң турган жайын.

Атына жайдак минип кийик улап,
Ак бараң мылтык алып ууга чыгат.
Асканын бадалдарын эрмек кылып,
Атайын кармап колго бирден жулат.
Алдынан элик чыгып серендесе,
Атпастан маашыр болуп карап турат.

Күнүгө тоого чыгып деле жатпайт,
Көрүнгөн кийиктердин бирин айтпайт.
Көнүгүп калган өндүү эчки, теке,
Көрсө да баатырыңды үркүп качпайт.
Карарып күн бүркөлүп жамгыр жааса,
Кыбырап келе берет эч бир шашпайт.

Кызымтал болгон адам сыяктанып,
Кыдырды жайды жайлай улуу тоону.
Көргөндөр кеп кылышат баатырыңды,
Карасаң тетиги адам маспы сообу.
Көнүлү көтөрүңкү болуп жүрөт,
Кыргансып түмөндөлүп келген жоону.

Күн өтүп күркүрөгөн күзү келди,
Кыргыздын тою болсо жүзү келди.
Кылымдап келе жаткан салт эмеспи,
Коноктоп табак тартуу күтүп элди.
Күрөшүп, оодарышып, ат чабылып,
Келгендер балбандардын күчүн көрүү.

Айылда бир чоң байдын ашы болот,
Алыстан ар арытып келет конок.
Алтымыш үй тигилип ар бир жерге,

Атайын тың жигиттен тандап коёт.
Алдынан тосо чыгып атын алып,
Ар кими бата кылып коюн соёт.

Ал ашка мейман келген ара конуп,
Алтымыш ак боз үйгө адам толуп.
Ала-Тоо термелгендей ошол күнү,
Адырдан жел аргысы мээлүүн согуп,
Акындар ырдап чыкты жар чакырып,
Ачиткан бал кымыздан ичип тоюп.

Ага-ини жар чакырам уксун кулак,
Ар элден эки-экиден балбан чыгат.
Аттардын кулагына тең ойношуп,
Ар намыс алдырбаска тартап улак.
Андыктан чыркырашып чатак кылбай,
Алардын күч кубатын көргүн чындап.

Кошойдун күрөшүндөй Жолой менен,
Көз салып карап тургун чалганына,
Купулуң бүгүн толуп, моокум канат,
Күрөшүп жыгып кеткен балбанына.
Көтөргөн эл намызын оодарышып,
Кол жайып бата берген балдарына.

Айтылуу оюн-зооктун баары болуп,
Артында ашка арналып ат чабылат.
Алыстан саяпкерлер келген экен,
Аттарын үртүк менен бүт жабуулап.
Алдыңкы келген аттын байгесине,
Алтындан жамбысы бар мал сайылат.

Аргымак кара чарык, ач буудандар,
Алчандап бара жатат карап көктү.
Алдынан даекчинин бирден чубап,
Ар бирден аты аталып санак өттү.

Алдыга тиги күлүк, мобу күлүк,
А балким кара чарык келер дешти.

Аксакал карылардан калыс алып,
Айтылуу күлүктөрдүн саны бүттү.
Атыбыз кандай чуркап келет деген,
Ар кими тобо кылып ойго түштү.
Алганы колго камчы Жаманкара,
Аттардын келер жолун жалгыз күттү.

Алыска көз чаптырса чаңы чыгат,
Алдыда келе жатат башка бир ат.
Астынан кийип коюп Жаманкара,
Таекенин атын сүрөп чыгып барат.
Токтой тур сага бирди кыламын деп,
Түнөрүп Төрөгелди намыстанат.

Тукуруп бир жигитти Төрөгелди,
Төбөгө чапкын деди башын жара.
Тымызын эл көрбөсүн, билсе өлдүн,
Таанытпа аяк-башын байка кара.
Тушуна туура барып көзгө чапты,
Топ менен бара жатса Жаманкара.

Батынып ким чапканын болбой билип,
Бир көзүн камчы кетти жара тилип.
Бараткан бир бастырып айрымдары,
Баатырды шылдын кылды карс-карс күлүп.
Байкады Төрөгелди тукурганын,
Болуптур, – деди кегин ичке түйүп.

Бир азга Жаманкара тынык алды.
Басылды аккан кандын чуурганы.
Болуптур айлам канча чыдабаска,
Бул дагы жараткандын буюрганы.

Болору болду го деп кайрат кылды,
Болбосун бөөдө кырсык мындан ары.

Бир байдын андан кийин тою болот,
Баатырды күтпөй коёт сыйлуу конок.
Боркулдап тогуз казан кайнап турса,
Бүт бойдон алып жерге төгүп коёт.
Баатырдын түрүн көрүп ошол кезде,
Барбады эч кимиси жакын жолоп.

Баш багып үйгө кирип салам берсе,
Бирөө да саламына алик албайт.
Билмексен болуп анда отургандар,
Баатырдын айтканына кулак салбайт.
Булардын бир билгени бар экен деп,
Белинде кестигинин сабын кармайт.

Сарбагыш туугандыкка жарабады,
Сүйлөсө сөзүн эч ким каалабады.
Солтонун жалгыз уулун басса-турса,
Сыртынан шылдың кылып баалабады.
Силерге бүгүн чындап күрөшөм деп,
Сындырып чыгып кетти каалганы.

Сыртынан карагандар калтырашат,
Сырттандык өнү сүрдүү түгү чыгып.
Солтонун жалгыз уулу менмин деди,
Сайышка келгиле дейт бирин туруп.
Сонорду кууган аңчы сыяктанат,
Сүйлөсө күнгүрөнгөн үн угулуп.

Бири да кой дебеди коркконунан,
Былк этсе ошол кезде баарын кырмак.
Бетине баатырсынып бирөө чыкса,
Бастырбай башын кесип алган турат.

Баатырдын өң келбети, түрү башка,
Байкашка каары келип жаалы чыгат.

Бастырып үй жагына кете берди,
Басынтып ошол күнү көргөн элди.
Барайын солто элиме бачымырак,
Болбосо жалгыз жаным эмне көрдү.
Бири дос, бири мага кас чыгышып,
Башыман өткөрбөсмүн эмнелерди.

Ушуну ойлоп-ойлоп убайым жеп,
Ууртунан тобо кылды кудайым деп.
Угузуп ушул ойду энекеме,
Улуу журт солто элиме жылайын деп.
Учурда токтолуптур Жаманкара,
Уруксат берсе бүгүн сурайын деп.

Энеке айтканыма кулак салчы,
Эстесем эл журтумду жашым чуурат.
Эч ким жок жардам кылар жалгыз мага,
Эмне үчүн мендей бала жетим туулат.
Элинен сарбагыштын түнүлдүм го,
Эртеби кеч болобу союп тынат.

Эчтеке боло электе сезимди алды,
Эсирген Төрөгелди көзүмдү алды.
Эр жетсем көздүн кунун ала турган,
Этими сиңип калган өчүм калды.
Эртелеп солто элиме жөнөйлүчү,
Эки атка арта турган көчүң барбы.

Уулугуп бүтмөй болдум элимди ойлоп,
Убагы жетти энеке сөзгө келчи.
Ушу элдин ойлогону бүт жамандык,
Уулундун айткан ою – көчөлүчү,

Убайым тарта бербей күндөн күнгө,
Улуу журт солтобузга жетеличи.

Эркелеп жакын барып Жаманкара,
Энесин кысып-кысып кучактады.
Эл жерин эстегенде жашын төгүп,
Эркелеп Тыта ыйлап бышактады.
Эликтин чаарчыгы кармалгандай,
Эрки жок биз болчубуз тузактагы.

Энеси макул болуп турду шашып,
Эки атка сыйлай жүктөп кошун артып.
Эми биз бүгүн-эртең жетебиз деп,
Энеке миниңиз деп атын тартып.
Элине бий болгончо сарбагыштын,
Эртелеп эптеп барсам кулдук артык.

Туугандын азары бар безери жок,
Турмушта бүгүнкү бар кечеги жок.
Тууруна канаттуулар коно берет,
Талпынып канат кагып эсеби жок,
Торолдум тага-тайдын арасында.
Томуктай бала болуп өз элим жок.

Туугандын жетип эрте туу кылайын,
Турпагын жыттап Чүйдүн жыгылайын.
Тоолору Ала-Тоомдун касиеттүү,
Тобо деп күндө көрүп сыйынайын.
Тилегин жаш адамдын берет дечү,
Туурума кондура көр бир кудайым.

Тоюна кылчайбастан сарбагыштын,
Тобокел ичтен айтып жүрүп кетти.
Тамылжып бүткөн бою ымыр-чымыр,
Түрсүлдөп жүрөк чиркин булк-булк этти.

Түбүндө сага бирди кыламын деп,
Төрөгелди баатырга түйдү кекти.

Турчу эле сарбагыштар тойдо жерип,
Түнөрөт өткөн күндөр ойго келип,
Таанылып кетет элем сарбагышка,
Түрпөктүү сыр найзаны койсо бери,
Төрөгелди баатырга чоң сооп болмок,
Төбөсүн бир аз кандап сойсо керип.

Көч баштап баары түгөл айдап малды,
Кызарттын белин ашып, жолго салды.
Көк дайра Көкөмерен суусун бойлоп,
Кыргыздын Суусамырын аралады.
Коштошуп баатыр менен каак деп коёт,
Карасаң керме тоонун каргалары.

Карачы балалык кез кандай курак,
Көзүнүн оту чыгып күйгөн чырак.
Кайберен оро-пара чыга калса,
Көргөндө боло калат көңүл куунак.
Карагай калың чердин арасында,
Көч менен келе жатат жолун улап.

Кечкирип калган кезде аман-эсен,
Кечишти кирип турган сөөктүн суусун.
Куштардын алдын тосуп сайрап чыккан,
Капарга алып койбой ызы-чуусун.
Кабагы ачык жарык ошол күнү,
Кыргыздын кармагансып кызыл туусун.

Ашуусун Аламүдүн таңында ашып,
Андагы терип жешти карагатты.
Азырак өргүү кылып ошол жерден,
Арчага айдап малын аралатты.

Аркайган аскаларды эрмек кылып,
Атайын тоо чокусун карап жатты.

Асманга атып чыгып тоо бүркүтү,
Атайын баатыр менен амандашты.
Айланып учуп, конуп алыстабай,
Аларга таанышындай аралашты.
А балким келе жатса жолун тосуп,
Алладан амир келип кабарлашпы.

Атынан секин түшүп, тердик жайып,
Акырын маазы чечип керип бутту.
Айлана тоо токоюн карай берип,
Аскадан улар куштун үнүн укту.
Азырак тынык алып атка минип,
Артынан малын айдап жолго чыкты.

Агымын Аламүдүн суусун бойлоп,
Алагды жашоодогу күнүн ойлоп.
Алдыда Жаманкара бара жатат,
Андагы көчкү бузган жолу оңдоп,
Артында энекеси ээрчип алган,
Айылга бачым жетүү күндү болжоп.

Аркайган аскалары көңүл бөлдү,
Айтылуу Даниярдын төрүн көрдү.
Алтын төр, Кажы уя сай ачыктай,
Алыстан кыя жолдун белин көрдү.
Аралап Аламүдүн өрөөнүнүн,
Атайын шашпай карап көбүн көрдү.

Төө-карын тектиринде салыгы бар,
Теке, эчки, форель чабак балыгы бар.
Тоо койнун көрккө бөлөп кара көлү,
Тамырсыз көп-көк жашыл балыры бар.

Тоо кийик үркүп качса адам көрүп,
Тобунда семизи бар, арыгы бар.

Ак кыя, бөйрөк башат, чынары бар,
Ак шумкар тоо чабыттап учары бар.
Арыган малга жайыт чөбү кенен,
Алдынан тосуп турар кучагы бар.
Аюсу, илбирс, коён суур-суусары,
Аларды кармап алат тузагы бар.

Аскалуу көкө мерен гүлүн берген,
Арашан, Берик булак, ачык ташы.
Асырап малын бакса чөбү менен,
Ал жерден арык болбойт малдын башы,
Атайын Арашанга келген адам,
Аман-соо айыгып кетет кары-жашы.

Жорголот тоодак менен кызыл-жары,
Жорголоп эрте жазда оттоп малы.
Жыгтанат чөбү гүлү бир керемет,
Жагымдуу жеген малга болуп дары.
Жайлоонун тулаңындай берекелүү,
Жайылып так секирет малдын баары.

Белине Таш-Мойноктун чыга калып,
Баштады энекесин суракка алып.
Бооруна кенен Чүйдүн келдик бүгүн,
Болсочу атам тирүү ыраматылык.
Бабамдын басып өткөн жерин көрдүк,
Биз эми мүнкүрөбөй кубаналык.

Өрүшү Аламүдүн кенен тура,
Өзүмчө малымды айдап келем буга.
Өзгөрүп өрттөнгөнсүп бара жатам,
Өзөктөн от жалындап барат чыга.

Өзүңүз бирдеме деп кобурап кой,
Өтөлү Таш-Мойноктон окуп дуба.

Аралап Ала-Тоонун ичин көрдү,
Аңгыча кенен Чүйдүн түзүн көрдү.
Ар кайсы жерге түшкөн тезеги бар,
Аттардын чуркап өткөн изин көрдү.
Аягы Талас экен, баш жагы Чүй,
Атайын көз чаптырып бүтүн көрдү.

Айылга түш оогондо жете келди,
Аралап тоону-түстү, нечен белди.
Аткарып кала берип түркүн куштар,
Адамдын сырттаны деп жетик эрди.
Арга жок тага-тайда жүргөн болчу,
Аркалап тууган кылып бөтөн элди.

Алдынан тосо чыгып күтүндү эли,
Ага-ини дос туугандын жүзүн көрдү.
Ат көлүң аманбы деп баатыр дешип,
Айылдын кары-жашы бүтүн келди.
Ак дөбө азыркы аты Кайырма дейт,
Артыңган жүгүн толук түшүрдү эми.

Айта, Арбос, Баястан, Чыңгыш аталар,
Ак боз бээни сойдуруп түлөө берди,
Ар кимдер жетелешип кой козусун,
Атайын өрлүктөшүп күндө келди.
Агарган ай сыяктуу өз жеринде,
Алар бир үй болуп жүрө берди.

Күнүгө эрте туруп малын жаят,
Көрүнгөн тоо тикенди бирден саят.
Камыштын арасына кире калып,
Көлү бар мусулмандык даарат алат.

Күнүгө кылган иши баатырымдын,
Көрүнбөй аркасынан турсаң карап.

Карачы кенен Чүйдүн касиетин,
Камышы ат көрүнбөйт өсүп чыккан.
Көрүнсөң көз алдыңдан пыр-пыр этип,
Кыргоолу тик-тик өйдө атып учкан.
Көз талыйт карай берип айлананы,
Көкөлөп асмандагы түркүн куштан.

Коёну, кекилик, чил үркүп шашып,
Камыштын арасынан түлкү качып.
Карачы кереметтүү кенен Чүйдөн,
Кээ бирөө бөдөнөнү калат басып.
Көгөргөн көк асмандын көркү чыгат,
Көкөлөп куштар учса сабалашып.

Бекерге айтылбаптыр Сары Өзөн деп,
Бүлдүркөн жүзүм, чие жер жемиши.
Баккан мал алыс кетпей жайыт кылат,
Байкасаң түс жайыкта мал өрүшү.
Баатырдын купулуна толо түшүп,
Биздин Чүй анык тура жер бейиши.

Кең Чүйдүн талаасына айдап малды,
Капа жок өз элинде жайлап калды,
Кош колдоп тосуп турса ага-тууган,
Көңүлү куунак болбой арман барбы.
Колунда карманганы кашка тиши,
Кемпирдин Жаманкара карманганы.

Бар болуп бактылары эне, бала,
Боорунан орун алды кенен Чүйдөн.
Байралып энесинен алыс жакка,
Баласы Жаманкара кетпейт үйдөн.

Балалык өткөн күндөр унутулбай,
Баатырдын көз алдынан чуурат бирден.

Бараткан элди аралап ат чабыштан,
Баягы Төрөгелди эске түшөт.
Бетинин түгү чыгып жаалы келип,
Баатырың токтоно албай кетет түтөп.
Башыңды бир күн кесип алармын деп,
Бел байлайт бирок ачуу күндө күчөп.

Энеси көрө коюп жалгыз уулун,
Эмне үчүн бошойт деди ички муунун.
Эр жетип калган кезде капаланба,
Ээрчишип бирге жүрсө тентуш курбун.
Эми сен үй-жай күтүп колукту алып,
Энени кубандырып турмуш кургун.

Мен дагы эл катары келин күтүп,
Менсинген абысындан болбой кичик.
Мына бу казан-аяк, идиштери,
Мойнумдан арыласын жүгүм түшүп.
Меңиз деп келинимдин сыйлап күндө,
Мага арнап жазап берген ашын ичип.

Бошошуп күндөн-күнгө карып барам,
Баш оорум кармай калса табым жаман.
Болду эми кайраттанып өзүнө кел,
Болбосо шылдың кылар көргөн адам.
Балалуу болуп калсаң колукту алып,
Белиме таңып алып өзүм багам.

Энеке санаам-санга бөлүндү го,
Эрсинген Төрөгелди көрүндү го.
Эки көз бири калып, бири сокур,
Ээгимден кан шорголоп төгүлдү го.

Элиме кайра айланып келсем дагы,
Эми мен ар намыска чөмүлдүм го.

Мен болсом жараткандан жалгыз уулун,
Менсинип Төрөгелди болгон зулум.
Мышыктай аңдып жүрүп көзгө чапты,
Миң адам бара жатсак чыгып шылуун.
Мендейде ар да болбос, намыс болбос,
Мына бу алмайынча көздүн кунун.

Эли жок мен өңдөнүп карып болот,
Ээн эркин түк бастырбай жолун тороп.
Ээ кылбай күткөн малый ката коюп,
Этегин эки кылбай күндө тоноп.
Эгерде элдүү болсо жалгыз башың
Эч ким даап келе албастыр жакын жолоп.

Ушундай адам болот түркүн-түркүн.
Учурап калсаң кокус келет күлкүн.
Уядан башы чыкпас көк карагадай,
Убайым тарттырат го турмуш чиркин.
Убайын көрөт адам, көрбөй калат,
Учкан куш сыяктанып тапкан мүлкүн.

Бир күндө канча өзгөрүү адам билбес,
Болосуң секин жүрсөң элге дилдеш.
Буйругу жараткандын ушул экен,
Булбул куш таң атканча гүлгө тилдеш.
Байкабайт бирок баары боло берет,
Башыңа ажайып сыр түшкө кирбес.

Бир күнү Жаманкара уктап жатса,
Бут жагын муз койгондой муздак кылат.
Бурулуп карап көрсө баш көтөрүп,
Бүктөлүп соймоң этип жылан турат.

Былк этпей жатса баатыр шек алдырбай,
Былкылдап боору менен өйдө жылат.

Ойдо жок уусун чачып чагып алар,
Оролуп баш көтөрүп тилин созот.
Ордунан козголбоду Жаманкара,
Ошондо уулу жылан келсе тозок.
Оңолуп кайра жылат өйдө көздөй,
Оозума келе бер деп жолун тозок.

Алкымга келип калды секин жылып,
Ансайын Жаманкара турат дымып.
Адамдын сырттандыгы чындык болду,
Асманды карап коюп жатат сулук.
Атайын коё берди эрки менен,
Албастан ал жыландын башын жулуп.

Жыландын бүт кыймылын аңдып карап,
Жыланаң Жаманкара жата берди.
Жакындап кекиртекке келген кезде,
Жабылуу оозун секин ача берди.
Жарым кес узундугу жылан келсе,
Жылбаган бир ордунан оңой эрби.

Кийинки, баатырыңар Жаманкара,
Көрүнөт нечен түркүн окуядан.
Кара чаар жыланыңа жып жыланаң,
Кыймылсыз жатып берип чочубаган.
Көрбөгөн мындай шумдук келе жатса,
Коркпостур жалгыз кана сокур адам.

Билмексен болуп анда баатыр жатты,
Баяндап айтуу кыйын ошол чакты.
Баш багып сойлоп жылан тилин сунуп,
Бүктөлүп ачык оозго салды башты.

Башынан кырча тиштеп чайнап-чайнап,
Бүдүрүн калтырбастан бүркүп чачты.

Жанчылган баштын сөөгүн карап коёт,
Жыландын бүт денесин алган тоноп.
Жүзүнөн күлкү чыгып, көңүлү ачык,
Жанына барып койбой жакын жолоп.
Жалган жок болуп өткөн бир окуя.
Жаштарга айтып берсе бүтпөс жомок.

Жаныңа жакын келсе кокус жылан,
Жылбаган жылуу ордуна жоктур адам.
Жыландын башын чайнап жерге бүрккөн,
Жанда баатыр тура Жаманкаран.
Жазылган окуяны окугандар,
Жоктур дейм бул баатырга таң калбаган.

Дүркүрөп жылан деген атын укса,
Денеси чыйрыккансып ичиркенет.
Далына жабышкансып элестери,
Дембе-дем адам туйлап бүшүркөнөт.
Даакысын көрө калса ай талаадан,
Далдандап кулаалыдай учуп жөнөйт.

Бөө дейбиз кара курттун атын буруп,
Бөө чакса кокус-кукус калдың куруп.
Бүткөн бой чыйрыккансып ысып күйөт,
Буф десен оозуң толо түтүн чыгып.
Бир мүнөт тынчыраак жаталбайсың,
Бутунду кеткен өңдүү бирөө жулуп.

Бир күнү баатырыңды бөөсү чакты,
Балтыр эт булчуңуна салып такты,
Бармактай бирок мунун уусу күчтүү,
Бастырмай буттан өйдө шишик басты.

Балтырын бекем кармап эч кенебей,
Барсам деп карап коёт камыш жакты.

Бат эле ойлонбостон акыл тапты,
Бек кармап балтырынан секин басты.
Бөө тийген адамдарга жардам кылып,
Болчу эле ал кезекте табып бакшы.
Бүбүнү табыпкерди алдырбастан,
Баткактуу камыш өскөн сазга жатты.

Былк этип козголбостон жатып алды,
Бут ооруп кыйналса да ачып жаны.
Бул дагы кудайымдын буйругу деп,
Бүт дене жыпжыланач тартпайт кайгы.
Бир түнү таң атканча каның соруп,
Болду го бөө чакканга чиркей дары.

Жер жарык болгон кезде тура келди,
Женилдеп айыгып калган бутун көрдү.
Жамгырдай жабалактап канын соруп,
Жабышкан денесине чиркей өлдү.
Жамбаштап жатып берген кыймылдабай,
Жашоодо ким көрүптүр мындай эрди.

Чиркейлер өлүп баатыр аман калды,
Чөлкөмдө мындай чыдам адам барбы.
Чиркейдин издегени кан эмеспи,
Чогулуп соруп салды уулу канды.
Чыдамы кетсе дагы чыдай коюп,
Чечинип сууга түшүп жагалданды.

Кыйын го кичинекей мына бу курт,
Кетчүдөй чымын жанды бүтүн жулуп.
Көрбөпмүн бала кезден деген экен,
Келгенче ушул жашка толук чыгып.

Кан тамыр жарылгансып бара жатты,
Көкүрөк жүрөгүмдү бүтүн сыгып.

Кара курт соо калчы эмес чаккан адам,
Калчылдап тынч жаталбай тайып алдан.
Көздөрү караңгылап өлүм келип,
Кыймылсыз алга жылбай баспай кадам.
Карачы кандай баатыр тоготпогон,
Кадимки биз кеп кылган Жаманкаран.

Кокустан бир адамды бөөсү чакса,
Кыдырып кыйла жерден табып издейт.
Калчылдап өлүм келип көз алдына,
Кармалап чаккан жерин улам тиктейт.
Көнүлү чөгүп кээде безгек болуп,
Коюлган алдына алып тамак ичпейт.

Баарынан жаман илдет кийме котур,
Балким ал карабасаң кылат сокур.
Бармактан башка чейин кычыштырып,
Башталса бүт денене таркайт чочуп.
Бир мүнөт тырманбастан тура албайсың,
Бузук кан ыйлаактанып ал бир кокуй.

Болуптур Жаманкара кийме котур,
Былт этпей тонго оронуп жатып алат.
Бөрсөйүп ыйлаактаган бузук канын,
Бүт бойдон тондун жүнү тартып алат.
Болору болду эми деп кыймылдабай,
Бир жума жата берет күндү санап.

Жаткандан Жаманкара койбойт тажап,
Жабышкан жараларын болбойт карап.
Жамынган жамынчысын кайра-кайра,
Жылчыгын түк чыгарбай бекем танат.

Жума өтүп он эки күн болгон кезде,
Жаранын капкара так орду калат.

Билгизбей кычышканын эч бир жанга,
Башына селде сындуу ороп чалма.
Былк этпей жата берет тонго оронуп,
Бир жума эки жума болуп талма.
Бүркөбөй кабак кашын жан кейисе,
Баатырга жок экен го эч бир даба.

Бүткөнчө бүт жарасын койбой, тырмап,
Баягы жаткан жерден баатыр турат.
Бири да калбай котур бүт жоголуп,
Булакка боюн таштап таза жуунат.
Бит кирсе кыйшалактап чыдабайбыз,
Болбосо кандай адам буга чыдайт.

Баатырдын аты кандай заты кандай,
Баратса өң келбети ачык айдай.
Башынан келе жаткан адаты го,
Бөө чагып жылан көрсө жатып алмай.
Бастырса балдар менен атчан бирге,
Быштысын жайдак минет токуп албай.

Селт этип дене бою чочуп койбойт,
Сел каптап келе жатса коркуп койбойт.
Серүүндөп күндө чыгып булак барып,
Суу чачып денесине күндө тойлойт.
Сырттандык түгү чыгып денесинен,
Сууктан, ысык күндөн дайым коргойт.

Жайытка жөнөп калды эрте атанып,
Жанында жарагы жок камчысы бар.
Жайылган малдарына көз чаптырса,
Жылкынын жартысы жок жартысы бар.

Жолобой көпкөк бөрү качып, чыгат,
Жок болуп баатырына каршы чыгар.

Карааны көрүнбөдү жакын жерден,
Камышты араласа малый издеп,
Куйругу узун сары дөбөт жатат,
Комдонуп көз ирмебей аны тиктеп.
Качырып секиргенде жыга чапты,
Кайдагы келип калган жолбун ит деп.

Мал издеп жүргөн кезде болуп дайым,
Майда өрүм колундагы камчы курал.
Мерт болуп, капилеттен жолборс жатты.
Мөгдүрөп алы калбай кайрат кылар.
Мынакей чоңдук кимде, зордук кимде,
Мүшкүл иш келе калса ар кимге убал.

Магдырап жолборс жатты камчы тийип,
Мүрт өлүп канк дегенге жарабады.
Мобул ит иттериндин сырттаны деп,
Маңдайын сылап-сыйпап карап алды.
Макулдук бөөдө жерден өлдү го деп,
Мал издеп жүрүп кетти андан ары.

Кыдырып кокту колот бир топ жерди,
Кайрылып жолборс келген жерге келди.
Карышкыр экен десе окшобогон.
Капырай жолбун итпи кандай деди.
Көтөрүп силкип көрүп жерге таштап,
Камчысын бүктөй кармап кете берди.

Көп жерди аралаган адам болуп,
Кол чайкап бетин жуунат түрүп жеңди.
Камыштан сары дөбөттү чаптым деген,
Көп кылып эл журтуна айтып берди.

Камчыдан өлүп калган сары дөбөтүн,
Көрүптүр эли келип жолборс шерди.

Тазалап эки жигит кан сөлүп жууп,
Терисин чоң жолборстун сыйрып келди.
Таңгалып кайра-кайра карай берип,
Талашып колмо-кодон журту көрдү.
Талпакка ылайыктуу тери экен деп,
Тартуулап Чыңгыш эрге сыйлык берди.

Жолборсту камчы менен жыга чапкан,
Жөн адам эместигин калкы билди,
Жанда жок Жаманкара баатыр дешип,
Жалпы журт чогулганда айтып жүрдү.
Жазымыш кудайымдын ушул экен,
Жакшылап байкап көрсөк арты кийин.

Жүрөбүз эч нерсени байкай албай,
Жазылган жараткандын буйругу бар.
Жашоонун ар бир күнү кудайдыкы,
Жашыбы-карысыбы кулдугу бар.
Жакшы адам бара жатса бузуку адам,
Жамандык кылсам деген шумдугу бар.

Ар кимге бир жамандык каалап коюп,
Андайлар абайласаң элде жүрөт.
Алдыңдан чыга калып салам берсе,
Адамдай жүргөн менен ал бир сүрөт.
Алыстан көзүн сүзүп көрө албастан,
Араң жан боло калат кээде жүдөп.

Айылда бир бузуку адам болгон,
Ар кимге ашын берген тосуп жолдон.
Анткени ушак айың сөз айтканды,
Ардактап кетирчү эмес алып колдон.

Азезил сыяктанып жабышканда,
Адырдын уйгагындай ал бир ойрон.

Байлардын ушул адам арты болчу,
Баласы алжырак таз жарты болчу.
Бир күндө эки үч жолу чыркыратып,
Башына уу коргошун тартып койчу.
Баатырдын аркасынан андып дайым,
Башынан бузуку адам каршы болчу.

Баратса Жаманкара жалгыз атчан,
Булут жок көп-көк болуп ачык асман,
Баягы бузуку адам чыга калат,
Башынан достой болуп келе жаткан.
Бурулуп ат үстүнөн карай калса,
Баатырга кол куушуруп салам айткан.

Берейин суусундукка кымыз чайкап,
Баш багып үй жагыма кайрылыңыз.
Баянын айтып берчи мүмкүн болсо,
Билбеймин кайсы тарапта айылыңыз.
Башталып аркы-берки сөз айтылсын,
Бир азга биздин үйдү жай кылыңыз.

Чакырып калса бирөө баралбаган,
Чынында ымдаганга зар болот деп.
Чылбырын берип баатыр бир балага,
Чакырган адам менен үйгө кирет.
Чоо жайды сурашалы макул анда,
Чыксынчы ичте болгон катылган кеп.

Чай ичип туурап жеди баатыр этти,
Чоо жайды айтышты ал ар баштап кепти.
Чыдамы кетип турат бузукунун,
Чын эле бүгүн күн го түпкө жетчү.

Чыланган ууну берсем үйдөн болбос,
Чыгарып ат мингенде алам өчтү.

Дасторкон толгон тамак жайнап жатты,
Дегеле баатырыңа баары жакты.
Делбе тап болгон өңдүү бузуку адам,
Дембе-дем карап коёт туш-туш жакты.
Дос болуп жүрөлү деп мындан ары,
Демейки ички сырын бүгүн айтты.

Ыракмат айтам сага пейлим толду.
Ырасын айтсам каалайм дос болгонду.
Ырымы кийин болор капа болбо,
Ысысын бүткөн боюм келе колду.
Ыймандай сырым ушул ишенип кой,
Ыкташып Жаманкаран досун болду.

Кош айтты бир туугандай коюндашып,
Кудайым колдосун дейт жолунду ачып.
Келе бер өйдө төмөн өткөнүңдө,
Конокко эшигибиз дайым ачык.
Колтуктап ат мингизип айтып калды,
Кеп кетсе кечирип кой менден ашык.

Атайын мурда чыгып чылбыр чечип,
Аткарат кичи пейил адам болуп.
Ашыгып баратасың тилимди албай,
Айлыма калсаң болмок бүгүн конуп.
Алдырып таз уулуна уу кымыздан,
Ал досу баштап калды жаман жорук.

Баладан бал кымызды ала коюп,
Баатырың жутуп турду албай даамын.
Баатырбай аш казаны ох дегенде,
Бир аяк уу кымыздын кусту баарын.
Баатырдын оозундагы кусундусу,
Бүт бойдон өрттөп кетти аттын жалын.

Бул эмне кылганың деп досун тиктеп,
Башынан бутка чейин карап алды.
Бетинин түгү чыгып сүрү башка,
Билинип турат дили карайганы.
Баш ийип эмне десе тартуу кылып,
Берүүгө жанын-канын даяр малы.

Бүркөлбөй досум турсун кабак кашын,
Баатырсын алсаң мына даяр башым.
Башынан конок кылып жиберчүмүн,
Баратса жолоочунун кары жашын.
Билбестик кылып сага балам сунду,
Бул дары сүйкөп жүргөн тастын башын.

Адамда бир өлүм бар аргам канча,
Алланын буйругу ушул аман калса.
Атасын өлтүргөнгө аш бер деген,
А балким кечер белең балам барса.
Ажалым жеткен чыгар мына бүгүн,
Алдагы камчың тийип башым жарса.

Жүгүнүп досу турат келин болуп,
Жалдырайт аркы-берки кебин коюп.
Жүрөгү дир-дирт этет баатырыңдын.
Жарабас бул байкушту кетсем союп.
Жарым күн конок болуп даамын сыздым,
Жөнөйүн кан досума болбой торук.

Көргөзбөй кыялында эч бир шекти,
Кеп айтпай Жаманкара жүрүп кетти.
Капырай кантип аман мен калдым деп,
Кабырга сөөгү жүрөк бүлүк этти.
Көнүлү жамандыкка эч бир барбай,
Каапырга жараткан дейт ички кекти.

Бабалар баатырлыгын айтып келген,
Болуптур мындай адам биздин элден.

Болбосо жылан, жолборс кара куртту,
Бар бекен аранарда коркпой жеңген.
Бир кезде өтүп кеткен Жаманкара,
Балким ал кем эместир Төштүк эрден.

Байыртан Сары-Өзөн дейт талаа кенен,
Баш баксаң түркүн жемиш баары белен.
Баатырың бара жатса жолоочудай,
Бетинен чыга калат буура деген.
Бакырып качырганда тиш салам деп,
Баги сөөгү талкаланып камчы жеген.

Балдары чочуп кокус чырныктаса,
Баатырдын зоотун тагып айыктырган.
Буурадан коркуп артка чегинбестен,
Башка чаап камчы менен жанын кыйган.
Баласы Бөлөкбайдын Жаманкара,
Баатыр го кем болбогон Табылдыдан.

Баатырды угуп келдик онду-солдон,
Байкабас өлүмүңдү энөө болгон.
Бетинен чыга калса жалаңкычы,
Бурулуп кайрылчу эмес кайтып жолдон.
Баскынчы душмандардан элин сактап,
Бир уруу элге жүрөт болуп коргон.

Оозунан балдан ширин уккулуктуу,
Оболу карыялар кеп кылышчу.
Оп бали, кайран эр деп кубатташып,
Олтуруп кулак түрүп журт угушчу.
Оомолуу-төкмөлүү дейт бул дүнүйө,
Ойлонуп баатырлыгын эл турушчу.

Ормондун хандык кылган убагында,
Оң-солду бүт чакырып чоң аш болот.
Ортого болуш сайын үй тигилип,

Ордого жайгаштырып алат конок.
Ой-кыры ызы-чуудан кулак тунуп,
Оюн-шоок көрүш үчүн адам толот.

Башталып оюн-шоогу кезек менен,
Бөлүнөт байгелери эсеп менен,
Башына калыс туруп кагаз алып.
Бир бирден келген элди эсептеген.
Балбандын атын коштоп аркы-терки,
Балпайып кара адамдар жетектеген.

Бек тартып басмайылын үзөнгү тээп,
Балбандар эки экиден оодарышат.
Балдарын атка танып тизгин берип,
Байгени мыкты сайып ат чабышат.
Байыркы ата-баба оюну деп,
Баатырлар найза кармап эр сайышат.

Баарынан ушунусу мыкты болот,
Бир адам элден чыкса канат кагып.
Баатырдын баатырлыгы бул эмеспи,
Бурулбай тике барса жарак алып.
Беттешкен найзакерди жеңип кетсе,
Башына сыймык конот атак калып.

Кыдырып жар чакырып эл аралап,
Кыйкырып акындары жүрөт ырдап.
Калдайып тоо торусун минип алып,
Казактын чоң баатыры Шорук чыгат.
Көргөндө караанынан жүрөк түшүп,
Кыргыздан эч ким чыкпайт буга чыдап.

Жолобой алыс качат бой жашырып,
Жүрсө да найзакердин мыктылары.
Жарагын жаркылдатып турса Шорук,
Жүрөгү түшүп келбейт чыккылары.

Жанына жан алгычы келген өңдүү,
Жабыркап туруп калды журттун баары.

Ойнотуп тоо торусун Шорук жүрөт,
Опколжуп кыргыздарга коркуп жүрөк.
Ормон хан оозун ачып эстеп-эстеп,
Отурат кирби болуп элден жүдөп.
Ордолуу кыргыздардын бир баатыры,
Оюна Жаманкара келип кирет.

Ордунан Ормон ханың ыргып туруп,
Ордолуу кыргыз журтун бүтүн жыйып.
Оң-солдон чыкпадыңар эр сайышка.
Оозунан өкүнүчтүү түтүн чыгып.
Олчойгон Шорук эрге тең келер жок,
Олтуруп мен каламбы белим сынып.

Тапкыла Жаманкара баланы деп,
Таратты Ормон ханың жигиттерди.
Туш-тушка тизгин учун коё берип,
Тердетип чаап жүрөт күлүктөрдү.
Туруштук берсе баатыр берет дешип,
Топ элдин Жаманкара үмүттөрү.

Баркы бар Ормон ханың ал бир улук,
Бүт кыргыз баш ийишкен кулдук уруп.
Бакылдап сүйлөп турат жигиттерге,
Баланы тапкыла деп берип буйрук.
Баяны баатырыңдын калган болчу,
Бир кезде жолборс чапкан элге угулуп.

Аңгыча бир жаш бала элден чыгып,
Аксакал, көк сакалга көңүл буруп,
Алиги кашаттагы булак жакка,
Ат минип азыр кетти сууга кирип.

Анчейин өзү сүрдүү кара неме,
Ал киши баатыр-эрби болбойт билип.

Атына жүгөн катпай октоо таккан,
Алдына ээр токубай жалгыз атчан.
Абайлап карап көрсөм түрү башка,
Ал бала сыяктанат жаш арыстан.
Артынан ээрчий карап жүрөт түшүн,
Аптыгып кала бердим мен алыстан.

Чогулган топ жигиттер сууга чапты,
Чуу коюп бара жатат булак жакты.
Чулпулдап балык болуп ойноп жаткан,
Чын эле чоң баатырды суудан тапты,
Чечинип жыпжыланаң Жаманкара,
Чекесин сылап коюп көзүн ачты.

Чыдамы кетип турган бир топ жигит,
Чыйралып аттан түшүп секин басты.
Чакырып Ормон сизди турат деген,
Чуркурап бири калбай сөзүн айтты.
Чогулган жигиттери даана көрдү,
Чоюлуп суудан чыккан эң зор алпты.

Козголду жылуу ордуна шашпай туруп,
Кадамын секин таштайт алга жылып.
Келатат калың элге жай баракат,
Кабагын карыш түйүп ичтен бугуп,
Колунун булчуң эти бүтүн күч го,
Кайыңды алалчудай бирден жулуп.

Кең көөдөн он алтыда жаш баланы,
Хан Ормон алдын тосту элден чыгып.
Карачы баатырыңдын касиетин,
Кол берди Ормон боюн кичи кылып.

Көзүнөн жашы чыкты чыдай албай,
Кармаса Жаманкара колдон кыса.

Кеп салды Ормон ханың өтө сылык,
Кебелбей баатыр турат сөзүн угуп.
Карачы казактардан Шорук турат,
Кыргыздан баралбады эч ким чыгып.
Кана сен барасыңбы намыс үчүн,
Казактын Шоругуна найза сунуп.

Сурансаң айтканына макул деди,
Сайышка чыкпаган эр катын деди.
Сундуруп найза кармап беттешейин.
Сурап бер Жангарачтын атын деди.
Солобоң көтөрүлсүн намыс алып,
Сен дагы кубанып кал ханым деди.

Атабыз Манас баатыр качкан эмес,
Алты миң түмөн жоодон жалгыз өзү.
Аттанып келген бирок кеткен эмес,
Ар кайсы кытай, калмак нечен дөөсү.
Атайын кыргыз элди чабабыз деп,
Айлына кайткан эмес атчан, жөөсү.

Ат берип колго найза карматкының,
Андан соң Шорук менен кармаштыргын.
Ар намыс менде толук Ормон ханым,
Ары жок баатыр болор барбастыгым.
Арбагы ата-бабам колдон алар,
Атымды ушул баштан алмаштыргын.

Ат бербей коё алабы эр сайышка,
Атайын мен барам деп чыккан эрге.
Ар кимдин ойлогону намыс болот,
Ат аяш болгон эмес кыргыз элде.

Ангыча Жаңгарач хан өзү келди,
Арбактар колдой көр деп айтып келме.

Жетелеп хан Жаңгарач атын берди,
Жалынан сылап баатыр жакын келди.
Жаралган ат экен деп мага ылайык,
Жактырып ээрин алып көңүл бөлдү.
Жаман ат болбосуна көзү жетип,
Жылмайып карап койду келген элди.

Баладай так секирип минип жайдак,
Бастырып ары-бери атты байкап.
Бактысы өз колуна тийген өңдүү,
Баратат элди карап күлүп жайнап.
Баарыңар бата берип койгула деп,
Баатырың бак-бак этип бир кеп айтат.

Бирдеме ойго түшүп көңүл бөлдү,
Баратып боз үй жактан найза көрдү.
Бөрү тил сыр найзага жакын келип,
Буйдалбай түз бастырып дароо энди.
Бергиле батаңарды кыргыздар деп,
Башына бөркүн кийип элге келди.

Оомийин деп тура калды калайык калк,
Ошондой бата берчү илгерки салт.
Ордолуу журтум үчүн намыс үчүн,
Оо кудай, беремин деп элиме ант.
Ошентип жүрүп кетти эр сайышка,
Он колго найза кармап бастырып шарт.

Казактан баатыр Шорук чыга келди,
Калың журт жабалактап аны көрдү.
Колуна найза кармап ат ойнотуп,
Көрүндү зоот кийим түрүп жеңди.

Канча эрди ат үстүнөн тоголоткон,
Карт баатыр, жаш баатырга балким теңби.

Көрө элек бирок анын атын уккан,
Кыргыздан жаңы чыккан бала шерди.
Көргөндө Шорук баатыр солк дей түштү,
Каргадай тиги бала менден эрби.
Кантейин тагдыр деген ушул болсо,
Көрөрмүн буйруп койсо кара көрдү.

Казактын чоң баатыры убайым деп,
Колдой көр, асмандагы кудайым деп.
Качырып сайышканда атты буруп,
Кылчайып артка качып жылайын деп.
Кетирип өз намысын ойго келди,
Кутулуп эптеп аман чыгайын деп.

Кыргыздан Жаманкара баатыр чыкты,
Каратып көз талдырып калың журтту.
Колунда сыр найза бар бөрү тилдүү.
Кой берген үзөңгү жок эки бутту.
Карасаң жып-жылаңач жайдак атчан,
Көргөндөр карай албай үрөйү учту.

Калдайып Жаманкара бара жатса,
Көздөрүн ачпай эл журт ала качты.
Кадимки чоң баатырдай элеси бар,
Карааны көрүп турган элге жакты.
Кудайым берсе экен деп тилеп коёт,
Кор кылбай ата-баба эски шартты.

Кез-кезде Жаманкара күлүп коёт.
Колдогу тискин учун түйүп коёт.
Кудайым колдоп койсо бүгүн мени,
Көңүлүм куунак болуп ырыс конот.

Кабагым кашым дебей кадимкидей,
Кыргыздын жаш баатыры курсан болот.

Жалынан сылап коюп кызыл атты,
Жыланаң Жаманкара бара жатты.
Жаш бала жүргөндө карасы жок,
Жакындап Шорук менен амандашты.
Жараткан жалдуу кылып жаратыштыр.
Жактырып кудай таалам адамзатты.

Жаш баатыр, картаң баатыр кол беришип,
Жакшылап сыр алышты ой бөлүшүп.
Жанына жакын эмес алыс жерден,
Жардашып карап турат эл келишип.
Жараткан жалгай көр деп, тилек кылат,
Жакшылык ой пикирин тең көрүшүп.

Аттарын суулукташып кетти алыс,
Атайын элден чыгып эки калыс.
Арасы болжол менен тай чабымдай,
Ал жерден башталганы турат сайыш.
Ангыча коё берди эки шерди,
Алат деп кимдер калып кимдер намыс.

Баарынан кыйын болду качырганы,
Бир-бирин кулатууга ачып жаны.
Баланын түрүн көрүн Шорук баатыр,
Баратат ойлуу болуп жашынганы.
Болбосо учуп кетчү сыяктанат,
Бүгүнкү эр сайышта асыл жаны.

Беттешип эки баатыр жакындашты,
Бир бирин кулатчудай найза сунуп.
Баатырдын баатырлыгы ушу эмеспи,
Буйдалбай найза учуна тике туруп.

Баарынан ушунусу күлкү болду,
Баладан Шорук качып атын буруп.

Бизди окшойт өлөөр кезин ошол күнү,
Беттешип бир көргөндө үрөйү учуп.
Баланын касиети көрүндү окшойт,
Болбосо кайра качуу салттан эмес.
Бири өлүп, бири тирүү калмайынча,
Баатыр-эр эр сайыштан качкан эмес.
Беттешкен жоосу менен карсылдашып,
Бурулуп артка качып кайткан эмес.

Баатырлык ар намысын Шорук бузуп,
Баратат ат үстүндө желдей сызып.
Бурулуп артын улам карап коёт,
Баарынан ушунусу болуп кызык.
Баладан коркуп качып жан соогалап,
Бир кезде түшүп калды аттан учуп.

Жайлайм деп Жаманкара түшүп арттан,
Жаралуу кызыл атка камчы чапкан.
Жакындап ат дүбүртү угулганда,
Жалп этип Шорук аттан түшө качкан.
Жибердим чала сайып өлтүрбөй деп,
Жүзүнүн жаалы чыгып кайра тарткан.

Жарагы сыр найзасын колуна илип,
Жөнөдү артын карай кабак түйүп.
Жалындап бүт денеси бараткансыйт,
Жагылган от сыяктуу ысып күйүп.
Жайдары мүнөзү жок ошол кезде,
Жүрөгү кандай согот болбойт билип.

Өттү дейт бүгүнкү учур желдей болуп,
Өлтүрбөй Шорукту мен койдум деди.
Өксүгөн өмүр чиркин курусунчу,

Өмүрдүн өткөн кезде болор чеги.
Өч алып акыр түбү мени соёр.
Өзүнүн арман кылып айткан кеби.

Өмүрдү байкап көрсөк бул жалганда,
Өлмөк бар ажал жетсе эртеби кеч.
Өзөндүн жылып аккан булагындай,
Өр чапчып бараткандай кербендүү көч.
Өттү го колго тийген бир мезгилим,
Өкүттө калган Шорук алар бир өч.

Калдайган эр Шоругуң бузуп наркты,
Кетирдим колго тийген бүгүн шартты.
Кантели тагдыр деген татаал экен,
Кайрылып эл журтуна ушуну айтты.
Караанын көрө коюп Жаңгарачтын,
Кол берип көрөйүн деп тизгин тартты.

Жайдары жагалданып Жаманкара,
Жаңгарач сизге атайы келдим деди.
Жарым сом пул албайын байгеңизден,
Жонунан өзүң билип бөлгүн деди.
Жаралуу кызыл атың мага ылайык,
Жактырдым башын байлап бергин деди.

Жарашып атын ээсин тапкан экен,
Жаманкара баатырга жаккан экен.
Жол жүрүшү кыялы башкачараак,
Жоого минчү бул кызыл аттан экен.
Жактырсаң бир өзүнө тартуу кылып,
Жалпы журттун алдында таштап кетем.

Ачылып Жаңгарачтын аппак пейли,
Ала гой аттын ээси сенсиң деди.
Атагын алыс чыгып өмүрлүү бол,
Ак калпак кыргыз элиң көрсүн деди.

Айтышсын бизден кийин урпактарым,
Айтылуу Жаманкара эрсин деди.

Айтайын бул балага акыл-насаат,
Азыраак тургун элим бир аз токтой.
Арааның чыксын уулум Ала-Тоодой,
Артындан адам куубай жолуң тоспой.
Айтылуу Жаманкара эр экен деп,
Атактуу баатыр болгун учуп октой.

Адамдын жакшысы бар, жаманы бар,
Ар кимдин алга жылар кадамы бар.
Атактуу баатыр чыкса кыргыз элден,
Ар дайым намыс алып жарадынар.
Ак бата берип турам ак пейлимден,
Алмаздай бекем болсун жарагынар.

Жүргүн деп эр сайып ата атак алып,
Жаңгарач бата берди колун жайып.
Жаралуу кызыл атка Жаманкара,
Жетиптир эр Шорукту жыга сайып,
Жеткирсем бул дастанды эл журтума,
Жазмамда кечиргиле болсо айып.

Баянын айтып берчи биз угалы,
Баланын кандай экен баатырлыгы.
Баратып кайра тартып качкан кезиң,
Боордош казагыңды жакыр кылды.
Бүргөдөй ат үстүнөн учуп түштүн,
Болбосо ошол бала менден тыңбы.

Беттешпей кайра качтың жан соогалап,
Баладан неге корктуң Шорук баатыр.
Билүүгө куштар бүгүн казак калкың,
Бушайман баары болуп бара жатыр.

Баланын жашырбачы болгон сырын,
Биз билсек баян болор айтсаң акыр.

Дегенде Шорук баатыр сырын айтты,
Дүйнөдө көрбөптүрмүн мындай алпты.
Дитине батынбадым коркконумдан,
Дегеле айткым келбей куру калпты.
Дырылдап качып чыктым жан соогалап,
Демейки эр сайыштан бузуп антты.

Далыма чала тийип найза учу,
Дагы эле ооруп турат жүрөк тушу.
Дарактан учуп чыккан сыяктанат,
Даарыган ал баланын сыйкыр кушу.
Делбетап болуп турам жан кыйналып,
Дайынсыз качкан окшойт күчтүн курчу.

Жолборсу мени көздөй чамынганда,
Жолбойсуң тирүү кантип жаның барда.
Жаланкыч көз алдындан чыга калса,
Жалынмак бар го деймин ар бир жанга.
Жарадар кылды мени найза тийип,
Жакшылап карап көрсөң кабыргамда.

Жүрөгүм чыны менен ооруп турат,
Жаланкыч көз алдымда тооруп турат.
Жанымды жай алдырып дары берип,
Жараатты кайсы табып соолуктурат.
Жаздыкка башын коюп секин сүйлөп,
Жалынып ар бирине Шорук турат.

Жанбаштап жаткан жерден секин жылат,
Жаталбай бир жагынан араң чыдап.
Жүрөгү токтой калып кээде кагып,
Жүдөтүп мыкчыгандай бекем сыгат.

Жардашып казак эли бүт чогулуп,
Жалдырап эр Шоруктун сөзүн угат.

Мындайды эч убакта көз көрбөсүн,
Мындайга адам чиркин кез келбесин.
Мен дагы жүрөгүм тоо адам элем,
Манастай элге жаккан өз келбетим,
Мөгдүрөп бара жатам коркконумдан,
Молдо апкел бачымыраак эмдеп берсин.

Мөгдүрөп ушул азыр араң турам,
Мончоктой эки көздү балким жумам.
Мухамбет пайгамбардын үмөтүмүн,
Мен дагы бул дүйнөдөн өтүп жылам.
Мага арнап лайилаххо иллалла деп,
Молдолор айтып калгын болсо дубаң.

Деди да көзүн ачпай жатып калды,
Дүбүртүп бүт казакка кайгы салды.
Дарыгер, молдо, табып үрпөндөшүп,
Дуба окуп Шорук эрге жакын барды.
Дабышын ар кимиси бирден тыншап,
Дал болуп тартып турат асан кайгы.

Дарыгер чөп кайнатып дарылады,
Думуккан жүрөк оору арылбады.
Дүйнөгө кош айтышып кетеринде,
Дүкүлдөп жүрөк согот чыкпай жаны.
Дубанын күчүнөнбү, табыптанбы,
Думугуп жаткан Шорук айыгып калды.

Мөгдүрөп жаткан Шорук тура келди,
Молдонун деми күчтүү дуба жеңди.
Миң мерте ыраазымын жаратканга,
Мына эми айыктырды куда деди.

Маңдайын сылап коюп көзүн ачып,
Мунданып карап турган журтун көрдү.

Бөкөн дейт адам болгон өзү балбан,
Баатырдын сырт келбетин көрүп калган.
Бул бала кайдан чыга калды экен деп,
Бушайман болот күндө көрүп андан.
Боюмда алты аюлук күчүм болсо,
Беттешсе жетмек күчү мага кайдан.

Бул Бөкөн аткармакчы болгон оюн,
Балбан ал кармап койбойт колго союл.
Болгону той-аштарда күрөш курат,
Беттешкен балбандардын жыгат тобун.
Бир-бирден санап коёт эртели кеч,
Байгеден ага тийип алган коюп.

Келатса Жаманкара атка минип,
Келбети Бөкөнүңдү кызыктырат.
Күрөшүп күч сынашып койсомбу деп,
Кыялы кармашууга учуп турат.
Кыябын бир жолугуп келтирсем деп,
Күнүгө басса-турса оюн бурат.

Деген ой Бөкөнүңө келе калат,
Дене бой тынчтык бербей күйүп жанат.
Делбетап адам болгон сыяктанып,
Дегеле адам билбес сырды табат.
Дөңдөгү эски мүрзө арасына,
Дамбалчан жыпжыланаң басып барат.

Баланы бүгүн тосуп чочутайын,
Бакырып туштан чыгып коркутайын.
Боюмда алты аюулук күчүм барда,
Бисмилла келме айттырып окутайын,

Болбосо бул баланын дымагы күч,
Басынып менден жүрсүн коркуп дайым.

Баратып тал-теректи бирден жулат,
Бар экен Бөкөнүндө бир топ дымак.
Өзүм бир күч сынашып көрөйүн деп,
Баатырдын касиетин кичик кылат.
Буюрса бүгүн аны коркутам деп,
Бадалдын арасында күтүп турат.

Бар эле жол боюнда калың мүрзө,
Баатырың курсан болчу малы жүрсө.
Бир-бирден санап коюп кайра келчү,
Баткан күн орун алып күүгүм кирсе.
Бейкапар кете берчү кылчайбастан,
Баш жарып жыга чапмак бирөө тийсе.

Жайылып такыр жылбай андан ары,
Жүрчү эле ошол жакта күткөн малы.
Жылкы, кой, эчки менен уйлар болуп,
Жакшылап көз чаптырса жүздөй баары.
Жаралуу кызыл атын минип алып,
Жай-кышы адат болчу күндө баруу.

Бүгүн ал кечке жүрүп мал жагында,
Бурулуп кайра тартып карангыда.
Бир караан мүрзө жактан чыга калат.
Бейкапар келе жатса ар жагында.
Бөкөнүн жыпжылаңач үн чыгарат,
Бирдеме жылт-жылт этип бармагында.

Баатырың карап коёт көзүн сүзүп,
Бал кымыз мас кылган го бүтүн ичип.
Баатырсың бир кармашып көрөйүн деп,
Бүгүн мен турган элем сени күтүп.

Бол бачым убактыны өткөрбөйлү,
Бери бас балбан болсоң аттан түшүп.

Дегенде кызыл аттан ыргып түшөт,
Денесин жалын басып ысып күйөт.
Дымагың кыйын болсо жакын келгин,
Деминди басаң мен турсаң күчөп.
Даярмын күрөшкөндөн качалбаймын,
Дардайып жакын барат боюн түзөп.

Балалык бар кезинде баатырыңда,
Бар эле торой чалма күрөшкөндө.
Бутунун ич жагынан илип алма,
Балдардан билип алган бир өскөндө.
Бүткөн бой аз-аз жерден сынбай калды,
Бөкөнүң күч салышып тирешкенде.

Бир бутун оң бутуна орой салып,
Бабасы Кошой сымак торой чалып.
Бөкөндү жерге чапты чоң Жолодой,
Буйдамга келтирбестен баса калып.
Балбандын башын кесип алмак болду,
Белинде дайым жүргөн кестикти алып.

Кестигин сууруп алды төшкө такап,
Кыймылсыз Бөкөн балбан онтоп жатат.
Кашкайып карап турса Жаманкара,
Көздөрүн карай албай ала качат.
Канчалык күчүнүз бар балбаным деп,
Колтукка нукуп коюп бекем басат.

Кез-кезде Жаманкара коёт желип,
Көз жашын төгүп Бөкөн жатат кейип.
Кабырга омуртка сөөк кыйрагандай,
Кайдагы өмүр чиркин ойго келип.

Канымды бекер сабын кылбачы дейт,
Кандай күн көрөт балам кетсем шейит.

Кыймылсыз Бөкөн жатат тили сайрап,
Кыйналып шайы кетип көзү жайнап.
Колун да жалаңдаган кестиги бар,
Койсом дейт Жаманкара бүтүн жайлап,
Көңүлү бар азыраак чөгө түшөт.
Көзүнө көрүнгөнсүп тирүү арбак.

Турумтай алган чымчык сыяктанып,
Турду эми Жаманкара кубаттанып.
Түлкүгө сонор улам чыккан эледей,
Туш-тушка кеткен өндүү бир аттанып.
Талпынып көрүнгөнчө тийиште деп,
Тургузду Бөкөндү уяткарып.

Өзүндү эр ойлосоң шерди түшүн,
Өзүнө каршы болот болгон күчүн,
Өкүттө кала берип кордук келип,
Өтөгөн өмүрүндө келбейт үсүр.
Өпкөндү көкөлөтүп коё бербе,
Өлөсүн бөөдө жерден ылдый түшүр.

Бөкөндөй балбаныңды баатыр жеңди,
Болбосо Жаманкара оңой эрби.
Билип жүр мындан ары күчүңдү деп,
Бошотуп өлтүрбөстөн коё берди.
Бирдеме сезбегендей көңүл ачык,
Булкунтуп кызыл атын үйгө келди.

Баратып бир манаптын кызын көрүп,
Бул мага жакты го дейт көңүл бөлүп.
Бүгүндөн калбай буга сөз салайын,
Болочок өмүр сүрүү ойго келип.

Баргысы келип калды баатырыңдын,
Балалык махабаттын мэрин төгүп.

Ал кызы бир көргөндө дароо жагат,
Атайын ниет кылып барып калат.
Айылдан жолдош алып жалгыз барбай,
Арага сөз айттырып киши салат.
Ал манап эч жактырбай баатырыңды,
Амалын таппай турат бирок чанат.

Бар эле бир азыраак ишибиз деп,
Бири пас мүмкүн болсо күтүңүз деп.
Бал кымыз алып келип коё салат,
Баатырым эч тартынбай ичиниз деп.
Буйдалбай үйдөн тышка чыгып кетет,
Бүгүн ал акыл кошор кишини издеп.

Андайда даяр болуп бузукулар,
Ак пейил жакшы адамды кичик кылар,
Арасын бириктирбей бөлөйүн деп,
Арам ой басса-турса учуп турар.
Акыры амалкөйдүн күчү кыйын,
Ар кимдин ак тилегин бузуп тынар.

Ойлонуп олтурбастан шилтеп кадам,
Ортого ойноп кетип бузуку адам.
Оюна оюн кошуп ичке кирип,
Ошондо жакпай калат күйөө балаң.
Ордолуу журтка тийип залакасы.
Оң ишти тетирлетет бузуку анан.

Ордуна шаша-буша чуркап баргын,
От болуп сыр алдырбай күйүп жангын.
Олтуруп кеңешели деген болуп,
Оболку ойлоп жүргөн кебиң салгын.

Омогун байкап көрүп баатырыңдын,
Озунуп андан мурун сөзгө чалгын.

Маңыроо чалыш болот баатыр дедим,
Мен билем бул баланын түпкү тегин.
Менсинет бирок өзү жетим бала,
Мансабың жогорураак мындан сенин.
Мага сен ишенбесең сүйлөшүп көр,
Меймандап аздыр-көптүр укчу кебин.

Мүнөзү бир укмуштай айбан чалыш,
Мындайдан жакшы го дейм болгон алыс.
Мактоону мындай адам бек көтөрөт,
Менимче кыйын болбос тилин табыш.
Миң жоокер беттеп чыкса коркпойм деген,
Менсинип боло берет куру намыс.

Олтурса өөдүр-сөөдүр сүйлөй берет,
Ошондой күйөө бала кимге керек.
Обу жок бузуку адам акыл айтып,
Ортого түшө калса эмне демек.
Оюсуз дүйнө деген ушундай го,
Оолугуп бал тилине бачым көнөт.

Акылын айта баштайт бирден терип,
Ага-ини бир туугандын ыркын бөлүп.
Арамза бузукуга ишенебиз,
Айтканын кээ бирөөбүз туура көрүп.
Адамдын адалдыгын түшүнө албай,
Акыры биз калабыз аны жерип.

Коноктоп бүгүн аны сыйлап түзүк.
Кетти де сөйкө салып куда түшүп.
Кудайдын буюрганы ушул экен,
Капкачан убадабыз калган бүтүп.

Калыңын алган элек бир тогуздап,
Куданы биз турабыз күндө күтүп.

Капкачан куда түшүп кетти дегин,
Камдайбыз шырдак-төшөк берчү себин.
Кыскасы кызымды мен бере албайм деп,
Колукту бирөөнүкү болуп келин.
Кантели тагдыр деген ушул экен,
Кыйналып мен турамын болбой жеңил.

Кез-кезде көз кырыңды сала жүр де,
Кокустан бара жатса сынып белим.
Ушундай акыл айтам тилимди алгын,
Убайым тарткан болуп күйүп жангын.
Убалын көтөрө албайм деген болуп,
Узатып баатырыңды жолго салгын.
Учурда ушулардын баарын айтып,
Убадам бүткөн болчу келбейт тангым.

Бат эле бузукуга макул болот,
Байкасам бул манапта акыл чолок.
Бере албайм кызымды мен кечирип кой,
Бал кымыз жана бышкан этин коёт.
Баатырдын асты үстүнө чыга калып,
Бар оокатын бүт төгүп кылат конок.

Башы ачык кызым болсо бермек элем,
Баламдын урмат сыйын көрмөк элем.
Бай болуп жарды болуп көргөнүм жок.
Бабамдын жолун улап дегдеп келем.
Баатырым капа болбой кечирип кой,
Бак-таалай кудаай буйруп келмек деген.

Баатырым кыздын башы ачык эмес,
Бул чындык өзүңө айтам калпым эмес.
Болбосо сизге ылайык болот беле,
Байкасам өзү жашташ жана теңдеш.

Бата окуп дуба кылып койдум эле,
Бузулса ак батабыз кайтып калбас.

Баатырды узатты эми конок кылып,
Байланган атын чечип сыртка чыгып.
Барыңыз аман-эсен айлыңа деп,
Баатырга кош айтышты колун сунуп.
Бир күнкү мейманына жүрөк чапкан,
Байыртан мейман досчул кыргызчылык.

Баатырың конок болуп кете берди,
Бастырып бир топ жерге жете келди.
Бушайман болуп барат Жаманкара,
Билалбай ою кандай бөтөн элди.
Болбосо жаш жигит го бойго жеткен,
Баатырлык касиети эрден кемби.

Аттанып ойлуу баатыр бара жатты,
Артынан бузуку адам дароо чапты.
Ал кыздын кудалашкан жери жок деп,
Атайын бир бастырып ушуну айтты.
Арада ушундайлар бар эмеспи.
Арасын айран кылып айткан калпты.

Ал киши жетип келди бүлүк салып,
Атайын дос туугандай күйүп жанып.
Ал манап тенине албай, кызын бербей,
Аткарып жиберди го сизди чанып.
Айтканы ушул болду бузукунун,
Артынан ат тердетип жетип барып.

Башына тиер бир күн эсиргени,
Басынтып сени бүгүн жетим деди.
Болбосо татынакай сага ылайык,
Бербеди чанып коюп көзүң көрдү.

Бүркөлгөн кабак кашын такыр ачпай,
Бастырып Жаманкара кете берди.

Утурлап азезилдей жолдон бузган,
Ушундай бузуку бар элден чыккан.
Умтулуп досун менен бир тууганды,
Учурдан пайдаланып кылат душман.
Улар куш сыяктанып ар бир жерден,
Учурап сыйкырчыдай учат туштан.

Атайын андып турган кызы келип,
Атаке бекер кылдың бербей коюп.
Ал бара эр азамат сырттан эле,
Ага мен турдум эле ашык болуп.
Адамдын алы такыр жетпейт кийин,
Азыр жаш жигит болсо күчкө толуп.

Анын мен ылайыктуу курбусу элем,
Артында кала бердим азап тартып.
Ар кимге байкап көрсөк бу жалганда,
Антташып турмуш курса сүйүү артык.
Атаке бузукунун тилин алып,
Аткардың ал баланы жалган айтып.

Карабай алды менен артыңызды,
Кетирдиң колго тийген бактыңызды.
Кайдагы бузукунун тилин алып,
Кызыңды жаш баатырдан кактыңызбы.
Кантейин тагдыр деген ушул экен,
Кой бербей манапчылык шартыңызды.

Калдыңыз бүгүн менин убалыма,
Колуна салып бербей ынагыма.
Керсейип жаш баатырды жетимсинтип,
Койдунуз көтөрүлүп дымагына.

Кайдагы адам билбес бузукунун,
Күйгүзүп май тамызып чырагына.

Казыр мен жоогазындай өскөн гүлмүн,
Колунан күн көрөмүн билбейм кимдин.
Каныңдан кайнап чыккан жалгыз кызмын,
Кантейин менин болбой эже сиңдим.
Кемсинтүү сенден кетип ага жетип,
Кордугун тартасыз го акыр бир күн.

Уяда чегилбеген жумурткамын,
Уздай таза жылган булуттаймын.
Убалым бузукуну уктатпасын,
Уулунан убай көрбөй куруп дайым.
Ушул иш эл ичине тарап кетип,
Укурук башка түшөт унутпагын.
Учурум өттү-кетти эки келбейт,
Убайым тартып калдым урушпагын.

Жүрөрмүн азап тартып, муунум бошоп,
Жүрөгүм адам укпас кошуп кошок.
Жааган кар басып калган жайлоодогу,
Жабыгып ачылбаган гүлүнө окшоп.
Жанагы сени бузкан жаман адам,
Жүрсө экен бой тайлактай күндө боздоп.

Акырын ичтен сызып кылдат жүргөн,
Алдынан чыга калсаң жарк деп күлгөн.
Акылы артык эле манап кызы,
Алдыңкы келер ишти ылгап билген.
Абайлап карап көрсөк бири кем го,
Адамдын маңдайына келчү дүйнөн.

Кыргызга Шорук келип жылкы тийди,
Кырылып калар күнүн кайдан билди.
Колуна союп алып каршы чыгып,

Кыргыздар чабагандап атка минди.
Качырып Жаманкара чабышпастан,
Көз жашын төгүп боздоп жалгыз жүрдү.

Бек кармап коё бербейт аттын башын,
Бирдеме көргөн өңдүү тыйбайт жашын.
Бозоргон боз талаадай түнөрүнкү,
Байкасаң жаалы чыгат кабак-кашын.
Буркурап Жаманкара ыйлап турат,
Бет алып чабышканга барбай жакын.

Башына баса кийип ак калпагын,
Бөлүнүп жалгыз турат Жаманкара.
Боздогон тайлак өңдүү үн чыгарат,
Болгонбу биз билбейбиз анда талма.
Бушайман боло түштү кыргыз журту,
Баатырды эмне кылган алла-таала.

Былк этпей турган болчу Жаманкара,
Бир кары жакын келип аны көрөт.
Бурулуп карап койбой күнгүрөнүп,
Баатырың бурчак-бурчак жашын төгөт.
Баарыбыз бүт кырылып бүтмөк болдук,
Болбодуң бул чабышта сен бир жөлөк.

Тоготпой баатыр турат анын сөзүн,
Тирмийип ирмеп койбой эки көзүн.
Турумтай тепкен чымчык сыяктанып,
Тунжурап жыйнай албай акыл эсин.
Табышмак болуп калды адам тапкыс,
Туурасын айтып берсем ошол кезин.

Карачы казак чапты бизден минди,
Кантели кыргыз журту болдук кирби.
Кайратың жок адамдай жаш төгөсүң,
Көрбөй сен калкка келген каран күндү.

Колуна көк союлду бекем кармап,
Карыя баатырыңды сабан кирди.

Элесиң карап турсак баатырдайсың,
Эмне үчүн жоону беттеп качырбайсың.
Эмнеге эркелеген балага окшоп,
Эри өлгөн же болбосо катындайсың.
Элибиз бүт кырылып бүтмөй болду.
Эр элең душман кирсе катылбайсың.

Карыя эмне болуп кетти деди,
Калтырбай көргөнүңдү айтчы деги.
Колума найза кармап мен чыкканда,
Казактын качып турар ички деми.
Качырсам бири калбай бүт кырылат,
Катын деп кордобочу деги мени.

Карынын сөзүн угуп ыйын басып,
Качырып жоого кирди баатыр шашып.
Кадимки кызыл аты ак куладай,
Кемирет ооздугун оозун ачып.
Караанын көрө коюп келген жоосу,
Кутулат араң зорго бирден качып.

Киргенде Жаманкара жоону беттеп,
Кыргыздар согушпастан чыкты четтеп.
Кабагым кашым дебей жалгыз жүрөт,
Казактар найза сунса чогуу көптөп.
Кадимки Табылдыдай бүтүн кырып,
Койгондой келген жоонун гүлүн өрттөп.

Кептерге ителги куш тийген өңдүү,
Карачы жоону беттеп качырганын
Колунда найзасы бар жайдак атчан,
Көп элдин алып койду асыл жанын.

Көзүнө көрүнгөндү күм-жан кылып,
Кырды го калтырбастан кашык канын.

Качырып жоон жүрөт ителгидей,
Казактын баатырларын бириндетип.
Камчылап кызыл атты ойнотуп ал,
Кубалап жалгыз жүрөт дирилдетип.
Кез-кезде өз көңүлүн ачып коёт,
Кырылган элди көрүп күлмүн этип.

Ангыча бир карыя айгай салды.
Атынды бери бур деп жакын барды.
Алышып чабышсак да пайда чыкпас,
Алыбыз бул баатырга жетпей калды.
Адамдын сырттаны экен Жаманкара,
Агызат суудай төгүп кашык канды.

Аман-соо калам десең карактарым,
Атындын башын буруп желдей учур.
Ар кимде көрөр күн бар, ичер суу бар,
Алышпай бачымырак качып кутул.
Арманың ичте болсун сыртка чыкпай,
Алланын бизге келген буйругу ушул.

Айтылуу Жаманкара баатыр бала,
Адамдын сырттаны дейт түпкө жетчү.
Айкырып карыясы казагыңдын,
Артына бир бурулуп качып кетти.
Арасы келген жоонун бытырады,
Алгансып табылганы жүргөн көчкү.

Жолобой жан соогалап артка качып,
Жайнаган жоонун мизи майтарылды.
Жер-жерде жарадар көп кокуйлаган,
Жыгылып ат үстүнөн аңтарылды.

Жаалына адам чыдап туралгыс деп,
Жаалдуу деп Жаманкара атка калды.

Кудайым бул баатырды буйруп койгон,
Кыргызга Ала-Тоодой бели кылып.
Келгенде кыйын кезең элибизге,
Качырып жоого тиер эри кылып.
Колуна найза кармап жыпжыланач,
Койду дейт келген жоону жалгыз кырып.

Көзүнүн бал-бал этип оту жанат,
Көрүнүп ак жүзүнүн нуру тамат.
Карабай алды артына баатырыңдын,
Келген жоо бытырады бирден тарап.
Кеп салчы биз угалы айтып бер деп,
Карылар ыйлаганын сурап калат.

Кармашпай жоолор менен ыйлап жүрдүн,
Кана айтчы эмне болду сага бүгүн.
Кабагың бүркөө турат ачык эмес,
Кандайдыр өзүндө эмес башка түрүн.
Корктунбу келген жоодон оюнду айт,
Кеткендей сенден алыс жашоо күнүн.

Эми мен айтып берем угуп тургун,
Элим сен айтканыма көңүл бургун.
Эки-үчтөн жыга сайып келген жоону,
Эсепсиз бейкүнөөдө көбүн кырдым.
Эгерим болгон эмес мындай шумдук,
Эмне үчүн адамзаттын жанын кыйдым.

Өзүнөр көрдүнөр го кыйраганын,
Өлүмдү көрүп калсам кыйналамын.
Өмүрү кырчын талдай кыйылды го,
Өлүмгө келген жоону кыйбаганым.

Өлгөндүн убал-сообу кимге болот,
Ошону ойлоп бүгүн ыйлаганым.

Бетиме чыккан адам чабыларын,
Башынан көрүп келдиң карыларым.
Буркурап ыйлагандын себеби бул,
Бир-бирден жыга сайып жанын алдым.
Бекерге канын төгүп койдум го деп,
Билсеңер ушул азыр кайгыдамын.

Айтканын эли бүгүн толук угат,
Ар жакта ызы-чуудан кулак тунат.
Ак сакал, көк сакалы дуба кылып,
Аллабыз берсе экен дейт буга кубат.
Ал эми жыпжыланаң согуштуң деп,
Аңгыча бир карыя сурап калат.

Бастырып карыяга жакын келет,
Буйдалбай секин сүйлөп жообун берет.
Боюма зоот кийбей сайышканым,
Билсеңер мында бардыр бир топ себеп.
Белиме найза илинип чыкпай калса,
Беттешкен жоосун баатыр кантип жеңет.

Андыктан жыпжыланаң түшүп жүрөм,
Алышкан жоонун сырын, күчүн билем.
Атабыз Манас баатыр колдой көр деп,
Атыма камчы салып коркпой кирем.
Алдымдан чыга берсин миң сан колу,
Алышып жүрө берем болбой күмөн.

Көп болсо бир жеримди жарып кетер,
Капталды теше сайып чыгып кетер.
Кан чыгар андан башка эмне болор,
Кайра алып найзакерим жулуп кетер.

Кийимге найза илинип тоскол болуп,
Кыймылым токтой калып түпкө жетер.

Кийимдин тосколу бар пайдасы жок,
Кийишет жан-соогалап айласы жок.
Канчалык эр болсо да жылаңачтан,
Качырып найза сайбайт жакын жолоп.
Кудайым баатыр кылып жаратыптыр,
Карыя ушул сырым деген болот.

Жүрөктү бир мен үчүн кейитпечи,
Жаныма жакын басып бери келчи.
Жолотпой жамандыктан коргоп турат,
Жылаңач баатырыңдын периштеси.
Жумбастан карегинди даана карап,
Жакшылап сын көз менен өзүн көрчү.

Айткандай аркасында ажыдаары,
Алдында жолборс-илбирс айбандары,
Акмалап жоонун сезин алып турат,
Алдыга жибербестен кармап аны.
Аларды, көрө коюп көзүн жумуп,
Артына бурулду дейт жылып кары.

Оп тартып ажыдаардай Жаманкара,
Оозунан жалын чыгып өйдө бүркөт.
Ойнотуп кызыл атын найза алганда,
Опколжуп карай албай жүрөк түшөт.
Оңойбу жыпжылаңач жоого кирсе,
Ошондо жеңиш менен чабыш бүтөт.

Келбеди андан кийин жылкы тийип,
Көрбөдү баатыр барда кыргыз бүлүк.
Кыз-куумай, оюн-күлкү, таң-тамаша,
Көкбөрү, балбан күрөш чапты күлүк.

Кабарын уккан адам таңгалышып,
Кеп кылса угуп турат кулак түрүп.

Кабары нечен жоонун шүшүн алган,
Кадимки биз кеп кылган Жаманкаран.
Казактын мен-менсиген баатырлары,
Кыргызка жылкы тийип келбей калган.
Куда-сөөк болуп кийин ымалашып,
Күн көргөн бир-бирине берип жардам.

Бир жайнап орун алып Жети-Суудан,
Боордошуп тайган менен түлкү уккан.
Байкасак санжыраны казак-кыргыз,
Байыртан түбү бирге бип-бир тууган.
Баатырдын бар кезинде кутулуптур,
Баягы болуп турчу ызы-чуудан.

Балдарга анча-мынча көңүл буруп,
Баатырың жата берет сайран куруп.
Баягы бирин-эки малын көздөп,
Барчы эле эртели кеч үйдөн чыгып.
Баратса жол боюнда жолоочунун,
Булдурап онтогонсуйт үнү угулуп.

Бастырып жакын келсе онтоп жатат,
Бүлбүлдөп жылтыр көзүн араң ачат.
Бирдеме айткан болот түшүнүксүз,
Байкушуң ошол кезде тартып азап.
Баатырың тиши ооруган экен го деп,
Бут шилтеп бачымыраак ага шашат.

Тизгиндеп жолоочуну үйгө алпарат,
Тон менен жылуу ороп жаба салат.
Табыпкер алдырам деп азыр сага,
Туш-тушка ат чаптырып туруп калат.

Тишиниз ооруйбу деп тиги адамдан,
Тынчтанган тиги адамды сурап барат.

Жок баатыр тишим эмес далым ооруйт,
Жилигим сынган окшойт саным ооруйт.
Жаакташып эки эл болуп чабышканбыз,
Жете албай үйгө калган жаным ооруп.
Жүрөгүм окшуп турат баш айланып,
Жүдөтүп бүт денемдин баары ооруйт.

Дегенде Жаманкара ыргып турат,
Денеси жаралууга болбой ынак.
Дымагың бир союлча жол экен деп,
Дардайып жаткан эрди шылдың кылат.
Дөөрүбөй казыр туруп кеткиниң деп,
Дүрдүйүп өңүн бузуп тышка чыгат.

Эрби деп бир союлга чыдабаган,
Эч качан ал авалын сурабаган.
Экинчи келбегин деп бул айылга,
Этине камчы салып кубалаган.
Эгерде тиш ооруган адам болсо,
Эмчини алып келчү дубалаган.

Ушундай өтө кызык адам болгон,
Урматтан тиш ооруса алып колдон.
Узатып Жаманкара жиберчү экен.
Улуган адам жүрсө кайрып жолдон,
Учуру туура келип илгерки элге.
Угулуп бизге жетти онду-солдон.

Бузуку ар бир жерден чыгат түнөп,
Бирдеме чыгабы деп аңдып жүрөт.
Бир тууган болсо мейли аста секин,
Билсем деп ички сырын кулак түрөт.

Баягы ит оорусун токтотпостон,
Байкатпай элде жүргөн ал бир түгөт.

Болгонсуп бузуку адам бүгүн талма,
Билмексен болуп барат Айта чалга.
Бир-бирден жылкыларың союп жыгат,
Башына кыл аркандан салып чалма.
Бүтүрүп бүт малыңды жей баштады,
Баатырга болбой калды эч бир арга.

Ээ кылбай жылкы союп Жаманкара,
Эт кылат ала-тоодой каалаганда.
Эч кимди адам сындуу көрбөй койду,
Эмитен тиги жүргөн агаларга.
Эс акыл кете түшөт муну көрүп,
Эрсинип кокус муну карап анда.

Эмитен Айта муну тыйып койгун,
Эр эмес баатыр болсун буга тойгун.
Эркелик күндө күчөп бара жатат,
Элиртпей кулагынан бекем чойгун.
Ээ кылбай мал-мүлкүндү тартып алат,
Этият ушул баштан чалым болгун.

Анда Айта бузукуну туура көрдү,
Атайын балдарына басып келди.
Атадан баатыр жалгыз силер сегиз,
Ал жетим кылып турат эмнелерди.
Азыртан үшүн алып койбосок биз,
Ак малды баса калып жей береби.

Балдарым муну токтот бачымыраак,
Болбогун камчы чапса жашыгыраак.
Болбосо бул жетимдин кылгандары,
Баратат четтен чыгып ашыгыраак.

Баатырың оңой олтоң жоодон эмес,
Бетгешкин жакын барбай качып ыраак.

Балдары Айта чалдын кабак бүркөп,
Бир-бирин карап коюп ийинге түртөт.
Басынтып ушул баштан коёлу деп,
Барсак дейт ар бирибиз камчы бүктөп.
Болбосо бул баланын оюн көрчү,
Баратат кулк-мүнөзү күндө күчөп.

Бел байлап жүрүп кетти союл алып,
Баатырды сабайбыз деп сегиз бала.
Бир-бирин көз ымдашып ыкып коёт,
Батыраак чапкын дешип башын жара.
Байкелер койгула деп баатыр турса,
Болушпайт жулунушуп күчүн кара.

Бет алып бирөө жетип жакын барды,
Баатырга байкоосуздан камчы салды.
Булгалап чоң камчыны үйрүп коюп,
Баатырды карап турат атчан жармы.
Байкелер мен силерди аяп турам,
Баарыңдын мага жетчү алың барбы.

Буйдалбай Жаманкара басып барып,
Балдардын турган тобун эки жарып.
Бетинен чыккан эки бир тууганды,
Бүркүтүн түлкү алгандай баса калып.
Былк этпей туруп берсем болбодуң деп,
Баш жарып кокуйлатты камчы салып.

Беркилер тура калды акылдашып,
Баатырың бир тууганын урса жанчып.
Баралбай жакын ыраак коркуп турат,
Бошотуп алалышпай жандары ачып.

Биерде турган менен пайда чыкпас,
Баралы атабызга бачым шашып.

Алдына басып алып мурдун чоёт,
Акырын Жаманкара желип коёт.
Анысы аз келгенсип акырында,
Ал экөөн байлай баштайт чылбыр ороп.
Алтоону качырганда тура калып,
Аптыгып беттей албайт жакын жолоп.

Айла жок алты бала качып кетти,
Айтышты атасына болгон кепти.
Алп экен Жаманкара өзүнчө бир,
Алышсак бөөдө жерден жейбиз тепки.
Атаке өзүнүз бар биз барбайбыз,
Ал сырттан акыр жүрүп түпкө жетчү.

Атаке өзүң барып бошотуп ал,
Алиги уулунузду байлоодогу.
Алыбыз бул балага жетер эмес,
Арыстан сыяктанат жайлоодогу.
Алдына чүйлү чыккан кекиликтей,
Айтага алты бала корголоду.

Айкырып Айта чыкты күчөп үйдөн,
Алгын деп колго союл балдар бирден.
Акесин тааныталы бул жетимдин,
Адам жок арабызда буга күйгөн.
Акысын бөлүп берген Чыңгыш агаң,
Аралап акмак болду жылкы тийген.

Алганы союл эмес өрмө камчы,
Айтанын жок эле го алар карзы.
Ата журт кең мекенин коргоп туруу,
Акыйкат чындык эле болгон парзы.

Айылга аты чыккан баатыр бала,
Атагы элге жетип артта калчу.

Дабырап балдар бирден союл алды,
Дегеле баатырсынып жакын барды.
Дүбүртүн угар менен Жаманкара,
Делөөрүп ой ойлонуп тура калды.
Дардайган чоң атама колум тийсе,
Дүйнөдө менден акмак адам барбы.

Кудайым буйруп өзүм баатыр болдум,
Колума каруу берип күчкө толдум.
Качайын ушул баштан алысыраак,
Кыргызды бүт кыдырсам чыгар ордум.
Кокүстан чоң атама колум тийип,
Көңүлгө такыр келбейт каапыр болгум.

Ушундай ойлор келип башы катты,
Учуруп кызыл атка камчы чапты.
Улууна жолдош болчу Көккөз чалдын,
Ушуга жолун улап бара жатты.
Улууга кол тийгени жакшы эмес деп,
Урушпай Айта менен алыс качты.

Коркту деп бизден жетим кубат кылат,
Кубалап бири калбай убап-чубап.
Кандайдыр арт дүбүртү угулганда,
Кадимки досу Болот чуркап чыгат.
Кайдагы жоолор менен чабыштың деп,
Кана эми айтчы дос деп турат сурап.

Артымда чоң атакем ачууланып,
Алдынан чыксам коймок башым жарып.
Акылы ордундабы билбейм таңмын,
Алжыган адам болду жаман карып.

Айтага колум тиймек ачуум менен,
Айлам жок качып келдим заман тарып.

Ангыча омуруолоп Айта келет,
Алдынан тосо чыккан чалды көрөт.
Алып чык качкынымды Көккөз курбу,
Ажалы жеткен экен азыр өлөт,
Агасын сабап кирди уялбастан,
Айтчы сен андай тентек кимге керек.

Алдынан оро-пара чыккан малды,
Акысы күйгөн беле жарып салды.
Агалар барып калса койгун дешип,
Ай-уйга келтирбестен башын жарды.
Астыма айдап бүгүн сүйрөп кетем,
Азыр мен иттей кылып салып каргы.

Астынан көккөз чыкты атырылып,
Асмайын жерге бүркүп какырынып.
Атандын куну барбы бул жетимде,
Атайын мага келди качып уруп.
Алып чык балдарыңды күчүң болсо,
Азыр мен чыгам сага намыт кылып.
Алышсаң алышамын чабышамын,
Айта сен болсоң дагы жашың улук.

Сабыр кыл, атаке деп Айта чалды,
Саламын айтып Болот жакын барды.
Сиз менин эшик төрүм көрө элексиз,
Үйүмө жүрүңүз деп колдон алды.
Болоттун баркы чыгып калган эле,
Барбаска ал учурда арга барбы.

Барбайм деп айталбады Айта кары,
Болотту ээрчип басты андан ары.
Бүркөлүп кабак кашы бир кызыктай,

Бетинен түгү чыгып келип жаалы.
Баатырдын элесиндей кебетеси,
Билбейбиз келип турат кимге каары.

Боз үйгө кирер менен бата сурап,
Багылан бир козуну дароо жыгат.
Бал кымыз куюп келип сыр аякка,
Баш ийип ичиңиз деп Болот сунат.
Былк этип козголбостон кабак түйүп,
Бушайман болуп Айта зорго чыдап.

Байыртан меймандосчул кыргызчылык,
Пейли кең болсо мейли кыйынчылык.
Балабы, чоңбу дайым тасмал жайып,
Болгонун берип келген сыйын кылып.
Бир-бирин тиктеп турса эки абышка,
Байкатпай Болот кетти тышка, чыгып.

Жаздырып ак кагазга болгон ишти,
Жөнөтү Жангарачка бир жигитти.
Жай жүрбөй, катуу жүрүп бачым жеткин,
Жоргондун жүрүшү бар атын күчтүү.
Жангарач жетип келсе убагында,
Жабылып ушул болгон чатак бүттү.

Желиндей жел аргынын закым болуп,
Жолоочу убагында жетип келди.
Жоргонун күчү менен катуу жүрүп,
Жаш жигит чакырыктан кечикпеди.
Жолунан тосо чыгып Жангарачка,
Жазылган ак кагазга катты берди.

Жазылган кагаздагы окуп катты,
Жангарач бир азыраак ойго батты.
Жоргону бачымыраак токугун деп,
Жайдары мүнөзү жок ыкчам басты.

Жетелп келген атка ыргып минип,
Жигитти бол бачым деп жолго шашты.

Жоргонун оозун жыйбай коё берип,
Жарышып жолоочулар катуу жүрдү.
Жакындап калган кезде алдын тосуп,
Жабышып атка асылып иттер үрдү.
Жангарач келип калган экен го деп,
Жол тосуп жүргөн Болот дароо билди.

Жакындап калган кезде ат дүбүртү,
Жолунан тосо чыгып Болот күттү.
Жылоодон кармай калып салам айтса,
Жангарач алик алып аттан түштү.
Жанына жакын басып баратканда,
Жашырбай Болот айтты болгон ишти.

Эшиктен баш бакканда Жангарач хан,
Эки чал жылуу ордуна ыргып турду.
Эсенби бала-чака баатыр дешип,
Энесин көргөн өңдүү колун сунду.
Экөөндө эмне талаш айткылачы,
Эси жок акмактар деп болгон чырды.

Эрегиш чыны менен арты жаман,
Экөөнөр бир чоңоюп, болдуң курбу.
Эмесе ынтымакка келгиле деп,
Этегин силкип коюп жакын жылды.
Эмне үчүн чырдаштыңар, талаш кайсы,
Эсинди жыйгыла деп сурак кылды.

Акырын сөзүн баштап Көккөз айтат,
Айтанын кулк-мүнөзүн секин байкап.
Алдынан тосо чыгып токтоттум мен,
Атасыз жетиминди мындан сактап.

Айтаны Жаңгарач хан карап калды,
Алдыртан билдирбестен башын чайкап.

Кубалап Айта келди жетимсинтип,
Кайдагы өчү бардай бул баланы.
Колунда союлу бар ондон-бештен,
Кол курап келген экен кун алабы.
Каяша айтып койду балдарга деп,
Кор кылып жалгызсынтып баш жарабы.

Анда Айта тура калып күпүлдөдү,
Азыр да бир адамдык күчүм деди.
Алышсаң-алышамын чабышамын,
Андыктан сени менен ишим деди.
Алып чык качкынымды катып албай,
Ал менин байлап кетер кишим деди.

Жаңгарач сөз баштады жүйөө менен,
Жакшы адам эс жыйбаса күнөө деген.
Жете албайт ак-каранын уч-кыйрына,
Желпинип жанталашып сүрөө менен.
Жол жүрсөң көп эл менен адаш жакшы,
Жалгыздап жол тапканча бирөө менен.

Кепке кел сыйласаңар эки акмагым,
Күпүлдөп күчөй бербей хандыгымды.
Кулак тосуп, айтканды уккулачы,
Казыр мен силерге айткан жарлыгымды.
Күчүнөр кимге жетет айткылачы,
Кичине ойлоп койбой карылыгыңды.

Кытайдан жоо келгенсип турасыңар,
Кол курап, айтчы кимге чыгасыңар?
Көп болсо сенде сегиз, мында сегиз,
Кимиңер кимиңерди кырасыңар.

Койгула карыганда уят болот,
Калыстык сөзүмдү айтсам угасыңар.

Кана эми карап турбай жарашкыла,
Колтукка кол салышып кучакташып.
Кичине чыр-чатакты тоодой кылып,
Кетпесин айыл-апа ушакташып.
Көнүшүп Жангарачтын айтканына,
Жарашты хандын сөзүн ызаатташып.

Таарынып агаларга Жаманкара,
Түштү эми түркүн-түркүн санааларга.
Тууганга туралбастан кетип калды,
Таеке деп Кеминдеги Ормон ханга.
Табийгат буйруп койсо арган барбы,
Табышмак жашоо деген бу жалганда.

Ормон хан тосуп алды тууган кылып,
Ордого өргө тигип алты канат.
Оң колум болуп жүр деп ар убакта,
Оомийин деп дуба кылып колун жаят.
Жанында жан жолдошу Майкулак бар,
Байралып Чоң-Кеминде жатып калат.

МАЙКУЛАКТЫН БАЯНЫ

Майкулак баатырыңдын дос тууганы,
Макташчу өткүрлүгүн бүт дубаны.
Мисалы тентек болбой момун болсо,
Момундай кылган ишин журт угабы.
Мойнуна курч бычактын мизин такап,
Ме кый деп Каркырага баш сунабы.

Ордунан козголбостон жатып алып,
Олчойгон хандын кызын мазактайбы.

Омоктуу баатыр болбой коркок болсо,
О дүйнө кетемби деп тартмак кайгы.
Ордолуу журтка угузуп ыры менен,
Ормондун Каркырасын кашайтабы.

Башынан тентек өскөн Майкулагын,
Баатырдын арка-бели ал чунагын.
Баянын айтып берсем болгон чындык.
Байкап тур бул баланын ич дымагын.
Байыркы болуп өткөн бир окуя,
Болгонун өзүнчө айтып ыр кыламын.

Айтайын бир жигитке талпынганын,
Аялың болойун деп ант кылганын.
Андоосуз Майкулак эр угуп калат,
Акырын сөзү чыкса Каркыранын.
Ал түндө келип кетип жүрүңүз деп,
Атайын болжоп түндү шарт кылганын.

Аны угуп Майкулак эр аңдып калат,
Ал түндө ак өргөгө жакын барат.
Акырын шек алдырбай секин басып,
Акмалап эки жакты турат карап.
Элесин эстей берип жигитинин,
Эшигин ак өргөнүн ачып жатат.
Эртерээк келсе экен деп жашы тамат.

Ангыча караан көрүп шашып кетти,
Алла деп Майкулак эр жымың этти.
Аңдыйын секин басып бул экөөнүн,
Артына үйдүн туруп чыккан шекти.
Акмалап аңдып барса жыланайлак,
Ал жигит ак өргөгө басып жетти.
Азыр мен окуясын айтып берем,
Айтпаймын, айталбаймын ашык кепти.

Аф деди жаналгычтай сыяктанып,
Артынан сыр алдырбай Майкулагын.
Ал жигит чоң чепкенин тыштай качып,
Аман-соо, араң-зорго чымын жанын.
Ай пери Каркыра кыз жаткан эле,
Ардактуу жигитине болуп жалын.

Майкулак чоң чепкенди алган жулуп,
Менсинген жигит качкан жаны чыгып.
Мемиреп уктагансыйт кылыктанып,
Мышыктай үйгө кирсе секин жылып.
Мен мында деген болуп Каркыра кыз,
Манчасын жаркылдатып моюн буруп.

Маякең кулагы жок болгон мулук,
Момундай ишке мыкты ал бир улук.
Мээлеген аткан огу түз кетчүдөй,
Мээримди аял затка эң бир тунук.
Магдырап жаткан кызга жакын барып,
Мойнуна колун артты бекем сыгып.

Бой түзөп Каркыра кыз ымалашып,
Билген жок Макулакка алдатканын.
Бактым сен жашоодогу жыргаалым деп,
Бир-бирден кармап коёт бармактарын.
Батышып махабаттын кучагына,
Байкабай калган экен таң атканын,
Бир кезде кулагына колун алып,
Баштайлы Каркырага карматканын.

Бой эргип коргошундай баратканын,
Байкоосуз Каркыра кыз адашканын.
Башкага кулагы жок мулук эле,
Билиптир Майкулактын жармашканын.
Баянын айтып бердим болгон чындык,
Бирөөнүн махабатын талашканын.

Ошондо болгон убак танга жакын,
Оюна Каркыранын кирбей акыл.
Обдулуп канжар менен саймай болду,
Онбогур жаның чыгат ооздон азыр.
Ойлобой өлүмүңдү Майкулак эр,
Охолоп коркмок тургай күлүп жатыр.

Ойлорум күчтүү болуп жигитинден,
Ойнодум өзүңдү алдап түнү менен.
Ортого от жактырган капилеттен,
Ормондун ай мончоктой гүлү белен.
Оозундан сен жаңылып колго түштүң.
Оюма келген эмес сүйүү деген.

Дембе дем Майкулак эр күлүп турат,
Дегеле өлтүрбө деп койбойт сурап.
Дайранын агымындай күпүлдөгөн,
Дайны жок өөдүр-сөөдүр сөзү чыгат.
Даарат ал анан өлтүр мени бачым,
Деп айтып Каркыраны ууктурат.

Даай албай Каркыра кыз ары жылат,
Дал болуп жыгылалбай араң чыдап.
Дымагы күчтүү кызды Майкулак эр,
Даакысы түшкөн тайдай шылдың кылат.
Дардайып өргөөңүздөн сөөгүм чыкса,
Дегеле мага болот сыйбас урмат.

Башына куш жаздыкты оңдоп кырдай,
Былк этпей жатып алды такыр турбай.
Башымды алсаң бүгүн макулмун деп,
Маякең өлүмүңдөн коркпойт кылдай.
Макулмун эмне десең, өзүң чеч деп,
Мазактайт Каркыраны мына мындай.

Башымды кескиң келсе батыраак кес,
Бычагың жүрөк жарсын мазак кылбай.

Бир өлүм эрте кечпи акыр келет,
Бакырган бала эмесмин жаш аккыдай.
Бетиме караа көөнү жаптың го деп,
Баш ийип Каркыранын сөзү мындай.

Бул ишти кудай кылса аргам барбы,
Буйругу жараткандын кармап алды.
Бейбагың билбестиктен азгырылып,
Боюма эч бир сыйбас арман калды.
Болбосо ааламдын бүт кең дүйнөсү,
Батырбай бара жатат мага тарбы.

Болоору болду бүгүн кудай буйруп,
Баркынды билем эми сырдашымдай.
Башымды жалгыз сага тартуу кылып,
Бүгүндөн баштан күтөм курдашымдай.
Бей күнөө бөдөнөдөй торго түшүп,
Бечара кайдан болсун ургаачыдай.

Балыгы болуп турам кумда калган,
Билинип ушак элге чыкпасынчы.
Баш отум өзүңүзгө бүт арналат,
Бул ишти эч бир адам укпасынчы.
Бек тургун убадага Майкулагым,
Бейбагың тынчыгыраак уктасынчы.

Бир сыйра кийим берип узатаарда,
Бүт ою жел сыяктуу учуп анда.
Баштыкка тамекисин алып чыгып,
Болгонсуйт таза бышкан кызыл алма.
Бирөөгө ички сырды айта коюп,
Бекилген убаданды бузуп алба.

Маяке айтканымды макул көрчү,
Мойнуңа асылайын жакын келчи.
Мен шорду жер көтөрүп зорго турам,

Мүгдүрөп бара жатам акыл берчи.
Мусулман болбой калдым арам болуп,
Мендейди мурункулар каапыр дечү.

Макул деп Каркыранын колун кызып,
Маякең кош айтышып кете берди.
Мыйыктап күлүп коюп көңүлү шат,
Мактанып баатыр доско жетип келди.
Момундай иш жазадым батырым деп,
Менсинет чымын көрбөй бөтөн элди.

Менимче кийим кече толук болду,
Мийзамга жакпас бүгүн жорук болду.
Мынакей ишенбесен өзүң көргүн,
Мениз деп тамекисин коё койду.
Маякем ушундай иш кылмак эле,
Мелтирөп баатыр болду терең ойлуу.

Каркыра кала берди башын чагып,
Караса калган экен таң бир атып.
Көп санаа келе берди көз алдына,
Көңүлү алда кайда ала качып.
Кантейин тагдыр деген ушул экен,
Кайдагы мулук-кулук тузум татып.

Көз кыскан буда болсо секелегим,
Кантейин акылга мен жетелегим.
Колума конгон бүркүт башка беле,
Кудайым буйруп койду көтөрөйүн.
Кокустан элге ушак чыкпас үчүн,
Кадырлап Майкулакты жетелейин.

Тордогу бөдөнөмүн аргам канча,
Тагдырга баш ийбеске айлам канча.
Табышмак болуп калды көрөр күнүм,
Тобокел мен кылайын арданганча.

Табийгат таразалап өзү чечээр,
Тазалап бүт денемде арман калса.

Келатса сылай-сылай камчыланып,
Кыялы күлүк аттай ала качып.
Карачы кандай тентек майкулагың,
Көргөнүн ыр чыгарган бара жатып.
Казыр мен ырын толук баяндайын,
Кагаздан окугула бетин ачып.

МАЙКУЛАКТЫН ЫРЫ

Баатыр досум жакын кел,
Булганып калдым акыл бер,
Балээни бүгүн баштадым,
Башымды кыйса макул мен.
Байбиче болду деп айтаар,
Бектин кызын уккан эл.

Кадырлаш досум жакын кел,
Кыйналып турам акыл бер.
Кордукту бүгүн баштадым,
Канымды төксө макул мен.
Аял болду деп айтаар,
Алдаяр кызын уккан эл.

Улуу досум бери кел,
Улук болдум мени көр.
Уучум толгон тамеки,
Ушунума көңүл бөл.
Уздай таза Каркыра,
Угуп калса сөгүнөөр.

Уулугуп калдым мени көр,
Убайым тартып эми мен.

Улуктун таза кызынын,
Учурда болдум теңи мен.
Угуп калса ырымды,
Уктабай жашы төгүлөөр.

Ормондун кызы Каркыра,
От күйгөндөй жаркыра.
Оюма түшсөң келемин,
Оболоп куштай талпына.
Ойноп күлүп жүрө бер,
Өлбөсөм жетем баркына.

Өмүрдүн гүлү Каркыра,
Өрт күйгөндөй жаркыра.
Өлүп кетип жүрбөйүн,
Өрттөнүп сенин дартыңа.
Өөп-жыттап жүрөйүн,
Өзүңдүн жетип баркына.

Алдаяр Кызы Каркыра,
Ай тийгендей жаркыра.
Аллага болдун күнөөлү,
Абайлап жүрбөй артыңа.
Армансыз ойноп күлөлү,
Акыры жетем баркыңа.

Хандын кызы Каркыра,
Хаухайдар жүзүң жаркыра.
Көңүлүм куунак болду го,
Кошулуп сенин кантыңа.
Каталбай ички сырымды,
Кантейин турбай антыңа.

Боз үйдөн алыс жылбасым,
Болосун эми тың катын.
Байкап калып хан атаң.

Башымды бир күн жулбасын.
А дүйнө кетсем мейли дейм,
Акыреттик мен курдашың.

Ак үйдөн алыс жылбасым,
Адырдын карап жылгасын.
Атана балким угулаар,
Алтыным деп ырдашым.
Өжөрлүк кылсам өзүнө,
Өлүмгө мени кыйбасым.

Өргөдөн алыс жылбасым,
Өндүргө нуруң сыйбасым.
Өөп-жыттап алайын,
Өзүңдө бар го жыргашым.
Өмүрүм өтүп кеткиче,
Өлгөнчө сени сыйлашым.

Жылкынын минип дулдулун,
Жүрөм го болуп булбулун.
Жаныңа жакын барганда,
Жууркандын четин жылдырдың.
Жашыруун келчү түн катып,
Жаныңдай көрчү курбуңмун.

Жигиттен өттү куулугум,
Жигердүү сендей сулуунун.
Жашыруун жерде жарымсын,
Тагдырдын көрчү буйругун.
Жылкыдан келчү түн катып,
Жаныңдай сүйчү курбуңмун.

Жагалмай куштай кыймылым,
Жигиттен өтүп тыңдыгым.
Жаныңа келсем жакындап,
Жароокер сенсиң сыймыгым.

Жубан болду Каркыра,
Жашырбай айтсам чындыгын.

Курдашыңды мен куудум,
Каркыра сендей сулуунун.
Кылчайып качпас артына,
Кыйын экен жугумун.
Карам кылып койдун го,
Хан атандын туругун.

Ай чыкса тоодон жаркырап,
Анда сен сүйүү тартуулап.
Алдымдан тосуп чыгасың,
Ал түнбү мейли кайсы убак.
Атакең көрүп коёт деп,
Ай пери сенден жан чыгат.

Айдап чыksam жылкымды,
Алдымдан жайнайт көбүргөн,
Айлына жакын барганда,
Тартпадым кайра өлүмдөн,
Апандан башка пендеге,
Айнектей бетин көрүнгөн.

Айлыңа жакын барганда,
Атымды катуу желдирем.
Алдан коюп акырын,
Ашыгым сенсин деп жүрөм.
Атакең билип коёт деп,
Ачыгын айтсам мен күмөн.

Кокустан билсе хан атан,
Каркыра сени өлдү дейм.
Конушуңа барганда,
Күлүк ат болом эргиген.

Жаннеттей болгон койнуна,
Жыла басып мен кирем.

Кашыңа келип сүйлөшсөм,
Калп эле сага жеңдирем.
Кыйшандаба көп эле,
Кадырды сыйды мен билем.
Хан атаң билсе ушуну,
Канткенде ыкка көндүрөм.

Кайыштан ичке тилдирип,
Камчымды жаңы өрдүрөм.
Кокустан кийим жыртылса,
Каркыра сенден өндүрөм.
Көмүскө барып күнүгө,
Курдашың болуп мен жүрөм.

Эшигине барганда,
Эч токтобой элирем.
Эки эли казы байланып,
Эркелеп койсоң семирем.
Эгерим издеп тапшасмын,
Эрке кыз сендей элимен.

Эчкинин кыркып кылынан,
Эштирип чылбыр өрдүрөм.
Эрмек үчүн тамеки,
Эси жок сенден өндүрөм.
Эч бир жанга билгизбей,
Эркелеп коюп мен жүрөм.

Ой тоону күндө кыдырып,
Омоктуу жолду мен билем,
Оюма түшө калганда,
Ордоно келип өөп жүрөм.

Он мүнөт сени көрбөсөм,
От чыгат кызыл өңүмөн.

Ордоно барсам жакындап,
Ойнобой күлбөй жөн жүрөм.
Окустан курсак ач болсо,
Оокатты сенден өндүрөм.
Ормондун кызы Каркыра,
Оюнчук кылып мен жүрөм.

Жаныма келип Каркыра,
Жалооруп айткан кеби бул.
Жашырбайм сенден сырымы,
Жакшылап баатыр көңүл бур.
Жанымды кыйса мен макул,
Жаманкара угуп тур.

Жылып аккан булакта,
Жагымдуу жанга булак көп.
Жоро-жолдош, тентуштар,
Жүрбөсүн бизди ынак деп,
Жалооруп айткан Каркыра,
Жайылбасын уят кеп.

Жайлоонун жашыл тулаңы,
Жайкалса булбул ынагы.
Жайылса элге ушул иш,
Жанымды атам кыябы.
Жарындай көрүп өзүңдү,
Жашыр деп сырды сурады.

Жан-жагыңды карап бас,
Жөтөлбөй секин аярлап.
Жарыкта эмес түндөсү.
Жетип кел кылдат абайлап.

Жолундан чыга калбасын,
Адашкан бирөө карайлап.

Алты канат боз үйүм,
Атамдан белек өргө дейт.
Атырылып күндө эле,
Айлыма жакын келбе дейт.
Алда кокуй катыгүн,
Атакем укса эмне дейт.

Алты кабат эшилген,
Арканды айтат керме деп,
Атайлап соккон жабууну,
Айтышат элим терме деп.
Алтындай кызы бузулду,
Атакем укса эмне дейт.

Эшиги сайма боз үйүм,
Энемден бөлөк өргө дейт.
Элибиз билип калбасын,
Эч качан күндүз келбе дейт.
Эрке кыз элем айла жок,
Энекем укса эмне дейт.

Эки кабат кыл аркан,
Элим айтат өрмө деп.
Энекем билсе каргайт ко,
Эч жакшылык көрбө деп.
Эгерде айтсам сырымды,
Эртерээк кет дээр көргө деп.

Ушуну айтып буркурап,
Уулугуп дени зыркырап.
Убайм тартып жатчу эле,
Уктабай күндө сыр сурап.

Урушуп кээде койчумун,
Уктат деп мени тынчыраак.

Ушуну сурап жалынып,
Уктабай көзү карыгып.
Убайым тартып калчы эле,
Уздай күнү тарыгып.
Унчукпай калчы бат эле,
Урушуп койсом багынып.

Аны мен кантип жашырам,
Аңги элем тентек жат ушан.
Алкымдан жыттап бек кысып,
Ак жиптей болуп асылам.
Ай перидей Каркыра,
Алыстап качпайт кашыман.

Алдымдан тосуп ар качан,
Асылып турчу кыналып.
Аппагым сенсиң деп койсом,
Анда эле калчы кубанып.
Айтпаймын десем бул ишти,
Ал байкуш калчу ынанып.

Буйругу ушул кудаанын,
Бийликти менден сурагын.
Болжолу келди кошулдук,
Болуп сен сүйгөн ынагым.
Белгилүү бизге болду го,
Белеси сүйүү кыянын
Болоор иш болду Каркыра,
Бузулбай турсун кыялың.
Бир күндүк жашоо болсо да,
Башымды сага кыямын.

Кудайдын кылган ишине,
Кирбесин кайгы ичине.

Кубаныч менен кырсыгы,
Келе берет кишиге.
Карабай кетип калат деп,
Көнүлдү чөгүп түшүрбө.
Капилет жерден кабылдык,
Кыйналып бекер кичирбе.
Каркыра биз да жетээрбис,
Көздөгөн максат үстүргө.

Колума сени тийгизип,
Күнүгө келип кубандым.
Кантебиз тагдыр ушу экен,
Калкы билсе дубандын.
Колукту болуп көмүскө
Көрбөсөм кетет чыдамын.
Капа болсоң капа бол,
Көргөндү ырга чыгардым.

Көзүн байлап жигиттин,
Колума сени тийгиздим.
Каркыра кандай кылайын,
Капилет ичиң күйгүздүм.
Күнүгө келсем эркелеп,
Көнүлдү ачып сүйгүздүн.
Караңгыда мен барып,
Кадамын шилтеп илбирстин.
Кечиргин мени Каркыра,
Калкыма сени билгиздим.

Ормон хандын сулуусу,
Олдоксон болду мунусу.
Менменсинип жүрчү эле,
Мойнунан түштү шурусу.
Мончоктой көзүн жайнатып,
Мен болуп жакын курбусу.

Мерт кылып мени койбосун,
Ормондун билип уруусу.

Ормон хандын жалгызы,
Оюмду тапчу хан кызы.
Алдаяр хандын жалгызы,
Алдымдан тосчу хан кызы.
Белгилүү хандын жалгызы,
Бетимден өпчү хан кызы.
Улуу хандын жалгызы,
Уят болду хан кызы.

Ойлой калсам күнөөмдү,
Оордоймун кармап кучу нам.
Оокат кылып жүрөмүн,
Ойсоке хандын кызынан,
Оюнду айтчы баатырым,
Ормондон кантип кутулам.

Ормонго угулганда ушул ыры,
Ордунан ок жылаандай учуп турду.
Опосуз дүйнө чиркин ушулбу деп,
Опколжуп жүрөк туйлап ойго тунду.
Ордого баатырыңды бат алдырып,
Ортого салмак болду уккан шумду.

Удургуп токтоно албай улук ханың,
Убайым тартып турат бузуп каның.
Ушундай болобу деп ургаачылар,
Уулугат бүт денеси болуп жалын.
Улуу журт Сарбагышты уят кылган,
Укмуш го тентип келген Майкулагың.

Чакыртып Жаманкара баатырыңды,
Чоң Ормон ачууланып атырылды.
Чүрөктөй суудай таза Каркыраны,

Чыгарып мусулмандан каапыр кылды.
Чымындай жанын алам Майкулактын,
Чыдабай баратам айт акылыңды.

Ырчы дейт ээрчип келген Майкулагың,
Ыраспы же жалганбы айткын чынын.
Ыргыта башын кыя чапмак элем,
Ыгы жок иш кылганын билсем мурун.
Ышкырган ажыдаардай ачуум келди,
Ыймандай сыр жашырбай айткын кунун.

Акырын сөз баштады Жаманкара,
Акчага сатылбаймын ал бир пулсуз.
Ачыгын айтып берсем Майкулагым,
Аталаш бир тууганым ал бир кунсуз.
Ак-кара калпы-чынбы туура чечип.
Акыры бир бүтүмгө келсек чырсыз.

Ашыкпай сабыр кылып тура турсак,
Айттырып адегенде ырын уксак.
Айылда ушак айың кепке кирип,
Алдырып башын койсок болор супсак.
А балким башкачадыр мунун сыры,
Анда биз угалычы бүгүн тыңшап.

Ойлонуп кабак бүркөп ошол кезде,
Ормон хан карап коёт туш-туш жакты.
Обдулуп туралбады бирок кайра,
Олтуруп эки колун шак-шак чапты.
Озунуп кирип келген бир жигитке,
Ордого алып кел дейт Майкулакты.

Ордонун жигиттери минип атты,
Ой-тоону аралатып катуу чапты.
Обонун созуп коюп ырдап жатса,
Ормондун жигиттери издеп тапты.

Окустан качпасын деп тегеректеп,
Ордого алып келди Майкулакты.

Алдырып Майкулактын көзүн көрдү,
Ачуусу келип кандай сөзүн деди.
Азыр сен жамактаган ырларыңды,
Айтып көр жашырбастан кезиң келди.
Ажалдан коркуп койбой тике ырдаган,
Айтчы эми Майкулагың оңой эрби.

Айткын деп Жаманкара белги берди,
Акырын көз чаптырса мойнун буруп.
Аптыгып коркуп койбой ырга кирди,
Аны угуп Ормон ханың барат уугуп.
Азуусун кайра-кайра кычыратат,
Алсам деп Майкулактын башын жулуп.

Көргөнүн ырдап берди калтырбастан,
Коркпостон овон салып тартынбастан.
Каркыра кандай болуп калгандыгын,
Кыйкырып айтып турду жашырбастан.
Капкара булут басып бараткансыйт,
Ормондун үстүндөгү ачык асман.

Ордунан ыргып туруп Ормон ханын,
Оозунан түтүн чыгып күйөт жалын.
Оң колу жетээр менен кылычына,
Обдулуп карап алды туш-туш жагын.
Ошондо секин гана Жаманкара,
Отур деп кармап коёт кылыч сабын.

Азыр биз жай олтуруп кеңешели,
Ачууну тыйып бир аз элдешели.
Алып чык эки баатыр Майкулакка,
Аныктап байге сайып мелдешели.

Атайын алып чыгып эл алдына,
Алардын баатырлыгын көргөзөлү.

Азыр сен чыгар буга эки баатыр,
Ажалы жеткен экен бүгүн акыр.
Андыктан сабыр кылып тура турсак,
Аксакал-көксакалды азыр чакыр.
Аман-соо калаар ушул сайышыңдан,
А балким өлүп калса күлүн сапыр.

Эгерде бул сайыштан аман калса,
Элиңе жарлык кылып күнөөсүн кеч.
Элимден ээрчип келген иним эле,
Элирбес калыс алып өзүңүз чеч.
Экинчи кайталангыс болсун үчүн,
Эмесе аткарылсын айтылган сөз.

Ушундай ант кылышты, шерт кылышты.
Учурда баатыр чечип бул жумушту.
Улуу журт хан буйругун кулак төшөп,
Утурлап бири калбай жалпы эл укту.
Удаалаш Ормон жактан эки баатыр,
Ууктай найза кармап күлүп чыкты.

Журту жок Жаманкара жалгыз медресе,
Жанында бирге болуп жардам берер.
Жараткан оомийин десе кош баатырды,
Жекеге чыккан баатыр жалгыз женер.
Жалтанбай жоого кирген эр азамат,
Жеңилбей жеңиш менен аман келер.

Жетелеп кызыл атын Жаманкара,
Жайдактап Майкулакка шарт мингизди.
Жакындап барар менен кайра кач деп,
Жоо жайын акыл айтып нак билгизди.

Жаралуу күлүк атың жеткизбейт деп,
Жыланбаш коё бербей бөрк кийгизди.

Жалтанбай тике качыр көз ирмебей,
Жакындап жоого жакын сен жеткенде.
Жаланып эки жагын карап чуркайт,
Жыгылып кызыл атка сен тепселбе.
Жабышып ээрге бекем отура көр,
Жалп этип учуп түшпөй кылт эткенде.

Эч качан экөө бирдей чуркап келбейт,
Эр элең бирден сайбай алың барбы.
Эрөөлдөн аман калсаң Майкулагым,
Ээ болуп өз боюна жаның калды.
Эликтей ыргып кетме кыялы бар,
Этият болуп кылгын камылганды.

Кобурап бата берип Жаманкара,
Коё берди Майкулакты эр сайышка.
Кудайым өзү колдоп теңир жалгап,
Келегөр сен бир жарап бул намыска.
Качырып найза сунуп кайра качкын,
Качтым деп кабыргандан түк кайышпа.

Карааны тоодой экөө бара жатат,
Кими өлүп, кими калып алат атак.
Карылар кеп кылышты ошол учур,
Каяктан чыкты экен деп мындай чатак.
Капырай эки адамга жалгыз чыккан,
Көрсөк деп бул сайышты эли шашат.

Каргадай карааны бар Майкулагын,
Качырып эки эр менен аралашат.
Кызыл ат ооздугун тиштеп алып,
Күүлөнүп учкан куштай ала качат.

Кокустан Майкулагы аттан түшсө,
Кокуйлап Жаманкара тартмак азап.

Баратат Майкулак эр атын карап,
Бурулуп аты үстүнөн тигилерди.
Беттешип жакын кирип барган кезде,
Булардын тең качырган түрүн көрдү.
Бакырып корккон болуп бура тартты,
Баланын ички сыры билинбеди.

Артынан удаа түшүп эки баатыр,
Азыр биз саябыз деп күдүндөдү.
Астыга бири чыгып бири калып,
Аттардын бирдей болбой жүгүргөнү,
Аркасын карап көрсө Майкулак эр,
Арасы бута атымдай бириндеди.

Кудайым колдой көр деп атын буруп,
Качырып бирин сайды көмөлөтө.
Камданып күтүп калды найза сунуп,
Катылып экинчиси жете электе,
Кеп болуп илгеркиден бизге жетти.
Кабарын билген бардыр тегеректе.

Элине сарбагыштын көчүп барып,
Эсеби жалгыз өргөө үй конуптур.
Эрке кыз Каркыранын азабынан,
Эзелки бизге угулган үн болуптур.
Эки эрди Майкулак эр жеңди деген,
Эмесе ошол кезде дүң болуптур.

Ырасын айтса журтум бир-экиден,
Ырдалып ыры угулат эл ичинен.
Ыймандай сырым ушул жашырбаймын,
Ыгы жок калпы чыкпайт эр ишинен.

Ыргымак башы топтой Майкулактын,
Куткарып баатыр калган өлүмүнөн.

Сайылып эки баатыр Майкулактан,
Сайышып мөрөй албай утулуптур.
Сүрдөбөй коркпой-үркпөй жалгыз өзү,
Камгактай ат үстүнөн учуруптур.
Кыйылып башы кетмек Ормон хандан,
Карачы эрлик менен кутулуптур.

Мончоктоп тердеп-кургап Жаманкара,
Мөрөйүн алып анда жагалданды.
Мойнуна келип турган чын ажалдан,
Майкулак баатыр колдоп аман калды.
Менсинген эки адамды жалгыз жеңип,
Момундай элде тентек адам барбы.

Кайран эр калган экен албай анда,
Кутулуп Ормон хандын кылычынан.
Кан кузуп эки баатыр амалы жок,
Камгактай аттан учуп жаны тынган.
Карачы ушул дастан бизге жетти,
Көз көрбөй, кулак угуп мурункудан.

Куланбай айтып берген таң атканча,
Жомокко көз ирмебей муюп турган,
Айтыптыр ал кишиге Бүргө деген,
Аягы бизге жетти эски муундан.

ӨЧ АЛУУ

Баатырдын баатырлыгы күндө күчөп,
Басканда кылдат жүрөт боюн түзөп.
Балбандык күч кубатын кээде сынап,
Баратып тал-теректи бирден үзөт.

Башынан өткөн күндөр жаш кездеги,
Баягы чанган Манап, эске түшөт.

Бир күнү топко барса Жаманкара,
Баягы кыз бербеген манап турат.
Бушайман боло түшүп чаңганына,
Баатырың түрүн бузду араң чыдап.
Бул адам бүгүн мага керек эле,
Бектерден кадыр салып калат сурап.

Бул манап колго бүгүн тийди го деп,
Баатырың жымың этип ичтен дымат.
Болбойт деш кимдин кандай чарасы бар,
Бетинен жаалы келип түгү чыгат.
Бир кезде кызың бербей койдун эле,
Баскын деп ал манапка найза сунат.

Манапты мал катары айдап алды,
Мойнуна кыл чылбырдан чалма салды.
Макул деп айтканына карты турбай,
Менсинген манап тартты асан кайгы.
Менин да ичээр суумдун бүткөнү дейт,
Мант берип мындан качуу арга барбы.

Үйүнө келээр менен жоолук салып,
Уйунун бир тогузун айдап барып.
Унчукпай найза менен кезеп кана,
Коюптур ал манапка уй садырып,
Кол буту кишенделип койго кошуп.
Көгөнгө байлап коёт бек таңдырып.

Кызыңды аялдыкка бербедиң деп,
Кантесин мени адамча көрбөдүң деп.
Күнүгө аял сындуу уйумду саап,
Колунда чака болот көргөнүң деп.

Кыт күлүп Жаманкара басып кетти,
Кор болуп ушул болот өлгөнүн деп.

Байланып жаткан жерге досу келет,
Байым деп салам айтып колун берет.
Байкуштай бутуң калган кишенделип,
Болду экен түшүндүрчү эмне себеп,
Бошотуп мындан сени мен кетейин.
Бачым айт болгон ишти андан көрөк.

Баатырга кызым бербей чанып койгом,
Билсеңиз күнөөм жокко мындан бөлөк.
Башымды бачымыраак куткарып кет,
Баатырга канча болсо кунум төлөп.
Байлоодон кутулбасмын өлгөнүмчө,
Бошотуп эптеп мени элге жөнөт.

Бурулуп досу барды баатырына,
Бул кандай адам эле деген болуп.
Бутуна кишен салып койгон экен,
Биле албай турам кандай кылган жорук.
Берейин канча болсо макулмун мен,
Болду эле өзүңүзгө канча торук.

Баратам Анжиянга мал айдатып,
Бай элем сизге келдим көрүп жолдон.
Бушайман болуп турам күмөн санап,
Бул адам кандай эле байлап койгон.
Бериниз кулуң болсо бекер албайм,
Буга сиз канча аласыз тандап койдон.

Жүз ирик тандап берип алып кеткин,
Жүйөөсү ушул болсун уксаң кептин.
Жолуңуз алыс экен карап турбай,
Жолоочу болсоң тууган бачым жеткин.

Жок дебей жүз иригин санап берип,
Жөнөштү мал айдатып тоспой эч ким.

Куткарды досу бүгүн ишке жарап,
Кубанып кутулганга анда Манап.
Кылчайып арт жагына карап койбой,
Кой менен кошо ээрчишип басып барат.
Кез-кезде бузукуну эстей коюп,
Кокуй күн киши экен дейт ичтен кармап.

Ошентип жүз ирикке сатып ийди,
Олчойгон чоң манабың болуп кирби.
Онбогон бузукунун кылган ишин,
Ойлонуп өз күнөөсүн манап билди.
Оомал-төкмөл экен го дүйнө чиркин,
Ооматы баатырыңдын колго тийди.

Болбойт деп бөлөк элди Жаманкара,
Барайын туугандарга көчүп кайра.
Бирде жок, бирде булар эске түшүп,
Башыма салбасын деп бекер чалма.
Бирөөгө катуу сүйлөп койгон болсом,
Болбостур Ормон хандан эч бир арга.

Анткени тентек өскөн Майкулактын,
Айтылып элде жүрсө кылган иши.
Атайын жаттап алып ооздон оозго,
Айылда ырдап турса ар бир киши.
Ачышып туз куйгандай турган чыгаар,
А балким Ормон хандын күйүп ичи.

Буюрса элге көчүп кетели деп,
Болбостур бул жер бизге эми пайда.
Бакырды Майкулакка үнүн созуп,
Бол бачым бириндеген малың кайда.

Бүгүндөн калбай элге көчөлү биз,
Бир-бирден санап алып малыңды айда.

Ат көлүн толук алып жолго чыкты,
Ага-ини туугандарын ойго тутту.
Аман соо элге келип Жаманкара,
Айлына жатып калды керип бутту.
Адамдын арыстаны ал эмеспи,
Аттанып жоо бетине жалгыз чыкчу.

Айтылуу Жаманкара бекем кармап,
Атанын кош тизгинин колго тутту.
Айыгышкан жоолор менен ат салышып,
Арыстан сыяктанып коргоп журтту.
Аңгыча Төрөкелди казак жакка,
Аттанып кетти деген кабар укту.

Алдынан тосо чыгып жайлайын деп,
Алышса байкайын дейт болгон күчтү.
Алты күн жолун тосуп Жаманкара,
Атайын келээрсин деп болжоп күттү.
Артымдан байкоосудан чаптырды эле,
Аңтарып салайын деп аксым итти.

Аркандап атын алыс коё бербей,
Ансайын күчөп барат сыры ички.
Алдымдан чыга калса Төрөкелди,
Анда эле кудай буйруп баштайм ишти.
Аңгыча эки жүздөй жылкы менен,
Адырдан бир топ жигит ойго түштү.

Аларды көрө коюп Жаманкара,
Атына жаш баладай ыргып минди.
Алганы сыр найза эмес кестик кана,
Алдынан тосо чыгып жолго кирди.

Аптыгып Жаманкара экен го деп,
Алыстан Төрөкелди толук билди.

Жигиттер Жаманкара тосуп турат,
Жапырып бизге найза балким сунат.
Жанына жакындаба бириң дагы,
Жардамга келсең кокус баарың кырат.
Жоошутуп бир айласын өзүм табам,
Жалынба менин кашык каным сурап.

Айткандай Жаманкара качырды дейт,
Атына камчы салып кестик сунуп.
Алдынан Төрөкелди тосо чыкты.
Аптыкпай, апкаарыбай тике туруп.
Ажалым жеткен болсо өлөөрмүн деп,
Атайын найза тосту ичтен дымып.

Алдынан Жаманкара тосо чыгып,
Айкырып үн чыгарда атын буруп.
Ай-уйга келтирбестен шапа-шупа,
Алыптыр сыр найзасын колдон жулуп.
Ажалың жеткен экен Төрөкелди,
Алдыман чыга калдың кудай буйруп.

Атагы алыс кеткен даңкы чыгып,
Айтылуу Төрөкелди ал бир улук.
Артынан кошо чыкса жигиттери,
А балким Жаманкара коймок кырып.
Алдына басып жатса өлтүрөм деп,
Апкаарып баралбады жардам кылып.

Оодарып аттан алып баса калат,
Ошондо белиндеги канжарды алат.
Оозунан эч сөз чыкпай Төрөкелди,
Ой баатыр, ой баатыр! – деп күлкү салат.

Оюна бирдемелер түшкөн өндүү,
Ойлонуп Жаманкара токтой калат.

Энкейтип жерге жыккан Сыядатты,
Элеси эр Байыштын келип турат.
Эмне үчүн каткырасың айтып бер деп,
Ээгине канжар такап калат сурап.
Эч нерсе билбегендей Төрөкелди.
Эликтей эки көзүн ачып жумат.

Өлүмдөн коркосунбу эмне күлдүн,
Өзүң айт келип турат аны билгим.
Өчөшүп жүрдүм эле жаш кезимден,
Өх эми кудай буйруп колго тийдин.
Өмүрүң өткөн экен бул турмуштан,
Өз эле учуп чыгат болгон жиниң.

Токтогун сага бирооз собол берем.
Түбүмө Жаманкара жетмек элен.
Толтура көөкөрүмдө бозом турат,
Тирүүмдө өз колумдан берсем дегем.
Тагдыры жараткандын ушул болсо,
Топурак болуп калаар өлсөм денем.

Төкпөчү ай талаадан тамчы канды,
Так бүгүн кыя көрбө асыл жанды.
Туурасын айтып берсем Жаманкара,
Топурак нечен эрди жашырганбы,
Тирүүлүк бар кезекте көрөбүз ко,
Тагдырдан бизге келчү жазылганды.

Ак шумкар учуп чыгат асман менен,
Ажалдан кутулбайсың качкан менен.
Акыры өз колунда менин жаным,
Албачы керт башымды жаткан жерден,

Азыр биз маектешип бозо ичели,
Атайын сурап турам баатыр сенден.

Адамдын дурус болот кечиргени,
Алдына келдим баатыр кечир мени.
Акыры мендей болуп колго түшөт,
Алды-артын байкап жүрбөй эсиргени.
Ажалым жеткен чыгаар балким жоктур,
Айлам жок өмүр берер өзүң, – деди.

Тургузду бозон болсо дагы күл деп,
Турмуштун ачуу таттуу даамын бил деп.
Тердирип бир жигитке чекендини,
Тамызды оттук чагып кебез үйлөп.
Тоскун деп алаканга күл өчүрүп,
Турду эми Жаманкара асмай ийлеп.

Тызылдап күйгөн отко зорго чыдап,
Тордогу бөдөнөдөй көзүн жумат.
Таалайым ушул экен деген болуп,
Тер кетип ак жүзүнүн түгү чыгат.
Тың жүргөн эл башкарып Төрөкелди,
Тагдырдын кылганына мойун сунат.

Кың дебей Төрөкелди чыдап турду,
Кантсе да баатыр менен тентуш курбу.
Канчага чыдайсың деп Төрөкелди,
Көз салып Жаманкара көңүл бурду.
Кыргыздын бул бир баатыр кулуну деп,
Кестигин белге катып артка жылды.

Итчилик кылдың эле кечирдим деп,
Итерип Жаманкара өйдө турду.
Ийленген ал асмайды бүт аттырып,
Ичкин деп көөкөр менен бозо сунду.
Ий дебей эр экенсиң чыдап койдун,
Ичинди жарбайм эми кечип кунду.

Чокчондоп Төрөкелди болгон зулум,
Чогоулган элге келсе салып чырын.
Чок түшүп чокусуна калган күнү,
Чыдаптыр күйгөн отко айтсак чынын.
Чыгарып ички кегин Жаманкара,
Чынында кечкен экен көздүн кунун.

Олжолоп келе жаткан айдап малды,
Ортосун Төрөкелди эки жарды.
Олжонун теңин алып Жаманкара,
Ошондо бала күнкү өчүн алды.
Отуна чыдап берип чекендинин,
Оозунан чыкпай жаны аман калды.

Отурсаң өткөн күндү бирден санап,
Опосуз дүйнө дейбиз ата канат.
Ордондон көз ирмебес баатыр чыкса,
Оболоп учкан куштай канат кагат.
Олжолоп кетсең бирөөн мыктысынып.
Онугу келген кезде өчүн алат.

Ушундай дастан чыгып Куламбайдан,
Ушулар болгон экен угушумда.
Учурбай бекем карма келген бакты,
Учурап келе берет турмушунда,
Уюган нечен түркүн сырлар жатат.
Улуу журт алакандай кыргызында.

ЭЛЧИ

Кененсары, Норузбай ак дил менен,
Кыргызга дос болсок дейт акылдашып.
Куда-сөөк болуп анан кыз беришип,
Калсак дейт бир туугандай жакындашып.
Казактын акылманын аткарууга.
Калышты өздөрүнчө макулдашып.

Карындаш Кененсары, Норузбайга,
Көз ачык кереметтүү кыз чыныгы.
Көргөндү туура чечип сылык сүйлөп,
Калкына маалим болгон сынчылыгы.
Кадырлап басса-турса өйдө баалап,
Казактын изаат кылчу журтчулугу.

Кыргызга жиберсек деп акылманды,
Кененсары, Норузбай издеп калды.
Кичүү-жүз, улуу жүздүн эли силер,
Кана айтчы элчи болор адам барбы.
Кыдыртып кыйла жерди чабарманга,
Казактын бүт элине кабар салды.

Кененсары, Норузбай боорлошун,
Казактын акылманы карындашын.
Кыргызга элчиликке жарар адам,
Кеп сөзгө биз билебиз алдырбасын.
Кары адам ушул сөздү айтып коюп,
Кашынын күүшөп койду кабыргасын.

Боордош бир туугандар көз чаптырды,
Бүркөлбөй ачык турган асманына.
Баргыла элиңерге эсен соо деп,
Беришти улуксаатын жаш-карыга.
Болжолу келген күнү элчиликке,
Бел байлайт карындашты аткарууга.

Бир күнү Кененсары Норузбайың,
Билгин дейт сының менен кыргыз жайың.
Байкатпай көзүң салып көрүп келгин,
Баатырын, акылманын жана байың.
Барагой ак жолунду кудаы ачып,
Болбосун кыз элчи деп ушак айың.

Барууга эки жигит кошчу болот,
Бол бачым элчи киймиң турат дайың.

Болжолун өзүң көрүп толук сына,
Баарына көз жүгүртүп жүргөн сайын.
Бир-бирден калтырбастан аралап чык,
Байыркы Ала-Тоолук кыргыз айлын.

Аргымак күлүк аттан тандап минип,
Атайын элчиликтин киймин кийип.
Ак чепкен үстүндөгү башта селде,
Айылдан чыгып кетти эрте жүрүп.
Ал үчөө бара жатат элчи болуп,
Ар кайсы жерге өргүп ойноп күлүп.

Акмалап сөз козгошот элчиликтен,
А бирок кетели дейт бүтүн билип.
Аралап ар бир айыл кыштактарды.
Айтылган кеп сөздөргө кулак түрүп,
Аттанып кете берет жолун улап,
Ай батып жарык кирсе ак таң сүрүп.

Кыдырды кең Таластын баш аягын,
Кара-Суу, Жалал-Абад, Ош, Алайын.
Көкарттын белин ашып Нарын кечип,
Көрүштү тынбай жүрүп эл далайын.
Көгүлтүр кереметтүү экен го деп,
Көз менен карап койду көл баянын.

Куланак, Тогуз-Торо, Дөрбөлжүндү,
Көрүштү Ат-башыны чоң Нарынды.
Көгөргөн Ысык-Көлгө жеткенинче,
Көз менен көрүп келди нечен кырды.
Кыргызга элчи болгон үч жолоочу,
Куюндай закым болуп алга жылды.

Кыдырып эч токтобой кыйла жерди,
Көрүштү Ысык-Көлдүн аяк-башын.
Каерге токтобосун сын көз менен,

Кыргыздын сынап жүрөт кары-жашын.
Карасак эркек сындуу алп мүчөлүү,
Казактын элчи деген карындашын.

Аралап бүт айланды кош Кеминди,
Айтылуу Сары өзөн дейт, Чүйгө келди
Айылга элчи деген кабар угуп,
Алдынан тосо чыгып Кожогелди.
Атайын элдин ченин алып жүргөн,
Аярлуу сын көз менен даана көрдү.

Ай балдар элчи эмессин ченчисин деп,
Алардын ички сырын толук билди.
Айткыла кандай жумуш ишинер бар,
Акылман Кожогелди сөзгө кирди.
Азыраак сыр алышып элчи балдар,
Аттанып бачымыраак жолго жүрдү.

Отуз күн көргөндөрүн эл кыдырып,
Ортого айтып турду баян кылып.
Ойлонуп Кененсары, Норузбайын,
Олтурду кыймылдабай сөзүн угуп.
Ормон хан, Төрөгелди, Жаманкара,
Ошондо калган болчу аты угулуп.

Баштады карындашы көргөндөрүн,
Барганын кыргыздарда бирден санап.
Биз өндүү элдер экен айырма жок,
Байкасам аяк-башы Талас тарап.
Байы бар, кедейи бар кушчу, саруу,
Бейкапар эч ою жок малын карап.

Айтылуу Ала-Тоонун аска түзү,
Архардын ак карында баскан изи.
Аймагы кенен экен жашыл өрөөн,
Ажайып сырлары бар барсаң ичи.

Ар кайсы гүлүн жыттап курсан болот,
Аралап көңүл ачып барган киши.

Бабабыз баатыр Манас жактырган жер,
Бууданды азем менен бактырган жер.
Бакай хан, Чоролорду жыйнап алып,
Бир-бирден күрөштүрүп каткырган жер.
Баатырын, мергендердин күндө сынап,
Бараңды жана жааны аттырган жер.

Беш таштын кыясынан ашып өтүп,
Байыркы Кетмен-Төбө жерин көрдүк.
Баарысы саяк экен буруусу жок,
Бир айыл аталыптыр чоңко делип.
Байралып жарым күнү өргүү алып,
Байына-баатырына көңүл бөлдүк.

Байкасак Кетмен-Төбө аймагында,
Байы бар, акылман бар баатыры жок,
Биз өңдүү жолоочуга көзүн кызып,
Баарысы куудул сүйлөп балдары шок.
Болушу акыл эстүү адам экен,
Бей капар күн көрүшүп көңүлү ток.

Агымын чоң Нарындын бойлоп жүрдүк,
Аркайган тоосун көрүп ойноп күлдүк.
Аксыны, Тегенени, Жаңы жолду,
Аралап эли журтун толук билдик.
Атка артып кетмек элек атка батса,
Ачыгын айтып берсек жерин сүйдүк.

Ал жердин суусу, таза эли момун,
Ар дайым жүрөт экен сыйлап чоңун.
Алдырып Анжияндан, Намангандан,
Алдына коёт сыйлап тилип коонун.

Ар кими өз алдынча өмүр сүрүп,
Алалбайт жүрөк үшүн келген жоонун.

Жалалабад, Ошу менен Өзгөн багыт,
Жүрүшөт күн көргөнү соода сатык.
Жайдары мүнөз менен эмгектенип,
Жумушак сиз-биз деген тили жатык.
Жанында жалгыз тыйын пулу болсо,
Жөнөшөт чайханага эрте шашып.

Кыдырып Базар-Коргон Кадамжайын,
Калтырбай Чаткал, Гүлчө, Кең Алайын.
Көп салып жолуккандан жолду сурап,
Көз менен көрүп келдик эл далайын.
Кунанга жүгөн катпай кармап минген,
Карачы кыргыздардын шамдагайын.

Азоону чалма салбай бурап жыккан,
Алайдын жигиттери атка тыкан.
Алп мүчө келишимдүү кенен далы,
Аттанып бир кишидей жоого чыккан.
Аксакал карыясы акыл айтып,
Айылга касиет көрк болуп кутман.

Ар кими бирин-бири сыйлап дайым,
Ал элден чыкпайт экен ушак-айың.
Агасын инилери урматташып,
Артылып ынтымагы барган сайын.
Аралап бүт Алайдын эли жерин,
Аңтарып көрүп келдик билип жайын.

Архардын мекени экен аска зоосу,
Ак калпак кийген өндүү керме тоосу.
Арчанын жыты аңкыса, жаңгак бүрдөп,
Ажарын ачып турат ар бир коосу.

Атыңдан чакыргансыйт алга жылсан,
Алыстан угулгансып куштун доошу.

Жакшылап аккан сууга көз жүгүртсөн,
Жашоонун суудан балы тамып турат.
Жол жүрүп бара жатып чаалыкканда,
Жел сымак буудан чанкоон канып турат.
Жанына жакын барсан аккан суунун,
Жүрөктүн күйгөн оту жанып турат.

Жер экен Алай деген кереметтүү,
Эр экен адамдары келебеттүү.
Жүзүмү чынар менен кошо өсүп,
Жанбаштап жата калсаң көлөкөлүү.
Жай кышы желесине кулун байлап,
Жеп ичкен аш тамагы берекелүү.

Көкарттын кереметтүү белин ашып,
Келдик биз Тогуз-Торо, Дөдөмөлгө.
Каргалык Ой кайындай дабаны бар,
Катташы кыйын экен бөлөк элге.
Конокту сыйлап тосчу мейман досчул,
Карысын жашы аткарат жөнөгөндө.

Карагай, арча, кайың жашыл токой,
Кийгендей кайберени бутка чокой.
Коёну бадалынан чыга калса,
Көздөрү бал-бал жанып күйөт чоктой.
Калкына көз жүгүртүп карап көрсөк,
Карапайым калк экен баатыр жоктой.

Кечүүсүн чоң Нарындын кечкен кезде,
Күлүктөр кайык болуп термелди го.
Кокустан жолоочулар акпасын деп,
Кыргыздан жүзкө жакын эл келди го.

Көз салып карап турсам арасынан,
Көңүлгө жакчу баатыр көрбөдүм го.

Коңорчок, Дербөлжүнү, Куланактан,
Көк ирим көзгө сүйкүм суулар аккан.
Керемет келе калган сыяктанып,
Карасак ажайыптуу таң бир атыккан
Карааны баатырыңдын көрүнбөдү,
Көз салып туш-тарапты карап жатсам.

Атбашы, Кочкор, Жумгал, Нарындагы,
Алардын бүт байлыгы малындабы.
Атайын сын көз менен карап көрсөм,
Атактуу баатыр адам табылбады.
Ал элди саяк, черик, сарбагыш деп,
Ат суутуп күлүк чапкан айрымдары.

Аралап Ала-Тоонун толгон жерин,
Акмалап карап көрдүм болгон элин.
Ат минип жүргөндөрүн баатыр дешет,
А бирок кара албадым конгон эрин.
Акыры көл калаасын көрөлү деп,
Аттанып ашып көрдүк Долон белин.

Баяндап айтып берем бирден азыр,
Бугу дейт ээлеген эл көлдүн башын.
Бей капар жашайт экен ынтымактуу,
Байкадым үч күн жүрүп кары-жашын.
Байлыгы күндө күчөп жарык маанай,
Бүркөбөйт эч убакта кабак-кашын.

Бар экен олуясы акылманы,
Бул элде эч бир болбойт жакырлануу.
Бир-бирин кадыр тутуп ар убакта,
Биз келсек даяр турат чакырганы.

Балдарым куш келипсин коноксун деп,
Балпайган бир карыя атымды алды.

Улуу эл Арык-Белек көлүндөгү,
Улук бар, бирок баатыр көрүнбөдү.
Ушуну бирден сынап кайра тарттым,
Учурап сөз сүйлөсөм эринбеди.
Утурлап эки үч күнү өргүү кылдык,
Укмуштай сонун экен көлүн деги.

Улуу-Тоо көк ойрокту ашып түшүп,
Учурда бүт кыдырдык Кемин жерин.
Уюган сырлары бар адамында,
Учурап калган кезде билдик кебин.
Уламыш сөзүнө биз маашыр болуп,
Уялбай сурап калдык түпкү тегин.

Кеминди жердеген эл Тынай экен,
Кеп салса ооз учунда кудай экен.
Кан чыкчу касиеттүү жери сонун,
Көкөлөп аскалары туудай экен.
Кары-жаш тандап минчү жылкылары,
Капкара жорголору суудай экен.

Кеминден элди сурап хандар чыккан,
Кеминден баатыр болуп балдар чыккан.
Кудайдын буйругунан илгертеден,
Керемет акылмандай жандар чыккан.
Кой бербей келе жатат касиетин,
Карысын жашы сыйлап кадыр туткан.

Кеминден эрте аттанып кете бердик,
Кечикпей Солто элине жете келдик.
Кыргыздын кыраандары ушундабы,
Күлүктү жайдак минет салбай тердик.

Карысы кепке чечен жашы баатыр,
Кадимки эл коргоочу эрди көрдүк.

Көрпөдөн тебетейди башка кийип,
Күлүк ат жигиттери тандап минип.
Көздөрү оттой жайнайт жоо кайда деп,
Колуна курал алып камчыны үйрүп,
Кадимки Солто элинин акылманы,
Койду го биз баргандын жөнүн билип.

Көрдүм мен көзүм менен баатырларды,
Көрдүм мен аяры бар акылманды.
Кыз элем калыс сүйлөп туура чечкен,
Казагым мен билбеймин жашырганды.
Колукту болуп калсам Солто элине,
Кор кылбай өтөөр элем асыл жанды.

Байкадым ким болбосун батырганын,
Байларын, баатырларын акылманын.
Белгилүү адам десе аттан түшүп,
Билүүгө ички сырын жакын бардым.
Биз менен соода-сатык кылам десе,
Бөлөкбай эли болду жактырганым.

Сары өзөн кенен жайык Чүйдүн жери,
Солто дейт мейман досчул бүткүл эли.
Сиз-биз деп алдыңыздан тосуп чыгат,
Сары-Арка талаасында кенен пейли.
Суктанып Бөлөкбайдын балдарына,
Сүйүүнүн кучагында калдым деди.

Бүркөбөй кабак кашты керип бойду,
Буларда күндө майрам күндө тойбу.
Балдары чогуу жүрөт ат жарышып,
Бөлөкбай деген элди мактап койду.

Башынан баатырлыгын укчубуз деп,
Билгизди карыларга терең ойду.

Кийгени жеңил чапан жеңин түрүп,
Ким менен чабышаарын болбойт билип.
Каңгайдан жоо келгенсип күтүп турат,
Карасам жаалы келип кабак түйүп.
Кашына жакын барсам жарк дей түштү,
Коногум келиңиз деп жайдар күлүп.

Колуна кармаганы күмүш камчы,
Кайраты кабыландай бүлүк салчу.
Кыргыздын Бөлөкбайы баатыр экен,
Качырып келген жоонун үшүн алчу.
Каптаган калың түмөн кол келсе да,
Коркпостон күлүп коюп жалгыз барчу.

Көргөнүн айтып турса карындашы,
Казактын толук укту кары-жашы.
Кыргызда Солто элинин Бөлөкбайы,
Купулга толду мени кадырлашы.
Коркконду сезип койбос жигиттери,
Калдайып калың экен кабыргасы.

Ушундай эл экен деп кыргыз журту,
Угузуп көргөндөрүн айтып чыкты.
Улардын үлпүлдөгөн жүнүнө окшоп,
Уздай таза шайы кийим мыкты.
Улуусу кичүүлөрү шыпшынышып,
Уктабай сергек туруп сөзүн укту.

Кененсары, Норузбай сөзгө канып,
Казакка Бөлөкбайдын эли жагып.
Кыргызга достошолу деп турганда,
Кайдагы бузуку адам чыга калып.

Коюптур душман кылып бир-бирине,
Казак менен кыргызды бөлүп жарып.

Кыргызга элчи келип кетти деген,
Кабары угулуптур ар бир элден.
Кадимки бузуку адам чыга калып,
Кетирет эл кадырын бөөдө жерден.
Казакка жарагы жок камсыз барып,
Кармалып Жаманкара баатыр өлгөн.

БААТЫРДЫН ӨЛҮМҮ

Балдары Чыңгыш эрдин чогуу келип,
Бал кымыз, козу союп турган берип.
Бузуку ушундайда даяр болуп,
Баатырга чуркап келди учуп желип.
Баратат элчиликке Чыңгыш атаң,
Бирге албай таштады го сени бөлүп.

Баатырым басып келдим сени көрүп,
Батыраак айтайын деп терим төгүп.
Байкачы тиги аттарды мамыдагы,
Бир-бирден күлүктөрүн эки бөлүп.
Болбосо албайт беле элчиликке,
Балдары калган окшойт сени жерип.

Баяндап айтып берем кулак салчы,
Бушайман болбой эми тилим алчы.
Бир элден экинчи элге элчи болуп,
Байыртан сен өңдөнгөн баатыр барчу.
Барктабай ага-тууган койгон болсо,
Барбастан ара жолдо куру калчу.

Баатырым карап көрчү ишенбесең,
Байланып тандалган ат анда турат.

Барууга Кененсары, Норузбайга,
Бата алып эл журтунан бүгүн чыгат.
Балдарың жана башка туугандардан,
Байкасам отуз жигит алган курап.

Башчысы элчиликтин Чыңгыш атан,
Билгеним ушул менин айтып жатам.
Балдары бөлүп салды теңине албай.
Бул чындык кечирип кой болсо катам.
Баатырым ишениңиз айтканыма,
Болбосо айтчы элем мен калпты качан.

Дегенде кабак бүркөп Жаманкаран,
Деп айтты элчиликке мен да барам.
Дайны жок карыганда эси кетип,
Дөлөөрүп калган окшойт Чыңгыш авам.
Дароо мен Болот доско акылдашып,
Дайындап казыр барып жолдош алам.

Аттардын байланганын көрүп анан,
Атына жакын басты шилтеп кадам.
Аттанып чыккан болсо жоо бетине,
Артына кылчайчу эмес ата бабам.
Акылы Ала-Тоодой адам эле,
Акылдан адашкан го Чыңгыш авам.

Болотко түс бастырып дароо жетти,
Баяндап элчиликке барар кепти.
Баралбайм деген болуп шартын айтса,
Баатырдын делебеси төмөн чөктү.
Барбасаң өзүм жалгыз жөнөймүн деп,
Бурулуп эч токтобой басып кетти.

Баласы чоң энемдин өзүң элен,
Баарына маалим болгон сөзүң менен.
Билбеймин сөз жагына тилим кыска,

Башынан бирге жүрүп өзүң менен.
Бабабыз айтканына кайткан эмес,
Болгонун көрө жатам көзүм менен.

Болот дос аяры бар адам болгон,
Башчылык кылып элге кадам койгон.
Билинип акылмандык касиети,
Бир айыл урмат кылчу алып колдон.
Баатырым капа болуп кетип калды,
Болбостур досчулугум тартсам жолдон.

Башынан бирге жүргөн болсом мен дос,
Барбасам капа болор баатыр жолборс.
Бөлүнүп андан калсам жан-соогалап,
Баары бир алга жылып ишим оңбос.
Болот дос кошо чыкты атын минип,
Билсе да аяк жагы жакшы болбос.

Баатырдын аркасынан кошо чапты,
Бурулуп карап койбой арка жакты.
Баратат минген аты желдей учуп,
Булгалап колдо камчы элик саптуу,
Бир укмуш көз алдына келе калат,
Билгизип аярлары жаман жакты.

Чуу коюп эки караан бара жатса,
Чаң чыгат аркасынан чубалжыган.
Чырактай көзү жайнайт карап турсан,
Чындыгы бири баатыр, бири акылман.
Чымчыктар учуп конуп алдын тосо,
Чырайы назик гүлдөй жаңы ачылган.

Бул экөөн көрө калып Кедейбайын,
Бекемдеп басмайылын куюшканын.
Бири артта бир алдыда бута атымдай,
Бет алып чаап жетсе куушканын.

Бушайман боло түштү ойго батып,
Биле албай тамашасын урушканын.

Алышса ак шумкардай канат жайып,
Ат минсе койгон эмес көчүк тайып.
Алымбек өзүнчө бир баатыр экен,
Алдынан чыккан жоону жыга сайып.
Атайын ошол күнү чыккан болчу,
Ааламга ой жүгүртүп жолду чалып.

Бул үчөөн келатканын көрүп жондон,
Бастырып түшүп келди баатыр Чормон.
Баатырым кай тарапка бет алдың деп,
Бир-бирден сурап калды алып колдон.
Бүркөлүп кабагыңыз ачык эмес,
Баштачы мен угайын эмне болгон.

Баатырың сөз сүйлөбөй күнгүрөнөт,
Бир сыр бар аны кимдер чечип билет.
Бурулуп кете албастан кайра тартып,
Бастырып чогуу жүрдү аба жиреп.
Баатырга эмне болгон деген болуп,
Баратып уйгу-түйгү ойго кирет.

Аңгыча төрт караанды көрө калып,
Аларга салам айтты жакын барып.
Астынан тосо чыккан Алымбекке,
Айтышты ой-максатын алик алып.
Анда мен силер менен барам деди,
Ат оозун бура тартты жандай салып.

Макештин баатырлыгын билди беле.
Мант бербей жоого кирсе идир эле,
Менсинбей басмырт сүйлөп кичи-пейил,
Мыкты уул кээде калчу күнгүрөнө.

Мен эле барып келем деп аттанчу,
Малына кокус-кукус тийсе бирөө.

Мышыктай жүктүн үстүн мекен кылып,
Мыёолоп кантип жалгыз каламын деп,
Менин да бир кишилик алым бардыр,
Мынакей колдо камчы жарагым деп.
Макеш эр кошо кетти элчиликке,
Менсинген казактарга барамын деп.

Көндүк дейт ары баатыр, ары балбан,
Коркушчу күрөшкөндө баары андан,
Куланбай айтып берген балбандыгын,
Кулагым канган эле угуп чалдан,
Казакка бара жаткан жигиттерге,
Кошулуп булар менен чогуу барган.

Олжосу оной баатыр эмес экен,
Олтурса кыймылдабас атка бекем.
Оюну кыргызымдын эниш-күрөш,
Оодарыш болуп калса түшүп нечен.
Ошол кез уламадан бизге жетти,
Он бирдин бири болуп кошо кеткен.

Айылга аты угулган кара Чолок,
Ага эч ким бара алчу эмес жакын жолоп.
Анткени жоолор келсе жылкы тийип,
Алчу экен адегенде атын тоноп.
Андан соң байлап келип өз үйүнө,
Алпештеп аткарчу экен кылып конок.

Капталдап бара жаткан элчилерди,
Көз менен кара Чолок көрүп калат,
Каяктан чыга калган адамдар деп,
Качырып карагерге камчы чабат.

Казакка баратабыз десе алар,
Кошулуп алар менен бирге барат.

Элчиге баратам деп кабар угуп,
Эртелеп атын токуп үйдөн чыгып.
Эч кимге ички сырын айтып койбой,
Эрчишип кошо кетет баатыр Чынык.
Эки элдин элчисине жарай турган,
Эстүү жан эл ичинде ал бир улук.

Тумшуктан чыга калса бир топ караан,
Топтошкон атчандарды көрүп анан.
Турсун эр утур карап алдын тосуп,
Тушунан чыга калат айтып салам.
Тигилер элчиликке кеттик десе,
Токто дейт силер менен кошо барам.

Деп айтып элчиликке бирге барат,
Дегеле алып койбой колго жарак.
Дайранын агымына көз жүгүртүп,
Дөө сымак Турсун баатыр коёт карап.
Дабышы катуу чыгып чунаңдаса,
Дембе-дем, тор атына тизгин кагат.

Бул кабар эл ичине желдей учту,
Бастырып он бир адам жолго чыкты.
Балдары Бөлөкбайдын эр эмеспи,
Беттешсе чабышканга баары мыкты.
Бир-бирден аттарын мен айтып бердим,
Баарысы коргоп келген ата-журтту.

Башчысы баатырлардын Жаманкара,
Баратат он бир адам карап алга.
Булдурсун камчы дейбиз болгон курал,
Башка жок өрмө кайыш жалаң гана.

Баарысы жапжаш жигит солоболуу,
Бетинен жаалы чыгат Караганда.

Ошондо бузукудан чыккан ушак,
Ордолуу журт ичине желдей учту.
Он бир уул элчиликке кетти деген,
Олтуруп Чыңгыш баатыр кабар укту.
Ой-санаа олтургузбай ала качып,
Обдулуп оор үшкүрүп тышка чыкты.

Сай-сөөгү сыздай түшүп акырында,
Сырттанан ажыраарын бүгүн билди.
Сөз сүйлөп табышмактуу күнгүрөнөт,
Сөккөнсүп өз ичинен билбейт кимди.
Сексенде Чыңгыш баатыр жаш жигиттей,
Секирип жайдак атка ыргып минди.

Атына ээр токубай жайдак минип,
Артынан Чыңгыш баатыр дароо чапты.
Аларды жетип буруп келейин деп,
Ашыгып эч токтобой бара жатты.
Аңгыча көз көрүнбөс туман каптап,
Ак жолун адаштырып кара басты.

Балдарга жетпей калып Чыңгыш баатыр,
Бурулуп орто жолдон кайра тартты.
Боздогон төөдөй болду ботосу жок,
Бетинен сүртүп коюп аккан жашты.
Болору болду деген үмүт менен,
Бүк түшүп жатып карайт казак жакты.

Бармагын тиштеп чайнап Чыңгыш кары,
Баратат токто бербей чыгып жаны.
Баатырдан айрылдык деп көзүндө жаш,
Былк этпей жатып калды кетип алы.

Булуттар бетин жапкан ай сыяктуу.
Бүркөлүп бараткансыйт аткан таңы.

Кыймылсыз каткан болуп мүл жүрөгү,
Кайталап бир сөз айтып күнгүрөндү.
Кайгыга бата түшүп Чыңгыш баатыр,
Кубу луп карайды го күлгүн өнү.
Кашайып калсам боло андан мурун,
Көз жашын төгүп-төгүп мүгдүрөдү.

Күн-түнү Чыңгыш баатыр тартып кайгы,
Келүүчү жолун карап жатып калды.
Көзүнөн мончок жаты тыйылбастан,
Кыйноого салып турат асыл жанды.
Кырсыкты алла-таалам берген болсо,
Кутулуп кете алууга арга барбы.

Жарышып жетип келди он бир адам,
Жолунан тосуп чыкты Шорук балбан,
Жоо кыргыз кудай буйруп колго тийди,
Жараткан эч бир сага болбос арман.
Жаткырып конок кылып алдап-соолап,
Жаныңды бүгүн баатыр өзүм алам.

Сени мен күттүм эле жерден-көктөн,
Саналуу андан бери көп күн өткөн.
Сыздатып сай-сөөгүмдү Жаманкара,
Сайыштан коркуткансың чыгып беттен.
Солобоң көтөрүлбөй төмөн түшөт,
Сага азыр жалаңкычмын түпкө жеткен.

Ассалоом алик деди алып колдон,
Аны ойлоп Шорук баатыр тосуп чыгып,
Азыраак өргүү болуп кетиңиз деп,
Аларды суулуктады кайрып жолдон,

Алдына төшөк салып, кийиз салып,
Атайын бир боз үйгө кийрип койгон.

Алардын атын алып байлаштырган,
Ак эмес, кара үйүнө жайгаштырган.
Аттанар үзөнгүсүн кесип салып,
Аттарды сол жагына алмаштырган.
Акырын шек алдырбай бирден союп,
Ала-Тоо аймагына барбас кылам.

Шорук эр ушуну ойлоп жымың күлдү,
Шашылып эшик ачып кирер үйдү.
Шек албай он бир адам улулата,
Шатырап бири калбай үйгө кирди.
Шыкаалап карап турган элди көрүп,
Шак эле арам оюн Болот билди.

Аярлуу Болот досу айтып муну,
Акырын боюн түзөп өйдө турду.
Аман-соо айлыбызга кетели деп,
Апкелип мингизейин кызыл сурду.
Аттанып кайра тартсак деп айтканда,
Андайды угузба дейт Болот курбу.

Жакшылап тосуп алчу казак-кыргыз,
Жолоочу келе жатса сыйлап дайым.
Жаш болсун, кары болсун, мейман дешип,
Жибербей тизгиндечү ар-бир айыл.
Жолунан кайра тартып келди деген,
Жалпы элге угулбасын ушак-айың.

Болору болду Болот, көрө жатам,
Бурулуп кеткен эмес ата-бабам.
Башыма өлүм келсе кудай буйруп,
Бултулдап балык болуп кайда качам.

Былк этпей туруп берем сойсо мейли,
Болотум болбойлучу бүгүн начар.

Балдары Бөлөкбайдын баатыр чыккан,
Болот дос чыдамдуу бол бошобочу.
Бүркөбө кабагыңды сыр алдырып,
Балбылдап күйсө мейли очогосу.
Бир өлүм кайда качпа башка келер,
Балким ал бизге ачыктыр босогосу.

Деди да чалкасынан Жаманкара,
Дардайып эч капарсыз жата кетти.
Жанында жолдоштору үшкүрүнүп,
Жүрөгү солк-солк этти жапа чекти.
Жилигин колуна алып ичпей сорпо,
Жешпеди казандагы бышкан этти.

Он баатыр өздөрүнчө ойго батып,
Обдулат кетели деп элге кайтып,
Ордунан кыйшайышты каршы-терши,
Ошондо уйку басып карайлатып,
Ортодо Жаманкара уктап жатат,
Ойгонбой калса дагы таң бир атып.

Бой жеткен акыл эстүү, кишиликтүү,
Бар эле Шорук эрдин эрке кызы.
Билинип сынчылыгы анча-мынча,
Баркы өткөн казак элге айым ушу.
Басмайыл, быштанчасын бекем тартып,
Балдардай атка чапчу жайы-кышы.

Боз үйдүн жыртыгына жакын барып,
Байкатпай жигиттерди сынап турду.
Болотту көрөр менен күйүп-жанып,
Болсом дейт бул адамга анык курбу.

Баатырды адамзаттын сырттаны деп,
Баа берип сын көз менен көңүл бурду.

Башкасы баатыр экен алым-берим,
Бүркөлбөй кабак-кашы ачык көңүл,
Булардын кимисине баш кошпоюн,
Бейкапар жылмак эле өткөн өмүр.
Баатырдын жары болуп калсам гана,
Башымды байлап анда колдоп теңир.

Атайын тосо чыгып эрке кызы,
– Ата дейт эки адамга тие көрбө,
Адамдын сырттаны экен Жаманкара,
Астынан чыга албастыр эч бир пенде.
Ага мен тийген болсом жары болуп,
Айтылуу баатыр болмок казак элде.

Агарган ай сыяктуу пейли таза,
Ак көңүл адам экен ага тийбе.
Акылман адам экен ханга ылайык,
Аркысы ыйыгы бар сөөлү тилде.
Адамдын асылдарын сойгон болсоң,
Акыры кабыласың кыйын күнгө.

Кир кетет шакар менен көйнөк жуусан,
Кыргызга мени берип күйөө кылсан,
Казакка калкан болуп баатыр чыгат,
Кудайым буйруп кокус мындан туусам,
Көңүлүм түшүп турат баатырына,
Кебиме макул болуп көңүл бурсан.

Кызарып күндө жарык чыгыш жагы,
Керемет көзгө сүйкүм аткан таңы.
Күйөөгө ылайыктуу адам экен,
Колукту кылып мени күтүп аны.

Кудайым буйруп койсо төрөп берем,
Калдайган казагыңдын болот ханы.

Талпынып жоо кыргызга тийгин келип,
Турасың ал экөөнү жакшы көрүп,
Түлкүдөй азыр чуркап барасың го,
Тапшырып сага койсом тизгин берип.
Тепкилеп кара жерди кайра-кайра,
Тукумду булгабайм дейт кызын сөгүп.

Ачуусун токтото албай камчы менен,
Артылып кызын Шорук башка чапты.
Аялдын түбү душман болот досчу,
Абалкы ата-бабам казак калкы.
Ар кимге оңой эмес бирок көрсөң,
Айтууга кыйын го дейм ошол чакты.

Акыры башка түшсө кыйынчылык,
Атаке болдуң дей бер тукум курут.
Айтылган акылыма көнбөй койдун,
Ала бер жаткан жерден башын кыйып,
Аркасы жалдуу, тилде сөөлү турат,
Ал экөө бири сырттан, бири ыйык.

Үйүнө жетер-жетпес аралыкта,
Үлгүрүп ушуну кыз айтып калды.
Үйөрдүн эпкинине кеткен өңдүү,
Үшкүрүп жер кучактап эстен танды.
Үмүтүн үзүп жашпоо өмүрүнөн,
Үзүлүп кетиптир дейт кыйып жанды.

Үстүнө кире калса Шорук балбан,
Үргүлөп элчилер бүт уктап калган.
Үн-сөзсүз, мышык сымал аяр басып,
Үч жигит шымаланып кошо барган,

Үлгүртпөй кармашууга тогузунун,
Үркүтпөй баса калып башын алган.

Тийгизбей Кедейбайга бир карыя,
Терекке аркан менен таңып коёт.
Тогузун камындырбай баса калып,
Тургузбай тумчуктуруп кийизге ороп,
Төшүнө мине калып жигиттери,
Тымызын үн чыгарбай бирден соёт.

Билерман элчи болгон жигиттерди,
Билгизбей койгон болчу мурун жайлап.
Баатырды байкап көрсө Шорук барып,
Былк этпей уктап жатат жүзү жайнап.
Баягы ала келген кайыш менен,
Бекемдеп кош бармагын коёт байлап.

Бетине тике барбай далдааланып,
Бычактап бир бөйрөгүн оюп салат.
Былк этпей туруп берип Жаманкара,
Билгениң кыла бер деп коёт карап.
Баатырың алың кандай болду экен деп,
Бакылдап андан Шорук сурап калат.

Жаралуу кызыл атты минген болсом,
Жолундан тосуп Шорук чыгар элем,
Жабылган казак калкың бүт келсе да,
Жалтанбай жалгыз найза сунар элем.
Жаралып кайдан чыксаң ошол жерге,
Жаныңды кайра алпарып тыгар элем.

Казыр сен алып барып айгыр салсаң,
Кыздарың жылда туумак кызыр калбай,
Көнүлүң көтөрүлүп куунак болмок,
Күндө бир бала көрүп жетине албай,

Кайратым дале болсо өз ордунда,
Күчүмдү сынап көрсөң мына ушундай.

Кантейин колум бекем байландыбы,
Кенебей Шорук эрге алдандыбы.
Казактын бүткүл эли чогулса да,
Кем эле жалгыз менден балбандыгы.
Колума тийбей калды кызыл ат деп,
Көкүрөк керип баатыр арман кылды.

Бармагын байлап коюп бычак менен,
Бөйрөгүн кесип алсам деле болбойт.
Басынтып кыздарыңа айгыр сал деп,
Бачагар неге мынча мени кордойт.
Бул адам чыны менен сырттан экен,
Бошотсом казагымдын иши оңбойт.

Басынбайт, башын ийбейт Жаманкара,
Бетинен жаалы чыгып эмнени ойлойт.
Бөйрөктүн экинчисин сууруп алса,
Билмексен адам болуп кың деп койбойт.
Баатырдын баатырлыгы ырас экен,
Бир түмөн жоодон жалгыз элди коргойт.

Бошотуп колун чечип коё берсе,
Бөйрөккө муштум түйүп сала берет.
Батыраак ичегимди чубап чыгып,
Болосуң сен бактылуу алсаң ороп.
Баатырың ушуну айтып алга жылса,
Барбады эч кимиси жакын жолоп.

Бет алган жагын көздөй Жаманкара,
Бут шилтеп секин басат алга жылып.
Баратса кыймылдабай кадимкидей,
Бүт казак карап калды тике туруп.

Бул адам адамыңдын сырттаны деп,
Барбады жакыныраак эси чыгып.

Кош колун бөйрөгүнө тыгып алып,
Кадамын алга таштайт жыйнап күчтү.
Каерге жетип барып жыгылат деп,
Казактар таң калышып дагы күттү.
Керилип эки жакты карап алып,
Күп этип бет алдынан кулап түштү.

Бир жигит чуркап, келип ичин жарып,
Бүтүндөй ичегисин бүтүн алып.
Билсек деп адам билбес шумдук сырын,
Байлаптыр чоң терекке жакын барып.
Бөлүнүп ара кескен дарак сындуу,
Белинен кеткен экен кесип-таарып.

Карачы чоң теректи ичегиси,
Кадимки араа сындуу бөлгөн экен,
Казактар таң калышып тобоо кылып,
Көз менен кесилгенин көргөн экен.
Кайран эр кол байланып кайыш менен,
Капылет колго түшүп өлгөн экен.

Кош колун кайыш менен амал кылып,
Кайчылап бармактарын байладым деп,
Кетирбей колго түшкөн өзү келип,
Кыргыздын арстанын жайладым деп,
Кубанып Шорук баатыр калган экен.
Карангы келбес жакка айдадым деп.

Он бирдин ону өлүп бири калган,
Омбунун чоң манабы сурап алган.
Оңтоюн таба коюп, качып чыгып,
Ордого жетип келип кабар салган.

Ордунан ыргып турду Чыңгыш кары,
Оозунан түтүн чыгып оттой жанган.

Кайдагы ойлор келип санаа тартып,
Караса бараткансыйт заман тарып,
Кун үчүн Калпак менен Ормон ханга,
Кол сурап турган экен Чыңгыш барып,
Капарга алып койбой экөө бирдей,
Кайтарып жиберген дейт жолго салып.

Бүркөлүп кабак-кашы бир заматта,
Булуттай түнөптүр тартып кайгы.
Барганда колун сурап кун куумакка,
Бербептир Калпак менен Ормон ханы.
Балдарын Бөлөкбайдын бүт чогултуп,
Баштаптыр кеңеш куруп Чыңгыш кары.

Балдарым кун куугула узартпастан,
Бир-бирден атка минип, тандап күлүк.
Балдары Бөлөкбайдын баатыр экен,
Байыртан коркуп койбой жоого кирип.
Баатырдын арбагы үчүн ар кимиңер,
Баргыла казактарга салып бүлүк.

Баатырдын кунун алып келүү үчүн,
Бел байлап жүрүп кетти он азамат,
Бүк түшүп Чыңгыш жатат табыш чыкса,
Балдардын келе турган жолун карап,
Бушайман болуп кээде санаа тартып,
Бүргөдөй так секирип тура калат.

Жашырып жалаң кылыч байланганы,
Жөнөдү Бөлөкбайдын тың балдары,
Жолунан жолоочулар чыга калса,
Жардашып тура калат чыр салганы.

Жарышып кетип барат токтолбостон,
Жаманкара эр үчүн кун алганы.

Жол башчы улуурагы баатыр Күрпөк,
Жамгыр жаап турган күндөй кабак бүркөп,
Жел тийип кыймылдаса куурай башы,
Желдирип бара жатса аттары үркөт.
Жалынан кармап калып кээ бирөөсү,
Жылдырбай оозун кагып тизгин силкет.

Баарысы алп мүчөлүү жана балбан,
Бата алып аттанышкан Чыңгыш хандан.
Балдары Бөлөкбайдын анык баатыр,
Балтабай, Самак, Түркө, Кыдыр барган.
Билинбей кемер менен бек таңылып,
Белинде кынсыз кылыч жалаңдаган.

Майназар, Кошой, Букар, Үркүнбайы,
Мыкты уул деп атап койчу Шайдылданы.
Маасы бар буттарында саймаланган,
Майда өрүм күмүш камчы алгандары.
Мелжиген кең талааны аркалашып,
Молдо болуп жөнөштү андан ары.

Жигиттер жүзүн буруп жетип келди,
Жерине эр Шоруктун эшен болуп.
Жүрүшөт айла-амалын издеп алар,
Жашыруун сырлары бар нечен жорук.
Жанына жакын барып дуба кылат,
Кокустан бирөө калса кесел болуп.

Жөнөдү ыгы келип жылкы тийип,
Жатагын он күн жүрүп толук билип,
Жоо кетти тоскула деп бирин-бири,
Жабыла казак чыкты атка минип.

Жайдакчан жалгыз атчан эр Шоругу,
Жакындап аралашты жакын кирип.

Жетүүгө казак колу жакын калды,
Жапжалгыз эр Шоругу айгай салды.
Жолунан буйтай калып баатыр балдар.
Жашырып бадал жакка айлап малды.
Жанына чыга калып Шайдылда эр,
Жайлайм деп аркасынан найза сайды.

Качырып келген Шорук кыйынсынып,
Камгактай ат үстүнөн ыргып кетти.
Капталдан шоргологон каны агып,
Көңүлү карангылап деми чөктү.
Карабай артын кайра сайган жигит,
Кубалап жайдак атка дароо жетти.

Көтөрүп башын өйдө баатыр Шорук,
Куюлуп көрө калды аккан канды,
Карабай алды-артын жалгыз келип,
Капталга найза тийип жараланды.
Кутулуп кетем деген үмүт менен,
Камышка кире качып аралады.

Качканын көрө калып баатыр Самак,
Колуна кестик алып жакын барат.
Куну деп Жаманкара баатырымдын,
Кескилеп кестик менен башын алат.
Кара кой мууздагандай бата кылып,
Капкара кара кочкул каны тамат.

Кестигин кайра-кайра, жанып-жанып,
Кесилген башты Самак колуна алып,
Кемселин чече коюп ороп кирди,
Кемердин учу менен бекем таңып.

Кол булгап жигиттерге белги берет,
Камыштын арасынан чыга калып.

Жанына карап турбай секин желип,
Жанына эр Самактын жакын келип.
Жагалмай келген өңдүү Күрпөк баатыр,
Жердеги баш оролгон баштыкты эңип.
Жөнөштү паша-буша малын айдап,
Жигиттер эр Шоруктун башын көрүп.

Казактар кайгы тартып күйүп-жанып,
Кетишти эр Шоруктун сөөгүн алып,
Куугунчу келбейт эми деген болуп,
Кыргыздар кете берди жол уланып.
Кун алып баратабыз Чыңгышка деп,
Калышты ошол күнү бүт кубанып.

Жолукса Кененсары, Ноорозбайга,
Жүрүшмөк казак-кыргыз уялаштай,
Жолунан чыга калган бара жатса,
Жылкыны коё берип жула качпай,
Жактырып бирин-бири куштап анан,
Жан-курбу болуп калмак кыя баспай.

Жолунан чыга калып баатыр Шорук,
Жулунуп баштан койду жаман жорук.
Жаманкара баатырды жалаңкычтай,
Жалмады жыйырма үч жашта ажал торуп.
Жарым ай, бир ай өтпөй арасынан,
Жайлады эр Шорукту башка согуп.

Эси жок, бузукулар журтту булгап,
Эки элге мына ушундай шумдук кылмак.
Эгерде жолдон Шорук чыкпаганда,
Эрегиш болбой анан турмуш курмак.

Эрлерин чогуу жоого аттандырып,
Эгизин көргөн сымал сыйлап турмак.

Кененсары, Ноорузбай арман кылды,
Көрө албай Жаманкара баатырыңды.
Кийин соң байкабасаң, бузуп тынат.
Калк эмес, бир жатындаш, жакыныңды.
Куламбай айтып берген мен укканмын,
Кунт коюп бүтүн коюп акылымды.

Аңгыча көз көрбөдү дүбүрт чыкты,
Акмалап карап көрсө арт тараптан.
Атынын оозун катуу коё берип,
Аптыгып бир жаш жигит бара жаткан.
Астынан тосо чыгып токтогун деп,
Айткын тез келатасың сен каяктан.

Топтошкон жигиттерди утур карап,
Токтолбой шаша-буша жөнүн айтты.
Тула бой дене калып башы жоктой,
Тунжурап Шорук баатыр каза тапты.
Туугандар мен жөнөйүн жакшы кал деп.
Тизгинин жыя кармап тизгин тартты.

Жигит сен жакшы кабар айтып бердин,
Жетелеп алып кет деп сүйүнчүнө,
Жылкыдан тандап бирди жетелетти,
Жанагы жетип келген жүргүнчүгө.
Жиберди эр Чыгышка ат чаптырып,
Арык жок карангыраак түн ичинде.

Чыңгыш эр өткөн күндү дайым санап,
Чууруп эки көздөн жашы тамат.
Чын эле баатырларым келбейби деп,
Чыдамы кетип анда чүнчүп барат.

Чыйпыйы чыгып турчу эртели-кеч,
Чыкчу эле келе турган жолун карап.

Колуна чылбыр кармап узун жиптей,
Күмүш сап камчысы бар колдон түшпөй,
Капшытка атын байлап даяр турчу,
Кабары угулар деп үмүт үзбөй.
Кокустан төмөн жактан караан чыкса,
Көзүнө колун алып калчу тиктей.

Угулуп ат дүбүртү чыккан кезде,
Утурлап Чыңгыш баатыр чуркап эшикке.
Умачтай көзү ачылып сүйүнгөндөн,
Учурда алы келбей а бу дешке.
Умтулуп алга басып баратканда,
Урунду сүйүнчү айткан жигит эске.

Бериңиз сүйүнчүмдү, Чыңгыш аба,
Балдарың аман-эсен келе жатыр.
Беттешип сайышканда аттан түшүп,
Башынан ажырады Шорук баатыр.
Баштыкка сала келдик кесип алып,
Буюрса көрөсүз сиз башын азыр.

Жетелеп тоо торуну балдар келди,
Жанына жакын келип Чыңгыш көрдү.
Жараткан жардам берип кун алдынар,
Жигиттер аман бол деп бата берди.
Жыртгып алып кемселден баштын сөөгүн,
Жакшылап шашпай карайт Шорук эрди.

Өгүнтөн түк ишенбей жүрдүм эле,
Өх, эми ичимдеги көксөм сууду.
Өлгөнү баатырымдын чын экен деп,
Өкүрүп Чыңгыш баатыр баштап чууну.

Өзөгүм өрттөндү эми балдарым деп,
Өбөктөп жашын төктү кармап тууну.

Солкулдап ыйлап бүттү бугу чыгып,
Сил болуп жүрөк сыздайт канын сыгып.
Самаган ойлоруна жетпей калды,
Солобосу басайып, бели сынып.
Сарбагыш элиндеги Ормон, Калпак,
Солтого келип калды кабар угуп.

Сынаппы, же шылдыңбы Тооторуну,
Соогатка сурап калды Ормон, Калпак.
Силерден кол сурасам бербединер,
Сурданып ички мунун Чынгыш айтат.
Баатырдын энеси алсын баласы үчүн,
Берели жесирге деп тизгин тартат.

Тоотору күлүк атты жесир алды,
Томсоруп жашын төгүп күйүп жанды.
Токойдон отун артып жүрүү үчүн,
Токутуп октоо катып жүгөн салды.
Тукумун баатырыңдын кырбасын деп,
Тытанын балдары деп аты калды.

Ошентип ушул дастан аяктады,
Оюма ойлор түшүп каяктагы.
Оң-солго аты чыгып Жаманкара,
Окусаң окурмандар барактагы.
Элеси көз алдыма келип турат,
Олчойгон зооту менен жарактары.

Кыргыздын арыстаны жайланды деп,
Кененсары, Норузбай колун баштап.
Кегетинин башындагы Калпак эрге,
Кол салып, аламандап кирди каптап.
Карачы Ормон хандын айласынан,
Казакты соргон экен саздуу баткак.

М А З М У Н У

Кириш сөз	3
ЭР СОЛТОНОЙ	
<i>(С. Абдырахмановдун вариантында)</i>	13

ЖАМАНКАРА БААТЫР

(Абдылашым Смайыл уулунун айтуусунда)

Кириш сөз	365
Жаманкара баатыр	375
Баатырдын теги	377
Баатырдын энеси	399
Баатырдын бала чагы	411
Баатырдын баяны	424
Майкулактын баяны	488
Майкулактын ыры	494
Өч алуу	509
Элчи	517
Баатырдын өлүмү	526

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

**ЭР СОЛТОНОЙ,
ЖАМАНКАРА БААТЫР**

14-том

Т ү з г ө н д ө р:

*Акматалиев Абдылдажан, Касымгелдиева Малина,
Качкынбай кызы Айгүл*

Техн. редактору *Жусупбекова А.*
Корректорлору: *Касымгелдиева Малина,
Качкынбай кызы Айгүл*

Компьютердик калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.06.2016-ж. берилди.
Басууга 10.06.2016-ж. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂.
Көлөмү 34,5 б.т. Нускасы 500. Заказ № 04.

«Басма-полиграфиялык комплекс «Принт Экспресс» ЖЧК
басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз к. 49.